

A man in a brown trench coat and hat, looking down, with a red signature overlaid. The background is a dark, textured pattern.

**ΜΑΡΙΟ
Π'ΙΟΥΖΟ**

Συμμετέχω

A man in a trench coat and hat, looking down, with a red signature overlaid.

**ΜΑΡΙΟ
Π'ΙΟΥΣΟ**

Синицево

MARIO PUZO

THE SICILIAN

a novel

МАРІО П'ЮЗО

СИЦИЛІЄЦЬ

роман

ПЕРЕКЛАД З АНГЛІЙСЬКОЇ
ОЛЕНИ ОКСЕНИЧ

ХАРКІВ **КЛУБ**
2018 СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
2018

ISBN 978-617-12-5993-5 (epub)

Жодну з частин даного видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва

Перекладено за виданням: Puzo M. The Sicilian : A Novel / Mario Puzo. — New York : Ballantine Books, 2001. — 416 p.

Дизайнер обкладинки Марго Стернічук

Електронна версія створена за виданням:

П'юзо М.

П96 Сицилієць : роман / Маріо П'юзо ; перекл. з англ. О. Оксеніч. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. — 400 с.

ISBN 978-617-12-5779-5

ISBN 978-0-345-44170-6 (англ.)

Легендарний Майкл Корлеоне під час свого вигнання на Сицилію отримує від батька завдання — вивезти до США Сальваторе «Турі» Гільяно. Турі відомий як італійський Робін Гуд, який разом зі своєю бандою прагне звільнити простих людей Сицилії від панування мафії та продажної влади. Мафіозі не влаштовує такий розвиток подій, так само як і місцевих політиків. Гільяно становить загрозу їхньому авторитетові, тому його необхідно зупинити. На італійського Робіна Гуда розпочинають полювання: впіймати живим, а ще ліпше — мертвим. Чи встигне Майкл Корлеоне врятувати Гільяно? Його вороги — наймогутніші люди Сицилії...

УДК 821.111(73)

© Mario Puzo, 1984

© Depositphotos.com / olly18, обкладинка, 2018

© Hemiro Ltd, видання українською мовою, 2018

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», переклад і художнє оформлення, 2018

Для Керол

Частина I

Майкл Корлеоне

1950

Розділ 1

Майкл Корлеоне стояв на довгому дерев'яному пірсі в Палермо й дивився, як величезний океанський лайнер рушає в плавання до Америки. Він сам мав би відплисти на ньому, якби не нові вказівки від батька.

Він помахав на прощання чоловікам на маленькому рибальському човні, що привіз його до пірса, — чоловікам, які охороняли його всі ці роки. Човен осідлав білу піну, що йшла від лайнера, — відважне каченя, що пливе за матусею. Чоловіки помахали йому у відповідь; більше він їх не побачить.

На пристані кипіло життя, метушилися робітники в кептарях і мішкуватому вбранні — розвантажували інші судна, переносили ящики на вантажівки, що саме підійшли до пристані. То були невисокі жилаві чоловіки, більше схожі на арабів, аніж на італійців; дзьоби кептарів затіняли їхні обличчя. Поміж них мають бути й нові охоронці, щоб переконатися, що з ним нічого не станеться, перш ніж він зустрінеться з доном Кроче Мало, Саро ді Сарі¹ «друзів друзів», як їх називали тут, на Сицилії. Газети, як і зовнішній світ, називали їх мафією, однак на Сицилії слово «мафія» ніколи не лунало з вуст її жителів. Так само вони ніколи не назвали б дона Кроче Мало Саро ді Сарі — тільки «доброю душею».

За два роки вигнання на Сицилії Майкл чув чимало оповідок про дона Кроче, і деякі з них були такі фантастичні, що він мало не зневірився в самому існуванні такої людини. Однак отримані від батька вказівки були вичерпні: йому наказано пообідати з доном Кроче того ж дня. Разом вони мали влаштувати втечу із Сицилії для

найвідомішого бандита країни Сальваторе Гільяно. Майкл Корлеоне не міг покинути Сицилію без Гільяно.

Біля кінця пірса, унизу, десь за п'ятдесят ярдів від нього, величезне темне авто припаркувалося на вузькій вулиці. Біля нього стояло троє чоловіків — чорні прямокутники, вирізані зі сліпучого листка світла, що золотою стіною падало з неба. Майкл пішов до них. Зупинився на мить підкурити свою сигарету й оглянути місто.

Палермо лежало на дні чаші, утвореної згаслим вулканом. З трьох боків над ним нависали гори, з четвертого воно втікало в разючу синяву Середземного моря. Місто мерехтіло в золотавих променях сицилійського полудня. Стовпи червоного світла били в землю, наче відображаючи кров, пролиту на сицилійській землі за незліченні століття. У золотих променях купалися величні мармурові колони грецьких храмів, схожі на павутиння мусульманські вежі, вкрай заплутані фасади іспанських соборів; на віддаленому схилі супилися зубчасті стіни старого норманського замку — усе це лишили по собі різноманітні жорстокі армії, що правили Сицилією від народження Христа. За замковими стінами конічні гори тримали зніжене Палермо в задушливих обіймах — так, наче вони разом граційно опускалися на коліна й шию міста міцно охоплювала мотузка. Високо вгорі, у блискучому синьому небі, стрімко шугали незліченні крихітні червоні яструби.

Майкл підійшов до трьох чоловіків, які чекали на нього в кінці пірса. З чорних прямокутників виступили обличчя, сформувалися тіла. З кожним кроком він бачив їх усе чіткіше, і вони неначе розпливалися, розгорталися, щоб привітати й огорнути його.

Усі троє знали Майклову історію. Те, що він був наймолодший син великого дона Корлеоне з Америки, Хрещеного батька, чия влада доходила навіть до Сицилії. Те, що він убив високопосадовця з поліції Нью-Йорка, коли страчував якогось ворога імперії Корлеоне. Те, що він був тут, на Сицилії, у вигнанні, переховувався через ці вбивства, але тепер справи нарешті «владнано» й він мав повернутися на батьківщину, щоб зайняти своє місце спадкоємця «родини» Корлеоне. Вони вивчали Майкла: його швидкі й легкі рухи, насторожену пильність, запале обличчя, яке надавало йому вигляду людини, що

пережила страждання й небезпеку. Він вочевидь був той, кого годилося «поважати».

Коли Майкл зійшов із пірса, першим його привітав священик — огрядне тіло в рясі, голова увінчана засаленим капелюхом, схожим на кажана, білий комірець окроплений рудим сицилійським пилом, обличчя над ним по-мирському м'ясисте.

То був отець Бенджаміно Мало, брат великого дона Кроче. Поводився він сором'язливо й побожно, утім був цілковито відданий своєму відомому родичеві й оком не змигнув, притуляючи диявола до своїх грудей. Злі язика шепотіли, що він ділиться з доном Кроче навіть таємницями сповідей.

Отець Бенджаміно нервово всміхнувся, потиснувши Майклові руку; здавалося, кривувата й дружня усмішка Майкла, зовсім не схожа на посміх відомого вбивці, викликала в нього і подив, і полегшення.

Другий чоловік повівся не так сердечно, утім доволі ввічливо. То був інспектор Фредеріко Веларді, голова таємної поліції всієї Сицилії. Тільки в нього з-поміж тих трьох не було привітної усмішки на обличчі. Він був худий і надто добре вбраний як на чоловіка з державною зарплатою, холодні блакитні очі, успадковані від прадавніх норманських завойовників, були готові стріляти. Інспектор Веларді не мав підстав любити американця, що вбивав поліційних високопосадовців: може, він захоче спробувати свого щастя й на Сицилії. Стискання рук із Веларді було схоже на доторк мечів.

Третій чоловік був вищий і більший і поряд із двома іншими здавався велетнем. Він захопив у полон Майклову руку, тоді притягнув його до себе в теплі обійми.

— Кузене Майкле, — мовив він. — Вітаємо в Палермо.

Тоді відсторонився й подивився на Майкла приязним, утім сторожким оком.

— Я Стефан Андоліні, ми з твоїм батьком разом виростили в Корлеоне. Я бачив тебе в Америці, коли ти був малим. Пам'ятаєш мене?

Дивно, але Майкл і справді його пам'ятав, бо Стефан Андоліні виділявся серед сицилійців: він був рудий. То був його хрест, адже сицилійці вірили, що в Юди було руде волосся. Обличчя в нього також було незабутнє: рот величезний, неправильної форми, повні вуста схожі на криваве січене м'ясо; над ними розташувалися волохаті ніздрі

й очі, запалі в глибокі очниці. Хоча він і всміхався, це обличчя навівало думки про вбивство.

Зв'язок зі священником Майкл зрозумів одразу, однак інспектор Веларді став несподіванкою. Виконуючи обов'язки родича, Андоліні представив Майклові і самого інспектора, і його посаду. Молодий Корлеоне пильнував. Що тут робив цей чоловік? Веларді мав репутацію одного з найзатятіших переслідувачів Сальваторе Гільяно. До того ж було очевидно, що інспектор та Стефан Андоліні не люблять один одного; вони поводитися з витонченою ввічливістю двох людей, готових до смертельної дуелі.

Водій відчинив їм дверцята автомобіля. Отець Бенджаміно та Стефан Андоліні провели Майкла до заднього сидіння, шанобливо поплескуючи по спині. Отець Бенджаміно з християнською сумирністю наполог, щоб Майкл сів біля вікна, бо гість має бачити красу Палермо, а сам він тоді займе місце посередині. Андоліні теж сів позаду. Інспектор уже зайняв місце біля водія. Майкл помітив, що інспектор Веларді поклав руку на ручку дверей, щоб за пригоди швидко відчинити, і йому спало на думку, що отець Бенджаміно міг сісти посередині саме для того, щоб не стати випадковою ціллю.

Машина, як великий чорний дракон, повільно повзла вулицями Палермо. По обидва боки проспекту здіймалися граційні мавританські будинки, масивні адміністративні будівлі з грецькими колонами, іспанські собори. Приватні будинки, розфарбовані в синій, білий, жовтий кольори; їхні прикрашені квітами балкони утворювали над головою ще одну дорогу.

Видовище було б чудове, якби не загони карабінерів, національної поліції Італії, що стояли патрулями на кожному розі, тримаючи гвинтівки наготові. На балконах їх було ще більше.

Той транспорт, що оточував їхнє авто, видавався карликовим, особливо селянські вози з мулами, у яких переважно везли свіжі продукти з-за міста. Вози були повністю, аж до спиць коліс та голобель, у які запрягали мулів, пофарбовані в яскраві, жваві кольори. Боки багатьох возів розмальовано королями в коронах та лицарями в шоломах, сценами з легенд про Карла Великого та Роланда, цих старовинних героїв сицилійського фольклору. Але на деяких возах замість них Майкл бачив красивого молодого чоловіка в молескінових

штанях та білій майці, з пістолетами на поясі, з пістолетами в кобурі через плече й два рядки слів під ним, які обов'язково закінчувалися великими червоними літерами: ГІЛЬЯНО.

Протягом свого сицилійського вигнання Майкл чимало чув про Сальваторе Гільяно: його ім'я постійно спливало в газетах, люди всюди говорили про нього. Дружина Майкла, Аполлонія, якось зізналася, що щовечора молиться за безпеку Гільяно, як і всі підлітки та молоді люди Сицилії. Вони обожнювали його, він був одним із них, тим, ким усі вони мріяли стати. Зовсім молодим, трохи за двадцять, його визнали великим генералом, бо він переміг ті армії, що карабінери відправляли по нього. Розбійник був красивий і щедрий і більшу частину своїх кримінальних заробітків віддавав бідним. Він був шляхетний, його бандитам ніколи не дозволялося нападати на жінок чи священиків. Коли він карав інформатора чи зрадника, завжди давав йому час помолитися й очистити свою душу, щоб мати якомога кращі стосунки з правителями наступного світу. Усе це Майкл знав без додаткових розповідей.

Вони звернули з проспекту, і увагу американця привернув величезний плакат із чорними написами, що висів на стіні будівлі. Йому саме вистачило часу побачити в першому рядку слово ГІЛЬЯНО. Отець Бенджаміно нахилився до вікна й сказав:

— То одна з прокламацій Гільяно. Попри все, серед ночі він і нині контролює Палермо.

— І що там написано? — спитав Майкл.

— Він дозволяє людям Палермо знову їздити трамваєм, — відповів отець.

— Він дозволяє? — з усмішкою перепитав молодий Корлеоне. — Злочинець дозволяє?

З другого боку авто розсміявся Стефан Андоліні.

— Карабінери їздили трамваями, тож Гільяно взявся їх підривати. Але спочатку попередив, щоб люди їх уникали. Тепер він обіцяє більше їх не підривати.

Майкл сухо спитав:

— Чому Гільяно підривав повні поліції трамваї?

Інспектор Веларді повернувся до нього, пильно подивився блакитними очима.

— Бо Рим мав дурість заарештувати його батька та матір за те, що вони знали з відомим злочинцем — своїм власним сином. Фашистський закон, який республіка так і не скасувала.

— Мій брат, дон Кроче, влаштував їх визволення, — мовив із тихою гордістю отець Бенджаміно. — О, мій брат був дуже лютий на Рим.

«Господи, — подумав Майкл. — Дон Кроче був лютий на Рим? Та хто в біса цей дон Кроче, крім того, що pezzonovante² мафії?»

Автомобіль зупинився перед пофарбованим у рожевий колір будинком завдовжки з цілий квартал. Кожен його кут вінчали сині мінарети. Двоє швейцарів в ефектній уніформі із золотими гудзиками охороняли розкішний навіс із зеленими смугами й написом «ГОТЕЛЬ “УМБЕРТО”». Утім Майкла не відволікла ця розкіш.

Він окинув натренованим оком вулицю перед готелем, помітив принаймні десяток охоронців — вони ходили парами, стояли біля залізної огорожі. Ці люди й не приховували своєї функції: розстібнуті піджаки відкривали зброю на ремнях. Двоє з тонкими сигарами на мить закрили Майклові дорогу, коли він вийшов із машини, оглянули його зблизька, вимірюючи для могили. Інспектора Веларді та інших вони проігнорували.

Коли всі разом увійшли до готелю, охоронці зачинили за ними двері. У холі матеріалізувалися ще четверо й провели їх далі довгим коридором. Вони мали гордовитий вигляд палацових слуг імператора.

Кінець коридору перекривали двоє масивних дубових дверей. Якийсь чоловік підвівся з високого, подібного до трону стільця й відімкнув двері бронзовим ключем. Роблячи це, він кивнув і по-змовницьки всміхнувся отцеві Бенджаміно.

Двері відчинилися, відкривши величні кімнати: скляні вікна на всю висоту стін були відчинені в розкішній внутрішній сад, з якого доносився аромат лимонових дерев. Увійшовши, Майкл побачив усередині кімнати ще двох чоловіків. Цікаво, навіщо донові Кроче така охорона. Він був друг Гільяно, довірена особа міністра юстиції в Римі — це вбезпечувало його від карабінерів, які заповнювали Палермо. Тоді кого й чого боявся великий дон? Хто його ворог?

Меблі у вітальні були від початку створені для італійського палацу: колосальні крісла, канапи, за глибиною й довжиною схожі на невеликі

човни, масивні мармурові столи, немов украдені з музею. Усе це було гідним облямуванням для чоловіка, який саме вийшов із саду, щоб привітати їх.

До Майкла Корлеоне привітно простягав руки дон Кроче. Стоячи, він був майже такий же завширшки, як і заввишки. Густе сиве волосся, охайно підстрижене, кучеряве, як у негра, вінчало масивну левову голову. Очі були темні, як у ящера, — дві родзинки над важкими, повном'ясими щоками. Щоки ці були як два великі шматки червоного дерева, ліва — гладенька, права — у складках плоті. Рот навдивовижу витончений, над ним — тоненькі вуса. Риси обличчя склеював до купи товстий імперський виступ носа.

Однак під головою імператора було цілком селянське тіло. Великі штани сиділи погано, обтягували велетенське черево, їх підтримували широкі сірувато-білі підтяжки. Широченна сорочка біла, свіжовипрана, але не випрасувана. На ньому не було ані краватки, ані піджака, і на мармуровій підлозі стояв босий.

Цей чоловік не був схожий на того, хто «вмочував дзьоба» у кожний бізнес у Палермо, аж до скромних ринкових яток на площі. Важко було повірити, що він відповідає за тисячі смертей. Що він править Західною Сицилією значно більше, ніж уряд у Римі. І що він багатший за герцогів та баронів, які володіли шикарними сицилійськими маєтками.

Дон Кроче швидко й легко обійняв Майкла, кажучи:

— Я знав твого батька. Коли ми були дітьми. Мене тішить, що в нього такий гарний син.

Тоді розпитав, чи приємною для гостя була подорож, чи йому щось зараз потрібно. Майкл усміхнувся й відповів, що не відмовився б від кусня хліба й краплини вина. Дон Кроче негайно провів його в сад: як усі сицилійці, він любив їсти надворі, коли випадала нагода.

Накритий під лимоновим деревом стіл виблискував полірованим склом та тонким білим полотном. Слуги відсунули від столу широкі бамбукові крісла. Дон Кроче зі жвавою чемністю, від якої здавався молодшим за свій вік (йому було вже за шістдесят) розсаджував гостей. Майкла він посадив праворуч від себе, а брата, священика, ліворуч. Інспектора Веларді та Стефана Андоліні розмістив навпроти й дивився на обох прохолодно.

Усі сицилійці люблять попоїсти, коли є що, і одним із небагатьох жартів про дона Кроче, на які люди наважувалися, було те, що він радше поїсть, аніж вб'є ворога. От і тепер він сидів, тримаючи ножа з виделкою, і з задоволенням, м'яким обличчям дивився, як слуги виносять їжу. Майкл озирнувся на сад. Його оточувала висока кам'яна стіна, і щонайменше десятеро охоронців сиділи за своїми маленькими столиками, однак не більше, ніж по двоє, і на достатній відстані, щоб зберегти приватність дона Кроче та його гостей. Сад повнився пахощами лимонів та оливкової олії.

Дон Кроче сам подбав про Майкла: поклав на його тарілку смажене курча та картоплю, наглянув, щоб спагеті посипали достатньою кількістю тертого сиру, наповнив бокал каламутним місцевим білим вином. Усе це він робив із неабиякою зацікавленістю й щирою тривоною, бо його новому другові було важливо добре поїсти й випити. Майкл був голодний, він зі світанку не їв, а дон усе підкладав йому на тарілку. Він так само стежив за частуванням інших гостей, жестом кликав слугу, коли треба було наповнити бокал чи вкрити порожню тарілку їжею.

Нарешті вони закінчили й дон, потягуючи своє еспресо, був готовий перейти до справ.

— Отже, ти допоможеш нашому другові Гільяно, — мовив він до Майкла.

— Саме такі вказівки я маю, — відповів Майкл. — Мушу переконатися, що він вдало доїде до Америки.

Дон Кроче кивнув; на його масивному обличчі червоного дерева застиг сонний приязний вираз, властивий повним людям. Дивно було чути від такого обличчя й тіла його дзвінкий високий голос.

— Ми з твоїм батьком про все домовилися, я мав доправити до тебе Сальваторе Гільяно. Однак у житті нічого не буває просто так, завжди трапляються несподіванки. Мені важко буде дотриматися свого слова в цій угоді. — Він підніс руку вгору, щоб Майкл не перебив його. — Моєї провини в цьому немає. Я нічого не змінював. Але Гільяно більше нікому не довіряє, навіть мені. Багато років, мало не з першого дня його життя вигнанця, я допомагав йому вижити; ми були партнерами. З моєю допомогою він став найвеличнішою людиною Сицилії, хоча тепер він усього лиш хлопчисько двадцяти семи років.

Однак його час добігає кінця. П'ять тисяч італійських солдатів та військових поліцаїв обшукують гори. І все одно він відмовляється віддатись у мої руки.

— Тоді я нічого для нього не можу зробити, — мовив Майкл. — Я маю наказ чекати до семи днів, тоді мушу відпливти до Америки.

Кажучи це, він питав себе, чому його батькові так важливо влаштувати втечу Гільяно? Майкл відчайдушно хотів повернутися додому після стількох років вигнання. Він непокоївся за батькове здоров'я. Коли Майкл утік з Америки, батько лежав у лікарні з важким пораненням. Відтоді його старшого брата Сонні вбито, а «родина» Корлеоне зав'язла у відчайдушній боротьбі за виживання з п'ятьма «родинами» Нью-Йорка. Ця боротьба дісталася зі Штатів до самого серця Сицилії, щоб убити юну дружину Майкла. Так, посланці від батька принесли йому звістки про те, що старий дон одужав від ран, що він примирився з п'ятьма «родинами» і зробив так, що всі звинувачення проти Майкла скасували. Однак Майкл знав, що батько чекає на його повернення, щоб син став його правою рукою, знав, що всі члени родини будуть раді його бачити: сестра Конні, брат Фредді, названий брат Том Хейген і бідолашна мати, що, безперечно, і досі оплакує смерть Сонні. Йому мимохідь згадалася Кей: чи вона досі думає про нього, після того як він на два роки зник? Але головним було от що: чому батько відкладає його повернення? Це могло спричинити тільки щось надзвичайно важливе, пов'язане з Гільяно.

Раптом Майкл усвідомив, що його вивчають холодні блакитні очі інспектора Веларді. На тонкому аристократичному обличчі відобразилося презирство, наче Майкл проявив себе боягузом.

— Май терпіння, — мовив дон Кроче. — Наш друг Андоліні й досі виступає посередником між мною та Гільяно з його родиною. Ми всі переконаємо його разом. Коли ти поїдеш звідси, то рушиш до батька й матері Гільяно в Монтелепре, це по дорозі до Трапані.

Він зупинився на мить і всміхнувся; усмішка не порушила масивності його щік.

— Мені розповіли про твої плани. Усі твої плани.

Дон Кроче сказав це з особливим наголосом, але Майкл подумав, що всіх планів той знати не міг. Хрещений батько ніколи нікому не розповідав усього.

— Усі ми, ті, хто любить Гільяно, — м'яко вів далі дон Кроче, — погоджуємося щодо двох речей. Йому не можна більше лишатися на Сицилії, і він має емігрувати до Америки. Інспектор Веларді теж із цим згоден.

— Це навіть для Сицилії дивно, — відповів Майкл, усміхнувшись. — Інспектор — голова таємної поліції, що присягнула спіймати Гільяно.

Дон Кроче засміявся коротко, механічно.

— Хто зрозуміє Сицилію? Утім усе просто. Риму буде краще, якщо Гільяно щасливо житиме в Америці, а не сипатиме звинуваченнями з клітки для свідків у суді Палермо. Суцільна політика.

Майкл був спантеличений, відчув різкий дискомфорт. Це було не за планом.

— Чому інспектор Веларді зацікавлений у його втечі? Мертвий Гільяно небезпеки не становить.

Інспектор зі зневагою відповів:

— Я обрав би саме це. Але дон Кроче любить його як сина.

Стефан Андоліні злісно витріщився на інспектора. Отець Бенджаміно втягнув голову в плечі й відпив зі своєї склянки. Однак дон Кроче суворо відповів Веларді:

— Ми всі тут друзі й повинні бути відверті з Майклом. Гільяно має козир — щоденник, який він називає «Заповітом». Він містить докази того, що уряд Рима — певні його чиновники — допомагали йому чинити розбій у ці роки, маючи на те свої, політичні причини. Якщо цей документ буде оприлюднений, християнсько-демократичний уряд впаде й Італією правитимуть соціалісти й комуністи. Інспектор Веларді згоден зі мною, що цього не можна допустити. Тому він прагне допомогти Гільяно втекти з цим «Заповітом», бо так він залишиться невідомим.

— Ви бачили той «Заповіт»? — спитав Майкл. Цікаво, чи знав про нього батько. У його вказівках нічого про цей документ не було.

— Я знаю про його зміст, — відповів дон Кроче.

Інспектор Веларді різко сказав:

— Якби я міг вирішувати, то вбив би Гільяно, і до дідька його «Заповіт».

Стефан Андоліні подивився на інспектора з такою неприхованою, напруженою ненавистю, що Майкл уперше усвідомив, що перед ним

сидить людина, не менш небезпечна за дона Кроче.

— Гільяно ніколи не скориться, — мовив Андоліні. — Ти недостатньо вправний для того, щоб відправити його в могилу. Тобі було б розумніше пильнувати себе.

Дон Кроче повільно підняв руку — і за столом запала тиша. Він повільно заговорив до Майкла, не зважаючи на інших.

— Можливо, я не зможу дотримати слова й привезти тобі Гільяно. Не можу тобі сказати, чому дона Корлеоне так цікавить ця справа. Будь певен, він має свої на те причини, і вони вагомі. Але що я можу зробити? По обіді ти поїдеш до батьків Гільяно, переконаєш їх, що їхній син має мені довіритися, і нагадаєш цим милим людям, що саме я визволив їх із в'язниці. — Він на мить замовк. — Може, тоді ми будемо спроможні допомогти їхньому синові.

За роки вигнання й переховування в Майкла розвинулося тваринне передчуття небезпеки. Йому не подобався інспектор Веларді, він боявся жорстокого вбивці Стефана Андоліні, від отця Бенджаміно в нього спиною бігла мурашка. Однак найтривожніші сигнали йшли до його мозку від дона Кроче.

Усі чоловіки за столом говорили тихіше, звертаючись до дона Кроче, навіть його ж власний брат, отець Бенджаміно. Вони линули до нього, схиливши голови, чекаючи на його слова, навіть жувати припиняли. Слуги колами ходили навколо нього, так, наче він був сонцем; розсипані садом охоронці невпинно стежили за ним, готові за командою вистрибнути й розірвати всіх на шмаття.

Майкл обережно сказав:

— Доне Кроче, я тут, щоб дослухатися до будь-якого вашого бажання.

Дон схвально кивнув своєю величезною головою, склав на животі чітко окреслені руки й своїм владним тенором мовив:

— Ми маємо бути повністю відверті один з одним. Скажи, які ти маєш плани щодо втечі Гільяно? Розкажи мені, як син батькові.

Майкл зиркнув на інспектора Веларді. Він не став би говорити відверто перед головою таємної поліції Сицилії. Дон Кроче негайно зрозумів натяк.

— Інспектор Веларді повністю керується моїми порадами, — завважив він. — Можеш довіряти йому так само, як мені.

Майкл підніс бокал із вином до вуст. Понад ним він бачив, як спостерігають за ними охоронці — глядачі на виставі. Він бачив, як скривився Веларді: йому не сподобалася тактовність слів дона, з яких було очевидно, що саме дон Кроче керує самим інспектором і його підлеглими. Він бачив, як насупилося вбивче й губасте обличчя Стефана Андоліні. Тільки отець Бенджаміно не схотів зирнутися з ним і нахилив голову. Майкл випив бокал мутного білого вина, і слуга негайно наповнив його знову. Садок раптом здався небезпечним місцем.

Корлеоне нутром відчував, що сказане доном Кроче не може бути правдою. Чому хтось за цим столом узагалі має довіряти голові таємної поліції Сицилії? Довіряв би йому Гільяно? Майкл кисло подумав, що історія Сицилії густо пересипана зрадою; він згадав свою покійну дружину. То чому дон Кроче такий довірливий? І для чого вся ця охорона? Дон Кроче — перша людина мафії. Він має наймогутніші зв'язки в Римі й насправді заступає владу тут, на Сицилії. То чого боїться дон Кроче? Могло йтися хіба що про Гільяно.

Та дон стежив за ним, тож Майкл намагався говорити якомога щиріше.

— Мій план простий. Я мушу чекати в Трапані, доки Сальваторе Гільяно не привезуть до мене. Ви і ваші люди. Швидкий корабель доправить нас до Африки. Звісно ж, ми матимемо всі необхідні документи. З Африки відлетимо до Америки, де вже все влаштовано, і звичні формальності нас не обходять. Сподіваюся, усе буде так просто, як мені озвучено. — Він на мить замовк. — Хіба що ви порадите мені щось інше.

Дон зітхнув і відпив зі свого бокала. Тоді зосередив увагу на Майклові й заговорив повільно й вагомо:

— Сицилія — трагічний край. Тут немає довіри. Тут немає порядку. Лише насильство й зрада, і чимало. Ти виглядаєш настороженим, друже, і маєш на це право. Так само, як і наш Гільяно. Ось що я тобі скажу: Турі Гільяно не вижив би без мого захисту; ми з ним були наче пальці на одній руці. А тепер він вважає мене своїм ворогом. О, ти не уявляєш, як мені жаль. Я мрію лише про те, що одного дня Турі Гільяно повернеться до своєї родини й буде визнаний героєм Сицилії. Він справжній християнин і відважний чоловік. І серце в нього таке

ніжне, що він завоював любов усіх жителів острова. — Дон Кроче зупинився й допив своє вино одним духом. — Однак обставини проти нього. Він сам у горах і має хіба що жменьку людей, щоб протистояти тій армії, яку відправляє проти нього Італія. І його зраджують на кожному кроці. Це тому він не вірить нікому, навіть самому собі.

Одну мить дон дуже холодно дивився на Майкла.

— Якщо вже говорити зовсім чесно, — мовив він, — якби я не любив Гільяно так сильно, можливо, я й дав би тобі пораду, хоч і не зобов'язаний це робити. Може, мені варто чесно й відверто сказати: їдь до Америки без нього. Ми наближаємося до кінця трагедії, що ніяк тебе не стосується.

Він зробив невелику паузу й знову зітхнув.

— Але, звісно ж, ти наша єдина надія, і я змушений благати тебе лишитись і допомогти нам. Я допомагатиму всім, чим зможу, і ніколи не зраджу Гільяно. — Дон Кроче підніс свого бокала. — Хай він живе тисячу років.

Усі випили. Майкл розмірковував. Дон хоче, щоб він лишився чи щоб зрадив Гільяно? Заговорив Стефан Андоліні:

— Пам'ятайте, ми пообіцяли батькам Гільяно, що Майкл відвідає їх у Монтелепре.

— Безперечно, — м'яко відповів дон Кроче. — Ми мусимо дати його батькам хоч якусь надію.

Отець Бенджаміно сумирно наполіг:

— Може, вони щось знають про «Заповіт».

Дон Кроче зітхнув.

— Так, «Заповіт» Гільяно. Він вважає, що той урятує йому життя чи принаймні помститься за його смерть. — Говорив він прямо до Майкла. — Запам'ятай це. Рим боїться «Заповіту», але я не боюся. І скажи його батькам: те, що написано на папері, впливає на історію. Але не на життя. Життя — то інша історія.

Їзда від Палермо до Монтелепре тривала десь годину. Утім за цю годину Майкл та Андоліні перемістилися від цивілізації міста до примітивної культури сицилійського села. За кермом крихітного «фіата» сидів Стефан Андоліні; у світлі дня на його щоках та підборідді яскравим багрянцем горіли корені гладенько зголеного

волосся. Він кермував повільно, обережно, як усі ті, хто вчиться керувати автомобілем на пізніх етапах життя. Піднімаючись угору величезним гірським масивом, «фіат» пихтів, наче йому бракувало повітря.

П'ять разів довелося пригальмовувати перед контрольно-пропускним пунктом національної поліції — загін зі щонайменше десятка вояків і броньований автомобіль, що наїжачився автоматами. Їх пропускали завдяки паперам Андоліні.

Майкл дивувався з того, що місцевість може стати такою дикою й примітивною на такій малій відстані від великого міста. Вони проїздили повз крихітні селища з камінними будинками, що ризиковано балансували на крутих схилах. Ці схили були ретельно розорані, перетворені на вузькі тераси полів, на яких охайними рядками росла колюча зелень. Невеликі пагорби були всипані незліченними білими валунами, наполовину заритими в мох та бамбукові стебла; здалеку це скидалося на розлоге кладовище з простими надгробками.

Край дороги періодично траплялися святилища — дерев'яні скриньки зі статуетками діви Марії чи якогось особливо шанованого святого всередині, під замком. Майкл побачив біля одного з таких святилищ жінку, що молилася, упавши на коліна, тоді як її чоловік цмулив вино з пляшки, сидячи у візку, запряженому віслюком. Голова віслюка хилилася долі, як у мученика.

Стефан Андоліні схилився, погладив Майклове плече й мовив:

— Моє серце тішиться, коли я тебе бачу, любий кузене. Ти знав, що Гільяно теж нам рідня?

Майкл був певен, що то брехня: було щось таке в цій рудій лисячій посмішці.

— Ні, — відповів він. — Я знаю тільки, що його батьки працювали на мого батька в Америці.

— Як і я, — завважив Андоліні. — Ми допомагали твоєму батькові будувати дім на Лонг-Айленді. Старий Гільяно — хороший муляр, і хоч твій батько й пропонував йому місце в бізнесі з оливковою олією, він лишився вірний своїй справі. Вісімнадцять років працював, мов той негр, і економив, як єврей. Тоді повернувся на Сицилію, щоб зажити, як англієць. Але через війну та Муссоліні їхні ліри стали нічого не

варті, і тепер він володіє хіба що своїм будинком та клаптиком землі для обробітку. Гільяно кляне той день, коли поїхав з Америки. Вони думали, що виростять свого хлопчика принцом, і ось він став розбійником.

За «фіатом» хмарилася курява; уздовж дороги привидами поставали зарості бамбука та опунцій, грона плодів скидалися на людські руки. У долинах виднілися гаї олив та виноградники. Раптом Андоліні мовив:

— Мати понесла Турі в Америці.

Побачивши запитання в Майклових очах, продовжив:

— Так, але народився він уже на Сицилії. Зачекали б кілька місяців, і Турі був би американець по закону. — Він на мить замовк. — Турі завжди про це говорить. Ти справді думаєш, що зможеш допомогти йому втекти?

— Не знаю, — відповів Майкл. — Після обіду з інспектором і доном Кроче я вже нічого не знаю. Вони хочуть моєї допомоги? Батько казав, що дон Кроче все для цього зробить. Він не згадував про інспектора.

Андоліні провів рукою по лисуватій голові. Несамохіть натиснув на педаль газу, і «фіат» рвонув уперед.

— Гільяно з доном Кроче нині ворогують, — сказав він. — Але ми маємо плани, що не стосуються дона Кроче. Турі з батьками розраховують на тебе. Вони знають, що твій батько ніколи не кривив душею з другом.

— А ти на чиєму боці? — спитав Майкл.

Андоліні зітхнув.

— Я б'юся за Гільяно, — відповів він. — Ми з ним товаришували останні п'ять років, а до того він урятував мені життя. Та я живу на Сицилії й не можу відкрито зректися дона Кроче. Я йду туго натягнутим дротом між ними двома, але ніколи не зраджу Гільяно.

Що, чорт забирай, він верзе? Чому ні від кого з них не можна дістати прямої відповіді? «Тому, що це Сицилія», — подумав Майкл. Сицилійці бояться правди. Тирани й інквізитори тисячі років катували їх за правду. Священик у кабінці для сповіді вимагав правди, погрожуючи вічним пеклом. Але правда була джерелом влади, засобом контролю, то навіщо комусь віддавати її?

Йому доведеться шукати свій власний шлях чи, може, відмовитися від місії й поспішити додому. Тут молодий Корлеоне на небезпечній

території. Вочевидь, між Гільяно та доном Кроче йде вендета, а опинитися у вирі сицилійської вендети смертельно. Сицилійці вірять, що єдина справедливість полягає в помсті, а та завжди безжальна. На цьому християнському острові, де в кожному домі стояла статуетка Ісуса в сльозах, християнське прощення вважали гідним зневаги прихистком боягузів.

— Чому Гільяно з доном Кроче стали ворогами? — спитав Майкл.

— Через трагедію в Портелла-делла-Джінестрі, — відповів Андоліні.
— Два роки тому. Після неї все змінилося. Гільяно в усьому звинувачує дона Кроче.

Раптом авто мало не перейшло у вертикальне падіння: дорога спускалася з гір у долину. Вони оминули руїни норманського замку, зведеного дев'ять сотень років тому, щоб тероризувати жителів цих місць, — тепер він був зайнятий незавадними ящірками й кількома козами, які тут заблукали. Унизу Майкл побачив Монтелепре.

Містечко лежало серед навислих над ним гір, немов у відрі на дні колодязя. Воно було досконало кругле — жоден будинок не вибивався за межі, і пообіднє сонце поливало його кам'яні стіни темно-червоним вогнем. Тепер «фіат» спускався вузькою й звивистою вулицею. Андоліні натиснув на гальма там, де дорогу перегороджував загін озброєних карабінерів. Один рушницею дав їм знак вийти з автомобіля.

Майкл дивився, як Андоліні показує поліції документи. Він побачив спеціальну перепустку з червоними краями — йому було відомо, що такі видає тільки міністр юстиції в Римі. У молодшого Корлеоне теж була така разом із вказівкою показувати її тільки в крайньому разі. Як Андоліні зміг отримати такий могутній документ?

Тоді вони повернулися до «фіата» й покотилися далі вуличками Монтелепре, такими вузькими, що, якби їм назустріч їхало інше авто, розминутися вони не змогли б. Усі будинки мали елегантні балкони й були пофарбовані в різні кольори — чимало блакитних, трохи менше білих, кілька рожевих. Зовсім мало жовтих. О цій порі жінок на вулицях не було: вони розійшлися по кухнях готувати вечерю для своїх чоловіків. Не було й дітей. Натомість на кожному розі був патруль із пари карабінерів. Монтелепре було схоже на окуповане містечко під

час воєнного стану. Хіба що кілька старших чоловіків із кам'яними обличчями дивилися вниз із балконів.

«Фіат» зупинився перед рядом будинків, один із яких був яскраво блакитний, а орнамент у його кованій хвіртці складався в літеру Д. Хвіртку відчинив низенький жилавий чоловік років шістдесяти в темному смугастому американському костюмі, білій сорочці й чорній краватці. То був батько Гільяно. Він коротко, але приязно обійняв Андоліні й мало не вдячно поплескав Майкла по плечу, запрошуючи їх зайти.

У батька Гільяно було таке обличчя, що наче страждає від очікуваної смерті безнадійно хворої близької людини. Було помітно, що він суворо стримує емоції, однак його рука час від часу торкалася обличчя, наче змушуючи його тримати форму. Тіло було скуте, рухи — різкі, однак трохи нерішучі.

Вони увійшли до великої вітальні, розкішної як на сицилійський будинок у такому маленькому містечку. Над кімнатою панувало величезне збільшене фото в овальній дерев'яній рамі кремового кольору, надто розпливчате, щоб зрозуміти, що ж на ньому. Утім Майкл одразу збагнув, що то мав бути Сальваторе Гільяно. На маленькому чорному столику під світлиною стояла лампадка. На іншому столику було чіткіше фото в рамці: батько, мати й син стояли на тлі червоної завіси, син владно обіймав матір за плечі. Сальваторе Гільяно дивився просто в камеру, наче кидав їй виклик. Обличчя в нього було надзвичайно красиве, подібне до грецької статуї, риси трохи важкуваті, мов висічені з мармуру, вуста повні й чуттєві, очі овальні, широко розставлені, з навислими повіками. То було лице людини без сумніву в собі, рішуче налаштованої на те, щоб вразити світ. Але ніхто не попереджав Майкла про те, що це красиве обличчя буде таке м'яке й добре.

Були ще й інші світлини, на яких він був разом зі своїми сестрами та їхніми чоловіками, але вони були майже сховані в темних кутках.

Батько Гільяно провів їх до кухні, де його дружина відволіклася від плити, щоб привітати гостей. Марія Ломбардо Гільяно виглядала значно старшою, ніж на знімку у вітальні, наче то була зовсім інша людина. Її ввічлива усмішка була проваллям на кістлявому виснаженому обличчі, вкритому потрісканою, сухою шкірою. Довге

густе волосся падало на плечі, у ньому було чимало широких пасм сивини. Справді бентежили очі — майже чорні, утілена ненависть до цього світу, який намагався роздушити її саму та її сина.

Не звертаючи уваги на чоловіка та Стефана Андоліні, вона заговорила до Майкла:

— Ти приїхав допомогти моєму синові чи як?

Чоловіки виглядали присоромленими різкістю її запитання, та Майкл серйозно їй усміхнувся.

— Так, я з вами.

Напруга спала, жінка опустила голову й закрила руками обличчя наче в очікуванні удару. Андоліні м'яко заговорив до неї:

— Отець Бенджаміно теж хотів прийти, я сказав йому, що вам того не хотілося б.

Марія Ломбардо підняла голову, і Майкл зачудувався тим, як усе те, що вона відчувала, відобразилося на її обличчі. Зневага, ненависть, страх, іронія, з якою слова пасували до її жорсткої посмішки — гримаси, якої вона не приховувала.

— О, в отця Бенджаміно, безсумнівно, добре серце, — мовила вона. — І він із цим добрим серцем, як чума, несе смерть цілим поселенням. Він наче агава: притулися до нього — і стечеш кров'ю. Він несе всі таємниці сповіді до свого брата, продає дияволу довірені йому душі.

Тихо й переконливо, наче намагаючись заспокоїти божевільну, батько Гільяно заперечив:

— Дон Кроче — наш друг, він звільнив нас із в'язниці.

Його дружина вибухнула:

— Так, дон Кроче, «добра душа», завжди такий приязний. Але я скажу тобі, цей дон Кроче — змії. Він цілиться й вбиває свого друга. Вони з нашим сином збиралися правити Сицилією разом, але Турі тепер ховається один у горах, а «добра душа» гуляє на волі в Палермо зі своїми хвойдами. Варто донові Кроче свиснути — Рим облизуватиме його п'яти. А на його совісті ж більше злочинів, ніж у нашого Турі. Він — зло, а наш син — добро. О, якби я тільки була чоловіком, як ти, я б убила дону Кроче. «Добра душа» в мене б спочила назавжди. Ви, чоловіки, нічого не розумієте.

Її пересмикнуло від огиди. Батько Гільяно нетерпляче сказав:

— Я так розумію, що нашому гостеві за кілька годин знову в дорогу, йому треба попоїсти, перш ніж ми все обговоримо.

Жінка раптово змінилася, заметушилася.

— Бідолаха, ти ж весь день їхав, щоб нас побачити, а тоді ще й мав слухати побрехеньки дона Кроче та мої марення. Куди тобі потім?

— До ранку я маю бути в Трапані, — відповів Майкл. — Зупинюсь у батькових друзів і чекатиму на вашого сина.

У кімнаті стало тихо. Молодий Корлеоне відчув, що всі вони знають його історію. Вони бачили рану, з якою він жив два роки, його запалі щоки. Мати Гільяно підійшла до нього й швидко обійняла.

— Випий вина, — сказала вона. — Тоді піди прогуляйся містом. Їжа буде на столі за годину, і друзі Турі тоді вже приїдуть, тож ми зможемо поговорити.

Андоліні та батько Гільяно стали обабіч Майкла, і всі разом вони пішли гуляти вузькими, мощеними бруківкою вулицями Монтелепре. Тепер, коли сонце скотилося з неба, каміння сяло чорнотою. У туманному синьому передвечірньому повітрі навколо них рухалися лише силуети карабінерів. На кожному перехресті від Віа Белла зміїлися вбік провулки, немов стікали отрутою. Містечко здавалося порожнім.

— Колись це було веселе місто, — мовив батько Гільяно. — Завжди, завжди дуже бідне, як і вся Сицилія, повне злиднів, але живе. Тепер понад сім сотень жителів за ґратами, заарештовані за змову з моїм сином. Вони невинні, більшість із них, але уряд забрав їх, щоб налякати інших, змусити їх доносити на мого Турі. Нині в цьому містечку дві тисячі солдатів Національної поліції, ще кілька тисяч полюють на Турі в горах. Люди більше не вечеряють поза будинком, їхні діти більше не бавляться на вулицях. Поліцаї — такі боягузи, що палять зі зброї, навіть якщо просто заєць перебігає дорогу. Коли стає темно, починається комендантська година, і якщо жінка піде до сусідки і її затримують, то на неї чекають приниження та образи. Чоловіків же потягнуть катувати в підземелля Палермо. — Чоловік зітхнув. — В Америці такого ніколи не може статися. Я проклинаю той день, коли поїхав звідти.

Стефан Андоліні підпалив невеличку сигару, зупинивши всю компанію. Пускаючи дим, він з усмішкою сказав:

— Правду кажучи, сицилійці радше нюхатимуть лайно у своєму селищі, ніж найкращі парфуми в Парижі. Що я тут роблю? Міг би втекти до Бразилії, як деякі інші. О, ми любимо рідні місця, ми сицилійці, але Сицилія нас не любить.

Батько Гільяно знизав плечима.

— Я дурний, бо повернувся. Якби тільки зачекав кілька місяців, мій Турі був би американець по закону. Утім повітря цієї країни, певно, просочилось у лоно його матері. — Він зачаровано похитав головою. — Чому мій син завжди переймався бідами інших людей, навіть не його кривих родичів? Він завжди мав такі величні ідеї, завжди говорив про справедливість. А справжній сицилієць говорить про хліб.

Ідучи по Віа Белла, Майкл помітив, що місто було ідеальне для засад і партизанської війни. Вулиці такі вузькі, що ними могло проїхати тільки одне авто, багато з них годилися хіба що для невеликих візків та віслюків, яких сицилійці досі використовували для перевезення товарів. Кілька чоловіків могли б стримувати тут нападників, а тоді втекти до білих вапнякових гір, що оточували місто.

Чоловіки спустилися на центральну площу. Андоліні вказав на невеличку церкву, що височіла над нею, і мовив:

— Турі ховався саме в цій церкві, коли поліцаї вперше намагалися його спіймати. Відтоді він став приви́дом.

Вони втрюх пильно дивилися на церковні двері, так, наче Сальваторе Гільяно міг постати перед ними.

Сонце сіло за гори, і вони повернулися до будинку, перш ніж почалася комендантська година. Тут на них чекало двоє незнайомців — незнайомців тільки для Майкла, бо обидва обійняли батька Гільяно й потиснули руку Стефанові Андоліні.

Один із них був стрункий юнак із дуже хворобливою, землистою шкірою й величезними гарячковими темними очима. Він мав франтуваті вусики й був мало не по-жіночому привабливий, хоча ні в якому разі не зніжений. У ньому була якась гордовита жорстокість, як це буває з тими, хто прагне командувати за всяку ціну.

Коли його представили як Гаспаре Пішотту, Майкл був вражений. Пішотта — права рука Турі Гільяно, його кузен і найближчий друг. Це найрозшукуваніша людина Сицилії після Гільяно: за його голову давали п'ять мільйонів лір. З того, що Майкл про нього чув, він уявляв

собі небезпечнішого й злішого з вигляду чоловіка. Але ж от він стояв перед ним, такий тендітний, із сухотним рум'янцем на щоках. Тут, у Монтелепре, оточеному двома тисячами вояків військової поліції Рима.

Другий чоловік здивував його не менше, але з інших причин. Спочатку глянувши на нього, Майкл здригнувся. Чоловік був такий маленький, що скидався на карлика, але в ньому була така гідність, що Майкл негайно відчув: його здригання може сильно образити чоловіка. Він був убраний у вишуканий сірий костюм у тонку смужку, відмінного крою, широка й дорога з вигляду срібляста краватка стікала вниз вершково-білою сорочкою. Волосся мав густе й майже сиве, хоча був не старший від п'ятдесяти. Він був елегантний, яким тільки елегантним може бути дуже низенький чоловік. Обличчя мав грубувате й красиве, з великими чуттєвими вустами.

Він зрозумів, що Майклові незручно, і привітав його з іронічною, але теплою усмішкою. Його представили як професора Гектора Адоніса.

Марія Ломбардо Гільяно накрила стіл у кухні. Вони їли біля балконного вікна, з якого було видно вкрите червоними смугами небо, темряву ночі, що наповзала з гір. Майкл їв повільно, усвідомлюючи, що всі вони стежать за ним, оцінюють його. Їжа була дуже проста, але смачна: спагеті з чорнильним соусом з кальмара та печеня з кролика, пекуча від червоного соусу з перцем і томатами. Нарешті Гаспаре Пішотта заговорив місцевим сицилійським діалектом:

— То ти син Віто Корлеоне, який навіть величніший за нашого дона Кроче, так кажуть. І саме ти врятуєш нашого Турі.

Голос у нього був холодний і трохи насмішкуватий, він запрошував прийняти виклик, якщо наважишся. Посмішка ставила під сумнів кожен мотив кожної дії, наче говорячи: «Так, ти насправді робиш хорошу справу, але тобі самому це нащо?» Та все одно це не звучало нешанобливо, він знав Майклову історію — вони були товариші в убивстві.

Майкл мовив:

— Я виконую накази свого батька. Чекай на Гільяно в Трапані, а тоді відвезу його до Америки.

Пішотта заговорив серйозніше:

— І коли Турі буде у твоїх руках, ти гарантуєш йому безпеку? Ти зможеш захистити його від Рима?

Майкл розумів, що мати Гільяно уважно спостерігає за ним, бачив, що її обличчя спотворила тривога. Він обережно сказав:

— Як людина взагалі може гарантувати що-небудь проти долі. Так, я впевнений.

Материне обличчя розслабилось, однак Пішотта різко заперечив:

— А я — ні. Ти сьогодні довірився донові Кроче. Розповів йому про план утечі.

— Чому б ні? — відрізав Майкл. Як, чорт забирай, він так швидко дізнався подробиці їхнього з доном Кроче обіду? — Я отримав від батька вказівки: саме дон Кроче має влаштувати приїзд Гільяно. У будь-якому разі я говорив із ним лише про один план.

— А інші? — запитав Пішотта. Він помітив, що Корлеоне вагається. — Ти можеш говорити вільно. Якщо не можна довіряти тим, хто перебуває в цій кімнаті, то надії для Турі нема взагалі.

Уперше заговорив коротун Гектор Адоніс. Голос у нього був надзвичайно соковитий — голос природженого оратора, справжнього майстра переконувати інших:

— Любий мій Майкле, ви мусите зрозуміти: дон Кроче — ворог Турі Гільяно. Ваш батько має застарілу інформацію. Вочевидь ми не можемо доправити Турі до вас, не вживши застережних заходів.

Адоніс говорив довершеною римською італійською, не сицилійським діалектом.

Втрутився старий Гільяно:

— Я вірю, що дон Корлеоне пообіцяв допомогти моєму синові. Тут не може бути жодного сумніву.

— Я наполягаю, — завважив Гектор Адоніс. — Ми мусимо знати всі ваші плани.

— Можу сказати вам те саме, що сказав донові Кроче, — мовив Майкл. — Але для чого мені розповідати комусь усі інші плани? Якби я спитав вас, де тепер ховається Турі Гільяно, ви б мені сказали?

З посмішки Пішотти він бачив, що той загалом схвалив таку відповідь. Однак Гектор Адоніс заперечив:

— Це не одне й те саме. Ви не маєте причин знати, де ховається Турі. А ми мусимо знати, як ви плануєте йому допомогти.

Майкл тихо відповів:

— Я нічого про вас не знаю.

На красивому обличчі професора з'явилася сьйлива усмішка. Він підвівся й вклонився.

— Пробачте мені, — щиро вибачився Адоніс. — Я вчив Турі, коли він був малим, і його батьки зробили мені честь, запропонувавши стати хрещеним батьком. Нині я професор історії та літератури Палермського університету. Утім за найкращу мою вірчу грамоту може поручитися кожен за цим столом. Нині, як і завжди, я один із банди Гільяно.

Стефан Андоліні неголосно додав:

— Я теж належу до банди. Ти знаєш моє ім'я, я твій кузен. Але ще мене називають Fra Diavalo.

Це легендарне для Сицилії ім'я Майкл неодноразово чув. Йому подумалося, що Андоліні заробив це вбивче обличчя. Він теж був утікач, за голову якого призначено неабияку ціну, однак удень спокійно сидів за обідом з інспектором Веларді.

Усі вони чекали його відповіді. Молодий Корлеоне не збирався видавати своїх останніх планів, але він знав, що мусить хоч щось сказати. Мати Гільяно пильно дивилася на нього, тож заговорив він прямо до неї:

— Все дуже просто. По-перше, мушу попередити, що чекати понад сім днів я не зможу. Я вже давно далеко від дому, мій батько потребує моєї допомоги для розв'язання власних негараздів. Звісно, ви розумієте, що і я з нетерпінням чекаю повернення додому. Однак мій батько хоче, щоб я допоміг вашому синові. В останніх вказівках, що отримав від кур'єра, говорилося, що я маю відвідати дона Кроче, тоді рушити до Трапані. Там я зупинюся на віллі місцевого дона, де на мене чекають люди з Америки, у яких я цілковито впевнений. Професіонали.

Він на мить замовк. Слово «професіонали» мало на Сицилії особливе значення: так зазвичай говорили про високого рівня катів мафії.

— Щойно Турі прибуде до мене, він опиниться в безпеці, — провадив далі Майкл. — Та вілла — справжня фортеця. За кілька годин після того ми сядемо на швидкий корабель до одного з африканських міст. Там на нас чекатиме особливий літак, який негайно

рушить до Америки. Там ваш син буде під захистом мого батька, і вам більше не доведеться за нього боятися.

Гектор Адоніс запитав:

— Коли ви будете готові прийняти Турі Гільяно?

— Я буду в Трапані рано-вранці, — відповів Майкл. — І після того — через двадцять чотири години.

Раптом мати Гільяно розридалася.

— Мій бідолашний Турі більше нікому не довіряє. Він не поїде до Трапані.

— Тоді я не зможу йому допомогти, — холодно мовив Корлеоне.

Жінка мало не падала з відчаю. Несподівано саме Пішотта взявся її заспокоїти, обійняв і поцілував.

— Не хвилюйся, Маріє Ломбардо, — сказав він. — Турі досі слухає мене. Я скажу йому, що ми всі віримо в цього американця, правда ж?

Пішотта допитливо подивився на інших чоловіків, вони кивнули.

— Я сам привезу Турі до Трапані.

Схоже, усі були задоволені. Майкл зрозумів, що саме його холодна відповідь переконала їх довіритися йому. Усі сицилійці з підозрою ставилися до надто теплих і щедрих людей. Його ж дратували їхня обережність та те, що батькові плани були зруйновані. Тепер дон Кроче став ворогом, Гільяно може затриматися або взагалі не приїхати. Зрештою, що йому до Турі Гільяно? Саме тому він знову спитав себе: ким був Гільяно для його батька?

Майкла провели до невеличкої вітальні, де жінка подала чоловікам каву та анісову настоянку й вибачилася, що немає нічого солодкого. Вони сказали, що настоянка зігріє Майкла в його довгій нічній подорожі до Трапані. Гектор Адоніс дістав зі свого елегантного піджака золотий портсигар, запропонував усім присутнім, тоді вклав сигарету у свої витончені вуста і, забувшись, відкинувся на спинку стільця так, що ноги відірвалися від підлоги. На мить професор став схожим на ляльку на мотузках.

Марія Ломбардо вказала на величезний портрет на стіні.

— Правда ж, він красень? — мовила вона. — І добрий не менше, ніж красивий. Моє серце розбилося, коли він став вигнанцем. Пам'ятаєте той страшний день, синьйоре Адоніс? Усю ту брехню про Портелла-делла-Джінестру? Мій син ніколи б так не вчинив.

Чоловіки виглядали присоромленими. Удруге за день Майклові стало цікаво, що ж сталось у Портелла-делла-Джінестрі, але питати він не хотів.

Гектор Адоніс мовив:

— Коли я був учителем Турі, він дуже любив читати, напам'ять знав легенди про Карла Великого і Роланда, а тепер сам став легендою. Моє серце теж розбилося, коли він став вигнанцем.

Мати Гільяно гірко завважила:

— Йому пощастить, якщо він лишиться живим. Ох, і чому ми тільки хотіли, щоб наш син народився тут? О так, ми хотіли, щоб він був справжній сицилієць. — Вона гірко й дико засміялася. — Такий він і є. Живе в страху за своє життя, з призначеною за його голову ціною.

Жінка замовкла, а тоді сказала палко й переконано:

— Мій син — святий.

Майкл помітив, що Пішотта особливо всміхнувся — як усміхаються, слухаючи люблячих батьків, що надто сентиментально говорять про чесноти своїх дітей. Навіть батько Гільяно нетерпляче смикнувся. Стефан Андоліні хитро вишкірився, а Пішотта м'яко, утім прохолодно мовив:

— Люба моя Маріє Ломбардо, не виставляй свого сина таким безпорадним. Він не тільки терпить удари, а й завдає їх, і вороги досі його бояться.

Мати Гільяно вже спокійніше відповіла:

— Я знаю, що він багато разів убивав, але ніколи не чинив несправедливості. І завжди давав людям можливість очистити свою душу й востаннє помолитися Господу.

Раптом вона взяла Майкла за руку, вивела на кухню, тоді на балкон.

— Ніхто з них насправді не знає мого сина, — сказала жінка Майклові. — Вони не знають, який він добрий і м'який. Може, серед інших чоловіків він поводиться інакше, та зі мною він завжди був справжній. Він слухався мене, ніколи й слова різкого не сказав. Люблячий, слухняний син. У перші дні вигнання він дивився вниз із гір, але нічого не бачив. А я дивилася вгору й теж не бачила нічого. Але ми відчували присутність одне одного, любов одне одного. Я відчуваю його й сьогодні. Я уявляю його самого в горах, коли тисячі

солдатів полюють на нього, і це крає мені серце. Може так бути, що лише ти здатен його врятувати. Пообіцяй, що дочекаєшся.

Вона міцно стискала його долоні у своїх, по її щоках бігли сльози.

Майкл визирнув у темряву ночі. Містечко Монтелепре вгніздилося у череві високих гір; самотньо світилася центральна площа. Небо було залатане зірками. Унизу на вулицях час від часу лунали брязкіт зброї та хрипкі голоси патрулів карабінерів. Здавалося, що місто повне привидів. Вони блукали в м'якому повітрі літньої ночі, повному запаху лимонових дерев, дзижчання незліченних комах, раптових вигуків патрульних поліції.

— Я чекатиму, скільки зможу, — м'яко сказав їй Майкл. — Та я потрібен батькові вдома. Ви маєте переконати сина прийти до мене.

Мати кивнула й відвела його назад до інших. Пішотта міряв кроками кімнату, вигляд мав знервований.

— Ми вирішили, що всі мусимо зачекати тут до ранку, поки комендантська година не скінчиться. Надто вже багато там, у темряві, солдатів, готових натиснути на гачок, щось може статися. Ти не проти? — спитав він Майкла.

— Ні, — відповів Корлеоне. — Якщо це не надто обтяжить наших господарів.

Цю думку відкинули — вони багато разів залишалися на ніч, коли Турі Гільяно прослизав до міста, щоб навідатися до батьків. До того ж вони мали багато про що поговорити, владнати чимало подробиць. Тож влаштувалися зручніше на довгу ніч. Гектор Адоніс скинув піджака з краваткою, та все одно виглядав елегантно. Мати Гільяно зварила свіжої кави.

Майкл попросив їх розповісти йому якомога більше про Турі Гільяно. Він відчував, що має його зрозуміти. Батьки розповіли, яким чудовим сином Турі завжди був. Стефан Андоліні говорив про день, коли Турі Гільяно врятував йому життя. Пішотта розповідав смішні історії про відвагу Турі, його веселий характер та брак жорстокості. Хоча з ворогами та зрадниками він міг бути безжальним, але ніколи не ображав їхньої чоловічої гідності тортурами та приниженням. А тоді зайшлося про історію трагедії в Портелла-делла-Джінестрі.

— Він ридав того дня, — мовив Пішотта. — Перед усією своєю бандою.

— Він не міг убити тих людей у Джінестрі, — сказала Марія Ломбардо.

Гектор Адоніс заспокоїв її:

— Ми всі це знаємо. Він змалку був такий м'який. — Професор розвернувся до Майкла й сказав: — Турі любив книжки — я думав, він стане поетом або вченим. Він був норовистий, але жорстоким ніколи не був, то була невинна лють. Він ненавидів несправедливість, ненавидів брутальність, з якою карабінери поводяться з бідними, та їхню улесливість щодо багатіїв. Навіть у дитинстві він обурювався, почувши про фермера, що не міг лишити собі зерно, яке він виростив, пити вино, яке приготував, їсти свиней, яких зарівав. І все одно був ніжним хлопчиком.

Пішотта зареготав.

— Тепер він не такий уже й ніжний. А тобі, Гекторе, годі вдавати маленького вчителя. У сідлі ти такий же чоловік, як і кожен із нас.

Гектор Адоніс суворо глянув на нього.

— Аспану, — мовив він. — Твої дотепи нині не на часі.

Пішотта із запалом відповів:

— Коротуне, ти що, думаєш мене налякати?

Майкл відзначив, що Пішотту називають Аспану і що між цими двома чоловіками вкорінилася неприязнь. Це було помітно з постійних зауважень Пішотти щодо зросту іншого, і з суворості, з якою до нього говорив Адоніс. Насправді в повітрі між ними всіма вирувала недовіра; здавалося, що інші тримаються на відстані від Стефана Андоліні, а мати Гільяно немовби нікому повністю не довіряла. І все одно, поки ніч ішла своїм ходом, ставало зрозуміло, що всі вони люблять Турі.

Майкл обережно мовив:

— Турі Гільяно написав «Заповіт». Де він зараз?

Запанувала довга мовчанка, усі пильно дивилися на Корлеоне. Їхня недовіра раптово впала й на нього.

Нарешті заговорив Гектор Адоніс:

— Він почав його писати за моєю порадою, і я йому допомагав. Кожну сторінку підписав Турі. Усі таємні змови з доном Кроче, з урядом Рима й остаточна правда про Портелла-делла-Джінестру. Якщо

його оприлюднити, уряд точно не втримається. Це останній козир Гільяно, який він розіграє, якщо дійде до найгіршого.

— Тоді сподіваюся, що він у вас надійно схований, — сказав Майкл.

— Так, дон Кроче хотів би накласти на нього руки, — зазначив Пішотта.

— Ми все влаштуємо, — мовила мати Гільяно, — у належний час «Заповіт» доправлять до тебе. Можливо, ти зможеш відіслати його до Америки разом із дівчиною.

Майкл здивовано подивився на них.

— З якою дівчиною?

Усі відводили очі чи то зі страху, чи то із сорому. Знали, що це неприємна несподіванка, і боялися його реакції.

Відповіла жінка:

— Нареченою мого сина. Вона вагітна. — І, звертаючись до інших: — Вона нікуди не подінеться. Візьме він її чи ні? Нехай зараз скаже.

Хоча Марія Ломбардо намагалася зберігати спокій, було помітно, що реакція Майкла її непокоїть.

— Вона приїде до тебе в Трапані. Турі хоче, щоб ти відправив її до Америки перед ним. Коли вона надішле йому звістку про те, що з нею все гаразд, Турі приїде до тебе.

Майкл обережно мовив:

— Щодо цього я вказівок не маю. Мушу поговорити зі своїми людьми в Трапані стосовно часу. Я знаю, що ви з чоловіком маєте рушити за нами слідом, щойно ваш син дістанеться Америки. Чи може дівчина зачекати й поїхати з вами?

Пішотта різко відповів:

— Ця дівчина — випробування для тебе. Вона відправить сюди кодове слово, тоді Гільяно знатиме, що має справу не лише з чесним, але й розумним чоловіком. Тільки тоді він повірить, що ти зможеш вивести його із Сицилії.

Батько Гільяно розлючено сказав:

— Аспану, я вже казав і тобі, і синові. Дон Корлеоне дав слово, що допоможе нам.

— Так Турі наказав, — спокійно відповів Пішотта.

Майкл метикував і зрештою мовив:

— Гадаю, це дуже розумно. Зможемо перевірити шлях втечі, подивитися, чи він досі надійний.

Він не мав жодного наміру використовувати для Гільяно той самий маршрут.

— Я можу відправити вас із чоловіком разом з дівчиною, — сказав він матері Гільяно й подивився на них питально. Та обоє тільки похитали головою.

Гектор Адоніс м'яко сказав їм:

— Це непогана ідея.

Мати Гільяно відповіла:

— Ми не покинемо Сицилію, поки наш син тут.

Батько склав руки на грудях і кивнув, погоджуючись. Майкл зрозумів, про що вони думали. Якщо Турі Гільяно помре на Сицилії, вони не мали жодного бажання бути в Америці. Вони мають лишитися тут, оплакати його, поховати, носити квіти на його могилу. Остання трагедія належала їм. Дівчина може поїхати, вона зв'язана з ним лише коханням, не кров'ю.

Десь серед ночі Марія Ломбардо Гільяно показала Майклові зошит, заповнений статтями з газет, плакатами з різними сумами, призначеними за голову Гільяно урядом у Римі. Показала йому світлини, надруковані в Америці журналом «Лайф» у 1948 році. Там писали, що Гільяно — найбільший розбійник сучасності, італійський Робін Гуд, що грабує багатіїв і допомагає бідним. Надрукували там і один з відомих листів Гільяно до газет.

Він писав: «П'ять років я боровся за звільнення Сицилії. Я віддавав бідним те, що забирав у багатих. Нехай народ Сицилії скаже, розбійник я чи борець за свободу. Якщо вони висловляться проти мене, я віддамся у ваші руки для суду. Але поки вони виступатимуть за мене, я й далі вестиму цю війну».

Майкл подумав, що це аж ніяк не схоже на втікача-бандита; перед ним сяяло горде обличчя Марії Ломбардо. Він відчув спорідненість із нею: вона була схожа на його власну матір. Обличчя жінки було прошите минулим жалем, але очі горіли природним прагненням до подальшої боротьби з власною долею.

Нарешті прийшов світанок, Майкл підвівся й почав прощатися. Він здивувався, коли мати Гільяно тепло обійняла його.

— Ти мені схожий на сина, — сказала вона. — Я тобі вірю.

Жінка підійшла до полиці над каміном, зняла з неї дерев'яну статуетку Діви Марії. Вона була чорна, риси обличчя негроїдні.

— Візьми це в подарунок. Це єдина вартісна річ, яку я можу тобі дати.

Майкл спробував відмовитися, але вона наполягала. Гектор Адоніс завважив:

— На Сицилії лишилося тільки кілька таких статуеток. Своєрідна, але ж ми так близько до Африки.

Мати Гільяно сказала:

— Байдуже, як вона виглядає, ти можеш їй молитися.

— Так, — сказав Пішотта. — Вона дасть не менше користі, ніж інші. У його голосі вчувалося презирство.

Майкл дивився, як Пішотта прощається з матір'ю Гільяно. Між ними існувала справжня приязнь. Пішотта розцілував її в обидві щоки, заспокійливо поплескав по спині. А вона на мить схилила голову на його плече й мовила, заплакавши:

— Аспану... Аспану, я люблю тебе як сина. Не дай їм убити Турі.

Весь холод Пішотти зник, він наче згорбився, темне кістляве обличчя пом'якшало.

— Ви всі постарішаєте в Америці, — сказав він і повернувся до Майкла. — Я привезу тобі Турі протягом тижня.

Він швидко вийшов, не мовивши більше ані слова. У нього теж була особлива перепустка з червоними краями, що дозволяла йому знову зникнути в горах. Гектор Адоніс лишився з Гільяно, хоча мав у місті свій будинок.

Майкл зі Стефаном Андоліні сіли у «фіат», поїхали до центральної площі, а звідти — на дорогу, що вела в напрямку Кастельветрано, до прибережного міста Трапані. Андоліні кермував обережно й повільно, дорога була всіяна військовими пропускними пунктами, тож дісталися вони до Трапані тільки після полудня.

¹ З італійської приблизно перекладається як «голова над головами». (Тут і далі прим. пер.)

² Буквально 90-й калібр, у переносному значенні — велике цабе, велика цяця (сицилійський сленг).

Частина II

Турі Гільяно

1943

Розділ 2

У вересні 1943 року Гектор Адоніс був професором історії та літератури в Палермському університеті. Через дуже невисокий зріст колеги ставилися до нього з меншою повагою, ніж він на те заслуговував. Це зумовлювалося сицилійською культурою, у якій прізвиська традиційно й жорстоко базувалися на фізичних недоліках. Справжню ціну професорові знав тільки ректор університету.

Того вересня 1943 року життя Гектора Адоніса мало змінитися. Для південної Італії війна скінчилася. Американська армія вже підкорила Сицилію й рушила на материк. Фашизм помер, Італія відродилася; уперше за чотирнадцять століть в острова Сицилії не було справжнього хазяїна. Однак, знаючись на іронічності історії, Гектор Адоніс не мав особливих сподівань. Мафія вже почала заступати місце закону на острові. Її руйнівна влада була б не менш смертельна за будь-яку корпоративну державу.

З вікна кабінету професора було видно територію університету, ті кілька будівель, які можна було назвати кампусом. Потреби в гуртожитках не було, адже не було й звичного для Англії чи Америки університетського життя. Більшість студентів навчалися вдома й мали консультації з професорами в установлені проміжки часу. Професори читали лекції, які студенти вільно могли пропускати, їм треба було лише скласти іспити. Гектор Адоніс вважав цю систему ганебною й безглуздою, частково тому, що вона стосувалася сицилійців, які, на його думку, потребували ще суворішої педагогічної дисципліни, ніж студенти інших країн.

Визираючи з вікна, схожого на вікно собору, він бачив сезонний приплив ватажків мафії з усіх провінцій Сицилії: вони приїздили

тиснути на університетських професорів. За врядування фашистів ці ватажки були сумирніші, обачніші, але тепер, за милосердної, відновленої Америкою демократії, повстали, наче хробаки з розритої дощем землі, і повернулися до старих звичаїв, облишили свою скромність.

Ватажки мафії, «друзі друзів», голови дрібних місцевих кланів у багатьох сицилійських селищах, вбралися у святковий стрій і з'їхалися заступитися за студентів: родичів чи синів заможних землевласників, своїх синів та друзів, які не мали успіху в університетському навчанні й не отримали б дипломи без стороннього втручання. А дипломи ці були вкрай важливі. Як іще родині позбутися синів, що не мають амбіцій, таланту, розуму? Таких синів доводиться утримувати до кінця життя. Але, маючи диплом, цей шматок пергаменту з університету, ті ж шельми можуть перетворитися на вчителів, лікарів, членів парламенту або, в найгіршому разі, на дрібних державних чиновників.

Гектор Адоніс здригнувся, проте його втішала історія. Його любі британці в розквіті своєї імперії так само доручали свої армії некомпетентним синам багатіїв, чиї батьки купили їм офіцерські посади в армії чи навіть командування великими кораблями. І все одно імперія процвітала. Так, ці командири вели своїх людей на необов'язкову бійню, однак слід сказати, що вони й помирали разом із вояками, бо відвага була неодмінною рисою класу. Такі смерті принаймні розв'язували проблему обтяження держави некомпетентними й безвідповідальними людьми. Італійцям бракувало такої шляхетності чи холодної розсудливості. Вони любили своїх дітей, рятували їх від особистих катастроф і лишали державу дбати саму про себе.

Професор Адоніс бачив із вікна принаймні трьох місцевих ватажків, що блукали університетом у пошуках жертви. На них були сукняні кашкети й шкіряні чоботи, важкі оксамитові піджаки вони тримали в руках, бо погода досі стояла тепла. У подарунок викладачам вони несли кошики з фруктами, пляшки домашнього вина в бамбукових плетінках. Не хабарі, а ввічливий антидот до того жаху, який здійснювався в грудях професорів від їхнього вигляду, бо більшість викладачів теж були сицилійці й розуміли, що це прохання, на які не можна відповісти відмовою.

Один із мафіозі, вбраний так провінційно, що цілком міг би зійти зі сцени опери «Сільська честь», саме заходив до корпусу й піднімався сходами. Гектор Адоніс із сардонічним задоволенням підготувався розіграти вже знайому комедію.

Адоніс знав цього чоловіка: він мав прізвище Бучілла, володів фермою й вівцями в містечку Партініко неподалік від Монтелепре. Вони потиснули один одному руки, Бучілла передав професорові свого кошика.

— У нас стільки фруктів, падають на землю, гниють, то я й подумав, чи не віднести трохи професорові, — сказав Бучілла.

Це був невисокий кремезний чоловік із загартованим важкою роботою тілом. Адоніс знав, що він має репутацію людини чесною й скромною, хоча цілком міг би перетворити свою владу на багатство. Цим він був схожий на старих ватажків мафії, що билися не за гроші, а за повагу та честь.

Професор з усмішкою прийняв від нього фрукти. Який сицилійський селянин дозволить чому-небудь пропасти? На кожну оливку, що падала на землю, припадала сотня дітей, і діти ті були подібні до сарани.

Бучілла зітхнув. Він був чемний, та Адоніс знав, що ця чемність за частку секунди може перетворитися на загрозу. Тож спочутливо всміхнувся, коли гість мовив:

— Яке життя безглузде. Я маю що робити на своїй землі, та коли сусід просить мене про дрібну послугу, як я можу йому відмовити? Мій батько знав його батька, мій дід — його діда. Така вже в мене натура, а може, і нещастя моє таке — я зроблю все, про що мене попросить друг. Зрештою, чи ж ми не християни?

— Ми, сицилійці, усі такі, — м'яко відповів професор. — Надто щедрі. Саме тому на півночі, у Римі, нами так безсоромно користуються.

Бучілла проникливо подивився на нього. Тут проблем не буде. Хіба ж він не чув десь, що професор був один із «друзів»? На наляканого він точно не схожий. А якщо він «друг друзів», то чому Бучілла цього не знає? Утім у «друзів» стільки рівнів. У будь-якому разі перед ним була людина, що розуміла світ, у якому він живе.

— Я прийшов попросити про послугу, — сказав Бучілла. — Як один сицилієць іншого. Син мого сусіда цього року провалився на іспитах.

Ви його завалили. Так сусід каже. Але коли я почув ваше ім'я, то сказав йому: «Що? Синьйор Адоніс? Та в цього чоловіка найбільше у світі серце. Він ніколи не скоїв би такого недоброго вчинку, якби знав усі подробиці. Ніколи». І той зі сльозами просив мене розповісти вам усю історію й з усією шанобливістю благати змінити йому оцінку, щоб хлопець міг вийти у світ і заробити собі на хліб.

Гектора Адоніса не омиляла така ввічливість. Знову ж таки, це було як у шанованих ним англійців: можна кілька днів насолоджуватися їхніми словами й тільки тоді зрозуміти, що тебе смертельно образили. Стосовно англійців то був усього лиш мовний зворот, однак якщо відмовити синьйорові Бучіллі, можна темної ночі отримати кулю з лупари³. Професор ввічливо скуштував оливок та ягід із кошика.

— О, ми ж не можемо дозволити юнакові голодувати в цьому жорстокому світі, — мовив він. — Як його звати?

Коли Бучілла назвав прізвище, професор дістав із шухляди журнал, погортав його, хоча, звісно ж, прізвище впізнав.

Студент-невдаха був неотесаний йолоп, тюхтій; ще більша тварина, ніж вівці з ферми Бучіллі. То був лінивий бабій і хвалько, безнадійно безграмотний, нездатний розрізнити «Іліаду» та романи Вергі. Попри це, Гектор Адоніс солодко всміхнувся Бучіллі й з подивом сказав:

— Так, він мав проблеми з одним іспитом, але це легко владнати. Нехай навідається до мене, я позаймаюся з ним у цій кімнаті, а тоді проведу ще один іспит. Другої невдачі не буде.

Вони потиснули один одному руки, і гість пішов. «Завів іще одного приятеля», — подумав Гектор. Для чого всі ці молоді бездарі отримували університетські дипломи, яких вони не заслуговували? В Італії 1943 року ними можна було хіба що підтерти їхні пещені зади, перш ніж знову повернутися до посереднього життя.

Телефонний дзвінок порушив хід його думок, приніс інше роздратування. Один короткий дзвінок, пауза, три ще коротших. Телефоністка саме пліткувала з кимось і натискала на важіль у паузах своєї власної розмови. Це так роздратувало професора, що він гукнув у слухавку своє «Pronto» значно різкіше, ніж належало.

На жаль, телефонував ректор університету. Але його, відомого прибічника професійної ввічливості, вочевидь цікавили речі,

важливіші за неввічливість. Його голос тремтів зі страху, звучав слізно й мало не благально.

— Дорогий професоре Адонісе, — сказав він. — Чи можна попросити вас підійти до мого кабінету? В університеті виникла серйозна проблема, яку можете розв'язати лише ви. Це дуже важливо. Повірте, любий професоре, я буду вам дуже вдячний.

Ця підлесливість змусила професора нервувати. Чого від нього чекав цей ідіот? Щоб він перестрибнув кафедральний собор Палермо? Адоніс із гіркотою подумав, що ректор краще для цього годиться — він на зріст не нижчий від шести футів. Нехай сам стрибає й не просить свого підлеглого з найкоротшими в Сицилії ногами робити це за нього. Цей образ повернув професорові добрий гумор, тож він спокійно спитав:

— Можливо, натякнете, до чого мені готуватися дорогою?

Голос ректора провалився до шепотіння.

— Глибокоповажний дон Кроче вшанував нас своїм візитом. Його небіж вчиться в нас медицини, і викладач запропонував йому чемно залишити навчання. Дон Кроче приїхав уклінно просити нас змінити це рішення. Однак професор медичного коледжу наполягає на тому, щоб юнак пішов.

— Хто цей дурень? — спитав Гектор Адоніс.

— Молодий доктор Натторе, — відповів ректор. — Шанований викладач, але трохи не від світу цього.

— Я буду у вас за п'ять хвилин, — сказав професор.

Поспішаючи до головного корпусу, Гектор Адоніс міркував над тим, що тут можна зробити. Проблема була не в ректорові — він завжди кликав Адоніса в таких ситуаціях. Проблемою був доктор Натторе, він добре його знав. Блискучий медик, зі смертю якого багато втратить Сицилія, а з відставкою — університет. Найпихатіший із зануд, людина непохитних принципів і справжньої честі. Та навіть він мусив чути щось про дона Кроче, навіть у цьому геніальному мозку мусило б бути хоч зернятко здорового глузду. Там має бути щось іще.

Перед головним корпусом стояло довге чорне авто, на нього спиралися двоє чоловіків у ділових костюмах, що так і не додали їм респектабельності. То мали бути охоронці дона, залишені тут разом із водієм із поваги до університетських викладачів, яких відвідував дон

Кроче. Адоніс помітив, що вони окинули його низьку постать, досконалий костюм, портфель під пахвою спочатку здивованими, а тоді насмішкуватими поглядами. Він холодно глянув на них, налякавши цим. Невже такий коротун може бути «другом друзів»?

Кабінет ректора був схожий швидше на бібліотеку, аніж на ділове приміщення: він сам був більше науковець, аніж адміністратор. Уздовж стін виструнчилися книжки, меблі були масивні, але зручні. Дон Кроче сидів у величезному кріслі з горнятком еспресо. Його обличчя нагадувало Гекторові Адонісу ніс корабля з «Іліади», роз'їдений роками битв і ворожими морями. Дон вдав, що вони ніколи раніше не зустрічалися, і Адоніс дозволив себе представити. Звісно ж, ректор знав, що то був фарс, але молодий доктор Натторе повірив.

Ректор був найвищий в університеті, Гектор Адоніс — найнижчий. Тож, перш ніж заговорити, ректор із ввічливості сів і згорбився.

— У нас виникла невелика суперечка, — мовив він. Доктор Натторе роздратовано пирхнув, але дон Кроче злегка нахилив голову, погоджуючись. — Дон Кроче має небожа, який прагне стати лікарем. Професор Натторе каже, що його оцінок недостатньо для отримання диплома. Це трагедія. Дон Кроче був такий добрий, що приїхав до нас поговорити про справу свого небожа, і відколи наш університет так йому зобов'язаний, я подумав, що ми маємо зробити все можливе, щоб якось його втішити.

Дон Кроче приязно, без жодної тіні сарказму мовив:

— Сам я неписьменний, та ніхто не скаже, що я не мав успіху на діловій ниві.

«Авжеж, — подумав Гектор Адоніс, — тому, хто може підкупати міністрів, замовляти вбивства, тероризувати власників крамниць і фабрик, не обов'язково вміти читати й писати». А дон Кроче вів далі:

— Свій шлях я знайшов власним досвідом. Чому мій небіж не може зробити так само? Моїй бідолашній сестрі серце розіб'ється, якщо її син не матиме приставки «лікар» перед своїм іменем. Вона щира вірянка, прагне допомагати світові.

Доктор Натторе відповів із черствістю, звичною для тих, хто має рацію:

— Я не зйду зі своєї позиції.

Дон Кроче зітхнув.

— Чим може зашкодити мій небіж? — улесливо мовив він. — Я влаштую його до армії або ж до католицького шпиталю для літніх. Він триматиме їх за руку, вислуховуватиме їхні скарги. Він надзвичайно приємна людина й зачаровуватиме тих старих шкап. Чого я прошу? Підправити трохи в тих паперах, які ви тут перекладаєте.

Він озирнув кімнату зі зневагою до книжок біля стін.

Гектор Адоніс, украй стурбований такою м'якістю дона — небезпечним знаком від такої людини, розлючено подумав, що йому легко казати. За найменшого поколювання в печінці його люди доправляли ватажка мафії до Швейцарії. Але Адоніс знав, що саме він може вийти з цього глухого кута.

— Дорогий мій докторе Натторе, — сказав він. — Звісно ж, ми можемо щось зробити. Трохи приватних занять, додаткової практики в благочинній лікарні?

Натторе не був схожий на сицилійця, попри те, що народився в Палермо. Волосся в нього було світле й рідкувате, і він дозволяв собі виказувати свій гнів — справжній сицилієць у такій делікатній ситуації ніколи б цього не зробив. Це, безсумнівно, через якісь дефективні гени, успадковані ним від давніх норманських завойовників.

— Ви не розумієте, професоре Адонісе. Той молодий йолоп хоче бути хірургом.

«Ісус, Марія, Йосип і всі святі, — подумав Гектор Адоніс. — Оце вже справжня біда».

Користаючись із мовчання ошелешеного колеги, доктор Натторе продовжив:

— Ваш небіж нічого не знає про анатомію. Він розрубав труп на шматки, наче то була вівця для рожна. Він пропускає більшість занять, не готується до контрольних, входить в операційну так, наче прийшов на танці. Визнаю, він дуже приємний, симпатичнішого парубка годі й шукати. Але ми, урешті-решт, говоримо про чоловіка, якому колись доведеться розтинати тіло людини гострим ножем.

Професор Адоніс точно знав, що саме думає дон Кроче. Яка різниця, що за хірург вийде з хлопця? Це питання престижу родини, втрати поваги, якщо він провалить навчання. Байдуже, яким поганим хірургом він стане — йому все одно ніколи не вбити стількох, як зайнятійшим працівникам дона Кроче. До того ж цей молодий доктор

Натторе не схилився перед ним, не зрозумів натяку: донові Кроче байдуже до хірургії, він лише хоче, аби його небіж став лікарем.

Тож час був Гекторові Адонісу все владнати.

— Дорогий доне Кроче, — сказав він. — Я впевнений, що доктор Натторе підкориться вашим побажанням, якщо ми продовжимо його переконувати. Але звідки у вашого небожа ця романтична ідея стати хірургом? Ви сказали, що він дуже милий хлопець, але ж хірурги — вроджені садисти. Хто в Сицилії добровільно ляже під ножа? — Він зачекав трохи, тоді продовжив: — До того ж він муситиме практикуватись у Римі, якщо отримає наш диплом, а римляни скористаються з будь-якої нагоди, щоб розтрощити сицилійця. Наполягаючи, ви робите своєму небожеві погану послугу. Дозвольте запропонувати вам компроміс.

Доктор Натторе пробуркотів, що компроміси тут неможливі. Уперше за цю розмову очі дона Кроче, схожі на очі ящера, спалахнули вогнем. Доктор замовк, і Гектор Адоніс провадив далі:

— Ваш небіж отримає оцінки, яких буде достатньо для того, щоб стати лікарем, але не хірургом. Ми скажемо, що він надто добрий, щоб різати людей.

Дон Кроче широко розвів руки, його вуста розійшлись у холодну посмішку.

— Ви вразили мене своєю розсудливістю та здоровим глуздом, — сказав він Адонісові. — Так тому й бути. Мій небіж стане лікарем, не хірургом. Сестра має бути задоволена.

Він поспішно покинув товариство, досягнувши своєї справжньої мети — на більше дон Кроче й не сподівався. Ректор університету провів його до автомобіля. Але всі присутні в кімнаті помітили, як дон Кроче востаннє зиркнув на доктора Натторе, перш ніж піти. Це був надзвичайно уважний погляд, наче він запам'ятовував обличчя викладача, щоб ніколи не забути, як виглядає той, хто намагався протистояти його волі.

Коли вони з ректором вийшли, Гектор Адоніс розвернувся до доктора Натторе й сказав:

— Вам, мій дорогий колего, доведеться піти у відставку й поїхати практикувати до Рима.

— Ви збожеволіли?! — вибухнув доктор Натторе.

— Не так, як ви, — відповів Адоніс. — Наполягаю, повечеряйте сьогодні зі мною, і я поясню вам, чому Сицилія не схожа на Едем.

— Чому я мушу поїхати? — протестував доктор.

— Ви сказали «ні» донові Кроче Мало. Сицилія не вмістить вас обох.

— Але все вийшло, як він хотів! — з відчаєм вигукнув Натторе. — Його небіж стане лікарем, ви з ректором це ухвалили.

— Але ви — ні, — мовив Адоніс. — Ми ухвалили це, щоб урятувати ваше життя. І все одно ви тепер позначений.

Того вечора Гектор Адоніс влаштував в одному з найкращих ресторанів Палермо вечерю для шістьох професорів, разом із доктором Натторе. До кожного з викладачів того дня навідувався «почесний гість», і кожен із них погодився змінити оцінки одному зі студентів. Доктор Натторе з жахом слухав їхні розповіді й зрештою сказав:

— З медичною школою такого бути не може, не з лікарями.

Решта втратили терпіння. Професор філософії захотів знати, чому медична практика для людства важливіша за витончений процес мислення й безсмертну святість душі. Коли вечеря закінчувалася, доктор Натторе погодився кинути Палермський університет і переїхати до Бразилії, де, як його запевняли колеги, хороший хірург міг заробити цілий статок на операціях жовчного міхура.

Тієї ночі Гектор Адоніс спав сном праведника. Однак наступного ранку йому був невідкладний дзвінок із Монтелепре. Його хрещеник Турі Гільяно, чий розум він так плекав, чию м'якість глибоко цинив, чиє майбутнє так ретельно планував, убив поліцая.

[3](#) Обріз мисливської рушниці, який спочатку використовували сицилійські пастухи для захисту від вовків (вовк сицилійським діалектом — *lupu*), а згодом він став поширеною зброєю мафії.

Розділ 3

Монтелепре було містечко із сімома тисячами жителів, занурене в долину Каммаратських гір так само глибоко, як і в бідність.

2 вересня 1943 року його мешканці готувалися до Фести, що мала розпочатися наступного дня й тривати ще три дні.

Феста була найважливіша подія року для кожного міста, більша за Великдень, чи Різдво, чи Новий рік, бучніша за святкування кінця великої війни чи дня народження великого місцевого героя. Феста присвячувалася найулюбленішому в містечку святому. То був один зі звичаїв, до яких фашистський уряд Муссоліні не наважився втрутитися і які навіть не намагався заборонити.

Щороку для організації Фести створювався «Комітет трьох» — з трійці найповажніших чоловіків міста. Вони призначали собі заступників, які збирали гроші й приносили. Кожна родина робила свій внесок згідно з тим, що мала. На додачу до цього заступники рушали на вулиці просити милостиню.

З наближенням великого дня комітет починав витратити гроші зі спеціального фонду, зібрані за весь минулий рік. Вони наймали музикантів і клоуна. Установлювали щедрі грошові призи для кінських перегонів, які мали відбутись у наступні три дні. Наймали спеціалістів, які прикрашали церкву й міські вулички так, що похмуре, злиденне Монтелепре раптом починало скидатися на якусь середньовічну цитадель серед Поля золотої парчі⁴. Запрошувався ляльковий театр, торговці їжею ставили свої лотки.

Родини Монтелепре використовували Фесту як нагоду продемонструвати своїх дочок, що сягнули шлюбного віку: купували новий одяг, дівчатам виділяли компаньйонку. Згряя повій із Палермо ставила відразу за містом свого величезного тента; полотняні стіни в червоні, білі й зелені смуги прикрашали їхні ліцензії та медичні довідки. Для проведення урочистої служби наймали знаменитого святого брата, у якого чимало років тому з'явилися стигмати. І нарешті, на третій день, вулицями міста проносили труну святого, за якою йшли всі містяни зі своїми стадами мулів, коней, свиней та

віслюків; зверху на труні їхала статуя-образ святого, закидана грошима, квітами, різноманітними солодощами й великими пляшками вина в бамбукових плетінках.

То були дні слави. Байдуже, що решту року вони голодували й що на тій же площі, на якій вшановували свого святого, решту днів вони продавали власний піт землевласникам за сотню лір на день.

У перший день Фести Монтелепре Турі Гільяно призначили до участі в ритуалі відкриття — паруванні «диво-мулиці з Монтелепре» з найбільшим і найсильнішим віслюком міста. Самиці мулів рідко народжують, ці плоди союзу кобил та віслюків вважають неплідними тваринами. Але в Монтелепре була справжня дивовижна мулиця, що два роки тому народила віслюча. Її власник погодився надати послуги тварини як внесок своєї родини в міську Фесту. А якщо знову станеться диво, то й віддати її потомство Фесті на рік. Уся ця церемонія скидалася на сардонічну пародію.

Однак ритуальне парування було пародією лише частково. Сицилійський селянин подібний до свого мула й віслюка. Це працюючі тварини з такою ж непохитною, похмурою вдачею, як і сам селянин. Вони так само можуть довго працювати, не ламаючись, на відміну від шляхетнішого коня, якого треба доглядати. Вони твердо стоять на ногах, можуть пробиратися гірськими терасами, не падаючи й не ламаючи ніг — не те що полум'яні жеребці чи полохливі кобили шляхетної крові. Селянин, віслюк і мул так само живуть на харчах, що можуть убити інших людей та тварин. Але найбільша подібність у тому, що до селянина, віслюка й мула треба ставитися з приязню та повагою, інакше вони стають упертими й жорстокими.

Католицькі релігійні фестивалі беруть свій початок від давніх язичницьких ритуалів, під час яких у богів просили дива. Того фатального дня у вересні 1943 року протягом Фести в містечку Монтелепре сталося диво, що змінило долю семи тисяч його мешканців.

У свої двадцять років Турі Гільяно вважався найвідважнішим, найчеснішим, найсильнішим юнаком, якого дуже поважали. Він був людина честі, тобто людина, що ставилася до інших із ретельною чесністю і яку не можна було безкарно образити.

Під час останнього врожаю він відзначився тим, що відмовився найматися на роботу за ту ганебну платню, яку пропонували наглядачі місцевих маєтків, і звернувся до товаришів із полум'яною промовою, закликаючи їх не працювати, хоч би врожай і згнив. Карабінери заарештували його за звинуваченням, висунутим бароном, а інші таки пішли працювати. Гільяно не тримав зла ані на них, ані на поліцаїв. Коли його звільнили з в'язниці завдяки втручанню Гектора Адоніса, у ньому не було ніякої озлобленості. Він обстоював свої принципи — цього було достатньо.

Іншого разу Турі зупинив бійку на ножах між Аспану Пішоттою та іншим юнаком, кинувшись між ними без зброї й упоравшись із їхнім гнівом своєю добродушністю.

Незвичайним тут було те, що, якби це зробив будь-хто інший, у цьому угляділи б ознаки боягузливості, що маскується під людяність, але було в Гільяно щось таке, що не давало так про нього думати.

У другий день вересня Сальваторе Гільяно, якого друзі та рідні кликали Турі, розмірковував над тим, що вважав нищівним ударом, завданим по його чоловічій гідності.

То була дрібниця. У містечку Монтелепре не було ані кінотеатру, ані клубу, однак було невеличке кафе з більярдним столом. За вечір до того Турі Гільяно, його кузен Гаспаре «Аспану» Пішотта та ще кілька юнаків грали в більярд. Кілька старших містян спостерігали за ними, п'ючи вино склянка за склянкою. Один із них, Гвідо Кінтана, уже був нетверезий. То був поважний чоловік, який за часів Муссоліні опинився за ґратами через підозри у зв'язках із мафією. Після завоювання острова американцями його звільнили як жертву фашизму, і подекували навіть, що він стане мером Монтелепре.

Турі Гільяно, як будь-який сицилієць, знав про легендарну силу мафії. У ці кілька місяців вільного життя її зміїна голова вже почала звиватися над землею, що її немовби удобрив новий демократичний уряд. У місті вже перешіптувалися про те, що ті, хто тримає крамниці, платять «страхові внески» певним «поважним людям». Звісно ж, Турі знав історію, знав про численні вбивства селян, які намагалися забрати гроші за роботу в могутніх аристократів і землевласників, про те, у яких лещатах мафія тримала острів, перш ніж Муссоліні прорідив її з властивою йому зневагою до законів — наче смертельна змія, що кусає

слабшу рептилію отруйними іклами. Тож Турі Гільяно відчував, що попереду чекає терор.

Кінтана дивився на нього та його товаришів дещо зневажливо. Може, його драгував їхній хороший настрій. Зрештою, він був серйозний чоловік на порозі вирішального етапу свого життя: після вигнання урядом Муссоліні на безлюдний острів він повернувся в місто, у якому народився. Метою Кінтани в наступні кілька місяців було завоювати повагу в очах містян.

Хоч може бути й так, що його сердила краса Гільяно, бо сам Гвідо Кінтана був надзвичайно негарний. Його зовнішність була лячна не через якусь відразливу рису, а тому, що він звик усе життя показувати світові грізний фасад. Чи, можливо, то було природне протистояння природженого лиходія з природженим героєм.

У будь-якому разі Кінтана різко підвівся так, щоб зачепити Гільяно, коли той обходив стіл для більярду. Турі, що завжди ставився до старших шанобливо, вибачився щиро й скромно. Гвідо Кінтана з презирством оглянув його з голови до ніг.

— Чого ти не вдома? Краще спав би, відпочивав перед тим, як заробити собі на хліб завтра, — мовив він. — Мої друзі вже годину чекають, щоб пограти в більярд.

Він простягнув руку, забрав кий із руки Гільяно й махнув йому, злегка посміхаючись, щоб той ішов геть.

Усі на них дивилися. Образа була не смертельна. Якби чоловік був молодший або діяв образливіше, Гільяно був би змушений битися, захищати свою чоловічу гідність. Аспану Пішотта завжди носив із собою ножа, і тепер він став так, щоб перехопити друзів Кінтани, якщо ті раптом вирішать втрутитися. Пішотта не мав особливої поваги до старших і чекав, що його друг та брат закінчить сварку.

Та Гільяно тієї миті почувався на диво незручно. Чоловік мав страшний вигляд, був готовий до найсерйозніших наслідків будь-якої суперечки. Його товариші, також старші чоловіки, утішено посміхалися, не маючи жодного сумніву щодо того, чим усе це закінчиться. Один із них був вбраний як мисливець і мав із собою рушницю. Сам Турі зброї не мав. І тоді, на одну сороміцьку мить, він відчув страх. Він не боявся того, що йому зроблять боляче, не боявся дістати удар чи дізнатися, що з них двох цей чоловік сильніший. То був

страх того, що ці двоє знають, що вони роблять, що вони контролюють ситуацію. А він — ні. Вони можуть підловити його зі зброєю на темних вулицях Монтелепре, коли він ітиме додому. Наступного дня він може виявитися мертвим телепнем. Саме вроджене тактичне чуття партизана змусило його відступити.

Тож Турі Гільяно взяв друга під руку й вивів із кафе. Пішотта вийшов без боротьби, здивований тим, що його друг так просто здався, але навіть не думаючи про те, що це через страх. Він знав добросердечність Турі й припустив, що той не хоче сваритися й робити іншому боляче через таку дрібницю. Виходячи на Віа Белла, щоб іти додому, вони чули за спиною клацання більярдних куль.

Тієї ночі Турі не міг заснути. Чи він справді злякався того чоловіка зі злим обличчям і загрозливою поставою? Чи він справді тремтів, мов дівчисько? Чи сміялися з нього інші? Що тепер його найкращий друг, його кузен Аспану про нього думає? Що він боягуз? Що він, Турі Гільяно, лідер молоді Монтелепре, найповажніший із них, визнаний найсильнішим і найбезстрашнішим, так легко зламався за першої ж погрози від справжнього чоловіка? І все одно навіщо ризикувати вендетою, що може стати смертельною, через таку нісенітницю, як гра в більярд, як груба дратівливість старшого чоловіка? Це не те саме, що сварка з таким же юнаком. Він знав, що ця суперечка може виявитися серйозною. Він знав, що ці чоловіки — з «друзями друзів», саме це його злякало.

Гільяно спав погано й прокинувся в похмурому настрої, такому небезпечному для юнаків. Він самому собі здавався смішним. Він завжди хотів бути героєм, як і більшість молодиків. Якби він жив в іншому куточку Італії, то давно вже став би солдатом, але, як справжній сицилієць, добровольцем в армію не пішов, а його хрещений Гектор Адоніс владнав усе так, що його й не призвали. Зрештою, хоч Італія й керувала Сицилією, жоден істинний сицилієць не вважав себе італійцем. І, якщо вже говорити правду, італійський уряд теж не надто палко прагнув брати в армію сицилійців, особливо в останній рік війни. Сицилійці мали забагато родичів в Америці, вони були природжені злочинці й ренегати, надто тупі, щоб навчати їх сучасної військової справи, і хоч би куди вони йшли, усюди створювали проблеми.

На вулиці Турі Гільяно відчув, що його поганий настрій не встоїть перед красою дня. Золоте сонце було розкішне, повітря повне пахоців лимонів та олив. Він любив Монтелепре, його покручені вулиці, кам'яні будинки з балконами, повними квітів викличних кольорів, що росли на Сицилії без найменшого догляду. Він любив червону черепицю дахів, що простягалися аж до кінця містечка, захищеного в цій глибокій долині, на яку сонце лилося, немов рідке золото.

Витончені прикраси Фести (над вулицями нависав лабіринт із кольорових фігур святих, зроблених із пап'є-маше, будинки були прикрашені квітами на бамбукових підставках) приховували неодмінну бідність типового сицилійського містечка. Будинки, що піднялися так високо, але ховались у складках гір, що оточували місто, повнилися чоловіками, жінками, дітьми й тваринами, які займали всі три-чотири кімнати. У багатьох будинках не було водопроводу, і навіть тисячі квітів та холодне гірське повітря не могли подолати смороду нечистот, що здіймався разом із сонцем.

У хорошу погоду люди практично жили поза будинками. Жінки сиділи в дерев'яних кріслах на брукованих терасах, готували їжу для столів, також виставлених за двері. Вулиці були повні дітей, які ганялися за курми, індіками, козами; старші діти плели бамбукові кошики. У кінці Віа Белла, перш ніж вона увіллється до площі, стояв величезний фонтан з обличчям демона, що звели греки за дві тисячі років до того, і вода досі лилася з його рота, повного кам'яних зубів. На терасах уздовж гір ненадійно росли зелені садки. На рівнинах унизу виднілися містечки Партініко та Кастелламаре; за видноколом, немов убивця, ховалося Корлеоне, зведене з кривавого темного каменю.

На другому краю Віа Белла, тому, що вів до дороги на рівнину Кастелламаре, Турі побачив Аспану Пішотту, який вів за собою віслюка. На мить він розхвилювався: як поведеться з ним Аспану після вчорашнього приниження? Його товариш був широковідомий своїм гострим розумом. Чи відпусткатиме він дотепні коментарі? Гільяно знову відчув приплив безплідної люті й присягнувся, що більше ніщо не заскочить його не готовим. Байдуже щодо наслідків, він усім покаже, що не боягуз. І все одно десь на краю свідомості він ясно бачив усю сцену. Друзі Кінтани вичікували за ним, один із них мав

рушницю. Вони були «друзі друзів» і помстилися б за себе. Він не боявся їх, боявся тільки того, що вони його переможуть — це здавалося неодмінним не тому, що вони були сильніші, а через їхню жорстокість.

Аспану Пішотта радісно й хижо вишкірився до нього:

— Турі, цей віслючок сам не впорається. Маємо допомогти.

Гільяно не відповів; йому стало легше від того, що друг забув про минулий вечір. Його серце завжди тішило те, що Аспану, такий в'їдливий і гострий щодо недоліків інших, завжди ставився до нього з безмежною приязню та повагою. Вони разом пішли до міської площі, віслюк плентався за ними. Навколо юнаків, мов дрібні рибки, метушилися діти. Вони знали, що буде з віслюком, тож були схвильовані й збуджені. Для них то була справжня втіха, яскрава подія серед зазвичай нудного літнього дня.

На площі містечка поставили невелику платформу чотири фути заввишки, складену з важких камінних блоків, вирізаних із навколишніх гір. Турі Гільяно й Аспану Пішотта заштовхали віслюка вгору брудним трапом, прив'язали його голову мотузкою до вертикальної залізної планки. Віслюк присів. Над його очима та писком був клапоть білої шкіри, через що він скидався на клоуна. Навколо платформи зібралися діти, вони сміялися й свистіли. Один із хлопців вигукнув:

— І хто з них віслюк?

Усі розреготалися.

Турі Гільяно, не знаючи, що то був останній день його життя невідомого сільського хлопця, споглядав цю сцену із солодким вдоволенням людини, яка перебуває саме там, де має бути. Він був на тому клаптику землі, де народився й де прожив усе своє життя. Зовнішній світ не міг завдати йому шкоди. Навіть приниження попереднього вечора зникло. Він знав вапнякові гори, що височіли над ним, так само добре, як малюк знає свою пісочницю. Ці гори росли кам'яні брили з тою ж легкістю, з якою могли рости траву; з брил складалися печери й схованки, що могли прихистити цілу армію. Турі Гільяно знав кожен будинок, кожную ферму, кожного трударя, усі руїни замків, залишених тут норманами й маврами, усі кістяки вишукано розвалених грецьких храмів.

З іншого боку на площі з'явився фермер із диво-мулицею. Це він найняв їх на ранкову роботу. Його звали Папера, і жителі Монтелепре поважали його за успішну вендету проти сусіда — вони сварилися за шмат землі між їхніми ділянками, на якому ріс гай олив. Суперечка тривала десять років — насправді довше, ніж усі ті разом узяті війни, що їх Муссоліні нав'язав Італії. Тоді якось уночі, невдовзі після того, як союзники звільнили Сицилію й встановили демократичний режим, сусіда знайшли мертвим — майже розірваним навпіл пострілом лупари, такої популярної на Сицилії в подібних справах. Підозра негайно впала на Паперу, але за ніч до того він дуже зручно дозволив себе заарештувати в сутичці з карабінерами й ніч убивства затишно провів у камері в'язниці в бараках Беллампі. Подейкували, що то була перша ознака того, що мафія повертається, що Папера, який через шлюб породичався з Гвідо Кінтаню, залучив «друзів друзів» до розв'язання суперечки.

Поки Папера вів мулицю до платформи, навколо юрмилися діти, яких доводилося відганяти незлою лайкою та помахами батога. Діти легко виверталися з-під нього, бо ж власник мулиці клацав у них над головами, добродушно всміхаючись.

Відчувши запах самиці, білопикий віслюк натягнув мотузку, що тримала його на платформі. Турі й Аспану підняли його під вигуки малих. Папера тим часом, маневруючи, підводив мулицю задом до краю платформи.

Саме тоді зі своєї крамниці вийшов Фрізелла, перукар, щоб долучитися до веселощів. За ним, потираючи гладеньке червоне обличчя, ішов маресьяло⁵, серйозний і пихатий. Він єдиний у Монтелепре ходив голитися щодня. Навіть стоячи на платформі, Гільяно відчував запах одеколону, яким його полив перукар.

Марешалло Роккофіно окинув професійним оком юрбу, що зібралася на площі. Як командир місцевого загону національної поліції, що складався з дванадцяти чоловіків, він відповідав за порядок у місті. Феста завжди була неспокійним часом, і він уже призначив патрулювання на площі, утім перша четвірка патрульних іще не прийшла. Поліцай спостерігав за міським благодійником Паперою та його мулицею. Він був упевнений у тому, що Папера замовив убивство

свого сусіда. Ці сицилійські дикуни прагнули якнайшвидше скористатися своїми священними свободами. Марешалло похмуро подумав, що вони ще сумуватимуть за Муссоліні. Коли порівняти з «друзями друзів», то диктатора згадуватимуть як другого доброго Франциска Ассізького.

Перукар Фрізелла був місцевим блазнем. Ті, хто не міг знайти собі роботи, збиралися в перукарні, щоб послухати його жарти та останні плітки. Він був один із тих перукарів, хто себе обслуговує краще за клієнтів. Його вуса були вишукано підстрижені, волосся напомажене й зачесане, але з лиця він скидався на клоуна з лялькової вистави. Ніс картоплиною, широкий рот, що розтулявся, немов ворота, і нижня щелепа без підборіддя.

— Турі! — гукнув він. — Веди своїх звірів у мою перукарню, я їх напарфумлю. Твій віслюк думатиме, що кохається з герцогинею!

Турі не звертав на нього уваги. Фрізелла колись підстригав його в дитинстві, так погано, що довелося матері перебрати це на себе. Але його батько досі ходив до Фрізелли, щоб попліткувати й порозповідати свої власні історії про Америку враженим слухачам. Турі Гільяно перукар не подобався, бо Фрізелла був переконаний фашист, до того ж ходили чутки, що він довірена особа «друзів друзів».

Марешалло підкурив сигарету й пішов далі по Віа Белла, навіть не помітивши Гільяно — то була помилка, про яку він пошкодує в наступні тижні.

Віслюк намагався зістрибнути з платформи. Гільяно ослабив його мотузку так, щоб Пішотта міг підвести тварину до краю й розташувати над диво-мулицею. Зад самиці саме здійснювався над краєм платформи. Гільяно ще трохи ослабив мотузку. Самиця голосно пирхнула й смикнулася саме тоді, коли віслюк опускався на неї. Передніми ногами він охопив її круп, кілька разів конвульсивно здригнувся й зависнув із комічним виразом блаженства на білоплямистому писку. Папера та Пішотта реготали, поки Турі оскаженіло тягнув за мотузку, щоб повернути розслабленого віслюка назад до прив'язі. Юрба раділа й вигукувала благословення. Діти вже розсипалися вулицями, шукаючи інших розваг.

Досі сміючись, Папера мовив:

— От якби ми всі могли жити, як віслюки. Що за життя!

— Синьйоре Папера, — зухвало звернувся до нього Пішотта. — Давайте я навантажу вам на спину бамбука й кошиків з оливками й битиму по вісім годин щодня, поки ви плентатимесь угору гірськими стежками. От воно, віслуче життя.

Фермер насупився. Він відчув у цих словах легкий докір за те, що він надто мало платив їм за роботу. Пішотта йому ніколи не подобався, насправді цю роботу він дав Гільяно. У Монтелепре всі любили Турі, але з Пішоттою було інакше. Він мав надто гострий язик і був надто вже млосний. Лінивий. Слабкі легені його не виправдовували. Він усе одно кури́в сигарети, залицявся до доступних дівчат із Палермо й франтувато вдягався. І ці його маленькі французькі вусики... «Нехай уже закашляється до смерті й іде до біса зі своїми слабкими легенями», — так думав Папера. Він дав їм двісті лір, за які Гільяно йому гречно подякував, і пішов разом із мулицею назад, на свою ферму. Юнаки відв'язали віслюка й повели його назад до дому Гільяно. День віслюка тільки почався — на нього чекала значно менш приємна робота.

Мати Гільяно накрила юнакам ранній обід. Дві сестри Турі, Маріанніна та Джузеппіна, допомагали матері готувати пасту на вечір. Борошно змішувалося з яйцями, височіло горою на квадратній лакованій дерев'яній дошці, а тоді вимішувалося натвердо. Щоб благословити готове тісто, у ньому ножом вирізали хреста. Далі Маріанніна та Джузеппіна нарізали з тіста смужки, навертали їх на стебла сизалю й витягали траву, роблячи з тіста трубки. Кімнату прикрашали великі миски з оливками та виноградом.

Батько Турі працював у полі, звільнявся сьогодні раніше, щоб увечері приєднатися до святкування. Наступного дня Маріанніна мала заручини, і в домі Гільяно готували особливе свято.

Турі завжди був найулюбленішою дитиною Марії Ломбардо. Сестри пам'ятали, як мати щодня купала його: вода в жерстяному тазу нагрівалася біля плити, мати перевіряла її температуру ліктем, брала особливе мило, привезене з Палермо. Спочатку сестри ревнували, потім зачаровано дивилися, як ніжно мати купає малюка. Немовлям Турі ніколи не плакав, завжди сміявся, поки мати туркотіла над ним, розповідаючи, який він досконалий. Наймолодший у сім'ї, він виріс найсильнішим. І завжди здавався іншим трохи дивним. Він читав

книжки, говорив про політику і, звісно ж, завжди відзначав, що його зріст і прекрасна зовнішність пов'язані з тим часом, що він провів в Америці в материному лоні. Утім за доброту та безкорисливість його дуже любили.

Того ранку жінки родини переживали за Турі, з любов'ю та занепокоєнням дивилися, як він їсть хліб із козячим сиром та оливки, п'є свою каву з цикорію. Одразу після обіду вони з Аспану мали відвести віслиюка аж у Корлеоне й нелегально привезти звідти величезну головку сиру, трохи шинки й ковбаси. Він пропустить цілий день Фести, щоб потішити матір і щоб вдало відсвяткувати заручини сестри. Частину з того, що привезуть, вони продадуть на чорному ринку, щоб відкласти трохи грошей для родини.

Мати й сестри Гільяно любили, коли ці двоє юнаків були разом. Вони дружили із самого дитинства й були ближчі за братів, хоч і зовсім різні. Аспану Пішотта — смаглявий, з вусиками кінозірки, живим, рухливим обличчям, блискучими темними очима й смоляним волоссям на акуратній голові, розумний і дотепний — завжди зачаровував жінок. І все одно якимось чином уся ця барвистість поступалася тихій грецькій красі Турі Гільяно. Він мав масивне тіло, точно таке, як у давніх грецьких статуй, розкиданих по всій Сицилії. Усе в ньому було світло-брунатним — волосся, засмагла шкіра. Хлопець завжди був дуже спокійний, однак рухи його несподівано меткі. Та найбільшу увагу привертали його очі. Мрійливі, золотаво-карі, вони здавалися звичайними, коли він дивився вбік. Та коли він зводив очі на вас, повіки опускалися, немов вирізьблені на статуї, і все його обличчя набувало безтурботного виразу маски.

Поки Пішотта розважав Марію Ломбардо, Турі піднявся до своєї кімнати, щоб підготуватися до подорожі. А саме — дістати пістолета, який там ховав. Пам'ятаючи приниження минулого вечора, він вирішив узятися до роботи, яка на нього чекала, при зброї. Стріляти він умів: батько часто брав його на полювання.

Мати чекала його на кухні сама, щоб попрощатися. Вона обійняла його й відчула за поясом пістолет.

— Турі, будь обережний, — з тривогою мовила вона. — Не сварися з карабінерами. Якщо зупинять, віддай їм усе, що треба.

Гільяно заспокоїв її.

— Їжу нехай беруть, — сказав він. — Та я не дозволю їм побити мене або забрати до в'язниці.

Марія це розуміла. І по-своєму, з палкою сицилійською гордістю, пишалася ним. Багато років тому її гордість і гнів на власну бідність штовхнули її переконати чоловіка шукати щастя в Америці. Вона була мрійницею, вірила в справедливість і те, що їй по праву належить певне місце у світі. В Америці жінка змогла відкласти чималу суму, і та ж сама гордість змусила її повернутися до Сицилії, щоб жити по-королівському. Тоді все перетворилося на пил. Під час війни ліра зовсім знецінилася, і вона знову стала бідна. Марія скорилася долі, але сподівалася на краще для своїх дітей. І була щаслива, коли в Турі проявився саме той дух, яким сама була одержима. Однак мати боялася того дня, коли він зіштовхнеться з тяжкою реальністю життя на Сицилії.

Вона дивилася, як він виходить на бруківку Віа Белла до Аспану Пішотти. Її син Турі рухався, як великий кіт, у нього були такі широкі груди, такі м'язисті руки й ноги, що Аспану поряд із ним здавався тонким, мов стеблина. Однак у ньому була та хитрість, якої бракувало її синові, позначена жорстокістю хоробрість. Аспану оберігатиме Турі в зрадливому світі, у якому їм доводиться жити. До того ж їй подобалася його оливкова привабливість, хоча вона й вважала сина красивішим.

Марія дивилася, як вони йдуть по Віа Белла туди, де та виходить із містечка на рівнину Каstellамаре. Її син Турі Гільяно та син її сестри Гаспаре Пішотта. Двоє молодих людей, ледве за двадцять, ще молодші на вигляд. Вона любила їх обох і за обох боялася.

Нарешті юнаки з віслюком зникли за узвозом вулиці, але вона дивилася далі й нарешті знову побачила їх високо над Монтелепре, де вони йшли в гори, що оточували містечко. Марія Ломбардо Гільяно все дивилася й дивилася так, наче ніколи більше їх не побачить, поки вони остаточно не зникли в тумані пізнього ранку, що піднімався над горами. Зникли на початку своєї легенди.

⁴ Місце переговорів між Генрі VIII Англійським та Франциском I Французьким 1520 року, назване так за надзвичайну пишність і розкішне прикрашення.

⁵ Старшина (*итал.*).

Розділ 4

У вересні 1943 року на Сицилії можна було вижити тільки завдяки чорному ринку. З часів війни продукти видавали за картками, а фермери мали здавати вирощене на центральні державні склади за твердими цінами. Платили їм паперовими грішми, які майже нічого не були варті. Уряд, своєю чергою, мав продавати й розподіляти ці продукти поміж людей задешево. За таких умов усі мушили б отримати достатньо, щоб не вмерти з голоду. Насправді ж фермери ховали все, що могли, бо те, що здавали на державні склади, прибирали до рук дон Кроче Мало та його поплічники для продажу на чорному ринку. Щоб вижити, людям доводилося купувати на чорному ринку й порушувати закони про контрабанду. Якщо їх ловили на цьому, то судили й садили за ґрати. Що з того, що в Римі сформувався демократичний уряд? Люди могли голосувати, але вони голодували.

Турі Гільяно й Аспану Пішотта саме порушували ці закони з легким серцем. Пішотта мав зв'язки на чорному ринку й усе влаштував. Він підписався провезти велику головку сиру від одного сільського фермера до перекупника з чорного ринку в Монтелепре й мав отримати за це чотири копчені окости й кошик ковбаси. Це зробило б вечірку з приводу заручин сестри Турі бучним святом. Юнаки порушували два закони: один забороняв операції на чорному ринку, другий — контрабанду з однієї італійської провінції до іншої. Влада мало що могла зробити для підтримки законів проти чорного ринку, бо довелося б посадити за ґрати кожного сицилійця. А от контрабанда — то інша річ. Патрулі національної поліції, карабінери, блукали провінцією, встановлювали пропускні пункти, платили інформаторам. Звісно ж, втручатися в справи караванів дона Кроче Мало, що користувався ваговозами американської армії та особливими урядово-військовими пропусками, вони не могли. Але перехоплювати багатьох дрібних фермерів та зголоджених селян — цілком.

Гільяно та Пішотта йшли до ферми чотири години. Забрали величезну головку зернистого білого сиру та інші товари, прив'язали віслюкові на спину. Замаскували товари стеблами сизалю та бамбука,

щоб здавалося, що вони просто везуть корм для худоби, яку розводили багато селян. Молоді люди мали безтурботність і впевненість юності або ж навіть дитинства — так малюки ховають скарби від батьків, наче для цього достатньо самого лише наміру їх обдурити. Ця впевненість частково походила й від того, що вони знали потайні гірські стежини.

Рушаючи в довгу дорогу додому, Гільяно відправив Пішотту вперед розвідати, чи немає попереду карабінерів. Щоб мати змогу попередити один одного про небезпеку, домовилися подавати сигнали свистом. Віслик легко віз на спині продукти, поводився добре — перед роботою він отримав свою винагороду. Дві години вони повільно й спокійно спускалися без жодної ознаки негараздів. Тоді Гільяно побачив, що милі за три позаду них іде караван із шести мулів і вершника. Якщо про цю стежину знали на чорному ринку, тоді поліція цілком могла встановити тут свій контрольний пункт. Він вирішив перестерегтися й відправити Пішотту далеко вперед на розвідку.

За годину Турі наздогнав Аспану: той сидів на величезній камінній брилі, курив і кашляв. Він був блідий, не варто йому було курити. Турі Гільяно сів поряд із другом перепочити. З самого дитинства чи не найтісніше їх пов'язувало те, що вони ніколи не намагалися командувати один одним, тож і зараз він не сказав нічого. Нарешті Аспану загасив недопалок і поклав його до кишені. Вони знову рушили: Гільяно тримав повід, Аспану йшов за вісликом.

Друзі йшли гірською стежиною, що проходила повз дороги та селища, але час від часу оминали чи старовинний грецький басейн, вода до якого лилася через рот перекошеної статуї, чи руїни норманського замку, який багато століть тому не пускав цим шляхом загарбників. Турі задумався про минуле й майбутнє Сицилії. Він думав про свого хрещеного Гектора Адоніса, що пообіцяв приїхати до них після Фести й підготувати з ним заяву для вступу в Палермський університет. Від думки про хрещеного йому стало сумно. Гектор Адоніс ніколи не приїздив на Фесту: п'яні чоловіки сміялися б із його низького зросту, а діти — деякі вищі за нього — збиткувалися б. Турі думав, як Бог міг зупинити ріст тіла чоловіка, однак вкласти стільки знань до його голови, бо ж юнак вважав Гектора Адоніса найрозумнішою у світі людиною й любив за ту доброту, яку той виказував йому та його батькам.

Дунав він і про батька, що так гарував на їхньому клаптику землі, і про сестер у поношених сукнях. Добре, що Маріанніна — така красуня, що змогла знайти чоловіка, попри свою бідність та бентежні часи. Але понад усе його мучили думки про матір Марію Ломбардо. Ще в дитинстві він відчував, яка гірка, яка нещаслива вона була. Скуштувавши соковиті плоди Америки, вона вже не могла бути щасливою в знедолених містечках Сицилії. Коли батько розповідав історії про ті славетні часи, мати починала ридати.

Але він змінить долю своєї родини — так думав Турі Гільяно. Він важко працюватиме, вчитиметься й стане такою ж великою людиною, як його хрещений батько.

Раптом молоді люди опинилися біля невеликого ліска, одного з небагатьох, що лишилися в цій частині Сицилії, де нині, здавалося, росли лише великі білі брили й кар'єри мармуру. З другого боку гори вони мали спуститись у Монтелепре, остерігаючись патрулів Національної поліції, карабінерів, але зараз саме підходили до місцини Кватро Моліне, — «Чотирьох перехресть», — і тут обачність теж не завадила б. Гільяно потягнув віслюка за повід і дав Аспану знак спинитися. Друзі стояли мовчки. Не було чути нічого дивного, лише рівне дзижчання величезної кількості комах, що кишіли над землею: їхні крильця та лапки гуділи, наче пилка десь вдалині. Хлопці перетнули перехрестя й безпечно зникли з очей у ще одному ліску. Турі Гільяно знову заглибився у свої мрії.

Дерева раптом розійшлися, наче хтось відштовхнув їх, і йти доводилося вже по просіці, укритій камінцями, бамбуковими стеблами й лисуватою, негустою травою. Світло під кінець дня падало далеко від них, понад гранітними горами, і здавалося блідим і холодним. За просікою стежка мала спускатися довгою звивистою спіраллю до Монтелепре. Гільяно отямився від мрій: його ліве око різанув спалах світла, наче хтось перед ним підпалив сірника. Він смикнув віслюка, зупиняючи його, підняв руку, попереджаючи Аспану.

З-за хащів за тридцять ярдів від них вийшли незнайомці. Їх було троє: Турі Гільяно бачив жорсткі військові кептарі, чорний однострій із білим кантом. Його охопило дурне й болюче відчуття відчаю й сорому через те, що його схопили. Наступаючи, трійця розійшлася, тримаючи зброю напоготові. Двоє були доволі молоді, з блискучими рум'яними

щокими, їхні кептарі доволі кумедно збилися кудись до потилиць. Свої автоматичні пістолети вони наставляли на хлопців із серйозним, але радісним виглядом.

Карабінер у центрі був старший і тримав гвинтівку. Обличчя було вкрите слідами від віспин і шрамами, кептар тісно натягнутий на самі очі. На рукаві виднілися нашивки сержанта. Той спалах світла, який помітив Гільяно, був сонячним зайчиком, відбитим від сталевого дула гвинтівки. Чоловік похмуро посміхався, зброя незворушно націлена в груди Гільяно. Від цієї посмішки відчай Турі перетворився на гнів.

Сержант із гвинтівкою підійшов ближче, з обох боків прикритий товаришами. Тепер Турі Гільяно пильнував. Двох молодих карабінерів із пістолетами можна було не боятися: вони легковажно рушили до віслюка, несерйозно ставлячись до полонених. Махнули Гільяно та Пішотті, щоб ті відійшли від тварини, тоді один поліцей, закинувши пістолета за спину, зняв бамбуковий камуфляж з її спини. Побачивши продукти, він присвиснув із жадібним захватом, не помітивши, що Аспану бокує до нього. Але це помітив сержант із гвинтівкою й гукнув:

— Ти, вусатий, відійди!

Аспану повернувся на крок назад, до Турі.

Сержант підійшов іще ближче. Укрите віспинами обличчя здавалося втомленим, але очі чоловіка блищали, коли він мовив:

— Що ж, юнаки, тут у вас непоганий шмат сиру. Зайвим у бараках не буде, до макаронів згодиться. Скажіть ім'я фермера, від якого ви це везете, і ми відпустимо вас із віслюком додому.

Друзі не відповіли. Сержант чекав. Вони все одно мовчали.

Зрештою Гільяно тихо сказав:

— У мене є тисяча лір — подарунок вам, якщо пропустите нас.

— Можеш собі зад лірами підтерти, — відповів сержант. — Ваші документи. Якщо вони не в порядку, змушу вас просто тут накласти й ще й ними підтертися.

Зухвалість його слів, зухвалість цих чорних одностроїв із білим кантом підняла всередині Гільяно заметіль крижаної люті. Тієї ж миті він зрозумів, що ніколи не дозволить себе заарештувати, не дозволить цим людям забрати в нього їжу, що призначалася його родині.

Турі Гільяно дістав посвідчення особи й рушив до сержанта. Він сподівався забратися з-під прицілу гвинтівки, бо знав: координація в нього краща, ніж у більшості людей, і був готовий поставити саме на це. Однак гвинтівка відіграла його назад.

— Кидай на землю, — сказав поліцей. Турі послухався.

Пішотта, який стояв ліворуч від Гільяно, за п'ять кроків від нього, збагнув, що його друг має на меті, та знав про зброю під його сорочкою, тож спробував відволікти сержанта. Подавшись тілом уперед так, щоб рука на стегні торкалася ножа, який він носив у піхвах на ремені через спину, він із навмисною пихатістю мовив:

— Сержанте, якщо ми скажемо вам ім'я, то нащо вам наші документи? Угода є угода. — Він замовк на мить, а тоді саркастично додав: — Ми ж знаємо, що карабінер завжди дотримується слова.

Слово «карабінер» він виплюнув із ненавистю.

Поліцей із гвинтівкою зробив кілька лінивих кроків до Пішотти. Зупинився. Посміхнувся й підняв зброю.

— Ти, малий франте, твої документи. Чи в тебе їх немає, як-от у твого віслюка, у якого й вуса кращі за твої?

Двоє молодших розреготалися. Очі Пішотти заблищали. Він на крок підступив до сержанта.

— Ні, документів я не маю. І ніякого фермера не знаю. Ми знайшли все це на дорозі.

Сама зухвалість цього заперечення унеможливила те, заради чого воно промовлялося. Пішотта хотів, щоб поліцей підійшов ближче, на відстань удару, але тепер сержант трохи відступив і знову посміхнувся.

— Bastinado виб'є з вас сицилійську пиху, — мовив він. Тоді помовчав трохи й додав: — На землю обидва.

Словом bastinado зазвичай позначали побиття батогами й палками. Гільяно знав кількох жителів Монтелепре, яких саме так карали в бараках Беллампо. Додому вони повернулися з переламаними колінами, набряклими головами розміром із кавун, із нутрощами, відбитими так, що працювати вони більше не могли. Карабінери ніколи не вчинять так із ним. Турі опустився на одне коліно, наче збирався лягти, одну руку поклав на землю, а другу — на свій пояс, щоб мати змогу дістати пістолет з-під сорочки. Просіка купалася в м'якому туманному світлі ранніх сутінок, сонце далеко за деревами

опустилося за гору. Він побачив, як гордо випростався Пішотта, відмовляючись виконувати команду. Звісно ж, вони не застрелять його за шматок контрабандного сиру. Він бачив, як тремтять пістолети в руках молодих вояків.

Тоді заревли мули, ззаду зачувся стукіт копит і на просіку вийшов караван тих мулів, яких Гільяно помітив сьогодні на дорозі. Через плече чоловіка, що їхав верхи, була перекинута лупара; він був вбраний у важку шкіряну куртку й здавався дуже кремезним. Вершник зістрибнув із коня, дістав із кишені товсту пачку лір і заговорив до карабінера з гвинтівкою:

— То цього разу ти спіймав кілька дрібних сардин.

Вони вочевидь були знайомі. Сержант уперше послабив увагу, беручи запропоновані гроші. Чоловіки всміхалися один до одного, і було схоже, що про полонених усі забули.

Турі Гільяно повільно рушив до найближчого солдата. Пішотта бокував до заростів бамбука. Поліцаї цього не помічали. Гільяно вдарив вояка передпліччям, збив його з ніг і закричав до Аспану:

— Тікай!

Той пірнув у зарості, а Гільяно побіг до дерев. Останній поліцай був надто ошелешений чи надто невправний, щоб вчасно скористатися зброєю. Уже майже під захистом лісу Турі відчув швидкий укол радості. Він здійнявся в повітря, щоб пірнути поміж двох кремезних дерев, які мали б прикрити його, і одночасно дістав свого пістолета з-під сорочки.

Але він мав рацію щодо того, що з цих трьох поліцаїв найнебезпечнішим був носій рушниці. Сержант кинув гроші на землю, крутнув гвинтівку вперед і холоднокровно вистрелив. Він влучив безпомилково; тіло Гільяно впало долі, неначе мертвий птах.

Турі почув постріл тієї ж миті, коли відчув, як його тіло пронизав біль, наче його вдарили велетенською палицею. Він упав на землю поміж двох дерев, спробував підвестися, але не зміг. Ноги заніміли, він не міг ними поворухнути. Не випускаючи з рук пістолета, Гільяно перекрутився й побачив, як сержант, тріумфуючи, трусонув гвинтівкою в повітрі. Тоді він відчув, як кров наповнює його штани — ця тепла й липка рідина.

За мить до того, як натиснути на спусковий гачок, Турі відчував тільки подив. Його застрелили за шмат сиру. Саму тканину його родини розірвали з такою недбалістю тільки тому, що він утікав від такого дрібного порушення закону, що його порушували всі. Мати плакатиме за ним до кінця своїх днів. Він ніколи нікому не чинив зла, і от тепер його тіло омивається кров'ю.

Гільяно натиснув на спусковий гачок і побачив, як падає гвинтівка, як чорний із білою облямівкою кептар сержанта злітає в повітря, поки тіло зі смертельною раною в голові, скрутившись, пливе до кам'янистої землі. Неможливо було поцілити з пістолета з такої відстані, але Гільяно здалося, що його власна рука полетіла разом із кулею, щоб встромити її, неначе кинджал, сержантові в око.

Почали стрекотати автоматичні пістолети, однак кулі злітали вгору безпечними дугами, цвірінькаючи, немов пташва. А тоді все зупинилося. Вщухло навіть безупинне дзижчання комах.

Турі Гільяно перекоївся в кущі. Він бачив, як обличчя ворога перетворилося на криваву маску, і це дало йому надію. Він не був безпорадний. Хлопець знову спробував підвестися, і цього разу ноги послухалися. Він почав бігти, але вперед вдавалося викинути тільки одну ногу, друга тягнулася по землі, і це його здивувало. У паху було тепло й липко, штани просочувала рідина, в очах тьмарилося. Коли Турі перетнув неочікувану пляму світла, йому стало страшно, що це він зробив коло назад до просіки, тож спробував розвернутися. Його тіло почало падати — не на землю, а в безкінечну червонувато-чорну порожнечу, і він знав, що падатиме довіку.

Молодий поліцай на просіці відняв руку від спускового гачка свого автоматичного пістолета, тріскіт припинився. Контрабандист підвівся із землі з товстою пачкою грошей у долоні й простягнув її іншому поліцаєві. Той тицьнув автоматичним пістолетом йому в груди й сказав:

— Тебе заарештовано.

— Тепер можете на двох розділити, — відповів той. — Пропускайте мене.

Солдати опустили очі на тіло сержанта. Сумнівів не було: він був мертвий. Куля розтрощила око й очницю, у рані пінилася жовта рідина

— у неї вже занурив свого язика гекон.

Контрабандист мовив:

— Я піду за ним у зарості, він поранений. Принесу його тіло, і ви обидва станете героями. Тільки відпустіть мене.

Другий вояк підняв посвідчення особи, яке Турі кинув на землю по команді сержанта. Прочитав уголос:

— Сальваторе Гільяно, місто Монтелепре.

— Не варто шукати зараз, — сказав його товариш. — Треба доповісти в штабі, це важливіше.

— Боягузи, — сказав контрабандист.

Йому спало на думку взятися за лупару, але побачив, з якою ненавистю дивляться на нього карабінери. То була образа. За це вони змусили його покласти тіло сержанта на свого коня й вести до бараків пішки. А перед тим забрали в нього зброю й були такі полохливі, що контрабандистові лишалося сподіватися, що його помилково не пристрелять через самі лише нерви. Усе інше його не надто турбувало. Він добре знав маресьяло Роккофіно з Монтелепре: вони раніше вели справи й вестимуть знову.

За весь цей час ніхто й не згадав про Пішотту. А той чув кожне сказане ними слово, поки лежав у глибокій, порослій травою балці з ножем у руці. Аспану чекав, коли вони підуть полювати на Турі Гільяно, щоб влаштувати засідку й забрати в одного з них зброю, попередньо перерізавши йому горлянку. У душі цього юнака жила жорстокість, що не лишала місця страху смерті, і коли він почув, як контрабандист запропонував піти по тіло Турі, його обличчя навіки закарбувалося в пам'яті Пішотти. Йому було майже прикро, що вони відступають, лишаючи його на схилі самого. Коли ж його віслюка прив'язали до каравану мулів, він відчув укол гострого болю.

Утім Пішотта знав, що Турі сильно поранений і потребує допомоги. Він зробив коло навколо просіки, поміж дерев, щоб дістатися до того місця, де зник його товариш. У підліску не було жодного сліду тіла, тож він побіг тією стежкою, якою вони прийшли.

Хлопець не бачив нічого, аж поки не заліз на велетенську гранітну брилу, на верхівці якої утворилася неглибока виїмка. У цьому кам'яному басейні зібралася маленька калюжа майже чорної крові, а з іншого боку камінь був вимазаний довгими яскраво-червоними

смугами. Пішотта побіг далі й був заскочений, побачивши тіло Гільяно, що лежало поперек стежини, досі стискаючи в руці смертоносного пістолета.

Опустившись на коліна, Аспану забрав пістолет і застромив собі за пояс. Цієї миті очі Турі Гільяно розплющилися. У цих очах палала страшна ненависть, але дивилися вони повз Аспану Пішотту. Той мало не розплакався від полегшення, спробував підняти друга на ноги, однак виявився заслабким.

— Турі, спробуй підвестися, я допоможу, — сказав Пішотта.

Гільяно сперся обома руками на землю й відштовхнувся від неї. Пішотта обійняв його за талію — рука відразу ж стала тепла й волога. Він відсмикнув її, підняв сорочку Турі і з жахом побачив у нього в боці величезну розвернену рану. Сперши друга на дерево, Аспану розірвав свою сорочку, запхав її в діру, щоб зупинити кров, і зав'язав рукавами на поясі. Однією рукою він охопив пораненого посередині, а другою, вільною, узяв ліву руку Гільяно й підняв її в повітря. Це врівноважило їх обох, поки Пішотта вів Турі далі стежкою обережними, дрібними кроками. З відстані здавалося, наче вони разом ідуть у танок униз схилом гори.

Так Турі Гільяно пропустив Фесту святої Розалії, яка, на сподівання жителів Монтелепре, мала б принести їм диво.

Він пропустив змагання стрільців, у яких безперечно переміг би. Пропустив кінські перегони, у яких жокеї били супротивників по голові палицями й батогами. Пропустив пурпурові, жовті й зелені ракети, що розцвітили своїми вибухами повне зірок небо.

Він так і не скуштував чарівних солодоців із мигдалевої пасти у формі морквин, пагонів бамбука та червоних томатів — таких солодких, що все тіло від них аж німіло; або ж цукрових фігурок міфічних лялькових лицарів Роланда, Олів'є та Карла Великого — їхні цукрові мечі були інкрустовані рубіновими льодяниками й смарагдовими шматочками фруктів, і діти забирали їх додому, вкладалися разом із ними спати й мріяли перед сном. Заручини сестри теж пройшли без нього.

Злягання диво-мулиці з віслюком теж нічого не дало. Вона не понесла. Жителі Монтелепре були розчаровані. Лише за кілька років

вони дізнаються, що Феста явила їм своє диво в особі юнака, який того віслюка тримав.

Розділ 5

Абат робив вечірній обхід францисканського монастиря, спонукаючи лінивих, ні до чого не здатних ченців заробляти на хліб насущний. Перевірив скриньки в майстерні, де виготовляли святі реліквії, відвідав пекарню, з якої до сусідніх містечок возили великі хрусткі буханці хліба. Оглянув город і бамбукові кошики, по вінця повні оливок, томатів та винограду: чи не зім'ята їхня атласна шкірка. Ченці працювали, як ті казкові ельфи, хоча були далеко не такі веселі. Насправді то була доволі похмура команда, адже служіння Богу радості не вимагає. Абат дістав з-під своєї ряси довгу чорну сигару й заходився прогулюватися територією монастиря, нагулюючи собі апетит перед вечірньою трапезою.

Саме тоді він побачив Аспану Пішотту, що затулював у ворота монастиря Турі Гільяно. Воротар спробував їх завернути, але Пішотта приставив пістолета йому до тонзури, і той упав на коліна в останній молитві. Скривавлене, майже позбавлене життя тіло Гільяно Аспану поклав до ніг абата.

Абат був високий і сухорлявий, його витончене обличчя дрібними рисами, кирпатим носом та допитливими карими гудзиками очей скидалося на мавпячу морду. Попри свої сімдесят років, він був доволі жвавий і мав такий самий гострий і дотепний розум, як у давні дні, ще до Муссоліні, коли писав вишукані листи з вимогою викупу для мафії, яка наймала його для цього.

Хоча всі, від селян до влади, знали, що його монастир — штаб-квартира контрабандистів та діячів чорного ринку, абатові не перешкоджали в цій незаконній діяльності з поваги до його святого покликання й з відчуття того, що він заслуговує на матеріальну винагороду за духовне кермування товариством.

Тож абат Манфреді не впав у відчай, дізнавшись про те, що двоє закривавлених селян-розбишак увірвалися до священного дому святого Франциска. Насправді він добре знав Пішотту — кілька разів використовував юнака у своїх махінаціях із контрабандою та чорним ринком. Вони мали дещо спільне, що тішило їх обох, — хитрість і

лукавство; один був здивований побачити ці риси в такому старому святенникові, другий — у наївному юнакові.

Абат заспокоїв воротаря, тоді мовив до Пішотти:

— Що ж, любий мій Аспану, яку біду ти накликав на себе цього разу?

Пішотта саме зав'язував сорочку на рані Гільяно. Абата здивував згорьований вираз його обличчя: він не думав, що цей юнак здатний на подібні почуття.

А той, знову побачивши велетенську рану, упевнився в тому, що його друг помре. Як йому розповісти все це матері й батькові Турі? Горе Марії Ломбардо жахало його. Та зараз треба було розіграти важливішу сцену: переконати Манфреді прихистити Гільяно в монастирі.

Пішотта подивився абатові просто в очі. Він не хотів прямо погрожувати, однак мав пояснити священникові, що в разі відмови той наживе собі смертельного ворога.

— Це мій кузен та найкращий друг Сальваторе Гільяно, — сказав Пішотта. — Як бачите, йому не пощастило, і дуже скоро Національна поліція шукатиме його по всіх довколишніх горах. І мене з ним. Ви наша єдина надія. Благаю, сховайте нас і покличете лікаря. Зробіть це для мене — і я довіку буду вашим другом.

На слові «друг» він зробив окремих наголос. Абат це помітив і все зрозумів. Він чув про юного Гільяно — хороброго хлопця, якого так поважали в Монтелепре, вправного стрільця й мисливця, мужнього над свої літа. Навіть «друзі друзів» спостерігали за ним як за потенційним рекрутом. Сам великий дон Кроче під час свого ділового й світського візиту до монастиря згадував його в розмові з абатом як того, хто може принести неабиякий прибуток.

Та розглядаючи непритомного Гільяно, абат був майже переконаний у тому, що цей чоловік потребує могили, а не прихистку й священника для останніх ритуалів, а не лікаря. Він мало чим ризикував, виконуючи прохання Пішотти, бо навіть на Сицилії не було нічого злочинного в тому, щоб дати притулок мертвому тілу. Однак абатові не хотілося, щоб цей юнак знав, яка мала ціна послуги, яку він збирається йому зробити, тож спитав:

— І чому ж вони вас шукають?

Пішотта завагався. Якщо абат дізнається про смерть поліцая, то може відмовити йому. Але якщо він не буде готовий до обшуків, які

безперечно чекають на нього, то може зрадити їх. Він вирішив сказати правду й не барився.

Абат опустил очі зі скорботою за чергову душу, що потрапила до пекла, а також щоб уважніше роздивитися непритомне тіло. Через сорочку, якою Гільяно був перев'язаний, сочилася кров. Можливо, бідолашний помре зараз, поки вони розмовляють, і розв'яже всі їхні проблеми.

Як чернець-францисканець, абат був повен християнської доброчесності, але в ці страшні часи мав зважати на практичні та матеріальні наслідки своїх добрих справ. Якщо він прихистить хлопця й той помре, абат матиме з цього самий зиск: влада буде задоволена отримати мерця, родина довіку буде в нього в боргу. Якщо Гільяно опритомніє, його вдячність може бути ще суттєвіша. Чоловік із таким страшним пораненням зміг вистрелити й убити поліція — корисно мати такого боржника.

Звісно ж, він може передати обох шельм Національній поліції, там із ними розберуться. Але що сам абат матиме з того? Влада неспроможна робити для нього більше, ніж уже робить. Там, де керують вони, у нього все гаразд, друзі йому потрібні по той бік паркану. Зрадивши цих юнаків, він хіба що заведе ворогів серед селян і викличе невмирущу ненависть обох їхніх родин. Абат не був дурний: він розумів, що ряса не порятує його від вендети, яка неодмінно ітиме за зрадою. До того ж він розумів Пішотту: юнак далеко зайде, перш ніж стане на стежку до пекла. Ні, не можна несерйозно ставитися до ненависті селянина-сицилійця. Вони справжні християни й ніколи не спаплюжать образу Діви Марії, однак у запалі вендети можуть застрелити й самого папу за порушення омерти — старовинного кодексу мовчання перед будь-якою владою. У цьому краю з його незчисленими о`бразами Ісуса не вірили в підставляння другої щоки. У цій сповитій мороком землі «прощення» було притулком боягузів. Сицилійський селянин не знав, що таке милосердя.

В одному абат був переконаний: Пішотта ніколи його не зрадить. В одній зі своїх невеличких афер священник організував для юнака арешт і допит. Допит вів поліцай із таємної поліції Палермо, не один із телепнів-карабінерів. Він спочатку поводився м'яко, потім різко вдавався до грубості. Але ані обман, ані жорстокість не подіяли на

Пішотту. Він мовчав. Тоді допитувач відпустив його й запевнив абата, що цьому юнакові можна доручити й важливіші справи. Відтоді Манфреді лишив у своєму серці особливе місце для Аспану Пішотти й часто молився за його душу.

Абат приклав два пальці до кістлявого зморщеного рота й свиснув. Прибігли ченці, і він розпорядився віднести Гільяно до дальнього крила монастиря, особистих кімнат Манфреді, де він ховав синів багатих фермерів, що дезертували з італійської армії в часи війни. Тоді одного з ченців відправив по лікаря до Сан-Джузеппе-Ято, за п'ять миль від монастиря.

Пішотта сів на ліжку й узяв друга за руку. Рана вже не кровила, і очі Турі Гільяно були розплющені, однак дивився він кудись поверх них. Його друг не наважувався заговорити, він мало не плакав і тільки витирав Турі спітніле чоло. Шкіра була синювата.

За годину прибув лікар. Він бачив цілу орду карабінерів, що прочісували гори, і не здивувався, зрозумівши, що його приятель абат ховає пораненого. Це його не обходило: кого хвилюють уряд і поліція? Абат був друг-сицилієць, що потребував допомоги. І він постійно надсилав йому в неділі кошик яєць, на Різдво — бочку вина, а на Великдень — молоде ягня.

Лікар оглянув Гільяно, перев'язав йому рану. Куля пройшла через живіт і, певно, розірвала важливі органи, принаймні в печінку точно влучила. Юнак втратив чимало крові, був блідий, немов привид: уся шкіра по тілу була синювато-біла. Лікар знав, що білина навколо вуст — одна з перших ознак скорої смерті. Він зітхнув і мовив до абата:

— Я зробив усе, що міг. Кровотеча зупинилася, але він уже втратив більше третини крові, це зазвичай смертельно. Тримайте його в теплі, напоїть молоком. Я лишу вам трохи морфію.

Він із жалем подивився на сильне тіло Гільяно. Пішотта прошепотів:

— Що мені сказати його батькові й матері? Чи є якась надія?

Лікар знову зітхнув.

— Кажи, що хочеш. Але рана смертельна. Він, схоже, сильний юнак, то, може, ще кілька днів і проживе, але сподіватися нерозумно.

Він помітив відчай в очах Пішотти й мимовільне полегшення на обличчі абата та з іронією додав:

— Звісно ж, у цьому святому місці завжди може статися диво.

Абат та лікар вийшли. Пішотта нахилився до друга витерти піт з його чола й з подивом помітив тінь насмішкватості в його очах. Ці очі були темно-карі, зі сріблястим кільцем навколо. Юнак нахилився ближче. Турі Гільяно шепотів, бо говорити йому було важко:

— Скажи матері, що я повернуся додому.

А тоді Турі зробив те, що Аспану в прийдешні роки ніколи не забуде. Руки пораненого раптово злетіли в повітря й схопили Пішотту за волосся. То були сильні руки, умирущий не може мати такі. Вони притягнули його голову ще нижче.

— Слухайся мене, — сказав Гільяно.

Наступного ж ранку, після того як йому зателефонували батьки Гільяно, Гектор Адоніс приїхав до Монтелепре. Він нечасто бував у своєму тамтешньому будинку, бо в молодості ненавидів містечко, у якому народився, і особливо унікав його в період Фести. Його завжди бентежили прикраси: ця пишна яскравість здавалася йому підлою маскою на міській бідності. Та й під час Фести йому завжди доводилося терпіти приниження: п'яні чоловіки збиткувалися з його низького зросту, жінки презирливо посміхалися.

Не допомагало й те, що Адоніс був значно освіченіший за них. Наприклад, вони так пишалися тим, що кожна родина фарбувала будинок саме в той колір, що і їхні батьки. Вони не знали, що колір будинків видавав походження їхніх мешканців, кров, успадковану від предків разом із житлом. Кілька століть тому нормани фарбували будинки в білий колір, греки завжди брали блакитну фарбу, араби — різні відтінки рожевого й червоного. А євреї використовували жовту. Тепер усі вони вважали себе італійцями, сицилійцями. Кров за тисячу років так змішалася, що визначити, ким був домовласник, не вдавалося навіть за рисами його обличчя, і коли сказати тому, хто жив у жовтому будинку, що він має предків-євреїв, то можна було дістати ножа в живіт.

Аспану Пішотта жив у білому будинку, хоча більше скидався на араба. У домі Гільяно переважав грецький блакитний колір, та й обличчя Турі теж було істинно грецьке, хоча тіло він успадкував швидше у квітучих ширококістних норманів. Однак уся ця кров

стопилася в дещо дивне й небезпечне, утворивши справжнього сицилійця, і саме це сьогодні привело Адоніса до Монтелепре.

На кожному розі Віа Белла стояла пара карабінерів: суворі обличчя, гвинтівки й автоматичні пістолети готові до бою. Починався другий день Фести, але ця частина міста була безлюдна, на вулицях не було навіть дітей. Гектор Адоніс поставив автомобіля перед домом Гільяно, на тротуарі. Патрульні з підозрою спостерігали за ним, аж поки він не вийшов з авто: тоді коротка фігура професора викликала на їхніх обличчях посмішки.

Двері йому відчинив Пішотта, він і провів усередину. Батьки Гільяно чекали на кухні, на столі стояв сніданок із холодної ковбаси, хліба й кави. Марія Ломбардо була спокійна, адже її любий Аспану запевнив: син одужає. Злості в жінці було більше, ніж страху. Батько Гільяно виглядав швидше гордим, аніж сумним: його син довів, що він чоловік, він вижив, тоді як його ворог помер.

Пішотта знову розповів усе, цього разу — з доброзичливим гумором. Про рану Гільяно говорив як про дрібницю, зовсім побіжно згадав про те, як героїчно ніс Турі вниз до монастиря. Але Гектор Адоніс розумів, що худорлявому Пішотті мало бути дуже важко подолати три милі складного маршруту з пораненням. Ще йому спало на думку, що він надто швидко зіскочив з описання рани. Тепер Адоніс боявся найгіршого.

— Як карабінери дізналися, що йти треба сюди? — запитав він. Пішотта розповів про те, як Гільяно віддав свої документи.

Мати Турі заголосила:

— Чому він не віддав їм сир? Чому поліз у бійку?

Батько різко перервав дружину:

— А що він мав робити? Донести на того бідолашного фермера? Так він назавжди зганьбив би своє прізвище.

Гектора Адоніса вразила суперечність цих зауваг. Він знав, що мати Гільяно значно сильніша й пристрасніша за батька. І все одно в її словах було смирення, а от у словах її чоловіка — виклик. А Пішотта, цей хлопець, Аспану — хто міг би подумати, що він буде такий відважний, урятує товариша, доправить його до безпечного місця? А тепер так холонокровно брехатиме батькам про рану, якої зазнав їхній син.

— Якби ж він не віддав своїх документів, — сказав батько Гільяно. — Наші друзі присягнулися б, що він був тут, на вулицях.

— Його все одно заарештували б, — відповіла мати й заридала. — А тепер йому доведеться жити в горах.

— Треба переконатися, що абат не видасть його поліції, — мовив Гектор Адоніс.

— Не наважиться, — нетерпляче відповів йому Пішотта. — Знає, що я повішу його на його ж рясі.

Адоніс змірив хлопця довгим поглядом. У цьому юнакові чаїлася смертельна загроза. Йому подумалося, що нерозумно було так ранили его молодого чоловіка. Поліція ніколи не зрозуміє, що можна доволі безкарно образити старшого чоловіка, якого вже принизило саме життя, і він не братиме близько до серця зневагу іншого представника роду людського. Але для молоді такі образи смертельні.

Вони шукали розради в Гектора Адоніса, який уже допомагав їхньому синові раніше. Гектор мовив:

— Якщо поліція дізнається, де він, абат не матиме вибору. Він і так під підозрою в певних питаннях. Гадаю, краще буде з вашого дозволу попросити мого друга дона Кроче Мало поговорити з абатом.

Родина була здивована тим, що він знає великого дона, крім Пішотти, який обізнано посміхнувся.

— А ти що тут робиш? — різко спитав його Адоніс. — Тебе впізнають, заарештують. Вони мають твій опис.

Пішотта зневажливо відповів:

— Ті двоє вояків у штани зі страху наклали. Вони й матінок своїх не впізнали б. Та й у мене є з десяток свідків, які присягнуть, що я вчора був у Монтелепре.

Адоніс набув найповажнішого свого професорського вигляду й авторитетно сказав батькам:

— Не намагайтеся відвідати сина чи комусь розповісти, де він, навіть найближчим друзям. Поліція всюди має шпигунів та інформаторів. Аспану ходитиме до Турі вночі. Щойно той зможе рухатися, я влаштую його переселення до іншого міста, аж поки все не заспокоїться. Тоді все можна буде владнати, потрібні лише гроші, і Турі зможе повернутися додому. Не хвилюйтеся за нього, Маріє, бережіть здоров'я. А ти, Аспану, тримай мене в курсі.

Він обійняв батьків Турі. Марія Ломбардо ще плакала, коли він ішов.

Професор мав чимало всього зробити. Найважливіше — поговорити з доном Кроче й переконатися, що Турі буде в безпеці у своєму сховку. Дякувати Богу, уряд у Римі не пропонував винагороди за інформацію про вбивство поліція, бо тоді абат продав би Турі так швидко, як одну зі своїх святих реліквій.

Турі Гільяно непорушно лежав на ліжку. Він чув, як лікар оголосив його рану смертельною, але повірити не міг, що справді помирає. Йому здавалося, що тіло висить у повітрі без болю, без страху. Він не помре, ніколи. Турі не знав, що втрата великої кількості крові викликає ейфорію.

Удень про нього піклувався один із ченців, поїв його молоком. Увечері приходили абат та лікар. Пішотта відвідував його вночі, тримав за руку, оберігав протягом довгих страшних годин темряви. Так минуло два тижні, і лікар сказав, що сталося диво.

Турі Гільяно забажав, щоб його тіло загоїлося, щоб повернулася втрачена кров, щоб зрослися важливі органи, які розірвала куля в сталевій оболонці. В ейфорії, викликаній відтоком крові з його тіла, він мріяв про майбутню славу. Турі відчував у собі нову свободу — наче він більше не відповідає за те, що чинитиме від цієї миті. Закони суспільства й ще сильніші закони сицилійської родини більше не зв'язують його. Він вільний робити все що завгодно; кривава рана повернула йому невинність. І все це тому, що дурний карабінер підстрелив його через головку сиру.

Одужуючи, Турі знову й знову подумки повертався до тих днів, коли разом з іншими селянами збирався на площі містечка в очікуванні *gabelotti* — наглядачів великих маєтків, які наймали їх на поденну роботу, пропонуючи злиденну платню з презирливістю тих, хто тримає в руках усю владу. Згадував нечесний поділ врожаю, який лишав людей бідними після року важкої праці. Владну руку закону, що карав бідних і відпускав багатіїв.

Гільяно присягнувся: якщо він одужає від своєї рани, то подбає про справедливість. Ніколи більше він не буде безсилим хлопчиком, що віддається на милість долі. Він озброїться духовно й фізично. Турі був певен в одному: він ніколи більше не стоятиме перед світом

безпорадно, як стояв перед Гвідо Кінтаною та поліцаєм, який підстрелив його. Того юнака, яким був Турі Гільяно, більше немає.

У кінці місяця лікар порадив йому відпочити ще чотири тижні, удаючись до невеликих фізичних навантажень, тож Гільяно вдягав вбрання ченця й гуляв територією монастиря. Абат полюбив юнака й часто складав йому компанію, розповідаючи про те, як замолоду подорожував до далеких країв. Прихильності абата сприяло й те, що Гектор Адоніс пожертвував йому чималу суму грошей на молитви за бідних, та й сам дон Кроче радив абатові поцікавитися юнаком.

Гільяно ж був вражений тим, як жили ченці. У сільській місцевості, де люди мало не голодували, де робітники працювали в поті чола за п'ятдесят центів на день, ченці святого Франциска жили по-королівськи. Монастир насправді був велетенським, заможним маєтком.

У них був сад лимонів, гайок кремезних олив, не молодших за Христа. Невелика плантація бамбука, бійня, на яку вони зганяли стада своїх овець і поросят. Вільно паслися кури та індички — цілими зграями. Монахи щодня їли м'ясо зі спагеті, пили домашнє вино з власних підвалів та вимінювали на чорному ринку тютюн, бо курили, як демони.

Але й працювали вони тяжко. Удень гарували босоніж, підібгавши ряси до колін, і піт рясно лився з чіл. Щоб захистити від сонця голови з тонзурами, вони надягали чорні й коричневі американські капелюхи дивної форми, що їх абат обміняв на бочку вина в якогось офіцера, який займався постачанням війська. Ченці носили ці капелюхи по-різному: хтось по-гангстерськи загинав криси вниз, інші, навпаки, закручували догори так, щоб утворилися жолобки, де можна було тримати сигарети. Манфреді зрештою зненавидів ці капелюхи й заборонив носити, крім як під час роботи в полі.

У наступні чотири тижні Гільяно став таким же ченцем. На превеликий подив абата, він тяжко працював у полях і допомагав старим ченцям носити важкі кошики з фруктами та оливками до комори, де вони зберігалися. Гільяно почувався дедалі краще й діставав від роботи задоволення, тішився можливістю показати свою силу. Його кошики наповнювалися з гіркою, але коліна в нього ніколи

не тремтіли. Абат пишався ним, казав, що Турі може лишатися в монастирі скільки захоче, бо має всі якості істинно Божої людини.

У ті чотири тижні Турі Гільяно був щасливий. Зрештою, фізично він повернувся з мерців, а в його голові плекалися мрії та дива. Йому подобалося товариство старого абата, який повністю довіряв йому, відкривши деякі таємниці монастиря. Старий вихвалявся, що все, що виробляє монастир, продається безпосередньо на чорному ринку, не проходячи урядові склади. Окрім вина: його поглинають самі ченці. Ночами тут чимало пиячать і грають в азартні ігри, навіть жінок сюди приводять, але абат заплющує на це очі.

— Часи важкі, — казав він Гільяно. — Обіцяна небесна винагорода надто далеко, людям потрібно розважитися зараз. Господь їм пробачить.

Одного дощового дня абат показав Турі інше крило монастиря, що використовували як склад. Там було повно святих реліквій, що виготовили старі ченці. Як і всі торгівці, абат оплакував тяжкі часи.

— До війни наші справи йшли чудово, — зітхав він. — Склад ніколи не стояв і наполовину повним. Ти тільки поглянь на святі скарби, які в нас тут лежать. Кістка рибини з тих, які помножив Христос. Посох Мойсея, з яким він шукав Землю Обіцяну.

Він замовк, із задоволенням вдивляючись в ошелешене обличчя Гільяно. Тоді кістляве обличчя старого розпливлося хитрою посмішкою. Кіпнувши величезну купу дерев'яних паличок, він весело мовив:

— Ось це був наш найкращий товар. Сотні шматків хреста, на якому розіп'яли Господа нашого. А в цій скриньці лежать моці будь-якого святого, який спаде тобі на думку. На Сицилії немає господи, у якій не було б кістки святого. В окремій коморі в нас лежать тринадцять рук святого Андрія, три голови Івана Хрестителя та сім обладунків Жанни д'Арк. Узимку наші ченці їздять по різних містах і продають ці скарби.

Турі Гільяно розреготався, священник посміхнувся йому. Та юнак міркував про те, як бідноту завжди обманюють, навіть ті, хто вказує людям шлях до спасіння — це ще одна важлива річ, яку варто було пам'ятати.

Абат показав йому великий чан, повний медальйонів, благословених кардиналом Палермо, тридцять плащаниць, які були на Ісусі, коли той

помер, і двох чорних Пречистих Дів. Це спинило сміх Турі. Він розповів Манфреді про статуетку чорної Діви, яку його мати так шанувала із самого дитинства: вона передавалася в її родині від покоління до покоління. Чи може й вона бути підробкою? Абат поплескав його по плечу й сказав, що цей монастир більше сотні років робить копії з якісного оливкового дерева. Та він запевнив Гільяно, що навіть копії мають свою цінність, адже їх робиться дуже мало.

Абат Манфреді не бачив нічого поганого в тому, щоб розповісти убивці про такі незначні грішки святої людини. Та несхвальне мовчання Турі стривожило його. Захищаючись, він мовив:

— Пам'ятай, що ми, люди, які присвятили свої життя Богу, теж мусимо виживати в цьому жорстокому світі тих, хто не вірить в очікування небесної винагороди. У нас теж є рідні, ми мусимо допомагати їм, захищати їх. Чимало наших ченців бідні, походять із бідних родин, що, як ми знаємо, є сіль землі. Ми не можемо дозволити нашим братам і сестрам, небожам і двоюрідним, голодувати в ці складні часи. Сама Свята Церква нині потребує нашої допомоги, бо мусить захищатися від могутніх ворогів. З комуністами й соціалістами, з цими збоченими лібералами треба боротися, а на це потрібні гроші. Ті, хто вірують, так тішать нашу матір-церкву! Їхня потреба в наших святих реліквіях дає нам гроші на боротьбу з невірними й задовольняє потребу їхніх душ. Без нас вони витрачали б гроші марно на ігри, вино й безчесних жінок. Чи ти не згоден?

Гільяно кивнув, але з посмішкою. Такого юного хлопця сильно вразила зустріч із цим майстром лицемірства. Ця посмішка роздратовувала абата: він очікував більшої вдячності від убивці, якому дав притулок, якого повернув від воріт смерті. Вдячність диктувала належно лицемірну відповідь, і надзвичайно щиро. Цей контрабандист, цей убивця, цей селянин Турі Гільяно мав би показати більше розуміння, християнського розуміння.

— Пам'ятай, що наша щира віра спирається на віру в дива, — суворо сказав він.

— Так, — відповів Гільяно. — Я всім серцем вірю в те, що ваш обов'язок — допомогти нам віднайти їх.

Він мовив це без зла, весело, щиро прагнучи потішити свого благодійника. Але це все, що він міг зробити, щоб відверто не

розсміятися.

Абат був задоволений і знову став приязний. Хлопець хороший, він насолоджувався його компанією в останні місяці, і приємно було знати, що він у глибокому боргу перед ним. І невдячним не буде, бо вже показав шляхетність свого серця. І словами, і справами він щодня демонстрував свою повагу до абата й вдячність йому. У його грудях билосся не жорстке серце злочинця. Що станеться з такою людиною в нинішній Сицилії, повній шпигунів, злиднів, бандитів та різноманітних грішників? «Що ж, — думав Манфреді, — якщо чоловік убив одного разу, він може зробити це знову, як буде необхідно». Тож він вирішив, що дон Кроче має настановити Турі Гільяно на істинний шлях у житті.

Одного дня, коли Турі Гільяно відпочивав у своєму ліжку, до нього прийшов незнайомий відвідувач. Абат представив його як отця Бенджаміно Мало, дорогого друга, а тоді лишив їх самих.

Отець Бенджаміно турботливо мовив:

— Дорогий мій юначе, сподіваюся, ви одужали від своїх ран. Святий абат розповів мені, що це було справжнє диво.

— Милість Божа, — ввічливо відповів Гільяно.

Отець Бенджаміно схилив голову, наче й сам дістав благословення.

Гільяно вивчав його. Цей священик ніколи не гарував у полях. Край його ряси був надто чистий, руки — надто м'які, обличчя — надто пухке й біле. Однак вираз його був цілком святенницький — покірний, повний християнського смирення. Голос теж був м'який та лагідний, коли отець Бенджаміно мовив:

— Сину мій, я вислухаю твою сповідь і дам тобі святе причастя. Очищений від гріхів, ти зможеш вийти у світ із чистим серцем.

Турі Гільяно пильно подивився на священика, що володів такою силою.

— Пробачте мені, святий отче, — сказав він. — Я ще не дійшов до каяття, а сповідатися до цього було б нещиро. Але дякую вам за благословення.

Священик кинув і відповів:

— Так, це лише обтяжило б твої гріхи. Але я маю іншу пропозицію, можливо, практичнішу як для цього світу. Мій брат, дон Кроче, відправив мене до тебе, щоб запитати, чи не хочеш ти приєднатися до

нього у Віллабі. Тобі добре платитимуть, і, звісно, як ти маєш знати, влада ніколи не наважиться зачепити тебе, поки ти під його захистом.

Гільяно був ошелешений тим, що слава про його вчинок дійшла до такого, як дон Кроче. Він знав, що має бути обачним, бо зневажав мафію й не хотів пійматися в її тенета.

— Це велика честь, — сказав він. — Я вдячний вам і вашому братові. Але мушу порадитися зі своєю родиною, вшанувати бажання своїх батьків. Дозвольте поки що відмовитися від вашої щедрої пропозиції.

Він побачив, що священник здивований. Хто на Сицилії відмовляється від захисту великого дона? Тож Турі додав:

— Може, за кілька тижнів я зміню думку й навідаюся до вас у Віллабу.

Отець Бенджаміно опанував себе й підняв руки на знак благословення.

— Іди з Богом, сину мій, — мовив він. — Тобі завжди будуть раді в домі мого брата.

Він перехрестив Турі й пішов.

Турі Гільяно знав, що час іти звідти. Коли того вечора до нього навідався Аспану Пішотта, Гільяно розповів йому, що слід підготувати до його повернення в зовнішній світ. Він бачив, що друг змінився так же, як і він сам. Пішотта ані здригнувся, ані заперечив жодного наказу від того, кого знав усе життя. Зрештою Турі сказав йому:

— Аспану, ти можеш піти зі мною чи лишитися зі своєю родиною. Роби те, що вважаєш за потрібне.

Пішотта всміхнувся.

— Думаєш, я дозволю тобі забрати собі всю славу та веселощі? Відпущу тебе бавитись у гори, поки сам тягатиму на роботу віслюків та збиратиму оливки? А що ж наша дружба? Чи я маю відпустити тебе в гори самого, коли ми змалечку гралися й працювали разом? Я повернуся до Монтелепре тільки тоді, коли туди вільним повернешся ти. Тож годі дурних балачок. Я прийду по тебе за чотири дні. На те, чого ти від мене хочеш, потрібен час.

Ці чотири дні Пішотта був зайнятий. Він уже відстежив того вершника-контрабандиста, що запропонував знайти пораненого

Гільяно. Його звали Маркуцці, він займався серйозною контрабандою під захистом дона Кроче та Гвідо Кінтани й викликав у людей страх. Його дядько мав таке ж ім'я і був одним із ватажків мафії.

Пішотта дізнався, що Маркуцці регулярно їздив із Монтелепре до Каstellамаре. Аспану знав фермера, що тримав мулів контрабандиста, і коли побачив, що тварин забирають із поля й ведуть до сараю під містом, то зрозумів, що Маркуцці наступного дня рушить у дорогу. На світанку Пішотта влаштувався на тій дорозі, якою мав їхати Маркуцці, і чекав на нього з лупарою, яку чимало сицилійських родин тримали в господарстві. Воістину, смертельна сицилійська рушниця була така поширена й так часто використовувалася для вбивства, що, коли Муссоліні зачищав мафію, він наказав знести всі кам'яні стіни щонайбільше до трьох футів, щоб убивці не могли влаштовувати за ними засідки.

Пішотта вирішив убити Маркуцці не лише тому, що контрабандист пропонував допомогти поліції вбити пораненого Турі, а й тому, що він вихвалявся цим перед своїми друзями. Убивши контрабандиста, він застереже всіх тих, хто може зрадити Гільяно. І йому потрібна зброя, що, як він знав, у Маркуцці є.

Довго чекати не довелося. Контрабандист вів порожніх мулів до Каstellамаре, де мав забрати товар, тож поки був недбалий. Він вів головного мула гірською стежиною, перекинувши рушницю через плече, замість того щоб тримати її наготові. Побачивши Пішотту на стежці перед собою, він не стривожився. Перед ним був усього лише невисокий худий хлопець із вузькими франтуватими вусами й драгівливою посмішкою. Тільки коли Пішотта дістав лупару з-під куртки, Маркуцці зосередив увагу на ньому.

Він грубо сказав:

— Ти помилився дорогою. Я ще не забрав свої товари. І цих мулів захищають «друзі друзів». Будь розумником і знайди собі іншого клієнта.

— Я хочу тільки забрати твоє життя, — м'яко відповів Пішотта й усміхнувся. — Був день, коли ти хотів побути героєм перед поліцією. Кілька місяців тому. Пригадаєш?

Маркуцці пригадав. Він розвернув мула начебто випадково, щоб прикрити руку від Пішотти, дістав пістолета з-за ременя й водночас

смикнув повід мула, щоб вийти на зручну позицію. Останнім, що він побачив, була усмішка Пішотти, коли лупара вирвала його тіло із сідла й кинула в порох на дорозі.

Пішотта з похмурою радістю встав над тілом і зробив іще один постріл йому в голову, тоді забрав пістолета з руки Маркуцці та рушницю, яка висіла на ремені на його грудях. Переклав до своїх кишень усі кулі для рушниці з кишень покійного. Тоді швидко й ретельно розстріляв усіх чотирьох мулів — попередження для тих, хто може допомагати ворогам Гільяно, хоч і не прямо. Він стояв на дорозі, тримаючи в руках лупару, повісивши рушницю мерця через плече, з пістолетом за поясом. Він не відчував жалю, власна жорстокість тільки тішила його. Бо, попри любов до друга, він завжди певним чином протистояв йому. І хоча Пішотта визнав Турі своїм ватажком, та завжди відчував, що мусить доводити своє право на їхню дружбу й бути таким же відважним і таким же розумним. Тепер він теж вийшов із чарівного кола дитинства, кола суспільства, і приєднався до Турі за його межами. Цим він навіки прив'язав себе до Турі Гільяно.

За два дні, перед вечірньою трапезою, Гільяно покинув монастир. Він обійняв кожного з ченців, коли вони зібралися в трапезній, подякував їм за доброту. Ченцям було прикро його відпускати. Так, він ніколи не виконував із ними релігійних ритуалів, не сповідався й не покаювся за скоєне вбивство, але деякі з цих ченців почали своє доросле життя з подібних злочинів і не судили його.

Абат провів Гільяно до воріт монастиря, де на нього чекав Пішотта. Турі отримав від нього подарунок на прощання — статуетку чорної Діви Марії, копію тієї, що була в Марії Ломбардо, матері Гільяно. Пішотта мав американський брезентовий наплічник, і Гільяно поклав чорну Діву туди.

Пішотта скептично споглядав, як прощаються абат і Гільяно. Він знав, що Манфреді — контрабандист, таємний член «друзів друзів» і справжній рабовласник для своїх бідолашних ченців. Тож він не міг зрозуміти сентиментальності їхнього прощання. Юнакові не спадало на думку, що любов, приязнь і повагу, які викликав у нього Турі, він міг викликати й у таких старих і владних чоловіках, як абат.

Хоча прихильність абата була щира, вона забарвилася корисливістю. Він знав, що цей хлопець одного дня може стати на Сицилії силою, на яку варто зважати. Це заплямовувало його шлях побожності. Турі Гільяно ж був щиро йому вдячний. Абат урятував його життя, але на додачу до того ще й настановив його щодо багатьох речей і склав йому чудову компанію, навіть дозволив користуватися власною бібліотекою. Дивовижно, але він тішився і з софістики абата, вона видавалася йому хорошою рівновагою в житті: робити хороше, не завдаючи великої шкоди, врівноважити свою владу, щоб життя йшло гладко.

Абат та Турі Гільяно обійнялися. Турі мовив:

— Я в боргу перед вами. Згадайте про мене, коли вам знадобиться допомога, будь-яка. Зроблю все, що ви попросите.

Абат поплескав його по плечу.

— Християнське добро не вимагає відплати, — мовив він. — Повертайся на Господній шлях, сину мій, і віддавай йому належне.

Однак то були завчені слова, бо він добре знав таку юнацьку невинність. З неї може повстати в полум'ї диявол, щоб зробити все, що захоче. Він не забуде обіцянки Гільяно.

Попри протести Пішотти, Турі вдягнув брезентового наплічника, і вони разом вийшли за ворота монастиря. Не озираючись.

Розділ 6

З виступу краю скелі поблизу верхівки Монте-д'Оро Гільяно та Пішотта могли дивитися вниз, на Монтелепре. Там, кількома милями нижче від них, уже боролися з настанням темряви, запалюючи світло в будинках. Гільяно уявив собі, що чує музику з гучномовців на площі: там завжди транслиували римські радіостанції на втіху містянам, які прогулювалися перед вечірньою трапезою.

Однак гори були оманливі. На те, щоб спуститися до містечка, знадобилося б дві години, а щоб піднятися назад — іще чотири. Гільяно та Пішотта часто бавилися тут у дитинстві, знали кожен камінчик на цій горі, кожен печеру, кожен тунель. Трохи далі в цій скелі був грот Б'янка — улюблена печера їхнього дитинства, більша за будь-який будинок Монтелепре.

Турі подумав, що Аспану добре виконав його накази. Печера була повна спальних мішків, каструль, коробок з боєприпасами, мішків із хлібом та іншими продуктами. У дерев'яній скрині лежали електричні кишенькові ліхтарики та газові лампи, ножі, було кілька каністр гасу.

— Аспану, та тут назавжди можна оселитися! — засміявся він.

— На кілька днів, — відповів Аспану. — Коли карабінери почали тебе шукати, спочатку навідалися саме сюди.

— Боягузи шукатимуть нас тільки вдень, — сказав йому Турі. — Уночі ми в безпеці.

Гори огорнула темрява, однак небо було таке зоряне, що вони чудово бачили один одного. Пішотта відкрив брезентовий наплічник, заходився діставати одяг та зброю. Турі Гільяно озброювався повільно й урочисто. Знявши рясу ченця, він вбрався в молескінові штани, тоді вдягнув величезного кожуха з багатьма кишнями. Два пістолети він заткнув за пояс, закріпив під кожухом автоматичний пістолет так, щоб його можна було прикрити, але й негайно вихопити за потреби. Застібнув на талії патронташ, поклав коробки з кулями до кишень. Пішотта передав йому ножа, який він сховав в одному з армійських чобіт. Ще один маленький пістолет пішов до плетеної кобури,

прикріпленої з внутрішнього боку кожуха до відвороту. Зброю та боєприпаси він ретельно перевірів.

Гвинтівку Турі відкрито перекинув через плече. Нарешті він був готовий. Усміхнувся Пішотті, у якого були тільки лупара та ніж у чохлі за спиною.

— Я почуваюся голим, — сказав Пішотта. — Ти хоч можеш ходити в усьому цьому залізччі? Якщо раптом упадеш, я тебе на ноги не поставлю.

Гільяно досі всміхався загадковою усмішкою дитини, яка вірить, що весь світ лежить біля її ніг. Величезний шрам на тілі щемів від ваги зброї та боєприпасів, але він радо вітав цей біль. Він очищав його.

— Я готовий до зустрічі з батьками, та й з ворогами теж, — сказав він Пішотті.

Двоє юнаків рушили вниз довгою звивистою стежиною з вершини Монте-д'Оро до Монтелепре.

Вони йшли під склепінням зірок. Турі Гільяно, озброєний проти смерті та її посіпак, насолоджувався пахощами далеких садів лимонових дерев і диких квітів і відчував спокій, якого ніколи ще не знав. Він більше не був безпомічний перед будь-яким ворогом ззовні й більше не мав розважати свого внутрішнього ворога, що сумнівався в його мужності. Якщо він завдяки своїй волі не помер, побажав, щоб його порване тіло зрослося, то тепер вірив, що може зробити це ще й ще раз. Гільяно більше не сумнівався в тому, що на нього чекає велична доля. Він теж володів магією тих середньовічних героїв, які не могли померти, поки не дійдуть до завершення своєї довгої оповіді, доки не досягнуть своєї найвеличнішої перемоги.

Він ніколи не полишить цих гір, цих олив, цієї Сицилії. Турі не дуже чітко уявляв собі, якою буде його майбутня слава, але він у ній не сумнівався. Він ніколи більше не буде бідним юним селянином, який боїться карабінерів, суддів, продажного закону, що стирає все на порох.

Юнаки спустилися з гір до тих доріг, що вели до Монтелепре. Вони проминули замкнену статую Діви Марії з немовлям — їхні блакитні шпакльовані вбрання сяяли у світлі місяця, як море. Фруктові дерева пахнули так солодко, що Гільяно мало не паморочилося в голові. Він побачив, як Пішотта зупинився зірвати опунцію, солодку від нічного

повітря, і відчув приплив любові до друга, який урятував йому життя, любові, що сягала корінням проведеного разом дитинства. Він хотів розділити з другом своє безсмертя. Їм ніколи не судилося померти двома безіменними селянами на гірському схилі. Охоплений надміром почуттів, Гільяно вигукнув:

— Аспану, Аспану, я вірю, вірю!

І побіг униз останнім схилом поміж примарних білих брил, повз замкнені святилища Христа та святих мучеників. Поряд із ним, сміючись, біг Пішотта, і вони разом увірвалися в місячне світло, що омивало дорогу до Монтелепре.

Гори перейшли із сотню ярдів зеленого пасовиська, яке вело до стін перших будинків на Віа Белла. Кожен дім за цими стінами мав власний город із томатами, іноді — самотню оливу чи лимонове дерево. Хвіртка до саду Гільяно була незамкнена, і двоє юнаків тихо прослизнули всередину, де на них чекала мати Турі. Вона впала в його обійми, і сльози струменіли по її обличчю. Вона палко поцілувала його, шепочучи:

— Мій любий сину, любий сину...

А Турі Гільяно вперше в житті зрозумів, що стоїть у світлі місяця, не відповідаючи на її любов.

Було майже опівночі, місяць сяяв яскраво, тож вони поспішили до будинку, щоб їх не помітили шпигуни. Вікна були міцно зачинені, а родичі Гільяно та Пішотти — розставлені по вулицях, щоб попередити про патрулі поліції. У будинку чекали друзі та рідні Гільяно, які зібралися, щоб відсвяткувати його повернення. Стіл накрили пишно, наче на Великдень. У них була ця одна ніч, перш ніж Турі оселиться в горах.

Батько Гільяно обійняв його й схвально поплескав по спині. Обидві сестри були там, і Гектор Адоніс. Ще була сусідка — жінка на ім'я Ла Венера, вдова років тридцяти п'яти. Її чоловіком був відомий бандит на прізвище Канделерія — його близько року тому зрадили, і він потрапив у засідку поліції. Вона близько потоваришувала з матір'ю Гільяно, але Турі був здивований, побачивши її на цьому зібранні. Запросити її могла тільки його мати, і він на мить здивувався — чому?

Усі пили, їли й поводилися з Турі Гільяно так, наче він повернувся після довгої подорожі за кордон. А тоді батько захотів побачити його рану. Гільяно підняв сорочку, відкриваючи великий полум'яний шрам, тканини навколо якого досі були чорно-сині від пострілу. Мати почала голосити, а Турі з усмішкою сказав їй:

— Тобі було б приємніше бачити мене за ґратами зі слідами від *bastinado*?

Хоча ця сцена відтворювала найщасливіші дні його життя, він почувався дуже далеким від усіх них. На столі стояли його улюблені страви: чорнильний кальмар, макарони із соусом з томатів та трав, смажене ягня, велика миска оливок, зелений та червоний салат, політі чистою оливковою олією першого тиснення, пляшки сицилійського вина в бамбуковій плетінці. Усе із сицилійської землі. Його батьки розповідали історії про своє життя в Америці, а Гектор Адоніс пригощав їх оповідками про славу історію Сицилії: про Гарібальді та його знаменитих «червоних сорочок»; про Сицилійську вечірню, коли народ Сицилії повстав, вирізавши армію французьких окупантів багато століть тому. Ішлося завжди про Сицилію пригноблену — спочатку Римом, тоді маврами, норманами, французами, німцями, іспанцями. Горе Сицилії! Ніколи вона не була вільна, її люди завжди голодували, продаючи свою працю задешево, так просто проливаючи свою кров.

Отже, не було жодного сицилійця, який вірив би в уряд, у закон, у суспільний порядок — те, що завжди використовували, аби перетворити їх на робочу худобу. Турі роками слухав ці історії, вони закарбовувалися в його пам'яті. Але тільки тепер він усвідомив, що може це змінити.

Він дивився, як Аспану курить і п'є каву. Навіть на цьому радісному зібранні іронічна посмішка грала на його вустах. Гільяно міг сказати, про що він думає й що мовить пізніше: треба всього лиш зробити дурість, щоб тебе підстрелив поліцай, тоді скоїти вбивство, стати злочинцем, і тільки тоді твої близькі поводитимуться з тобою так, наче ти святий, і покажуть тобі всю свою любов. Утім Аспану був єдиний, від кого Турі не почувався відрізаним.

А ще ця жінка, Ла Венера. Чому його мати запросила її, чому вона прийшла? Вона була ще красива: обличчя різке й сильне, з чорними бровами й такими темними червоними вустами, що в задимленій

кімнаті із закритими фіранками вони видавалися майже фіолетовими. Про її фігуру нічого не можна було сказати, адже вона носила традиційну для сицилійських удів безформну чорну сукню.

Турі довелося розповісти всю історію стрілянини на «Чотирьох перехрестях». Його батько дещо сп'янів від вина й задоволено гарчав, слухаючи про смерть поліцая. Мати мовчала. Тоді батько розповів про те, як фермер приходив у пошуках свого віслюка, і про власні слова: «Радій, що втратив тільки віслюка. Я втратив сина».

— Віслюк по віслюка прийшов, — завважив Аспану.

Усі розреготалися. Батько Гільяно вів далі:

— Коли фермер почув, що там убито поліцая, то надто перелякався, щоб заявляти про зникнення тварини, боявся, що на нього чекає *bastinado*.

— Йому все буде відшкодоване, — сказав Турі.

Нарешті Гектор Адоніс коротко виклав свій план порятунку Турі. Сім'ї загиблого виплатять компенсацію. Батьки Гільяно заставляють свій шматок землі, щоб дістати гроші, сам Адоніс внесе частину. Але головна тактика — дочекатися, доки вляжеться гнів. Урядовцям та родині вбитого продемонструють вплив великого дона Кроче. Зрештою, то був майже нещасний випадок, жодної злої волі з жодного боку. Можна розігравати фарс, аж поки родина жертви та ключові посадові фігури співпрацюватимуть між собою. Єдиний недолік — документи, залишені на місці вбивства. Але десь за рік дон Кроче може зробити так, що вони зникнуть зі справи. І що важливіше, Турі Гільяно цей рік має триматися подалі від небезпеки. Має зникнути в горах.

Турі терпляче слухав їх, усміхався, кивав головою, не показуючи роздратування. Вони досі вважали його таким, яким він був під час Фести понад два місяці тому. Кожух і зброю він зняв, пістолети лежали під столом, біля його ніг. Але ані це їх не вразило, ані його огидний велетенський шрам. Вони не могли уявити собі, як розірвалася його душа, коли удар дістало тіло, не могли уявити, що йому вже не бути тим юнаком, якого вони знали.

На ту мить у тому домі він був у безпеці. Довірені люди пильнували на вулицях, стежили за бараками карабінерів, щоб попередити його про можливі напади. Сам будинок був зведений сотні років тому з

каменю; важкі віконниці, з фут завширшки, були зачинені, дерев'яні двері міцні, оббиті залізом. Жоден промінець світла не пробивався з будинку, жоден ворог не міг прорватися до нього несподіваною атакою. І все одно Турі Гільяно відчував небезпеку. Ці люди, яких він любив, влаштують йому пастку з колишнього життя, переконують знову стати фермером, не піднімати зброю на співвітчизників і залишать його безпомічним перед законом. Тоді він зрозумів, що має бути жорстоким передусім до тих, кого любить найбільше. Юнак завжди мріяв радше про любов, аніж про владу. Але все змінилося. Тепер він чітко бачив, що першою йде влада.

Турі м'яко заговорив до Гектора Адоніса та інших:

— Дорогий мій хрещений, я знаю, ці слова тобі підказують любов і тривога. Але я не можу дозволити матері й батькові втратити їхній клаптик землі, щоб визволити мене з біди. Ви всі, не хвилюйтеся за мене так. Я дорослий чоловік, що мусить заплатити за свою необачність. І ніхто не платитиме компенсації за вбитого карабінера. Згадайте: він намагався вбити мене тільки тому, що я віз контрабандою грудку сиру. Я б ніколи не стріляв у нього, якби не думав, що помираю, і не хотів би зрівняти рахунок. Але це все в минулому. Наступного разу мене не так просто буде підстрелити.

— У горах усе одно веселіше, — вишкірився Пішотта.

Та матір Гільяно не так просто було відволікти. Усі бачили її паніку, страх у палючих очах.

— Не стань бандитом, — мовила вона з відчаєм. — Не грабуй бідних людей, життя яких і без того злиденне. Не стань злочинцем. Нехай Ла Венера розповість тобі про життя, яким жив її чоловік.

Ла Венера підняла голову й подивилася Гільяно просто у вічі. Він був уражений чуттєвістю її лиця, наче вона прагнула привернути всю його пристрась до себе. Очі в неї були сміливі, вони дивилися на нього, мало не запрошуючи. До того він думав про неї просто як про старшу жінку; тепер відчув потяг до неї.

Коли жінка заговорила, її голос був хрипкий від хвилювання.

— У тих саме горах, до яких ти хочеш піти, мій чоловік мусив жити, як тварина. Завжди в страху. Завжди. Він не міг їсти. Не міг спати. Коли ми лягали в ліжку, він підстрибував від кожного звуку. Ми спали зі зброєю на підлозі біля ліжка. Та його це не врятувало. Коли

захворіла наша дочка, він хотів навідатися до неї, але на нього вже чекали. Вони знали, що він мав м'яке серце. Його застрелили серед вулиці, мов собаку. Стояли над його тілом і сміялися мені в обличчя.

Гільяно бачив, як шкірився Пішотта. Великий розбійник Канделерія мав м'яке серце? Він убив шістьох чоловіків, яких підозрював у доносах, він полював на заможних фермерів, тягнув гроші з бідних селян, завдавав жаху всім околицям. Але дружина знала його іншим.

Ла Венера не помічала посміху Пішотти. Вона вела далі:

— Я поховала його, а за тиждень — і моє дитя. Кажуть, то була пневмонія. Але я знаю, що в неї розбилося серце. Найліпше я пам'ятаю, як ходила до нього в гори. Він завжди був холодний і голодний, іноді хворий. Усе що завгодно віддав би, аби повернутися до життя чесного селянина. Але найгірше те, що серце його скам'яніло, немов оливкова кісточка. Він перестав бути людиною, хай Господь упокоїть його душу. Любий Турі, не будь таким гордовитим. Ми допоможемо тобі в нещасті, не стань таким, як мій чоловік перед смертю.

Усі мовчали. Пішотта вже не посміхався. Батько Гільяно пробуркотів, що з радістю позбувся б ферми — міг би довше спати. Гектор Адоніс дивився на скатертину й супився. Ніхто не сказав ані слова.

Тишу порушив швидкий стукіт у двері — сигнал від одного зі спостерігачів. Пішотта вийшов поговорити з ним. Повернувшись, він дав сигнал Гільяно, щоб той озброювався.

— У бараках карабінерів світло, наче вдень, — сказав він. — Поліційний фургон блокує Віа Белла там, де вона вливається в міську площу. Вони готові до нальоту на дім. — Він трохи помовчав. — Прощатися доведеться швидко.

Усі були вражені тим, як спокійно Турі Гільяно готувався до втечі. Мати поспішила до нього в обійми, і, обіймаючи її, він уже тримав у руках кожуха. Попрощався з іншими і в наступну мить уже був повністю озброєний, у кожуху, з гвинтівкою на плечі. Та рухався все одно неквапливо. Турі всміхнувся близьким і звернувся до Пішотти:

— Можеш лишитися тут, і ми зустрінемося в горах потім або ж можеш піти зі мною зараз.

Пішотта без жодного слова пішов до задніх дверей та відчинив їх.

Гільяно востаннє обійняв матір, вона палко розцілувала його й мовила:

— Ховайся, не роби нічого необдуманого. Дозволь тобі допомогти.

Але Турі вже виплутався з її рук.

Пішотта йшов попереду, через поля, туди, де починалися гірські схили. Гільяно різко свиснув, його друг зупинився й зачекав на Турі. Шлях до гір був порожній, спостерігачі сказали, що патрулів поліції в тому напрямку немає. Після чотиригодинного сходження вони опиняться в безпеці, у гроті Б'янці. Якби карабінери погналися за ними в темряві, то був би надзвичайно хоробрий та дурний учинок.

— Аспану, — мовив Гільяно, — скільки людей у гарнізоні карабінерів?

— Дванадцять, — відповів Пішотта. — І ще маресьяло.

Гільяно засміявся.

— Тринадцять — нещасливе число. То чого ми втікаємо від такої невеликої жменьки? — Він трохи помовчав і сказав: — Ходи за мною.

Він пішов поперед друга через поля так, щоб увійти до Монтелепре трохи далі вулицею. Тоді — через Віа Белла, щоб було видно дім Гільяно з безпечного сховку у вузькому темному провулку. Юнаки причаїлися в тінях, чекаючи.

П'ять хвилин потому вони почули джип, що торохкотів по Віа Белла. Шестеро карабінерів напхалися в нього, враховуючи самого маресьяло. Двоє чоловіків негайно рушили боковою вулицею, щоб заблокувати задній вхід. Марешалло й ще троє загрюкотіли у двері. У цю ж мить перед джипом зупинився маленький накритий фургон і з нього на вулицю вистригнули ще двоє карабінерів із гвинтівками наготові.

Турі Гільяно зацікавлено дивився на все це. Цей поліційний рейд базувався на припущенні, що цілі не зможуть відповісти атакою зі свого боку, що єдиним варіантом для них буде втеча від сили, що їх перевершує. У ту мить Турі взяв собі за правило завжди мати можливість для контратаки, коли на нього полюють, байдуже, які малі в нього шанси, а може, навіть що менші, то краще.

То була перша тактична операція Гільяно, і він був вражений тим, як просто взяти під контроль ситуацію, якщо стати проливати кров. Так, стріляти в маресьяло та інших трьох біля дверей він не міг, бо кулі могли втрапити в дім і поранити його рідних. Але він легко міг убити

тих двох, що чатували на вулиці, і двох водіїв в автомобілях. Якби він захотів, то міг би зробити це, щойно маресьяло та його люди зайдуть у дім Гільяно. Вийти вони не наважаться, і їм із Пішоттою вдасться спокійно пройти полями. Щодо поліцаїв, які перекрили вулицю фургоном — вони надто далеко, щоб зважати на них. Їм забракне ініціативності, щоб пройти далі вулицею, не доставши такого наказу.

Однак у тій ситуації він не мав жодного бажання лити кров. Маневр лишався інтелектуальним. Гільяно особливо хотів побачити, як діятиме маресьяло, адже це йому належить стати головним ворогом Турі в майбутньому.

Саме тоді батько Гільяно відчинив двері, маресьяло грубо взяв старого під руку й висмикнув надвір, криком наказавши чекати там.

Марешалло італійських карабінерів — найвищий ранг молодшого керівного складу Національної поліції, зазвичай командир підрозділу маленького міста. Це важлива особа в місцевій спільноті, до нього ставляться з такою ж повагою, як до мера чи парафіяльного священика. Тож такого привітання від матері Гільяно він не очікував: вона перегородила йому дорогу й демонстративно зневажливо плюнула під ноги.

Марешалло з трьома підлеглими були змушені увійти до будинку силою й обшукувати його під градом образ і прокльонів від матері Гільяно. Усіх присутніх вивели на вулицю, щоб там допитати; сусідні будинки спорожніли, їхні мешканці також поливали поліцію образами.

Коли обшук виявився марним, маресьяло спробував допитати мешканців. Батько Гільяно був ошелешений.

— То ви думаєте, що я донесу на власного сина? — спитав він маресьяло під схвальний гуркіт натовпу на вулицях. Марешалло наказав родині Гільяно повернутися до будинку.

У тіні провулку Пішотта розвернувся до Турі.

— Їм пощастило, що у твоєї матері немає нашої зброї, — мовив він.

Але Турі не відповів. Кров вдарила йому до голови, і, щоб опанувати себе, знадобилися чималі зусилля. Марешалло розмахнувся кийком і вдарив одного із сусідів, який наважився запротестувати проти жорсткого поводження з батьками Гільяно. Двоє інших карабінерів почали хапати жителів Монтелепре навмання й кидати у фургон,

дорогою копаючи їх ногами та б'ючи кийками, не зважаючи на крики страху й протесту.

Раптом на вулиці перед карабінерами опинився сам-один чоловік. Він кинувся на маресьяло. Пролунав постріл — і чоловік упав на бруківку. В одному з будинків закричала жінка, тоді вибігла на вулицю й кинулася на тіло загиблого. Турі Гільяно впізнав її: то була давня подруга його родини, що завжди приносила його матері свіжоспечений пиріг на Великдень.

— Іди за мною, — прошепотів Турі, постукавши Пішотту по плечу, і побіг вузькими покрученими вулицями до центральної площі міста, з другого боку Віа Белла.

— Що ти робиш, чорт забирай? — несамовито крикнув Пішотта, але замовк. Раптом він чітко зрозумів, що саме спало на думку Турі. Фургон із полоненими має проїхати по Віа Белла, щоб розвернутися й рушити назад, до бараків Беллампо.

Біжучи темною паралельною вулицею, Турі Гільяно почувався невидимим, подібним до бога. Він знав, що вороги навіть уявити собі не можуть, що він зараз робить, вони думають, що він утікає в безпечні гори. Турі охопило дике піднесення. Вони дізнаються, що ніхто не зможе нападати на дім його матері безкарно, наступного разу двічі подумають, перш ніж повторити це. Вони не зможуть більше холоднокровно стріляти в людей. Він змусить їх виявити повагу до його сусідів та рідних.

Гільяно добіг до дальнього кінця площі й у світлі єдиного ліхтаря побачив фургон, що блокував в'їзд до Віа Белла. Наче він може пійматися в таку пастку. І про що вони тільки думали? Чи це приклад їхнього розуму? Він перейшов на іншу вулицю, що привела його до заднього входу до церкви, яка височіла над площею. Пішотта йшов за ним. Усередині вони перелізли через поруччя, що відокремлювали вівтар від решти церкви, і на мить зупинилися у святому місці, де колись давно обидва були служками й служили священникові, поки він читав для мешканців Монтелепре недільну службу та проводив причастя. Тримавши зброю напоготові, вони стали на коліна й незграбно перехрестилися; сила воскових статуй Христа, увінчаного терном, позолоченої й повапленої Діви Марії в блакитному вбранні, рядів святих на якусь мить затупила їхню пристрасть до бою. Однак

вони побігли коротким проходом між рядами до великих дубових дверей, з яких можна було обстріляти площу. І знову опустилися на коліна, але вже готуючи зброю.

Фургон, який перекрив Віа Белла, подався назад, щоб пропустити авто із заарештованими на площу — зробити коло й повернутися на вулицю. Саме тоді Турі Гільяно штовхнув двері церкви й сказав Пішотті:

— Стріляй понад головами.

З цими словами він розрядив свій автоматичний пістолет у фургон, цілячи в шини та двигун. Площу осяяло світло, коли двигун спалахнув, а за ним — і весь фургон. Двоє карабінерів на передньому сидінні вивалилися з авто, наче розхитані ляльки: подив не дав їм часу згрупуватися. За спиною Турі Пішотта стріляв у кабінку фургона з полоненими. Турі Гільяно побачив, як водій вистрибнув з авто й упав, не ворущачись. З'явився інший озброєний карабінер, Пішотта вистрелив знову. Другий поліцай упав. Турі повернувся дорікнути другові, однак вітражі церкви раптово розсипалися на друзки під автоматною чергою, і кольорові уламки скла вкрили підлогу, немов рубіни. Турі зрозумів, що ніякого милосердя тепер бути не може. Аспану був правий. Вони мусять убивати або дозволити вбити себе.

Гільяно потягнув Пішотту за руку, побіг назад через церкву до задніх дверей, темними покрученими вулицями Монтелепре. Він знав, що сьогодні полонені не мають жодної надії на втечу. Друзі подолали останню стіну міста, вибігли у відкрите поле й не зупинялися, аж поки не опинилися на безпечних гірських схилах, укритих велетенськими білими брилами. Коли вони дісталися вершини Монте-д'Оро в Каммаратських горах, саме займався світанок.

Понад тисячу років тому Спартак ховав тут свою армію рабів і звідси вів її на боротьбу з римськими легіонами. Стоячи на вершині Монте-д'Оро й дивлячись, як сходить променисте, живе сонце, Турі Гільяно був повен юної радості від того, що втік від своїх ворогів. Він ніколи більше не підкориться такій же людині, як він сам. Він обиратиме, кому жити, а кому померти, і немає сумніву, що всі його вчинки будуть заради слави та свободи Сицилії, заради добра, а не зла. Він битиме тільки задля справедливості, щоб допомагати бідним. Він виграватиме кожен бій, завоює любов пригноблених.

Йому було двадцять років.

Розділ 7

Дон Кроче Мало народився в селищі Віллабі — брудній дірі, якій принесе процвітання й славу на всю Сицилію. Місцеві не вбачали жодної іронії в тому, що він походив із набожної родини, яка виховувала його як майбутнього священика в лоні святої католицької церкви, у тому, що його повне ім'я було Крочефіссо⁶ — так називали своїх дітей тільки найпобожніші батьки. Та й справді, коли він іще був струнким юнаком, його змушували грати Христа в релігійних виставах на Великдень і дуже шанували за те, як дивовижно він зображав благочестя.

Однак, коли на зламі століть Кроче Мало став дорослим, виявилось, що йому важко сприймати чийсь владу над собою, окрім своєї ж власної. Він займався контрабандою, здирництвом, крав, і нарешті, що найгірше, від нього завагітніла юна дівчина з того ж села, яка грала невинну Магдалину. Кроче відмовився брати її заміж, заявляючи, що їх обох надто захопив релігійний екстаз вистави, а отже, йому слід пробачити.

Родина дівчини вирішила, що це пояснення занадто непереконливе, і поставила ультиматум: шлюб або смерть. Кроче Мало був надто гордий, щоб узяти збезчещену за дружину, тож утік у гори. Після року розбійництва він уже мав чималий статок для того, щоб зв'язатися з мафією.

З арабської слово «мафія» перекладається як «притулок», і коли Сицилією в десятому столітті правили сарацини, слово прижилося в їхній мові. Протягом усієї історії сицилійський народ безжально пригноблювали римляни, папський престол, нормани, французи, німці та іспанці. Ці уряди робили з бідного робочого класу рабів, експлуатували їхню працю, гвалтували жінок, убивали їхніх ватажків. Навіть багатіїв не обходила важка доля. Іспанська інквізиція святої католицької церкви позбавляла їх багатства за ересь. Тож «мафія» постала як таємна спільнота месників. Коли королівський суд відмовлявся судити норманського шляхтича, який згвалтував дружину фермера, його вбивала банда селян. Коли голова поліції катував

якогось дрібного злодюжку страшною cassetta, цього поліція теж вбивали. Поступово ті із селян та бідняків, хто був найсильніший духом, утворили організоване товариство, що мало підтримку від народу й насправді стало другим, могутнішим урядом. Коли треба було відшкодувати заподіяне зло, ніхто не звертався до офіційної поліції — ішли до місцевого ватажка мафії, і він розв'язував усі проблеми.

Найстрашнішим для сицилійця злочином було видати владі будь-яку інформацію про будь-що, скоєне мафією. Усі мовчали, і мовчання це звалося омертою. За кілька століть ця практика поширилася до заборони надавати поліції інформацію навіть про злочин, скоєний щодо тебе. Будь-який зв'язок між народом і правоохоронцями з боку уряду зник, тож навіть малих дітей учили не давати чужинцям і найпростіших указівок, як знайти якесь селище або чийсь будинок.

Протягом століть мафія правила Сицилією, її присутність була така невиразна й потайна, що офіційна влада ніколи не могла до кінця зрозуміти обсяг цієї влади. До Другої світової війни на острові Сицилії ніколи не лунало слово «мафія».

За п'ять років після своєї втечі в гори дон Кроче став відомий як «професіонал». Тобто людина, якій можна довірити знищення іншої людини з мінімальним галасом. Він став «поважним чоловіком» і, владнавши певні справи, повернувся жити до рідної Віллаби, миль за сорок від Палермо. До цих владнань входила виплата компенсації родині дівчини, яку він збездичив; згодом про це говорили як про доказ його щедрості, та це швидше доводило його мудрість. Дівчину ще вагітною відправили до родичів в Америку, назвавши юною вдовою, щоб приховати її сором, однак родина пам'ятала все. Зрештою, вони були сицилійці. Дон Кроче — вправний убивця, жорстокий здирник, член загрозливих «друзів друзів» — не міг покладатися на те, що все це вбереже його від родини, яку він так зганьбив. То було питання честі, і якби не та компенсація, вони мусили б убити його, незважаючи на наслідки.

Завдяки поєднанню щедрості з розсудливістю Кроче Мало здобув поважний титул дона. До сорокарічного віку його визнали головним серед «друзів друзів» і завжди кликали, коли треба було розв'язати найвідчайдушніші суперечки серед ворожих cosce мафії чи владнати

найжорсткіші вендети. Він був поміркований, розумний, природжений дипломат, але найважливішим було те, що він не боявся крові. Поміж сицилійської мафії дон Кроче став відомий як «дон миру» і приніс усім процвітання: упертюхів ліквідовано завдяки розважливим убивствам, а він сам став багатієм. Його брат Бенджаміно став секретарем кардинала Палермо, та кров густіша за воду, тож передусім він був відданий донові Кроче.

Кроче Мало одружився й став батьком хлопчика, якого просто обожнював. Він іще не вирізнявся тоді тією обачністю, якої набув пізніше, та скромністю, якої мусив навчитись у часи нещастя, тож утнув дещо таке, що прославило його по всьому острову та викликало подив серед найвищих кіл римської знаті. Цей учинок походив від тієї незначної шлюбної незгоди, яку доводиться долати навіть найвидатнішим в історії людям.

Завдяки своєму високому становищу серед «друзів друзів» дон Кроче взяв дружину з гордовитої родини, яка незадовго до того купила дворянську грамоту за таку суму, що кров у їхніх венах сама собою стала блакитною. Після кількох років шлюбу дружина ставилася до нього без належної поваги, і він знав, що мусить це виправити — хоч, звісно, і не так, як звик. Блакитна кров дружини викликала в ній неповагу до практичних, приземлених манер дона Кроче, його звички мовчати там, де він не мав чого сказати, його непоказного одягу й манери вельми грубо командувати всім та всіма. До цього додавалися й спогади про те, як не стало й сліду від інших її залицяльників, коли дон Кроче оголосив, що претендує на її руку.

Звісно ж, дружина не виказувала відвертої неповаги. Зрештою, то ж було на Сицилії, а не в Англії чи Америці. Та дон був надзвичайно чутливою душею. Скоро він помітив, що його дружина не вклоняється землі, якою він ходить, і це для нього було достатнім доказом її нешанобливості. Тож він заповзвся завоювати її прихильність — таку, щоб вона тривала до кінця їхніх днів і він міг спокійно приділяти всю увагу справам. Його гнучкий розум взявся до цієї проблеми й породив план, гідний самого Макк'явеллі.

До Сицилії мав приїхати король Італії з візитом до своїх вірних підданих: вони справді були йому віддані. Усі сицилійці ненавиділи римський уряд і боялися мафії, але монархію вони любили, бо вона

значно розширювала їхні родини, що склалися з кривних родичів, Діви Марії та самого Бога. Тож до візиту короля готували бучні свята.

У першу свою неділю на Сицилії король пішов на службу до величного собору Палермо. Він мав похрестити сина князя Олорто, представника одного з давніх шляхетних родів Сицилії. Король уже став хрещеним батьком принаймні сотні дітей — синів фельдмаршалів, герцогів та найвладніших членів фашистської партії. То були суто політичні дії, спрямовані на укріплення стосунків між короною та урядовцями. Королівські похресники автоматично ставали лицарями корони й отримували на підтвердження цієї честі грамоту та орденську стрічку. А ще — маленький срібний кубок.

Дон Кроче був готовий: серед святкової юрми було три сотні його людей; його брат Бенджаміно був один зі священників, що проводили церемонію. Дитину князя Олорто похрестили, гордий батько вийшов із собору, тріумфально тримаючи її над головою. Натовп схвально заревів. Князь Олорто належав до найменш ненависних представників шляхти, був стрункий і красивий: зовнішність завжди була важлива для сицилійців.

Тієї ж миті люди дона Кроче хвилею гайнули до собору, заблокувавши королю вихід. Король був невисокий чоловік, вбраний у яскравий лицарський однострій, від чого скидався на іграшкового солдатика, і мав вуса, густіші за волосся на голові. Однак попри таку помпезну зовнішність, він був надзвичайно доброю людиною, тож коли отець Бенджаміно сунув йому до рук іще одне сповите немовля, він здивувався, однак не протестував. За вказівками дона Кроче натовп відрізав короля від його почту та кардинала Палермо, тож вони не мали змоги втрутитися. Отець Бенджаміно поспішно побризкав немовля святою водою з найближчої купелі, вихопив його з рук короля й передав донові Кроче. Його дружина залилася слізьми щастя, падаючи на коліна перед королем. Той став хрещеним батьком її єдиної дитини — про що ще можна мріяти?

Дон Кроче погладшав: на кістлявому обличчі вирости щоки, схожі на великі шматки червоного дерева, ніс перетворився на масивний дзьоб, який чув владу. Кучеряве волосся стало срібним колючим дротом, тіло велично роздулося; очі прикрила плоть, що важким мохом

обросла все його лице. З кожним набраним фунтом зростала і його влада, аж поки він не перетворився на непроникний обеліск. Здавалося, що дон Кроче не має людських слабкостей: він ніколи не показував злості, не показував жадібності. Був приязний до всіх, та ніколи не показував любові. Був свідомий своїх важких обов'язків, тож ніколи не говорив про свої страхи в ліжку дружини чи в неї на грудях. То був істинний король Сицилії. Але його син, який мав би стати спадкоємцем, десь підхопив дивну хворобу соціальних та релігійних реформ і поїхав до Бразилії нести диким індіанським племенам, що жили вздовж Амазонки, освіту та просвітлення. То був такий сором для дона, що він ніколи більше навіть не згадував синового імені.

Коли Муссоліні тільки прийшов до влади, дон Кроче він не вразив. Дон пильно спостерігав за ним і дійшов висновку: цей чоловік не має ані хитрості, ані мужності. І якщо такий може правити Італією, то він, дон Кроче, цілком може правити Сицилією.

А тоді прийшло нещастя. За кілька років при владі Муссоліні звернув свій зловісний погляд до Сицилії та мафії. Він зрозумів, що це не просто бандити-обірванці, а справжній внутрішній уряд, що контролює частину його імперії, усвідомив, що протягом усієї історії мафія влаштовувала змови проти будь-якого уряду, що правив у Римі. Ті, хто в останню тисячу років керував Сицилією, намагалися керувати й ними, та впоратися з цим не могли. Тепер диктатор присягнув знищити їх назавжди. Фашисти не вірили в демократію, у законне врядування суспільства, вони робили те, що хотіли, задля того, що вважали добром для держави. Коротше кажучи, послуговувалися методами дон Кроче Мало.

Муссоліні відправив на Сицилію свого найдовіренішого міністра Чезаре Морі як префекта з необмеженими повноваженнями. Морі почав із того, що призупинив дію всіх судів на Сицилії та обійшов усі правові гарантії для населення. Він заповнив острів військами, які дістали наказ спочатку стріляти, а тоді ставити запитання. Цілі селища заарештували й депортували.

До диктаторства Італія не мала смертної кари, що давало мафії певну перевагу, адже для неї смерть була головним інструментом переконання. За префекта Морі це все змінилося. Тих гордих мафіозі, що дотримувалися закону омерти, опираючись навіть страшній

cassetta, розстрілювали. Так званих змовників відправляли у вигнання на маленькі безлюдні острови в Середземному морі. За рік зникла десята частина населення Сицилії, а мафія як панівна сила була знищена. Те, що тисячі невинних людей потрапили в ці тенета й страждали разом з винними, не мало жодного наслідку для Рима.

Дон Кроче любив демократичні порядки й був розгніваний діями фашистів. Його друзі та колеги потрапляли за ґрати за сфабрикованими звинуваченнями, адже були надто розумні, щоб лишати докази своїх справжніх злочинів. Багатьох заарештовували через чутки — таємну інформацію, отриману від негідників, яких не можна було знайти та поквитатися з ними, бо вони не були зобов'язані свідчити у відкритому суді. Де ж чесність судової системи? Фашисти повернули острів до днів інквізиції й божественних королівських прав. Дон Кроче ніколи не вірив у божественні права королів і заявляв, що жодна розумна людина ніколи в таке не повірить, хіба що під загрозою того, що її розірвуть чотирма кіньми.

Ще гірше було те, що фашисти повернули cassetta, цей середньовічний інструмент тортур — жахливу коробку три фути завдовжки та два завширшки, яка чинила дива з упертими людьми. Навіть найзатятіший мафіозі на зустрічі з cassetta говорив так легко, як англійки поводяться. Дон Кроче обурено вихвалявся, що сам ніколи не вдавався до тортур. Простого вбивства завжди вистачало.

Наче статечний кит, він занурився в темні води сицилійського підпілля. Прикинувся францисканським монахом і переселився до монастиря, під захист абата Манфреді: вони мали довгу й приємну історію знайомства. Хоча дон і пишався своєю неписьменністю, йому довелося найняти абата, щоб писати необхідні листи з вимогою викупу, коли на світанку своєї кар'єри він взявся викрадати людей. Ці двоє завжди були чесні поміж собою, адже мали спільні інтереси — розпусні жінки, хороше вино й складні грабіжницькі схеми. Дон часто брав абата із собою до Швейцарії, куди їздив, щоб навідатися до лікарів та посмакувати прості розкоші цієї країни — приємний відпочинок від значно небезпечніших задоволень Сицилії.

Коли почалася Друга світова війна, Муссоліні більше не міг приділяти Сицилії такої уваги. Дон Кроче відразу ж скористався такою

можливістю, щоб дуже тихо вибудувати зв'язки з тими «друзями друзів», які лишилися в живих, відправляючи повні надії повідомлення старим прихильникам мафії, вигнаним на крихітні островки Пантеллерію та Стромболі. Він потоваришував з родинами ватажків, що ув'язнив префект Морі.

Дон Кроче розумів, що зрештою його єдина надія — перемога союзників і він мусить докласти до цього всіх можливих зусиль. Він зв'язався з підпільними партизанськими загонами й наказав своїм людям допомагати всім пілотам союзників, що виживуть після того, як їхні літаки зіб'ють. Тож у потрібну годину дон Кроче був готовий.

Коли в липні 1943 року до Сицилії увійшла американська армія, дон Кроче простягнув їй руку допомоги. Чи ж у цій армії мало сицилійців, синів іммігрантів? Чи мають сицилійці битися з такими ж сицилійцями заради німців? Люди дона Кроче переконали тисячі італійських солдатів дезертувати й рушити до сховків, що підготувала мафія. Дон Кроче особисто зв'язався з таємними агентами американської армії та провів нападні сили гірськими стежками так, щоб вони могли обійти важку німецьку зброю в окопах із флангу. Тож, поки британська армія з іншого боку острова зазнавала тяжких утрат і просувалася дуже повільно, американці завершили свою місію значно раніше від запланованого й втратили дуже мало життів.

Сам дон Кроче, неймовірно важкий і майже шістдесятип'ятирічний, увів загін партизанів мафії до Палермо й викрав німецького генерала, що командував обороною міста. Разом із полоненим вони переховувались у місті, аж поки фронт не був прорваний і американська армія не ввійшла до Палермо маршем. Головнокомандувач американських військ у Південно-Східній Італії називав дона Кроче у своїх депешах до Вашингтона «генералом мафії». Саме такої слави він і зажив поміж американських офіцерів у наступні місяці.

Американським військовим губернатором Сицилії став полковник Альфонсо ла Понто. Як високопоставлений політик штату Нью-Джерсі, він дістав призначення безпосередньо на цю посаду й готувався саме до неї. Найкращими його активами були приязність і вміння укладати політичні угоди, а офіцерів штабу обирали за такими

ж навичками. Штаб американського військового уряду складався з двадцяти офіцерів і п'ятдесяти солдатів. Чимало з них були італійського походження. Дон Кроче всіх їх пригорнув до грудей зі щирою любов'ю кривого брата, виказуючи всім свою приязність і відданість, попри те, що поміж друзів часто називав їх «ягнятами Христовими».

Та дон Кроче свого слова дотримав. Полковник ла Понто зробив його своїм головним радником, вони заприятелювали. Полковник часто приходив до дона на обід і мало не стогнав від задоволення за такою знайомою їжею.

Першою проблемою, що потребувала розв'язання, було призначення нових мерів у дрібні містечка Сицилії. Колишні мери, звісно ж, були фашистами й опинилися в американських в'язницях.

Дон Кроче порекомендував на ці посади ув'язнених ватажків мафії. Їхні справи чітко говорили про те, що фашисти катували та ув'язнювали їх за протидію державному добробуту, тож вирішено, що злочини, у яких їх звинуватили, сфабриковані. За надзвичайними стравами з риби та спагеті, що готувала його дружина, дон Кроче розповідав полковникові красиві історії про те, як його друзі (усі — вбивці та крадії) не погодилися зректися своєї віри в демократичні принципи справедливості та свободи. Полковник був радий так швидко знайти ідеальних кандидатів для керування цивільним населенням за його вказівками. Уже за місяць більшість містечок Західної Сицилії мали за мерів найзавзятіших мафіозі, яких тільки можна було знайти у фашистських тюрмах.

І вони чудово працювали на американську армію. Довелося лишити тільки мінімальну частину окупаційних військ, щоб зберегти порядок поміж завойованих. На материку тривала війна, однак в американських рядах не було саботажу, не було шпигунів. Торгівля простих людей на чорному ринку була зведена до мінімуму. Полковник отримав спеціальну медаль і підвищення до звання бригадного генерала.

Мафіозні мери дона Кроче втілювали закони проти контрабанди з надзвичайною жорсткістю, карабінери невтомно патрулювали дороги та гірські стежки. Як у старі часи. Дон Кроче віддавав накази як одним, так і другим. Урядові інспектори стежили за тим, щоб уперті фермери здавали зерно, оливки та виноград на урядові склади за

офіційно затвердженими цінами — звісно ж, їх потім мали роздавати населенню Сицилії за картками. Для того щоб це забезпечити, дон Кроче попросив й отримав в оренду ваговози американської армії для перевезення продуктів до зголоджених міст, таких як Палермо, Монреале та Трапані, до Сиракуз та Катанії й навіть до Неаполя на материку. Американці дивувалися з того, як ефективно діє дон Кроче, виписували йому письмові подяки за службу на благо Збройних сил Сполучених Штатів.

Але дон Кроче не міг харчуватися цими подяками, які навіть прочитати задля власної втіхи не міг, бо був неписьменний. Панібратство полковника ла Понто не заповнювало його величезного черева. Дон Кроче не довіряв вдячності американців чи Божим благословенням за доброчесність і вважав, що його робота на службі люду та демократії мусить бути винагороджена. Тож американські ваговози, повні краму, разом із водіями, озброєними офіційними дорожніми перепустками за підписом полковника, котилися до зовсім інших місць, вибраних доном Кроче. Вони розвантажувалися на особистих складах дона в маленьких містечках, таких як Монтелепре, Віллаба, Партініко. Тоді дон Кроче з колегами продавали товар на квітучому чорному ринку в п'ятдесят разів дорожче від офіційної ціни. Так він зміцнив свої стосунки з найсильнішими ватажками воскреслої мафії, адже жадібність вважав найбільшим людським недоліком і вільно ділився тим, що здобував.

Він був більш ніж щедрий. Полковник ла Понто отримував від нього дивовижні подарунки: античні статуетки, картини та старовинні коштовності. Донові це було приємно. Офіцери та вояки американського військового уряду були йому за синів, і він завалював їх подарунками, як щедрий батько. Ці люди, дібрані на посади саме за розуміння італійської культури та менталітету, адже більшість із них мали сицилійське походження, відповідали йому любов'ю. Вони підписували спеціальні перепустки, ремонтували приписані донові Кроче ваговози з особливою ретельністю. Вони ходили на його вечірки, де зустрічали хороших сицилійських дівчат, де їх огортали тепло й любов — інший бік сицилійського характеру. Прийняті сицилійськими родинами, нагодовані знайомою від емігранток-матерів їжею, вони часто залицялися до дочок мафіозі.

Дон Кроче Мало мав усе, щоб повернути свою колишню владу. Ватажки мафії по всій Сицилії були зобов'язані йому. Він контролював артезіанські колодязі, воду з яких продавали людям за цінами, що забезпечували йому хороший прибуток. Він створив монополію на продукти, обклав податком кожен намет на ринку, де продавалися фрукти, кожну м'ясну крамницю, кожну каварню й навіть мандрівних музик. Відколи єдиним джерелом бензину стала американська армія, його теж контролював дон Кроче. Він направив своїх наглядачів до розкішних маєтків шляхетних родів і планував із часом викупити їхню землю задешево. То був шлях до повернення влади, якою він володів до того, як Муссоліні завоював Італію, і дон був рішуче налаштований знову розбагатіти. У наступні роки, як то кажуть, він збирався пропустити Сицилію через свій прес для оливкової олії.

Тільки одна річ справді бентежила дона Кроче. Його єдиний син збожеволів, охоплений ексцентричним бажанням робити добрі справи. Його брат, отець Бенджаміно, не міг завести родину. Тож дон не мав кривого родича, якому можна було б заповісти свою імперію. Він не мав довіреного войовитого вождя, молодого, зв'язаного з ним кров'ю, який був би латною рукавицею там, де його оксамитова рукавичка виявилася б непереконливою.

Люди дона вже відзначили юного Сальваторе Гільяно, і абат Манфреді підтвердив, що він має великий потенціал. А тепер усією Сицилією почали гуляти легенди про подвиги цього юнака. Дон Кроче відчув імовірне розв'язання своєї єдиної проблеми.

[6](#) Crocefisso (*итал.*) — розіп'ятий.

Розділ 8

Наступного ранку після втечі з Монтелепре Турі Гільяно та Аспану Пішотта викупалися у швидкому струмку, що біг за їхньою печерою на Монте-д'Оро. Вони підтягнули зброю до краю скелі, розстелили ковдру, щоб насолодитися рожевим світанком.

Грот Б'янка — довга печера, у кінці якої навала брил доходила чи не до самої стелі. Ще в дитинстві Турі та Аспану вдалось якимось протиснутися понад брилами й знайти прохід, що пронизував інший бік гори. Він був тут ще до Різдва Христового, його викопала армія Спартака, що ховалася тут від римських легіонів.

Далеко внизу крихітним іграшковим поселенням лежало Монтелепре. Численні стежки до їхньої гори здавалися крейдяними хробаками, що чіплялися за схили. Сірі кам'яні будинки Монтелепре один за одним ставали золотими в променях світанку.

Ранкове повітря було чисте та ясне, плоди опунції на землі — прохолодні й солодкі, Турі вибрав один і обережно вгризся в нього, щоб освіжитися. За кілька годин спека перетворить плоди на позбавлені соку ватні кульки. Через його руку перебігали гекони, — великі кулясті голови на тоненьких комашиних ногах, — утім, попри безсоромно страшний вигляд, шкоди вони не чинили. Турі відмахувався від них.

Поки Аспану чистив зброю, Гільяно дивився на місто внизу, голим оком вибирав крихітні чорні крапки — то люди йшли за місто обробляти клаптки своєї землі. Він спробував знайти свій будинок. Багато років тому вони з Аспану повісили на цьому даху прапори Сицилії та Америки. Хитрі й капосні, раділи тому, як схвалювали їхній нібито патріотизм, але справжньою причиною цього вчинку було бажання мати змогу спостерігати за домом, блукаючи в горах — мати цей заспокійливий зв'язок із дорослим світом.

Раптом Турі згадав те, що сталося з десять років тому. Фашисти, які хазяйнували тоді в селищі, наказали їм зняти американський прапор із даху Гільяно. Хлопці так обурились, що зняли обидва прапори, і

американський, і сицилійський. Тоді вони віднесли їх до свого таємного сховку в гроті Б'янці й закопали біля завали.

— Стеж за шляхами, — сказав Гільяно Пішотті, а сам пішов до печери.

Навіть через десять років він точно пам'ятав, де саме вони закопали прапори — у кутку праворуч, там, де брили сягали землі. Вони тоді вирили яму під валуном, а потім знову закидали її землею.

Земля на тому місці поросла тонким слизьким чорно-зеленим мохом. Гільяно розкидав його чоботом, а тоді розрив далі камінцем. За пару хвилин прапори були відкопані. Американський перетворився на слизьке, зогниле ганчір'я, однак сицилійський вони загорнули в нього, тож він уцілів. Гільяно розгорнув його: багряний та золотий кольори були такі ж яскраві, як у дитинстві. У прапорі жодної дірочки не було. Він виніс його назовні й зі сміхом показав Пішотті.

— Пам'ятаєш це, Аспану?

Пішотта витріщився на прапор. Тоді теж розсміявся з іще більшим захватом.

— Це доля! — гукнув він, одним стрибком скочив на ноги й вихопив прапора з руки Гільяно.

Він підійшов до краю скелі й помахав прапором до міста вниз. Їм не треба було нічого говорити один одному. Гільяно виламав молоде деревце, що росло на схилі, разом хлопці вирили ямку, закріпили в ній пагін, заваливши основу камінням, а тоді прикріпили прапора так, щоб він майорів усьому світові на позір. Нарешті сіли на краю скелі, очікуючи.

Перш ніж юнаки хоч щось побачили, настав полудень. Та й побачили вони всього лиш самотнього чоловіка на віслюку, що рухався запиленою стежкою до їхньої гори.

Минула ще година, а тоді, коли віслюк почав підніматися стежиною в гори, Пішотта сказав:

— Дідько, та той вершник менший за свого віслюка. Це мусить бути твій хрещений Адоніс.

Гільяно почув зневагу в голосі Пішотти. Його друг — такий стрункий, такий ошатний, такий доладний — страшився фізичних вад. Його сухотні легені, що іноді кривавили вуста, викликали в нього

огиду не через небезпеку, яку становили для його життя, а тому, що плямували те, що він вважав своєю красою. Сицилійці люблять давати людям прізвиська, пов'язані з їхніми фізичними недоліками чи особливостями. Якось приятель назвав Пішотту «паперові легені» і ледве не дістав удар кишеньковим ножом. Тільки сила Гільяно змогла відвернути вбивство.

Гільяно пробіг кілька миль униз схилом і сховався за величезним гранітним валуном. То була одна з їхніх з Аспану дитячих ігор. Він зачекав, доки Адоніс не проміне його на стежці, тоді вийшов з-за каменя і, наставивши на хрещеного лупару, сказав:

— Стій де стоїш.

І знову ж то була дитяча гра. Адоніс повільно розвернувся, так, щоб приховати, що водночас дістає пістолета. Але Гільяно, сміючись, зайшов назад за камінь, тільки дуло лупари виблискувало на сонці.

— Хрещений, це Турі, — гукнув він і зачекав, поки Адоніс поверне пістолета до кобури й зніме наплічника.

Тоді Гільяно опустив лупару й вийшов на відкрите місце. Він знав, що Гекторові Адонісу завжди важко спускатися із сідла через короткі ноги, і хотів допомогти хрещеному. Та коли вийшов на стежку, професор швидко зісковзнув з віслюка, вони обійнялись і рушили вгору, до скелі. Гільяно повів віслюка.

— Що ж, юначе, — сказав професорським голосом Гектор Адоніс, — ви спалили всі мости. Ще двоє мертвих поліцаїв після минулої ночі. Це вже не жарти.

Коли вони дісталися місця й Пішотта привітав їх, Адоніс мовив:

— Щойно я побачив сицилійського прапора, то знав, що ви тут.

Пішотта вишкірився й добродушно сказав:

— Ми з Турі та цією горою вийшли зі складу Італії.

Професор пильно подивився на нього. Це самозакоханість юності проголошувала свою первинну цінність.

— Усе місто бачило вашого прапора, — мовив він. — Разом із маресьяло та карабінерами. Вони піднімуться, щоб його зняти.

— Завжди повчаєте, мов той директор. Ласкаво просимо їх до нашого прапора, але більше нічого вони тут не знайдуть. Уночі тут безпечно. То буде диво, якщо карабінери вийдуть із бараків після заходу сонця.

Адоніс, не зважаючи на нього, розпаковував знятий із віслюка мішок. Він простягнув Гільяно потужний бінокль і аптечку, чисту сорочку, білизну, в'язаний светр, приладдя для гоління, що йому передав батько, і шість шматків мила.

— Це вам тут знадобиться, — сказав він.

Гільяно дуже зрадів біноклю — він ішов першим у списку речей, які треба було дістати в наступні тижні. Він також знав, що це мило мати збирала весь минулий рік.

В окремому пакунку лежав великий шмат зернистого твердого сиру, посипаного перцем, буханець хліба та два великі круглі пироги, що насправді були хлібами з начинкою з шинки прошуто й сиру моцарели, увінчаними яйцями, звареними на твердо.

— Ла Венера передала вам пироги, — мовив Адоніс. — Сказала, що завжди пекла такі для свого чоловіка, коли той був у горах. Одного такого може вистачити на тиждень.

Пішотта хитро всміхнувся й завважив:

— Що вони старіші, то краще смакують.

Юнаки сіли на траву, відірвали собі по шматку хліба. Пішотта ножем відрізав кусні сиру. Трава навколо них аж кипіла від комах, тож пакунок із їжею вони поклали на гранітну брилу. Запили їжу водою з чистого струмка, який біг за сотні футів нижче від них. Тоді прилягли там, де могли бачити всю скелю.

Гектор Адоніс зітхнув.

— Ви двоє дуже собою задоволені, але це не жарти. Якщо вас спіймають, то розстріляють.

— А якщо я спіймаю їх, — спокійно відповів Гільяно, — то теж розстріляю.

Це шокувало професора. Надії на пробачення не було.

— Не поспішай, — сказав він. — Ти ще зовсім хлопчисько.

Гільяно довго дивився на нього.

— Я був достатньо дорослий, щоб застрелити мене через шмат сиру. Ти чекав, що я втечу? Що дозволю своїй родині голодувати? Тобі — приносити мені їжу, поки я відпочиваю в горах? Вони прийдуть убити мене, тож я вб'ю їх. А ти, любий мій хрещений батьку, хіба ж ти не розповідав мені про жалюгідне життя сицилійських селян, коли я був малий? Про те, як їх пригноблюють Рим і збирачі податків, шляхта,

багатії-землевласники, що платять за нашу працю копійки, яких ледь вистачає, щоб не вмерти? Я ходив на ринкову площу з двома сотнями інших чоловіків із Монтелепре, і за нас пропонували гроші так, наче ми худоба. Сотня лір за весь ранок роботи, так вони казали, хочеш — береш, не хочеш — ні. Більшості доводилося погоджуватися. Кому тоді стати захисником Сицилії, як не Сальваторе Гільяно?

Гектор Адоніс був у розпачі. І без того погано бути вигнанцем-розбійником, та бути революціонером значно небезпечніше.

— Це все дуже добре для книжок, — сказав він. — Та в справжньому житті ризикуєш надто рано лягти в могилу.

Він трохи помовчав.

— Що хорошого дало твоє геройство минулої ночі? Твої сусіди досі за ґратами.

— Я звільню їх, — тихо відповів Гільяно. Він бачив подив на обличчі хрещеного й хотів здобути його згоду, допомогу, його розуміння. Він бачив, що Адоніс досі ставиться до нього як до доброго сільського юнака. — Ти мусиш зрозуміти, який я тепер. — Він на мить замовк. Чи можна казати саме те, що він думає? Чи не вирішить його хрещений, що він збезумився у своїй гордині? Але Турі продовжив: — Я не боюся померти.

Він усміхнувся до Гектора Адоніса тією хлопчачою усмішкою, яку той так добре знав і так любив.

— Справді, я сам ошелешений від цього. Але я не боюся бути вбитим. Мені це не здається можливим. — Він розсміявся вголос. — Їхні поліцаї, броньовані автомобілі, їхні автомати, хоч весь Рим — я їх не боюся. Я можу їх подолати. Гори Сицилії повні бандитів. Пассатемпо з бандою. Терранова. Вони зреклися Рима. Я можу робити те ж саме, що й вони.

Гектор Адоніс відчув зачудування й тривогу. Чи може так бути, що поранення вплинуло на мозок Гільяно? Чи те, що він нині спостерігав, було тим самим, що й народження великих героїв історії, таких як Александр, Цезар, Роланд? Коли ще зароджувалися мрії героїв, якщо не в розмові з друзями серед самотньої гірської долини. Однак уголос він недбало мовив:

— Забудь про Терранову та Пассатемпо. Їх узяли в полон і кинули за ґрати в бараках Беллампо. За кілька днів перевезуть до Палермо.

— Я порятую їх, — відповів Гільяно, — а тоді чекатиму від них вдячності.

Суворість, з якою він вимовив ці слова, ошелешила Гектора Адоніса й потішила Пішотту. Їм було дивно бачити такі зміни в їхньому Турі. Вони завжди любили й поважали його. Він завжди вирізнявся гідністю та характером, незвичними для такого юного хлопця. Але тепер вони вперше відчували його потяг до влади.

— Вдячності? — перепитав Гектор Адоніс. — Пассатемпо вбив дядька, який подарував йому його першого віслюка.

— Тоді доведеться навчити його значення слова «вдячність», — сказав Гільяно. Трохи помовчав, тоді мовив: — Тепер я маю попросити тебе про послугу. Обміркуй її добряче, якщо відмовишся, я все одно залишуся твоїм відданим хрещеним сином. Забудь про те, що ти друг моїх батьків, забудь свою любов до мене. Я прошу про цю послугу заради Сицилії, любити яку ти мене навчив. Будь моїми вухами та очима в Палермо.

— Ти просиш мене, професора Палермського університету, стати членом твоєї банди розбійників.

— Це не так уже й дивно для Сицилії, — нетерпляче сказав Пішотта, — тут усі пов'язані з «друзями друзів». І де ще, крім Сицилії, професор історії та літератури ходитиме з пістолетом?

Гектор Адоніс вивчав обох юнаків, міркуючи над відповіддю. Він легко міг пообіцяти допомогти, а тоді забути про свою обіцянку. Так само легко міг відмовитись і пообіцяти допомагати їм лише подружньому, час від часу, як-от зараз. Зрештою, уся ця вистава може виявитися короткою. Гільяно може загинути в бою або бути зраджений. Може емігрувати до Америки. І проблема буде розв'язана — так із сумом міркував він.

Професор згадав давно минулий літній день, дуже подібний до цього, але Турі та Аспану тоді було років по вісім, не більше. Вони сиділи на пасовищі між будинком Гільяно та горами, чекали на вечерю. Гектор Адоніс приніс для Турі мішок книжок, однією з яких була «Пісня про Роланда», і тепер читав її їм уголос.

Адоніс майже напам'ять знав цю поему. Вона була дорога серцю кожного письменного сицилійця, а саму історію любили й неписьменні. Це була головна опора лялькового театру, що їздив по

селищах та містечках, її легендарні герої були намальовані на всіх возах, що котилися сицилійськими пагорбами. Двоє видатних лицарів імператора Карла Великого, Роланд та Олів'є, нищили сарацинів, захищаючи відступ свого імператора до Франції. Адоніс розповідав, як вони загинули разом у битві при Ронсевалі — як Олів'є тричі просив Роланда просурмити, щоб повернути Карлову армію, і як Роланд відмовлявся через свою гордість. А тоді, коли сарацини вже перемагали їх, він просурмив, та було вже надто пізно. Коли Карл Великий повернувся рятувати своїх лицарів, він знайшов їхні тіла поміж тисяч мертвих сарацинів і з відчаю рвав на собі бороду. Професор пам'ятав сльози в очах Турі Гільяно і, як не дивно, презирство на обличчі Аспану Пішотти. Для одного хлопчика то була найвеличніша мить, яка могла статися в людському житті, а для другого — принизлива смерть від рук невірних.

Малюки підвелися з трави, готові бігти вечеряти. Турі обійняв Аспану за плечі, і Гектор усміхнувся з цього. То був Роланд, який підтримував Олів'є, щоб обидва могли померти, стоячи на ногах перед нападними сарацинами. Помираючи, Роланд потягнувся латною рукавицею до синього неба, і янгол зняв її з його руки. Принаймні так кажуть і поема, і легенда.

То було тисячу років тому, але Сицилія досі страждала в тих же жорстких пейзажах гаїв олив і розпечених рівнин, придорожніх святилищ, що звели перші послідовники Христа, численних хрестів, на яких розпинали повсталих рабів, очолених Спартаком. Його хрещеник стане одним із цих героїв, не розуміючи, що для того, щоб змінити Сицилію, потрібен моральний вулкан, який спопелить цю землю.

Коли Адоніс спостерігав за ними тепер, — Пішотта лежав на спині в траві, а Гільяно дивився на нього темними карими очима з усмішкою, яка, здавалося, казала, що він точно знає, про що думає його хрещений, — сцена дивним чином змінилася. Професор побачив їх статуями, вирізьбленими з мармуру, вирваними зі звичного життя. Пішотта став фігурою на амфорі, гекон у його руці — гадюкою, обидва тонко вирізьблені ранковим гірським світлом. Пішотта виглядав небезпечним — чоловік, який заповнює світ отрутою й кинджалами.

Сальваторе Гільяно, його хрещеник Турі, був з іншого боку амфори. То була краса грецького Аполлона з ретельно виліпленим обличчям, з такими ясними білками очей, що він майже здавався сліпим. Це обличчя було відкрите, щире, повне невинності легендарного героя. Або ж, подумав Адоніс, відкидаючи свою сентиментальність, швидше рішучості молодій людині, що заповзялася стати героєм. Тіло Турі мало повноту середземноморських статуй: важкі стегна, м'язиста спина. Це було американське тіло, вище й ширше за більшість сицилійських.

Навіть у дитинстві Пішотта виявляв свою практичну хитрість, а Гільяно щедро вірив у добро в людях, пишався своєю щирістю. У ті дні Гектор Адоніс часто думав, що, коли вони подорослішають, Пішотта буде лідером, а Гільяно йтиме за ним. Він мав би краще розуміти. Віра у власні чесноти значно небезпечніша за віру у власну хитрість.

Глузливий голос Пішотти перервав міркування професора:

— Прошу, професоре, скажіть «так». Я заступник командира в банді Гільяно, але мені немає кому віддавати накази. — Він шкірився. — Я готовий почати з малого.

Хоч Адоніса це не зачепило, очі Гільяно спалахнули гнівом. Але він лише тихо спитав:

— То яка твоя відповідь?

— Так, — відповів Гектор Адоніс. Що ще міг сказати хрещений батько?

Тоді Гільяно розповів йому, що він має робити, повернувшись до Монтелепре, і окреслив свої плани на наступний день. Професора знову вразили зухвалість і жорстокість його планів. Та коли Гільяно підсадив його на спину віслюка, він схилився до хрещеника й поцілував його.

Пішотта та Гільяно спостерігали, як Адоніс спускається стежкою до Монтелепре.

— Він такий коротун, — сказав Пішотта. — Значно краще вписався б до нас, коли ми гралися в розбійників у дитинстві.

Гільяно повернувся до нього й м'яко сказав:

— І твої жарти тоді були б доречніші. Будь серйозний, коли йдеться про серйозні речі.

Але тієї ночі, перш ніж піти спати, вони обійнялися.

— Ти мені брат, — сказав Гільяно. — Пам'ятай про це.

Тоді вони загорнулися у свої ковдри й міцно проспали останню ніч своєї безвісності.

Розділ 9

Турі Гільяно та Аспану Пішотта встали вдосвіта, ще затемна, бо, хоч це й було мало ймовірно, карабінери могли рушити за ними в темряві, щоб заскочити їх із вранішнім сонцем. Минулого вечора вони бачили броньоване авто з Палермо, що приїхало до бараків Беллампо разом із двома джипами підкріплення. Протягом ночі Гільяно робив розвідувальні вилазки вниз схилом гори, дослухаючись до звуків, які могла б видавати людина, наближаючись до скелі. Пішотта висміяв цю пересторогу.

— У дитинстві ми були тими ще відчайдухами, — сказав він Турі, — але ти думаєш, що ці ліниві карабінери ризикуватимуть життям у темряві чи пропустять нагоду добряче поспати вночі в м'якому ліжку?

— Мусимо виховати в собі хороші звички, — відповів йому Гільяно. Він знав, що колись вони матимуть кращих ворогів.

Турі з Аспану виклали всю свою зброю на ковдру й ретельно оглянули її. З'їли трохи пирога, що спекла Ла Венера, запили вином, флягу якого їм лишив Гектор Адоніс. Хліб — теплий, пряний — гаряче влігся в їхніх шлунках, дав їм енергію, щоб спорудити на краю скелі завісу з пагонів та брил. З-за неї вони в біноклі спостерігали за містом та гірськими стежинами. Поки Пішотта був на варті, Гільяно зарядив зброю й розклав набої по кишенях свого кожуха. Він усе робив повільно, обережно. Навіть зарив усі запаси в землю й прикрив великим камінням. Він нікому б не довірив ці дрібниці, тож броньоване авто, що виїздило з бараків Беллампо, помітив Пішотта.

— Твоя правда, — мовив він. — Авто їде рівниною Кастелламаре геть від нас.

Вони всміхнулися один одному. Гільяно відчув тиху радість. Зрештою, боротися з поліцією буде не так уже й важко — дитяча гра, дитячі хитрощі. Бронемашина зникне за поворотом дороги, тоді зробить коло й в'їде в гори із заднього боку їхньої скелі. Певно, влада знає про тунель, чекає, що вони втікатимуть саме ним і вибіжать просто на автомобіль із його автоматичними пістолетами.

За годину карабінери відправлять вояків угору схилами Монте-д'Оро, щоб вибити їх звідти лобовою атакою. Добре, що поліція вважає їх юними дикунами, простими розбійниками. Багряно-золотий прапор Сицилії, який вони повісили на скелі, стверджував їхню легковажну нахабність — принаймні так думає поліція.

За годину вантажівка з поліцаями та джип із маресьяло Роккофіно виїхав із воріт бараків Беллампіо. Два автомобілі неспішно дісталися підніжжя Монте-д'Оро й зупинилися. Дванадцяті карабінерів, озброєних гвинтівками, висадилися на крихітні стежки, що вели вгору схилом. Марешалло Роккофіно зняв свого оздобленого стрічкою кептаря й махнув у напрямку багряно-золотого прапора, що майорів на скелі над ними.

Турі Гільяно спостерігав за цим у бінокль з-за загорожі з молодняка. На якусь мить його стривожило броньоване авто з іншого боку гори. Чи не відправлять вони людей угору протилежним схилом? Але цим людям знадобиться кілька годин, щоб піднятися, вони не можуть бути близько. Він викинув їх із голови й сказав Пішотті:

— Аспану, якщо ми не такі розумні, як нам здається, сьогодні нам не вдасться повернутися до матерів та миски спагеті, як то було в дитинстві.

Пішотта засміявся.

— Ми завжди ненавиділи повертатися додому, пам'ятаєш? Але мушу визнати, тут веселіше. Уб'ємо кількох?

— Ні, — відповів Гільяно. — Стріляй понад головами.

Йому згадалося, як Пішотта не послухався його дві ночі тому, тож додав:

— Слухайся мене, Аспану. Немає сенсу вбивати їх. Цього разу це ні до чого.

Юнаки терпляче чекали годину. Тоді Гільяно просунув дуло дробовика поміж пагонів і вистрелив двічі. Дивовижно, як швидко розсипався цей впевнений рівний стрій — наче мурахи порснули у траву. Пішотта зробив чотири постріли. Хмарки диму з'явилися на схилі в різних місцях там, де відстрілювалися карабінери.

Гільяно опустил дробовика, узяв знову бінокля. Він бачив, як маресьяло із сержантом узялися за радіопередавач. Певно, зв'язувалися з бронемашиною з іншого боку гори, попереджали, що

розбійники йтимуть на них. Турі знову взяв дробовика, двічі вистрелив, а тоді сказав Пішотті:

— Треба йти.

Вони відповзли до дальнього боку скелі, подалі з очей нападних карабінерів, зісковзнули вниз усіяним камінням схилом, прокотилися з п'ятдесят ярдів, а тоді скочили на ноги зі зброєю наготові. Зігнувшись, побігли вниз, зупиняючись тільки для того, щоб Гільяно міг подивитися на нападників у бінокль.

Карабінери досі обстрілювали скелю, не зрозумівши, що двоє вигнанців уже обійшли їх із флангу. Гільяно йшов першим крихітною, прихованою стежкою поміж масивними валунами. Стежка завела їх у лісок, там вони кілька хвилин відпочили, а тоді швидко й без жодного звуку побігли вниз. Менш ніж за годину юнаки вже були на рівнині, що відділяла гори від Монтелепре, однак оббігли його колом, до дальнього краю, так, щоб містечко лежало між ними та вантажівкою для вояків. Зброю вони сховали під куртками, тож ішли собі рівниною, наче двоє звичайних селян дорогою на польові роботи. У Монтелепре вони увійшли на початку Віа Белла, за сотню ярдів від бараків Беллампо.

Саме тоді маресьяло Роккофіно наказав своїм людям лізти вгору схилами до прапора на краю скелі. В останню годину на їхній вогонь не відповідали, він був певен, що розбійники втекли через тунель і зараз спускалися горою з іншого боку до броньованого авто. Він хотів замкнути пастку. Його людям знадобилася ще година, щоб дістатися краю скелі й зірвати прапора. Марешалло Роккофіно зайшов у печеру й наказав розібрати завалу з брил, відкриваючи тунель. Він відправив своїх людей далі цим кам'яним коридором до іншого боку гори, на зустріч із бронемашиною. І був ошелешений звісткою про те, що здобич утекла від нього. Роккофіно розділив своїх людей на дрібні пошукові й розвідувальні групи, певний того, що вони виманять утікачів з їхніх нір.

Гектор Адоніс чітко виконав вказівки Гільяно. На початку Віа Белла стояв розмальований візок: герої старовинних легенд вкривали кожен дюйм усередині та зовні. Навіть спиці коліс та обідки були розмальовані крихітними фігурками в обладунках так, що, коли колеса крутилися, створювалося таке враження, ніби люди зійшлись у герці.

Голоблі теж були розмальовані яскравими червоними завитками зі срібними крапками.

Візок був схожий на чоловіка, тіло якого повністю вкрите татуваннями. Між голоблями стояв сонний білий мул. Гільяно застрибнув на порожнє місце візника, зазирнув усередину візка. Там було повно велетенських глеків із вином у бамбукових кошиках. Їх було принаймні двадцять. Гільяно опустив свого дробовика серед глеків і зиркнув у напрямку гір: не було видно нічого, крім прапора, який усе ще майорів. Він усміхнувся до Пішотти:

— Усе на місці. Піди потанцюй тепер.

Пішотта відсалютував йому серйозно, утім жартівливо, застрибнув куртку над пістолетом і пішов до воріт до бараків Беллампо. Дорогою глянув на дорогу до Каstellамаре, щоб переконатися, що броньоване авто не повертається з гір.

З висоти візка Турі Гільяно дивився, як Пішотта повільно переходить відкрите поле й ступає на кам'яну доріжку до воріт. Тоді озирнувся на Віа Белла. Він бачив рідний дім, однак перед ним нікого не було, а він так сподівався хоч краєм ока побачити матір. Перед одним із будинків сиділи чоловіки, балкон над ними кидав тінь на їхній стіл і пляшки з вином. Раптом Турі згадав про бінокль, що висів у нього на шиї, відчепив його й кинув назад до візка.

Біля воріт чатував юний карабінер, хлопчина років вісімнадцяти, не більше. Його рожеві щоки та безволосе обличчя свідчили про те, що він народився на півночі Італії; чорний однострій із білим кантом, мішкуватий та непідшитий, і військовий кептар робили його схожим на ляльку або клоуна. У юних вустах, схожих на лук Купідона, попри всі правила, стирчала цигарка. Підходячи до нього, Пішотта відчув приплив здивування й зневаги: навіть попри все те, що сталось у минулі дні, поліцей не тримав зброю напоготові.

Охоронець побачив тільки брудного селяка, що насмілився відростити елегантніші вуса, ніж заслуговував. Він грубо сказав:

— Гей ти, йолопе, що ти там робиш?

Гвинтівку наперед не перекинув. Пішотта міг би перерізати йому горло в одну мить.

Але замість того він намагався вдавати улесливого й не піддаватися бажанню посміятися з пихи цього малого.

— Якщо ваша ласка, — сказав Аспану, — я хотів би зустрітися з маресьяло. Маю дуже цінну інформацію.

— Можеш сказати мені, — мовив охоронець.

Пішотта не втримався.

— Ти теж можеш мені заплатити? — презирливо перепитав він.

Охоронець отетерів від такої зухвалості, тоді сказав зневажливо, але й насторожено:

— Я б тобі й ліри не дав, навіть якби ти сказав мені, що Ісус повернувся.

Пішотта вишкірився.

— Мої новини кращі. Я знаю, де ховається Турі Гільяно, чоловік, що порозбивав вам носи.

— Це ж відколи сицилійці в цих проклятих краях почали допомагати законові? — підозріло спитав поліцай.

Пішотта підійшов трохи ближче.

— Я людина честолюбна, — мовив він. — Подав заяву на вступ до карабінерів, наступного місяця їду до Палермо на іспити. Хтозна, може, ми скоро будемо носити однаковий однострій.

Охоронець подивився на Пішотту тепліше, з цікавістю. Так, чимало сицилійців ішли до поліції. То був шлях подалі від бідності, дрібка влади. Ходив відомий жарт: сицилійці стають або злочинцями, або поліцаями, а шкодять однаково. Тим часом Пішотта подумки реготав від самої лиш думки про те, що міг би стати карабінером. Він був чепурун, пошив собі в Палермо шовкову сорочку. Тільки дурень може пишатися собою в цьому чорному однострої з білим кантом та сміховинним кептарем із тасьмою та жорстким дзьобом.

— Ти краще двічі подумай, — сказав йому охоронець, не бажаючи ділитися теплим місцем з усіма підряд. — Платять мало, ми б усі з голоду повмирали, якби не хабарі від контрабандистів. Та й тільки цього тижня двох із цих бараків, моїх добрих друзів, убив той клятий Гільяно. І ще терпіти щодня зневагу від вас, селян, які навіть не скажуть, як у містечку цирульника знайти.

Пішотта радісно відповів:

— Bastinado навчить їх добрих манер. — Тоді напустив на себе довірливий вигляд, наче вони вже були братами по зброї, і спитав: — Не знайдеться цигарочки для мене?

Йому на радість мить доброї волі минула. Охоронець розлютився.

— Тобі цигарку? — перепитав він. — Чого, заради Христа, я маю ділитися цигарками із сицилійським лайном?

І він нарешті зняв із плеча гвинтівку.

На мить Пішотта відчув скажене бажання кинутися на хлопця й перерізати йому горло.

— Бо я можу сказати, де Гільяно, — сказав він. — Твої товариші, які шукають його в горах, надто тупі навіть для того, щоб гекона знайти.

Охоронець був спантеличений. Зневага збентежила його, а запропонована інформація змусила зрозуміти, що тут краще поговорити зі старшим за званням. Він відчував, що чоловік, який стояв перед ним, надто слизький і може завести його в якусь халепу. Він відчинив ворота й махнув Пішотті гвинтівкою, щоб той заходив на територію бараків. До вулиці хлопець розвернувся спиною. У цю мить Гільяно за сотню ярдів звідти копнув мула, розбудивши його, і спрямував свого візка на кам'яну доріжку до воріт.

Бараки Беллампі займали чотири акри площі. На цій землі розташувалася велика адміністративна будівля з крилом у формі літери L, де були тюремні камери. За нею стояли бараки, де жили самі карабінери, — достатньо великі, щоб розмістити із сотню людей; окрема секція слугувала приватною квартирою маресьяло. Праворуч розмістився гараж для автомобілів, який насправду був стайнею й досі частково нею служив, бо поліцаї тримали цілий загін мулів та віслюків для подорожей у гори, де від механічного транспорту не було користі.

Далеко позаду стояли комори для військового спорядження та продуктів, обидві з гофрованого заліза. Територія була оточена семифутовим парканом із колючого дроту з двома високими вежами для вартових, якими вже багато місяців ніхто не користувався. Бараки збудував режим Муссоліні, а тоді їх розширили протягом війни з мафією.

Зайшовши всередину, Пішотта перевіряв, чи немає ознак небезпеки. Вежі стояли порожні, озброєних охоронців не було видно. Місце скидалося на мирну, закинуту ферму. Автомобілів у гаражі не було, насправді взагалі ніде не було видно, це його здивувало й викликало тривогу: чи не повернуться вони вже скоро. Йому не вірилося, що

маресьяло буде таким дурним і покине свій гарнізон без транспорту. Доведеться попередити Турі, що в них можуть бути несподівані гості.

У супроводі охоронця Пішотта увійшов у широкі двері адміністративної будівлі, до величезної кімнати з вентиляторами під стелею, які, утім, не надто розганяли спеку. Великий стіл на підвищенні панував над приміщенням, обабіч нього за дерев'яними перилами стояли менші столи для канцеляристів, уздовж стін — дерев'яні лави. Усюди було порожньо, крім того високого стола. За ним сидів капрал карабінерів, що сильно відрізнявся від юного поліція. На прикрашеній орнаментом золотій табличці на столі був напис «Капрал Каніо Сільвестро». Тіло зверху він мав масивне — широкі плечі, товста, мов колона, шия, увінчана величезною брилою голови. Рожевий шрам, блискуча смуга мертвої тканини, здавався наклеєним від вуха до краю кам'яної щелепи. Довгі кудлаті вуса двома чорними крилами злітали над ротом.

На рукаві в нього були нашивки капрала, на поясі — масивний пістолет, і, що найгірше, капрал дивився на Пішотту з крайньою підозрою та недовірою, поки охоронець переповідав його історію. Коли капрал Сільвестро заговорив, вимова видала в ньому сицилійця.

— Ти лайно брехливе, — сказав він Пішотті. Але перш ніж зміг розвинути думку далі, у кімнаті почувся голос Гільяно:

— Гей там, карабінери, то ви хочете вино чи ні? Так чи не?

Пішотта замилувався тим, як прозвучав голос Гільяно: хрипкий, з таким густим акцентом, що його не розібрав би ніхто, крім місцевих жителів, слова дібрані типові для заможного пихатого селянина.

Капрал загарчав від роздратування:

— Та що, заради Бога, той хлоп верещить?

Широкими кроками він вийшов із кімнати. Охоронець із Пішоттою рушили за ним.

Розмальований візок із білим мулом стояли за воротами. Турі Гільяно, заголивши спітнілі широкі груди, хитав у руках глек із вином. На його обличчі сяяла широка усмішка ідіота, усе тіло видавалося перехнябленим. Цей вигляд відкидав усі підозри. Такий парубок не міг ховати зброю, він був п'яний, говорив найнеотесанішим сицилійським діалектом. Капрал забрав руку від пістолета, охоронець опустил

гвинтівку. Пішотта зробив крок назад, готовий дістати свою зброю з-під куртки.

— У мене тут цілий віз вашого вина! — знову заволав Гільяно.

Тоді висякався в пальці й витер їх об ворота.

— Хто замовляв вино? — спитав капрал, та все одно попрямував до воріт. Гільяно знав: він широко їх відчинить, щоб візок міг проїхати.

— Батько сказав привезти вино маресьяло, — підморгнув капралові Турі.

Капрал пильно дивився на нього. Вино, безсумнівно, було подарунком від якогось фермера за можливість займатися контрабандою. Йому тривожно подумалося, що цей батько, як справжній сицилієць, радше привіз би вино сам для тіснішого зв'язку з подарунком. Але він знизав плечима.

— Розвантажуй товар і неси до бараків.

— Сам не буду, — заперечив Гільяно.

І знову капрал засумнівався. Його застерігав інстинкт. Зрозумівши це, Гільяно припіднявся на візку так, щоб мати змогу швидко дістати лупару зі сховку. Але спочатку він підняв глек вина в бамбуковій плетінці й мовив:

— У мене для вас двадцять таких красунь.

Капрал гримнув наказ у бік житлових бараків, звідти вибігли двоє юних карабінерів у розстібнутих куртках, без кептарів. Зброї вони теж не мали. Стоячи на візку, Гільяно передавав глеки з вином їм до рук. Дав один і охоронцеві з гвинтівкою, хоча той і намагався відмовитися.

— Пити ж точно будеш, так що працюй, — грубувато й благодушно сказав Турі.

Тепер, коли всі троє охоронців були знешкоджені повними вина руками, Гільяно оглянув усю сцену. Усе було саме так, як він хотів. Пішотта стояв прямо за капралом, у нього одного руки були порожні. Гільяно оглянув схили — жодної ознаки повернення пошукової партії. Дорогу до Кастелламаре — броньованого авта не видно. На Віа Белла досі бавилися дітлахи. Тоді Турі потягнувся до візка, дістав лупару й наставив її на ошелешеного капрала. Одночасно з цим Пішотта витягнув пістолета з-під сорочки й тицьнув капралові в спину.

— Ані руш, — сказав він, — або я зголю твої розкішні вуса свинцем.

Гільяно перевів лупару на трьох переляканих охоронців.

— Не випускайте глеки з рук, — сказав він, — і йдіть до будинку.

Озброєний охоронець, обіймаючи глека, впустив гвинтівку на землю. Пішотта підібрав її. У приміщенні Гільяно взяв до рук табличку з іменем, помилювався нею.

— Капрале Каніо Сільвестро. Ваші ключі, будь ласка. Усі.

Рука капрала лежала на пістолеті, він пильно дивився на Гільяно. Пішотта збив цю руку й дістав зброю. Капрал розвернувся й зміряв його холодним оцінним поглядом. Аспану посміхнувся:

— Перепрошую.

Капрал повернувся до Гільяно.

— Хлопчику, тікай звідси й іди в актори, у тебе добре виходить. Закінчуй із цим: утекти тобі не вдасться. Марешалло та його люди повернуться ще до сутінок, полюватимуть на вас і вистежать хоч на краю світу. Подумай, мій юний друже, що значить бути вигнанцем, коли за твою голову призначено ціну. Я сам полюватиму на тебе, я облич не забуваю. Дізнаюся твоє ім'я й навіть із пекла дістану.

Гільяно всміхнувся йому. З якоїсь причини цей чоловік йому подобався.

— Якщо ви хочете знати моє ім'я, — мовив він, — то чому просто не спитаєте?

Капрал зневажливо глянув на нього.

— І ти, як ідіот, мені скажеш?

— Я ніколи не брешу, — відповів юнак. — Мене звати Гільяно.

Рука капрала смикнулася до боку, туди, звідки Пішотта вже забрав пістолета. За цей інстинктивний рух чоловік сподобався Гільяно ще більше. Він був мужній і мав відчуття обов'язку. Інші охоронці були налякані. То був Сальваторе Гільяно, який уже вбив трьох їхніх товаришів. Не було жодної причини думати, що їх він лишить живими.

Капрал вивчав обличчя Гільяно, запам'ятовуючи його, тоді повільно й обережно взяв у шухляді столу велику низку ключів. Він зробив це, бо Турі притиснув дуло дробовика до його спини. Забрав ключі, кинув Пішотті.

— Звільни бранців, — сказав він.

У тюремному крилі адміністративної будівлі, у великій, повній кліток зоні, сиділи десятеро жителів Монтелепре, яких заарештували в ніч утечі Гільяно. В окремих невеликих камерах сиділи двоє відомих

місцевих бандитів — Пассатемпо й Терранова. Пішотта відчинив їхні камери, і вони радісно пішли за ним до іншої кімнати.

Заарештовані мешканці Монтелепре — усі — сусіди Гільяно — вийшли до великої кімнати й скупчилися навколо Турі, щоб із вдячністю обійняти його. Він це дозволив, хоч і не припиняв пильнувати, не зводячи очей із полонених карабінерів. Сусідів дуже потішив його вчинок: він принизив ненависну поліцію, він їхній захисник. Вони розповіли Турі, що маресьяло наказав застосувати до них *bastinado*, але капрал зупинив його самою силою характеру й аргументом: від цього буде стільки збитків, що це може зашкодити безпеці в бараках. Натомість наступного ранку їх мали відвезти до Палермо, де вони мусили постати перед магістратом для допиту.

Гільяно опустил лупару до підлоги, боячись, що випадковий постріл може влучити в людей, які зібралися навколо нього. Вони всі були старші, знайомі йому з дитинства. Він говорив до них обачно, як і завжди.

— Ви вільні приєднатися до мене в горах, — сказав він. — Чи можете поїхати до родичів в інші райони Сицилії, аж поки влада не отямиться.

Він чекав, але всі мовчали. Двоє бандитів, Пассатемпо та Терранова, стояли осторонь, насторожені, наче скручені пружини. Пассатемпо був невисокий, кремезний і потворний чоловік з огидним обличчям, укритим слідами перетерпленої в дитинстві віспи, з повними, безформними вустами. Селяни кликали його Звіром. Терранова був дрібний, подібний до тхора. Утім дрібні риси його обличчя були приємні, а уста складались у природну усмішку. Пассатемпо був типовий жадібний сицилійський бандит, що просто крав худобу й убивав за гроші. Терранова ж — працьовитий фермер, якому довелося переступити закон, коли два збирачі податків прийшли забрати його призову свиню. Він убив їх обох, зарізав свиню, щоб його родина могла якось протриматись, і втік у гори. Ці двоє об'єдналися, але їх зрадили й схопили, коли вони ховалися на порожньому складі серед пшеничних полів Корлеоне.

Гільяно сказав їм:

— Ви двоє не маєте вибору. Ми підемо в гори разом, і тоді, як захочете, можете лишитися під моїм командуванням або ж

відокремитися. Але нині мені потрібна ваша допомога, і ви винні мені невелику послугу.

Він усміхнувся їм, пом'якшуючи вимогу виконати його накази.

Перш ніж бандити мали змогу відповісти, капрал карабінерів учинив безумство, можливо, викликане зраненою сицилійською гордістю, можливо, вродженою звірячою жорстокістю, а може, просто люттю від того, що бандити під його наглядом збиралися втекти. Він стояв за кілька кроків від Гільяно й навдивовижу швидко метнувся вперед.

Одночасно з цим він дістав маленький пістолет, схований під сорочкою. Гільяно перекинув лупару, готуючи до бою, але було надто пізно. Капрал підняв пістолета за два фути від його голови. Куля мала б влучити точно в обличчя Гільяно.

Усі шоковано завмерли. Гільяно бачив пістолета, націленого йому в голову. Розлючене червоне обличчя капрала за ним смикало м'язами, наче зміїне тіло, але здавалося, що пістолет рухається дуже повільно. Це було наче провалюватись у жахливий сон, падати довіку, знаючи, що це всього лише сон і йому ніколи не сягнути дна. За мить до того, як капрал натиснув на спусковий гачок, Гільяно відчув всеохопний спокій, позбавлений страху. Він навіть не кліпнув, коли капрал спустив курок, а, навпаки, подався вперед. Голосно клацнув метал — ударник ударив по несправному патрону. Ще за мить на капрала навалилися Пішотта, Терранова та Пассатемпо, і він упав під вагою їхніх тіл. Терранова викручував пістолет у нього з руки, Пассатемпо схопив капрала за волосся й намагався вичавити йому очі, Пішотта дістав ножа, готовий перерізати капралові горло. Гільяно зупинив їх саме вчасно.

— Не вбивайте його, — тихо мовив він і відтягнув чоловіків від розпростертого беззбройного капрала. Турі з відчаєм дивився на шкоду, якої вони завдали за коротку мить люті. Капралові майже відірвали вухо, з рани поштовхами густо текла кров. Права рука гротескно й перекручено звисала збоку. Одне око наливалося кров'ю, шкіра над ним відірвалася й закривала його.

І все одно чоловік не боявся. Він лежав там, чекаючи на смерть, і Гільяно відчув хвилю всеохопної ніжності до нього. Цей чоловік став його випробуванням, він довів його безсмертя; це був чоловік, який засвідчив, що його смерть неможлива. Гільяно поставив його на ноги і,

ошелешивши всіх присутніх, швидко обійняв. Тоді прикинувся, що просто допомагав капралові встати рівно.

Терранова роздивлявся пістолета.

— Тобі дуже пощастило, — сказав він Турі. — У ньому тільки одна куля несправна.

Гільяно простягнув руку по пістолет. Терранова на мить завагався, та все ж віддав його. Гільяно повернувся до капрала.

— Поводься добре, — сказав він йому дружнім голосом, — і нічого не станеться ані з тобою, ані з твоїми людьми. Я тобі це гарантую.

Капрал, досі збентежений і слабкий від ран, схоже, навіть не зрозумів того, що йому сказали. Пассатемпо прошепотів Пішотті:

— Дай мені ножа, я його прикінчу.

— Тут Гільяно віддає накази, — відповів Пішотта, — а всі інші його слухаються.

Він сказав це спокійно, так, щоб Пассатемпо не зрозумів, що він готовий вбити його будь-якої миті.

Жителі Монтелепре, що були тут в'язнями, поспішно втекли. Вони не хотіли стати свідками різанини карабінерів. Гільяно провів капрала та його охоронців до в'язничного крила й замкнув їх у спільній камері. Тоді повів Пішотту, Терранову та Пассатемпо на пошуки по інших будівлях. У зброярні вони знайшли гвинтівки, пістолети й автоматичні пістолети з коробками патронів. Обвішалися зброєю, коробки завантажили до візка. З житлових бараків забрали ковдри й спальні мішки, Пішотта про всяк випадок кинув до них пару одностроїв карабінерів. Тоді Гільяно сів на місце візника, і візок, переповнений зібраним добром, рушив, а троє інших чоловіків розсипалися дорогою, готові відбити будь-який напад. Вони швидко рухалися дорогою до Каstellамаре, та їм знадобилася година з гаком, щоб дістатися дому того фермера, який позичив Гекторові Адонісу візок, і сховати награвоване в його свинарнику. Тоді вони допомогли фермерові перефарбувати візок оливково-зеленою фарбою, вкраденою із запасів американської армії.

Марешалло Роккофіно з пошуковою партією повернулися саме до вечері, сонце вже котилося вниз по небу, та ніколи воно не палало так яскраво, як лютє маресьяло, коли той побачив своїх людей, зачинених у камері. Він відправив бронемашину вистежувати втікачів по всіх

дорогах, але на той час Гільяно вже був далеко у своєму гірському сховку.

Про цю історію написали всі італійські газети. Лише за три дні до того вбивство двох інших *карабінерів* теж потрапило на всі обкладинки, але тоді Гільяно був усього лише ще одним відчайдушним сицилійським бандитом, який претендував на славу тільки своєю жорстокістю. Цей подвиг був зовсім інакший. Він переміг у тактичному двобої з Національною поліцією, звільнив своїх друзів і сусідів, вочевидь несправедливо ув'язнених. До містечка Монтелепре спустилися журналісти з Палермо, Неаполя, Рима та Мілана, щоб узяти інтерв'ю в родичів і друзів Турі Гільяно. Його мати сфотографували з гітарою Турі — вона заявила, що він грає на ній, як янгол. (Це не була правда, він тільки нещодавно почав грати так, що мелодію можна було впізнати). Його колишні однокласники зізналися, що Турі завжди любив читати і його дражнили «професором». Газети з радістю вчепилися в це: сицилійський бандит, який справді вміє читати. Згадували його кузена Аспану Пішотту, що приєднався до нього в беззаконні зі щирої дружби, і дивувалися з чоловіка, який може викликати в інших таку відданість.

Публікували стару світлину, зроблену, коли Турі було сімнадцять: його надзвичайна, по-середземноморському мужня краса робила всю цю історію ще привабливішою. Однак цілком можливо, що найбільше італійцям подобався акт милосердя Гільяно стосовно капрала, який намагався його вбити. То було краще за оперу — більше схоже на лялькову виставу з тих, популярних на Сицилії, де дерев'яні фігурки ніколи не втрачають крові, їхню плоть ніколи не рвуть і не калічать кулі.

Газети шкодували лише про те, що Гільяно вирішив звільнити двох таких злодюг, як Терранова й Пассатемпо, натякаючи, що такі лихі компаньйони можуть заплямувати його образ лицаря в сяйливих обладунках.

Тільки міланська газета зазначила, що Сальваторе «Турі» Гільяно вже вбив трьох вояків Національної поліції, і запропонувала вжити особливих заходів: не можна пробачати розбійникові його злочини тільки тому, що він красивий, начитаний і вміє грати на гітарі.

Розділ 10

Тепер дон Кроче чимало знав про Турі Гільяно й захоплювався ним. Істинний юнак-мафіозо. Звісно ж, ішлося про традиційне старе значення слова: так могли сказати про обличчя, про дерево, про жінку — щось надзвичайно красиве за своєю формою.

Цей молодий чоловік міг би стати чудовою латною рукавицею для дона Кроче, чудовим войовим вождем. Дон Кроче був готовий забути Гільяно те, що тепер він був шипом у його боці. Двоє бандитів із Монтелепре, страшний Пассатемпо та меткий Терранова, були заарештовані з цілковитого схвалення дона. Але все це можна пробачити, було та загуло: дон ніколи не плекав образ, які могли вплинути на майбутні прибутки. Тепер він був готовий дуже обережно відстежувати Турі Гільяно.

Гільяно далеко в горах і гадки не мав про розквіт своєї слави. Він був надто зайнятий плануванням розбудови своєї влади. Першою його проблемою були двоє бандитських ватажків — Терранова та Пассатемпо. Він розпитав їх про те, як саме вони потрапили в полон, і дійшов висновку: їх зрадили, видали. Вони присягалися, що їхні люди були вірні, чимало хто з них загинув у тій пастці. Гільяно обміркував почуте й припустив, що мафія, яка з бандою виконувала роль посередника й захисника, зрадила їх. Коли він сказав про це двом розбійникам, вони відмовились у це вірити. «Друзі друзів» ніколи не порушували священного коду *омерти*, необхідного для їх існування. Гільяно не наполягав. Натомість запропонував їм приєднатися до своєї банди.

Він пояснив, що має на меті не просто вижити, але й створити політичну силу. Наголосив на тому, що бідних вони не грабуватимуть, натомість половину того, що банда здобуде, роздаватимуть тим, хто цього потребує в краях навколо Монтелепре аж до передмість Палермо. Терранова та Пассатемпо керуватимуть своїми власними бандами, однак будуть підлеглими Гільяно й без його схвалення не рушатимуть на вилазки. Разом вони матимуть повну владу над

землями навколо великого міста Палермо, Монреале та містечок Монтелепре, Партініко та Корлеоне. Гільяно вразив бандитів тим, що вони робитимуть вилазки проти карабінерів і саме поліції доведеться втікати зі страху за своє життя, а не бандитам. Їх зачарувала ця бравада.

Пассатемпо, старомодний бандит, прибічник згвалтування, дрібного здирництва й убивства вівчарів, одразу ж почав міркувати над тим, як витягнути з цього союзу якнайбільше, а тоді вбити Гільяно й забрати його частку. Терранові Гільяно подобався, і він був вдячніший за порятунок, тож міркував, чи вийде тактично скерувати талановитого юного бандита на розважливіший шлях. Тепер Гільяно дивився на них, трохи всміхаючись, наче міг читати їхні думки й дивувався з них.

Пішотта звик до масштабних ідей давнього друга. Він у них вірив. Якщо Турі Гільяно сказав, що може щось зробити, Аспану Пішотта вірив у його сили. Тож тепер він просто слухав.

В яскравих променях ранкового сонця, що золотом заливало гори, усі троє уважно слухали Гільяно, зачаровані розповіддю про те, як він очолить боротьбу за звільнення сицилійців, піднесення бідноти та знищення сили мафії, панства та Рима. З будь-кого іншого вони сміялися б, але тепер пригадували те, що назавжди запам'ятав кожен, хто це бачив: капрала карабінерів, який приставив пістолета до голови Гільяно, його тихий погляд, абсолютну впевненість у тому, що він не помре, чекаючи на те, коли ж капрал натисне на спусковий гачок. Милосердя, яке він виявив щодо капрала, коли постріл не вдався. То були вчинки чоловіка, який вірив у власне безсмертя й змусив інших розділити цю свою віру. Тож вони дивилися на цього молодого красеня й були вражені його привабливістю, мужністю й невинністю.

Наступного ранку Гільяно повів трьох своїх людей — Аспану Пішотту, Пассатемпо та Терранову — униз стежиною, що мала вивести їх на рівнину біля містечка Кастельветрано. Він сам спустився на розвідку ще зовсім рано. Усі четверо були вбрані в робочий одяг.

Турі знав, що саме тут дорогою до ринків Палермо проїздять вантажівки з продуктами. Проблема була в тому, щоб зупинити автомобілі. Вони мали їхати швидко, щоб уникнути грабіжників, та й водії могли бути озброєні.

Гільяно сказав своїм людям сховатись у підліску край дороги за Кастельветрано, тоді сам сів на великий білий валун на видноті. Люди, що йшли працювати в поля, повертали до нього кам'яні обличчя, тоді бачили лупару, яку він із собою мав, і поспіхом рушали далі. Гільяно спитав себе, чи ніхто з них не впізнав його. Тоді побачив великого, розмальованого казковими сюжетами візка, у який був впряжений один лише мул. Обличчя старого на візку Гільяно знав — то був один із професійних візників, яких так багато в сільській Сицилії. Він здавав свого візка в оренду, щоб возити бамбук із найближчих сіл до фабрики в місті. Колись давно бував у Монтелепре, возив продукти для батька Гільяно. Турі вийшов на середину дороги, тримаючи лупару в правій руці. Візник упізнав його, хоча ніяк і не видав цього — хіба що в очах щось блимнуло.

Гільяно привітав його, як звук у дитинстві.

— Дядечку Пеппіно, — мовив він. — Це вдалий день для нас обох. Я тут, щоб допомогти тобі заробити, а ти — щоб допомогти мені полегшити тягар бідняків.

Він справді був радий бачити старого, тож весело засміявся.

Старий не відповів. Він пильно дивився на Гільяно, на кам'яному обличчі застигло вичікування. Гільяно заліз на візка, сів поряд із ним, сховав лупару подалі з очей і знову розсміявся від захвату. Завдяки Зу Пеппіно він був певен, що день буде вдалий.

Турі насолоджувався свіжістю пізньої осені, красою гір на видноколі, розумінням того, що троє його людей контролюють дорогу з підліску, тримаючи зброю напоготові. Він пояснив Зу Пеппіно свій план, той слухав, не зронивши ані слова, з тим самим виразом обличчя. Аж поки Гільяно не сказав йому, що він матиме за винагороду: його візок заповнять продуктами з вантажівок. Тоді Зу Пеппіно буркотнув і мовив:

— Турі Гільяно, ти завжди був хороший, сміливий юнак. Добрий, розсудливий, щедрий і спочутливий. Ти аніскільки не змінився, відколи став чоловіком.

Гільяно тепер згадав, що Зу Пеппіно був один із тих старих сицилійців, що любили квітчасту мову.

— Розраховуй на мене в цьому, та й в інших твоїх справах. Передавай мою шану батькові, який має пишатися таким сином.

Колонна з трьох вантажівок, заповнених продуктами, з'явилася на дорозі близько полудня. На вигині дороги, що вела з Партініко, вони були змушені зупинитися: дорогу перекрили візки та мули. Це була робота Зу Пеппіно, якого слухалися всі візники цього краю, адже всі були йому чимось зобов'язані.

Водій першої вантажівки загудів клаксоном і повільно рушив уперед так, що автомобіль штовхнув найближчого візка. Чоловік на ньому розвернувся й подивився на нього з такою злістю, що той негайно зупинив вантажівку й став терпляче чекати. Він знав, що ці візники, попри свою скромну професію, були люди горді й палкі: їхня перевага над моторизованим транспортом на дорозі була питанням честі, вони легко могли зарізати його й рушити далі, весело наспівуючи собі під ніс.

Інші дві вантажівки зупинилися. Водії вийшли. Один із них був зі сходу Сицилії, другий — чужоземець, тобто з Рима. Римлянин рушив до візків, розстібаючи свою куртку й розлючено горлаючи, щоб вони забрали з дороги своїх клятих мулів та сортири на колесах. Одну руку він із куртки не вийняв.

Гільяно зістрибнув із візка. Він не взяв лупару й не переймався тим, щоб дістати пістолета з-за пояса, а дав сигнал своїм людям, які чекали в підліску й за знаком вибігли на дорогу зі зброєю наготові. Терранова відколовся, підійшов до останньої вантажівки, щоб вона нікуди не поділася. Пішотта підскочив з узбіччя до розлюченого римлянина.

Тим часом Пассатемпо, який збуджувався швидше за інших, висмикнув водія першої вантажівки з кабіни й кинув його на дорогу, до ніг Гільяно. Той простягнув руку й допоміг йому встати. Пішотта тоді вже пригнав водія останньої до інших двох. Римлянин забрав із кишені порожню руку, гнів зник з його обличчя. Гільяно щиро всміхнувся й сказав:

— Вам трьом сьогодні пощастило. Не доведеться їхати в далеку дорогу до Палермо. Мої візники розвантажать ваші автомобілі й роздадуть їжу нужденним цього району, звісно ж, під моїм наглядом. Дозвольте представитися. Я Гільяно.

Троє водіїв одразу ж стали чемно вибачатися. Вони нікуди не поспішають, абсолютно нікуди. Насправді їм саме час пообідати. Вантажівки в них зручні, погода не надто спекотна. Це й справді везіння, чудова нагода.

Гільяно побачив їхній страх.

— Не бійтеся, — сказав він. — Я не вбиваю тих, хто в поті лица свого заробляє собі на хліб. Ви пообідаєте разом зі мною, поки мої люди займатимуться справами, а тоді повернетесь додому, до своїх дружин та дітей, і розповісте їм про те, як вам пощастило. Коли вас допитуватиме поліція, розповідайте якомога менше — і заслужите мою вдячність.

Він замовк. Було важливо, щоб ці люди не відчували ані сорому, ані ненависті. Було важливо, щоб розійшлася звістка про те, як добре він з ними повівся. Бо потім будуть інші.

Водії дозволили відвести себе край дороги в затінок від великої брили. Добровільно віддали Гільяно свої пістолети без обшуку й сиділи, немов янголятка, поки візники розвантажували їхні автівки. Коли закінчили, одна вантажівка залишилася повною: її вміст уже нікуди не входив. Гільяно посадив туди разом із водієм Пішотту та Пассатемпо й наказав їм відвезти продукти тим, хто працює на фермах біля Монтелепре. Сам Гільяно з Террановою наглядатимуть за розподілом їжі в районі Кастельветрано та в містечку Партініко. Вони зустрінуться після цього в печері на вершині Монте-д'Оро.

Одним цим вчинком Гільяно став на шлях до того, щоб дістати підтримку всіх селян. Який іще бандит віддавав усе награване бідним? Наступного дня в газетах по всій Сицилії з'явилися історії про нового Робіна Гуда. Тільки Пассатемпо бурчав, що вони весь день працювали ні за що. Пішотта з Террановою розуміли, що так їхня банда здобула тисячі прихильників проти Рима.

Однак вони не знали, що ці продукти призначалися для складу дона Кроче.

Усього за місяць Гільяно вже мав інформаторів усюди. Вони доповідали йому, хто з багатих торгівців роз'їжджає з грошима, отриманими з чорного ринку, розповідали про звички знаті й тих небагатьох нечестивців, які пліткують із високопоставленими

поліцаями. Так до Гільяно дійшли чутки про коштовності, якими іноді вихвалялася герцогиня Алькамо. Казали, що більшу частину року вони зберігаються в сховищі в банку Палермо, але іноді вона дістає їх, щоб убитися до вечірки. Гільяно відправив Аспану Пішотту до маєтку Алькамо, щоб дізнатися більше про те, у чому він чув шанс на приз.

Маєток герцога та герцогині Алькамо стояв, обнесений високими стінами, захищений озброєними охоронцями, за двадцять миль на південний захід від Монтелепре. Герцог також платив «ренту» «друзям друзів»: це гарантувало, що його худобу не вкрадуть, дім не пограбують і жодного члена родини не викрадуть. У звичайні часи зі звичайними злочинцями це дало б йому більшу безпеку, ніж Папі у Ватикані.

На початку листопада у великих маєтках Сицилії збирають виноград, і для цього наймають робітників по сусідніх селах. Пішотта вийшов на міську площу й найнявся до маєтку герцога Алькамо. Перший день він тяжко працював, заповнюючи кошики гронами пурпурових ягід. На винограднику гарувало більш ніж сотня людей: чоловіки, жінки та малі діти, які за роботою співали. Опівдні їм накрили великий обід.

Пішотта сидів сам, спостерігаючи за іншими. Він помітив молоду жінку, що несла від замку до столів тацю з хлібом. Вона була приваблива, але бліда — вочевидь, їй нечасто доводилося працювати на сонці. І вбрана була краще за інших жінок. Але найбільше Пішотту вразила зневажлива пиха на її обличчі й те, як вона уникала всіх інших робітників. Він дізнався, що ця дівчина — особиста покоївка герцогині.

Пішотта відразу ж зрозумів, що вона якнайкраще підходить для його задуму. Гільяно, добре знаючи свого друга, суворо наказав йому не осоромити жодної місцевої дівчини в процесі здобування інформації, однак Пішотта вважав Турі надто романтичним і надто невинним для цього світу. Приз був надто спокусливий, та й дівчина — надто гарна.

Коли вона знову винесла хліб, він забрав у неї тацю і поніс сам. Дівчина злякалася, і коли він спитав, як її звати, відмовилася відповідати.

Пішотта опустив тацю на стіл, схопив покоївку за руку й жорстко посміхнувся.

— Коли я тебе питаю, відповідай. Як мовчатимеш — закопаю тебе в цій горі винограду.

Він розсміявся, щоб показати, що то був жарт, тоді обдарував дівчину своєю найчарівнішою усмішкою й заговорив найлагіднішим своїм тоном:

— Ти найкрасивіша з усіх дівчат, яких я бачив на Сицилії, — мовив юнак. — Я мусив до тебе заговорити.

Він водночас і приваблював, і жахав покоївку. Дівчина помітила небезпечний ніж, що звисав у нього з пояса, те, як він тримався — наче й сам був герцогом. Це її зацікавило. Вона сказала, що звати її Грацієллою.

Коли робочий день скінчився, Пішотта зухвало постукав на замкову кухню з чорного входу й спитав Грацієллу. Літня жінка, яка йому відчинила, послухала, а тоді грубо відповіла, що слугам не дозволено приймати відвідувачів, і грюкнула дверима в нього перед носом.

Наступного дня Пішотта знову взяв у Грацієлли тацю й прошепотів, що хоче зустрітися з нею після роботи. Погладивши її руку, він вдягнув їй на зап'ясток тоненький золотий браслет. Дівчина пообіцяла, що, як стане темно, вислизне з дому й зустрінеється з ним у порожньому винограднику.

Тієї ночі Аспану Пішотта вбрався в особливу шовкову сорочку, яку йому пошили в Палермо. Він чекав на неї в долині поміж двох гір винограду. Коли підійшла Грацієлла, він обняв її, а коли вона підняла до Пішотти обличчя, чекаючи поцілунку, він притиснув свої вуста до її вуст і водночас запустив руку між її ніг. Дівчина спробувала викрутитися, але він міцно тримав її. Поцілунок став глибшим, він задер її вовняну спідницю й з подивом побачив шовкову білизну. Певно, позичила її в герцогині — смілива штучка, злодійкувата.

Пішотта поклав покоївку на ковдру, розстелену на землі, ліг разом із нею. Вона пристрасно цілувала його, крізь шовкові трусики він відчував її відповідь. Одним швидким рухом зняв їх, торкнувся рукою теплої мокрої плоті. Дівчина, не зупиняючи поцілунку, розстібнула пояс на його штанях, він стягнув їх до щиколоток. Накотився на неї, прибрав руку й одним поштовхом увійшов усередину. Грацієлла коротко застогнала й подалася вгору з дивовижною силою, Аспану Пішотта відчув, як здійсмається й падає, здійсмається й падає, аж раптом

Грацієлла коротенько верескнула й завмерла. «Дідько, — подумав Пішотта, — надто скоро». Але й так годилося. Його головною метою була інформація, задоволення може зачекати.

Вони обійнялися й загорнулися в ковдру. Пішотта розповів дівчині, що працює, щоб заробити на вступ до Палермського університету, бо його родина хоче, щоб він став юристом: хотів, щоб вона вважала його гідною здобиччю. Тоді почав розпитувати Грацієллу про її життя: чи подобається їй робота, що за люди інші слуги. Так поступово й перевів розмову на її господиню, герцогиню.

Дівчина повернула руку Аспану між своїх ніг, а тоді розповіла, яка герцогиня красуня у своєму вишуканому вбранні та коштовностях, як вона любить її, Грацієллу, і дозволяє їй носити сукні, що вийшли з моди і які герцогиня сама більше не вдягає.

— Я б хотів побачити тебе в розкошах твоєї хазяйки. Вона дозволяє тобі приміряти свої коштовності?

— Ну, у святвечір вона завжди дозволяє мені вдягнути своє намисто.

Тож, як Гільяно й думав, у святкову пору коштовності мають бути в маєтку. Пішотті лишилося дізнатися ще одну річ, але Грацієлла раптом осідлала його, намагаючись не скинути ковдру з плечей. Аспану був збуджений, ковдра злетіла геть, спідниця задерлася Грацієллі на голову, і сила їхніх поштовхів загнала їх аж у стіну винограду. Коли вони закінчили, потомившись, їх вкривав липкий сік ягід та тіл одне одного.

— На свіжому повітрі добре, — сказав Аспану, — але коли я зможу прийти до будинку й кохатися з тобою як належить?

— Поки герцог тут, не можна. Коли він їздить до Палермо, тут стає вільніше. Наступного місяця від їде на кілька тижнів, саме перед Різдром.

Аспану всміхнувся. Тепер, коли він мав усю необхідну інформацію, можна було повністю зосередитися на нагальній справі. Він навалився на Грацієллу, знову притиснув її до ковдри й кохався так люто, що дівчина була безпорадна від насолоди й трохи налякана. Саме достатньо, щоб упродовж місяця вона хотіла його все більше.

За п'ять днів до Різдва Гільяно, Пассатемпо, Пішотта та Терранова під'їхали до маєтку Алькамо в критому фургоні, запряженому мулами. Вони були одягнуті в мисливське вбрання заможних селян-

землевласників, придбане в Палермо на те, що лишилося від нальоту на вантажівки: вельветові штани, червоні шерстяні сорочки, важкі мисливські куртки, у яких були сховані коробки з кулями. Двоє охоронців стали в них на дорозі. То було серед білого дня, тож вони не надто пильнували й тримали зброю на плечах.

Гільяно бадьоро рушив до них. Зі зброї він мав самий лише пістолет, схований за грубою курткою візника. Він широко всміхнувся й сказав:

— Панове, мене звати Гільяно, я приїхав побажати вашій чарівній герцогині хорошого Різдва й попросити в неї милостині для бідних.

Охоронці завмерли від здивування, почувши ім'я Гільяно, тоді взяли до зброї. Але Пассатемпо та Терранова вже цілилися в них з автоматичних пістолетів. Пішотта забрав в охоронців зброю й вкинув її до фургона. Його ватажки залишилися з охоронцями перед воротами.

Перед маєтком був величезний вимощений камінням двір. В одному його кутку навколо старої служниці із зерном метушилася зграйка курей. У садку за маєтком під наглядом гувернанток у чорних бавовняних сукнях бавилося четверо дітей герцогині. Гільяно рушив доріжкою до будинку, Пішотта тримався трохи позаду. Отримана ним інформація виявилася правдивою: більше охоронців у маєтку не було. На великому шматку землі за садком були оливковий гай та город, де гарували шестеро робітників. Турі подзвонив у дзвінок і штовхнув двері саме тоді, як покоївка відчиняла їх. Грацієлла, налякана появою Пішотти з головного входу, відступила назад.

— Не лякайся, — м'яко сказав їй Гільяно. — Скажи своїй господині, що герцог прислав нас сюди в справах. Я мушу з нею поговорити.

Досі збентежена, Грацієлла провела їх до вітальні, де сиділа за книжкою герцогиня. Господиня жестом відіслала покоївку з кімнати, роздратована несподіваним вторгненням, і різко мовила:

— Мого чоловіка немає. Чим можу допомогти?

Гільяно не міг їй відповісти. Він був ошелешений красою кімнати — найбільшої, яку він коли-небудь бачив, та ще й, на його подив, круглої, а не квадратної. Золоті завіси прикривали величезні вікна — від підлоги до стелі, скругленої банею, наче в соборі, та ще й розписаної херувимами. Книжки були всюди: на софі, на столику для кави, у спеціальних шафах вздовж усіх стін. На стінах були розвішані великі барвисті картини в масивних рамах, усюди стояли величезні вази з

квітами. Срібні й золоті коробочки розкидані на столах, що схилилися перед огрядними м'якими кріслами й канапами. У цій кімнаті легко могли б поміститися сто людей, однак у ній була лише ця самотня жінка, вбрана в білий шовк. Крізь відчинені вікна кімнату заповнювали сонце, свіже повітря й вигуки дїтлахів. Гільяно вперше зрозумів звабливість багатства, адже це гроші можуть створити таку красу, і завагався, чи плямувати її своїми нетактовністю й жорстокістю. Треба зробити те, що зробити слід, не лишаючи шрамів на цій прекрасній сцені.

Герцогиня терпляче чекала його відповіді, вражена привабливістю й чоловічою силою цього юнака. Вона помітила, що він замилювався її кімнатою, і трохи драгувалася з того, що її власної краси він не завважив. Герцогині було шкода, що юнак — очевидно селянин — не з її кіл, де невинний флірт видавався цілком пристойним. Усе це змусило її дещо грайливіше, ніж зазвичай, сказати:

— Даруйте, юначе, але якщо ви в справах маєтку, то вам доведеться повернутися іншого разу. Мого чоловіка немає вдома.

Гільяно подивився на жінку, відчувши напад тієї злості, яку відчуває бідний чоловік до багатї жінки, що до певної міри стверджує свою над ним зверхність, якою завдячує лише багатству та соціальному становищу. Він ввічливо вклонився, відзначивши разючу каблучку на її пальці, і мовив вдавано сумирно:

— Я маю справу до вас. Мене звати Гільяно.

Утім його іронія була змарнована: герцогиня надто звикла до рабської підслесливості своїх слуг і сприйняла її як належне. Освічена жінка, вона цікавилася книжками та музикою й була зовсім байдужа до буденних сицилійських справ. Вона нечасто читала місцеві газети, вважала їх варварськими, тож ввічливо відповіла:

— Дуже приємно познайомитися. Ми бачилися в Палермо? Можливо, в опері?

Аспану Пішотта, який із цікавістю спостерігав за всією сценою, відкрито розреготався й пішов до вікна, щоб перехопити слуг, які могли зайти з того боку.

Трохи злий від сміху Пішотти, але зачарований невіглаством герцогині Гільяно твердо сказав:

— Люба герцогине, ми з вами ніколи не бачилися. Я розбійник. Моє повне ім'я — Сальваторе Гільяно. Я вважаю себе захисником Сицилії, і мета мого нинішнього візиту до вас — попросити пожертвувати ваші коштовності для бідних, щоб вони могли з радістю відзначити свято Різдва Христового.

Герцогиня всміхнулася, не вірячи власним вухам. Юнак, чиє обличчя й тіло розбудили в ній невідомий раніше голод, не міг зичити їй зла. Цей натяк на небезпеку заінтригував її. Такою історією цілком можна хвалитися на світських раутах у Палермо. Тож вона невинно всміхнулася й сказала:

— Мої коштовності зберігаються в банку Палермо. Якщо вдома є якась готівка, можете її забрати. З мого благословення.

За все її життя ніхто й ніколи не сумнівався в її словах, навіть у дитинстві вона ніколи не брехала. Нині це сталося вперше.

Гільяно подивився на діамантову підвіску на її шиї. Він знав, що жінка бреше, але вагався, чи робити йому те, що слід зробити. Тоді кивнув Пішотті, що вклав пальці до рота й тричі свиснув. За кілька хвилин біля вікна з'явився Пассатемпо. Його низька, кремезна й огидна постать, зле, пошрамоване обличчя могли б належати героєві лялькового театру. Лице було широке, майже без чола, і через густе чорне волосся й навислі над очима брови він скидався на горилу. Розбійник усміхнувся герцогині, показуючи великі жовті зуби.

Поява третього бандита нарешті налякала герцогиню. Вона зняла підвіску й віддала її Гільяно.

— Це вас задовольнить? — спитала вона.

— Ні, — відповів Гільяно. — Люба моя герцогине, я людина м'яка. Але мої колеги зовсім інакші. Мій друг Аспану, попри свою красу, такий же безсердечний, як і його вусики, які розбили вже стільки сердець. А чоловік біля вікна, хоч він і мій підлеглий, сниться мені в жахіттях. Не змушуйте випускати їх на вас. Вони яструбами увірвуться до вашого саду й заберуть ваших дітей у гори. Принесіть мені решту ваших діамантів.

Герцогиня побігла до своєї спальні й за кілька хвилин повернулася зі скринькою коштовностей. Їй стало розуму сховати кілька дорогоцінних речей, перш ніж винести її. Вона віддала скриньку Гільяно, і той їй гречно подякував. Тоді звернувся до Пішотти.

— Аспану, — сказав він, — герцогиня могла про щось забути. Піди до спальні, перевір про всяк випадок.

Пішотта майже відразу знайшов сховані прикраси й приніс їх Гільяно.

Той тим часом відкрив скриньку, і його серце радісно підстрибнуло від вигляду самоцвітів. Він знав, що вміст скриньки може кілька місяців годувати всіх жителів Монтелепре. І ще радісніше було від того, що герцог купив ці скарби на гроші, отримані потом його робітників. Герцогиня нервово заламувала руки, і він знову помітив на її пальці величезний смарагд.

— Люба герцогине, — сказав він. — Як безглуздо з вашого боку було намагатися обдурити мене, сховавши ці речі. Я чекав би такого від нещасного селянина, що працював як раб заради своїх скарбів. Але як ви могли ризикувати своїм життям і життям своїх дітей заради двох прикрас, яких вам бракуватиме не більше, ніж вашому чоловікові, герцогу, капелюха на його голові? Тепер без галасу віддайте мені каблучку з вашого пальця.

Герцогиня заридала.

— Юначе, дорогий мій, прошу, залиште мені каблучку. Я надішлю вам її повну вартість. Мій чоловік подарував мені її на заручини, я не знесу цієї втрати. Це розіб'є мені серце.

Пішотта знову розреготався, навмисне. Він боявся, що Турі залишить їй каблучку з власної сентиментальності. А смарагд був найвищої якості.

Утім Гільяно сентиментальним не був. Пішотта назавжди запам'ятав його погляд, коли Турі грубо взяв герцогиню за тремтячу руку й зірвав каблучку з пальця. Тоді зробив швидкий крок назад і вдягнув каблучку на мізинець лівої руки.

Турі помітив, що герцогиня розчервонілася, в очах стояли сльози, і знову заговорив ввічливо:

— Шануючи ваші спогади, я ніколи не продам цієї каблучки — носитиму сам.

Жінка шукала в його обличчі глузування, але його там не було.

Але ця мить була магічна для Турі Гільяно, бо, коли каблучка опинилася на його пальці, він відчув, що нею заручився з власною долею. То був символ влади, яку він забере в багатіїв. У цій оточеній

золотом краплині густого зеленого кольору, яка все ще мала аромат парфумів красивої жінки, що носила її, не знімаючи, багато років, він спіймав крихітну суть життя, якого ніколи не міг мати.

Дон Кроче слухав, не зронивши ані слова.

Герцог Алькамо прийшов поскаржитися особисто донові. Чи ж він не платив «ренту» «друзям друзів»? Чи вони не гарантували йому недоторканність перед усіма можливими видами грабунку? Куди все котиться? У давніші дні ніхто б на таке не наважився. І як тепер дон Кроче поверне коштовності? Герцог написав офіційну заяву про пограбування, хоч і знав, що це марно й що дон Кроче буде цьому не радий. Але треба отримати страхову компенсацію; та й, можливо, уряд у Римі почне сприймати цього бандита Гільяно серйозно.

Дон Кроче подумав, що саме час і справді серйозно до нього поставитися.

— Якщо я поверну ваші коштовності, — сказав він, — ви заплатите мені чверть їхньої вартості?

Герцог розлютився.

— Спочатку я плачу вам за те, щоб ви убезпечили мене й моє майно. Тоді, коли ви не виконуєте своїх зобов'язань, ви просите мене заплатити викуп. Як ви сподіваєтеся зберегти повагу ваших клієнтів, якщо так ведете справи?

Дон Кроче кивнув.

— Мушу визнати, ви говорите розумні речі. Але вважайте Сальваторе Гільяно стихійним лихом, Божою карою. Ви ж не чекаєте, що «друзі друзів» захистять вас від землетрусів, вулканів, повеней? З часом ми візьмемо Гільяно під контроль, я вам гарантую. Але подумайте: ви платите викуп, який я скажу, дістаєте захист без звичної платні на майбутні п'ять років і домовленість про те, що Гільяно вас більше не чіпатиме. Та й чому б йому це робити, відколи ми з ним припускаємо, що ви відтепер будете розсудливо тримати коштовності в банку в Палермо? Жінки надто невинні, вони не знають тієї жадоби й хіті, з якими чоловіки шукають матеріальних благ.

Дон на мить замовк, щоб щезла ледь помітна усмішка, що з'явилася на обличчі герцога. Тоді сказав:

— Якщо підрахуєте суму, яку мали б заплатити за захист вашого маєтку в наступні п'ять буремних років, то побачите, що дуже небагато втратили від цього лиха.

Герцог усе обміркував. Дон Кроче був правий стосовно того, що часи попереду були буремні. Він чимало втратить, заплативши викуп за коштовності, попри те, що матиме безплатний захист; хто скаже, чи переживе дон Кроче ці п'ять років, чи вдасться йому стримати Гільяно? Та все одно це був найвигідніший варіант. Та ж герцогиня в наступні роки не випрошуватиме в нього нових прикрас, а це чималі заощадження. Доведеться продати шмат землі, але його предки поколіннями чинили так, щоб оплатити власні дурощі, і все одно лишаться ще тисячі акрів. Тож герцог погодився.

Дон Кроче викликав до себе Гектора Адоніса. Наступного дня Адоніс поїхав відвідати свого хрещеника. Він відверто пояснив, для чого приїхав, не добираючи слів.

— Ти не дістанеш кращої ціни, навіть якщо продаси коштовності злодіям у Палермо, — мовив він. — Та й навіть тоді це вимагатиме часу, грошей до Різдва ти не побачиш, а я ж знаю, що саме цього ти хочеш. І до того ж так ти здобудеш прихильність дона Кроче, а це важливо. Зрештою, через тебе він втратив повагу герцога, але він тобі пробачить, якщо ти зробиш йому цю послугу.

Гільяно всміхнувся хрещеному. Його не цікавила прихильність дона Кроче; зрештою, однією з його цілей було знищення дракона мафії на Сицилії. Але він уже відправляв посланців до Палермо в пошуках покупців для вкрадених коштовностей, і стало зрозуміло, що то буде довга й марудна справа. Тож він пристав на цю пропозицію. Однак смарагдову каблучку відмовився віддати.

Перш ніж поїхати, Адоніс остаточно відмовився від розповідей про романи — він уперше заговорив із Гільяно про реалії сицилійського життя.

— Дорогий мій хрещенику, — сказав він, — ніхто не шанує тебе так, як я. Я люблю твою шляхетність і сподіваюся, що саме я допоміг тобі зростити її. Але тепер ідеться про виживання. Ти не маєш надії перемогти «друзів друзів». За останню тисячу років вони, наче мільйони павуків, оплели гігантським павутинням усе життя на

Сицилії. Дон Кроче нині стоїть у центрі цього павутиння. Він шанує тебе, хоче твоєї дружби, щоб ти розбагатів поряд із ним. Але іноді ти мушиш коритися його волі. Можеш будувати свою власну імперію, але вона має існувати в його павутинні. Точно можна сказати одне: ти не можеш прямо йому протистояти. Якщо ти так учиниш, сама історія допоможе донові Кроче тебе знищити.

Так прикраси повернулися до герцога. Половину отриманих грошей Гільяно розподілив між Пішоттою, Пассатемпо та Террановою. Вони зиркали на смарагдову каблучку на його пальці, але мовчали, бо від грошей сам Гільяно відмовився.

Іншу половину він вирішив розподілити поміж старих удів, дітей-сиріт і бідних вівчарів, які охороняли стада овець та худоби, що належали багатіям, — між злидарів, що його оточували.

Більшу частину грошей він роздав через посередників, але одного дня заповнив кишені свого кожуха банкнотами, узяв полотняного мішка з грошима й вирішив разом із Террановою пройти селищами між Монтелепре та П'яні-дей-Гречі.

В одному селищі вони зустріли трьох старих жінок на межі голоду. Кожній із них він дав пачку лір. Вони плакали й цілували йому руки. В іншому селищі був чоловік, який от-от мав втратити свою ферму та землю, бо не міг заплатити заставну. Гільяно лишив йому достатньо, щоб заплатити за все.

Ще в одному селищі він заплатив власникам пекарні та продуктової крамниці за товари й роздав хліб, сир та пасту всім жителям селища.

У наступному містечку Гільяно дав грошей батькам хворого хлопчика, щоб вони змогли відвезти його до лікарні в Палермо та заплатити місцевому лікареві, а ще відвідав весілля юної пари й подарував їм щедre придане.

Але більше за все йому сподобалося давати гроші обірваним малим дітям, яких повно на всіх сицилійських вулицях. Чимало з них знали Гільяно. Вони збиралися навколо нього, поки він роздавав їм пачки грошей, наказуючи віднести їх батькам, а тоді дивився, як радісно вони біжать додому.

У нього лишилося всього кілька пачок, коли він вирішив відвідати власну матір, поки не настали сутінки. Переходячи поле за своїм

домом, Турі побачив маленьких хлопчика з дівчинкою — вони плакали, бо загубили гроші, які їм дали батьки, і сказали, що їх забрали карабінери. Гільяно розважила ця маленька трагедія, і він віддав їм одну з двох останніх пачок грошей. А тоді ще й написав батькам дівчинки записку, бо та була така гарненька, що й думати не хотілося про те, що її можуть покарати.

Не тільки батьки дівчинки були вдячні Турі. На знак своєї відданості жителі Боргетто, Корлеоне, Партініко, Монреале та П'яні-дей-Гречі почали називати його «королем Монтелепре».

Дон Кроче був радий, попри те, що втратив п'ятирічну «ренту» від герцога. Хоч він і сказав Адонісові, що герцог погодився заплатити двадцять відсотків від вартості прикрас, насправді забрав у нього двадцять п'ять, і п'ять відсотків поклав до своєї кишені.

Ще більше його тішило те, що він так рано помітив Гільяно й так точно його оцінив. Який вправний, видатний юнак. Хто б міг подумати, що така молода людина може так ясно бачити, так мудро чинити, з такою витримкою слухати старших і розумніших? І все це зі спокійною розсудливістю на варті власних інтересів — звісно ж, дон це поважав, бо хто б захотів зв'язуватися з дурнем? Так, дон Кроче вважав, що Турі Гільяно стане його сильною правою рукою. А з часом — любим названим сином.

Турі Гільяно бачив усі ці махінації довкола себе. Він знав, що хрещений батько щиро турбується про нього, але це не значило, що він міг довіритися судженням старшого. Гільяно знав, що він іще недостатньо сильний, щоб вступити в боротьбу з «друзями друзів»; він і справді потребував їхньої допомоги. Але ілюзій щодо її тривалості не мав. Зрештою, якщо він послухається хрещеного, то стане васалом дона Кроче. Цього він вирішив ніколи не робити. Та треба дочекатися слушного часу.

Розділ 11

Банда Гільяно налічувала вже тридцять людей. Деякі з них були колишніми членами банд Пассатемпо й Терранови, інші — жителями Монтелепре, яких Гільяно витягнув з-за ґрат. Вони дізналися, що, попри невинність, пробачення від влади їм чекати не доводилося: на них досі полювали. Тож вирішили: краще бути здобиччю в компанії Гільяно, аніж самотньо й без друзів.

Одного ясного квітневого ранку інформатори Гільяно в Монтелепре повідомили, що якийсь небезпечний тип, імовірно, поліцейний шпигун, розпитував, як можна потрапити до банди. Він чекав на центральній площі. Гільяно відправив до містечка на розвідку Терранову й ще чотирьох людей. Якщо то шпигун, вони його вб'ють, якщо з нього може бути якась користь — завербують.

Удень Терранова повернувся й сказав Гільяно:

— Ми взяли того типа. Гадаю, перш ніж застрелити його, ти схочеш із ним познайомитися.

Гільяно розреготався, побачивши огрядну фігуру в традиційному робочому вбранні сицилійських селян.

— Що ж, старий друже, невже ти подумав, що я забуду твоє обличчя? Цього разу кулі в тебе кращі?

То був капрал карабінерів Каніо Сільвестро, що стріляв Гільяно в голову під час того знаменитого нападу на в'язницю.

Сильне пошрамоване обличчя Сільвестро було напружене. Чимось воно подобалося Гільяно. Він мав слабкість до цього чоловіка, який допоміг йому довести його безсмертя.

— Я прийшов приєднатися до вас, — сказав Сільвестро. — Я можу вам неабияк згодитися.

Він говорив гордо, наче збирався зробити цінний подарунок. Це Турі теж сподобалося, і він дозволив Сільвестро розповісти свою історію.

Після нападу на тюрму капрала Сільвестро відправили в Палермо, щоб він постав перед військовим судом за недбале виконання своїх обов'язків. Його маресьяло лютував і сам ретельно допитав його ще до суду. Дивно, але найбільше підозри маресьяло розбудила спроба

капрала застрелити Гільяно. Причиною промаху були дефекти в патроні, але маресьяло заявив, що капрал навмисне зарядив пістолета однією несправною кулею, знаючи, що вона не спрацює. Наче вся ця спроба опору була розіграна, а капрал Сільвестро насправді допоміг Гільяно спланувати втечу й саме так розмістив своїх охоронців, щоб напад пройшов вдало.

— Як саме ти мав знати, що кулі несправні? — перебив капрала Гільяно.

Сільвестро виглядав присоромленим.

— Я мусив знати. Зрештою, я ж був зброярем у піхоті, експертом. — Він спохмурнів і знизав плечима. — Моя помилка, так. Вони посадили мене за стіл, і я мало уваги приділяв своїй справжній справі. Але я можу згодитися вам, можу бути зброярем, перевіряти вашу зброю, лагодити її, дбати, щоб боєприпаси зберігалися належно й не вибухнули просто так. Можу переробити зброю так, щоб вона краще годилася до використання тут, у горах.

— Розкажи, що було далі, — мовив Гільяно.

Він ретельно вивчав чоловіка — це цілком міг бути план із підсадження інформатора до його банди. Пішотта, Пассатемпо та Терранова йому не довіряли, це було помітно.

— Там сиділи самі дурні й перелякані жінки, — вів далі Сільвестро. — Марешалло знав, що з його боку було нерозумно забирати всіх чоловіків у гори, коли бараки повні полонених. Карабінери вважають Сицилію чи не іноземною окупованою державою. Я завжди виступав проти цього, тому мене й занесли до списків непокірних. Влада в Палермо хотіла захистити свого маресьяло, зрештою, вони відповідальні за нього. Якби бараки Беллампо зрадив хтось зі своїх, а не взяли розумніші й сміливіші люди зовні, це виглядало б краще. Мене не судили, просто сказали піти у відставку. Наче мені нічого з того не буде, але я їх знаю. Мені вже не дістати урядової роботи. Я нічого більше не вмію, і я патріот Сицилії. Тож я собі подумав: що мені зробити зі своїм життям? І сказав собі: піду до Гільяно.

Гільяно відправив людей по їжу та питво й почав розмову зі своїми ватажками.

Пассатемпо говорив різко й переконано:

— За яких дурнів вони нас тримають? Застрелити його й скинути тіло зі скелі. Нам карабінери в банді ні до чого.

Пішотта ж бачив, що Гільяно знову зацікавив капрал. Він знав імпульсивність та емоційність свого друга, тож обережно сказав:

— Це, найпевніше, пастка. Але якщо й ні, для чого нам ризикувати? Доведеться постійно хвилюватися. Постійно сумніватися. Чого б просто не відправити його назад?

— Він знає наш табір, — мовив Терранова. — Бачив наших людей, знає, скільки їх. Це цінна інформація.

— Він істинний сицилієць, — сказав Гільяно. — Його діями керує честь. Я не вірю, що він погодиться шпигувати.

Троє ватажків усміхнулися його невинності.

— Згадай: він намагався тебе вбити, — завважив Пішотта. — Він ховав зброю, він був у полоні й спробував убити тебе зі злості, без надії на порятунок.

«Це й робить його цінним для мене», — подумав Гільяно. Уголос же сказав:

— Хіба це не доводить того, що він людина честі? Він був переможений, але відчував, що краще помре, та помститься за себе. Що поганого він може зробити? Буде звичайним членом банди, у довірені кола ми його не візьмемо. І постійно стежитимемо за ним, я сам приділятиму йому увагу. Коли прийде час, ми влаштуємо йому випробування. Якщо відмовиться, то він шпигун карабінерів. Лишіть його на мене.

Пізніше того ж вечора, коли він сказав Сільвестро, що той відтепер член банди, колишній капрал відповів просто:

— Розраховуйте на мене в усьому.

Він розумів, що Гільяно знову врятував його від смерті.

На Великдень Гільяно вирішив навідатися до рідних. Пішотта намагався його відмовити, кажучи, що поліція може поставити там пастку. Великдень на Сицилії традиційно був днем смерті бандитів. Поліція розраховувала на міцні родинні зв'язки, через які злочинці спускалися з гір до тих, кого люблять. Утім шпигуни Гільяно донесли, що маресьяло сам поїде до рідних на материк, а половині гарнізону в бараках Беллампо дали відпустку на святкування в Палермо. Гільяно

вирішив, що про всяк випадок візьме із собою побільше людей. Він спустився в Монтелепре у Святу суботу.

За кілька днів до того Турі попередив батьків, і мати приготувала для нього ціле свято. Тієї ночі він спав у ліжку свого дитинства, а зранку пішов із матір'ю на ранкову службу. Із собою він узяв шістьох охоронців, які теж відвідували своїх рідних у місті, але мали наказ іти слідом за Гільяно, хоч би куди він пішов.

Коли вони з матір'ю виходили з церкви, охоронці чекали на нього разом із Пішоттою. Обличчя Аспану було аж біле від люті.

— Тебе зрадили, Турі, — сказав він. — Марешалло повернувся з Палермо з двадцятьма додатковими вояками, щоб заарештувати тебе. Дім твоєї матері оточено. Вони думають, що ти там.

На мить Гільяно охопив гнів на власні необдуманість і дурість, він пообіцяв собі, що ніколи більше не буде таким легковажним. Не те щоб маресьяло з двадцятьма поліцаями могли спіймати його навіть у матириному будинку — його охоронці влаштували б засаду й криваву бійню. Але це зіпсувало б сам дух повернення додому на Великдень. День воскресіння Христового не годився для порушення миру.

Він поцілував матір на прощання, сказав їй іти додому й зізнатися поліції, що вона лишила його в церкві. Так її не зможуть звинуватити в змові. Турі наказав їй не хвилюватися, бо він та його люди добре озброєні й утекти їм буде легко, навіть боротьби ніякої не буде. Карабінери не наважаться йти слідом за ними в гори.

Поліція навіть не побачила Гільяно та його людей. Тієї ночі в таборі Турі розпитував Пішотту, як маресьяло міг дізнатися про їхній візит. Хто інформатор? Треба зробити все можливе, щоб дізнатися.

— Це твоє особливе завдання, Аспану, — сказав він. — Якщо є один, то можуть бути й інші. Байдуже, скільки часу знадобиться чи скільки грошей ми витратимо, ти маєш дізнатися.

Навіть у дитинстві Пішотті ніколи не подобався блазень-перукар Монтелепре. Фрізелла був один із тих, хто стригся так, як диктувала мода: сьогодні — сучасно, завтра — грайливо, а тоді — вкрай консервативно, як фермер. Змінюючи свій стиль, він заявляв про себе як про митця. Був надто фамільярний із вищими за себе й надто поблажливий із рівними. З дітьми поводився грайливо, у тій особливо

в'їдливій сицилійській манері, що становить одну з найнеприємніших сторін острівного характеру; він щипав їх за вуха ножицями, а інколи стриг так коротко, що їхні голови скидалися на більярдні кулі. Тож Пішотта з похмурим задоволенням повідомив Гільяно, що Фрізелла шпигує на поліцію й саме він порушив священну *омерту*. Було очевидно, що маресьяло не навмання обрав той Великдень для удару. Йому мали сказати, що Турі буде там. Але як він міг дізнатися, якщо Турі повідомив родину лише за добу до того?

Пішотта скористався власними інформаторами в селищі, щоб стежити за кожним кроком маресьяло протягом тієї доби. Відколи про візит Гільяно знали тільки його мати та батько, він розпитав їх, щоб побачити, чи вони нічого випадково не видали.

Марія Ломбардо скоро збагнула, до чого він веде.

— Я нікому не казала, — мовила вона, — навіть сусідам. Я була вдома, куховарила, щоб у Турі було справжнє великоднє свято.

Але батько Гільяно ходив до перукаря того ранку. Старий був трохи зарозумілий і прагнув виглядати якнайкраще в ті нечасті дні, коли його син Турі навідувався до них у Монтелепре. Фрізелла голив і підстригав його, відпускаючи свої звичні жарти.

— То, може, синьйор збирається до Палермо, до дівчат? Чи в нього важливі гості з Рима?

Він, Фрізелла, зробить синьйора Гільяно достатньо красивим для прийняття самого короля. Пішотта уявив собі всю сцену, батька Гільяно, який загадково всміхається, бурмочучи, що чоловік має право виглядати джентльменом суто для власного задоволення. І все одно роздувається від почуття власної важливості, розуміючи, що його син такий знаменитий, що його називають королем Монтелепре. Можливо, старий заходив у перукарню й в інші рази й Фрізелла збагнув, що Гільяно з'являвся в містечку в ті ж дні, і склав два і два.

Марешалло Роккофіно щоранку заходив до перукаря поголитися. Схоже, ніяких розмов, у яких Фрізелла міг би передати йому інформацію, не було, але Пішотта не сумнівався. Він відправив шпигунів до перукарні — вони мали вештатися там весь день, грати з перукарем у карти за невеликим столиком, який стояв на вулиці. Вони пили вино, обговорювали політику й образливо гукали приятелів, які проходили повз них.

За кілька тижнів шпигуни Пішотти зібрали більше інформації. Фрізелла завжди насвистував мелодію однієї зі своїх улюблених оперних арій, коли голив чи стриг клієнтів; іноді грало велике овальне радіо — передавало записи з Рима. Коли він обслуговував маресьяло, завжди вмикав радіо. І завжди бувало, що перукар схилявся до поліція, шепочучи йому щось на вухо. Якщо нічого не підозрювати, побачиш тільки перукаря, який шанобливо ставиться до примх свого клієнта. Але один зі шпигунів зміг глянути на банкноту, якою маресьяло заплатив за послуги. Вона завжди була згорнута, і перукар клав її у жилет, до кишеньки для годинника під білим халатом. Коли шпигун разом із помічником змусили Фрізеллу показати банкноту, виявилось, що це десять тисяч лір. Перукар присягався, що це платня за послуги за кілька місяців, і шпигуни вдали, ніби повірили йому.

Пішотта передав усе це Гільяно при Терранові, Пассатемпо та капралові Сільвестро. Це було в їхньому таборі в горах. Гільяно підійшов до краю однієї зі скель, що нависали над Монтелепре, і подивився вниз, на місто.

Майстер Фрізелла, перукар, був частиною міста, відколи Гільяно його пам'ятав. Маленьким він ходив до Фрізелли стригтися перед конфірмацією, і перукар подарував йому срібну монетку. Він знав його дружину й сина. Фрізелла жартував із нього на вулиці й завжди питав, чи здорові батьки.

Але тепер Фрізелла порушив священний закон омерти. Він продав таємницю ворогові, він доносив поліції за гроші. Як він міг бути таким дурним? І що йому, Гільяно, тепер із ним робити? Убивати поліцаїв у бою — одна річ, зовсім інакша — холоднокривно стратити знайомого літнього чоловіка. Турі Гільяно був двадцять один рік, і це вперше він мав вдатися до холодної жорстокості, такої необхідної в замірянні на велич.

Він розвернувся до інших.

— Фрізелла знає мене все моє життя. У дитинстві він пригощав мене лимонним льодом, пам'ятаєш, Аспану? Можливо, він просто пліткує з маресьяло, а не видає йому інформацію. Не те щоб ми йому розповіли, що йдемо в місто, а він розповів про це поліції. Може, він просто ділиться своїми припущеннями й бере гроші, бо їх йому пропонують. Хто б відмовився від цього?

Пассатемпо дивився на Гільяно, звузивши очі, як гієна дивиться на вмирущого лева, думаючи, чи можна вже скочити вперед і відірвати кусень плоті. Терранова злегка похитав головою, усміхаючись, наче слухав дитину, яка розповідає йому безглузду історію. Але відповів Турі тільки Пішотта.

— Він винний, як священик у борделі, — сказав він.

— Можна його попередити, — мовив Гільяно. — Можна переманити його на наш бік, щоб він давав владі неправдиву інформацію, коли нам це буде потрібно.

Говорячи, він уже сам знав, що це неможливо. Не можна було дозволяти собі таких жестів.

Пішотта гнівно сказав:

— Чому б не подарувати йому мішок зерна чи курку, якщо вже так? Турі, наші життя й життя наших людей тут, у горах, залежать від твоєї мужності, твоєї волі, твого лідерства. Як ми можемо йти за тобою, якщо ти пробачаєш таких зрадників, як Фрізелла? Він порушив закон омерти. «Друзі друзів» уже прикрасили б вивіску перукарні його серцем та печінкою, навіть якби мали менше доказів. Якщо ти його відпустиш, кожен жадібний зрадник знатиме, що може раз донести на нас безкарно. І один із цих разів може стати нашою смертю.

— Фрізелла — дурний блазень, жадібний та зрадливий, — розсудливо мовив Терранова. — В інші часи він був би просто містечковий нудило. Але тепер він небезпечний. Відпускати його надто ризиковано. Він недостатньо розумний, щоб виправитися. Просто вирішити, що ми несерйозні люди, а за ним так вирішать і багато інших. Турі, ти пригнітив «друзів друзів» у Монтелепре. Кінтана, їхня людина, тепер украй обережний, хоч і робить необачні заяви. Якщо ти відпустиш Фрізеллу живим, «друзі» вирішать, що ти слабкий, і випробуватимуть тебе далі. Карабінери стануть сміливішими, небезпечнішими, боятимуться менше. Навіть жителі Монтелепре шануватимуть тебе менше. Фрізелла не повинен жити.

Останні слова він вимовив мало не з жалем.

Гільяно уважно вислухав їх. Вони були праві. Він відчував погляд Пассатемпо й читав його думки. Якщо Фрізелла житиме, Пассатемпо ніколи вже не можна буде довіряти. Немає шляху назад, до життя одного з лицарів Карла Великого, до розв'язання суперечок у чесному

бою на полі золотої парчі. Фрізеллу потрібно стратити, до того ж так, щоб вселити в серця людей якомога більший жах.

Гільяно спала на думку ідея. Він розвернувся до капрала Сільвестро й спитав:

— А ти що скажеш? Марешалло мав видати тобі своїх інформаторів. Перукар винен?

Сільвестро знизав плечима, його обличчя було незворушне. Він мовчав. Усі розуміли, що для нього мовчання — справа честі, щоб не зрадити колишню довіру. Мовчання було його способом сказати, що перукар точно має якийсь зв'язок із маресьяло. І все одно Гільяно мав переконатися. Він усміхнувся капралові й сказав:

— Тепер час тобі довести свою вірність. Ми всі разом рушимо до Монтелепре, і ти особисто стратиш перукаря на площі.

Аспану Пішотта замилувався хитрістю друга. Гільяно дивувався його. Він завжди поводився шляхетно, але все одно міг влаштувати пастку, гідну Яго. Вони всі знали капрала як людину правдиву й чесну, яка чинить по справедливості. Він ніколи не погодиться стратити перукаря, якщо не буде впевнений у його провіні, і байдуже, чого це йому коштуватиме. Пішотта помітив слабку усмішку на обличчі Турі. Якщо капрал відмовиться, буде оголошено, що перукар невинний, і його відпустять.

Але капрал погладив свої густі вуса й подивився кожному з них у вічі.

— Фрізелла так погано стриже, — мовив він, — що тільки за це заслуговує смерті. Уранці я буду готовий.

На світанку Гільяно, Пішотта та колишній капрал Сільвестро рушили дорогою до Монтелепре. За годину до того з табору вийшов Пассатемпо разом із десятком людей, щоб перекрити всі вулиці, що вели до центральної площі містечка. Терранова лишився головним у таборі, готовий вести решту банди в місто, якщо вони потраплять у серйозну біду.

Коли Гільяно з Пішоттою вийшли на площу, усе ще було дуже рано. Бруковані вулиці й вузькі провулки були политі водою, навколо платформи, на якій того давнього фатального дня парувалися віслук та мулиця, бавилися діти. Гільяно наказав Сільвестро вигнати дітей із площі, щоб вони не стали свідками того, що от-от станеться.

Сільвестро послухався з таким запалом, що діти порснули звідти, мов курчата.

Коли Гільяно з Пішоттою зайшли до перукарні з автоматичними пістолетами напоготові, Фрізелла саме підстригав одного заможного землевласника. Перукар припустив, що вони прийшли викрасти його клієнта і, хитро посміхаючись, зняв із нього простираadlo з таким виглядом, наче вручав їм приз. Землевласник, старий селянин, який розбагатів під час війни, продаючи худобу італійській армії, гордо підвівся. Але Пішотта відмахнувся від нього й сказав, вишкірившись:

— У тебе немає стільки грошей, щоб заплатити нам викуп, немає сенсу з тобою зв'язуватися.

Гільяно був насторожі, не зводив очей із Фрізелли. Перукар досі тримав у руках ножиці.

— Поклади їх, — мовив він. — Там, куди ти рушиш, тобі не доведеться стригти волосся. Виходь на вулицю.

Фрізелла впустив ножиці, його широке блазенське обличчя скривилось у клоунській гримасі, коли він спробував усміхнутися.

— Турі, — сказав він, — я не маю грошей, перукарня щойно відкрилася. Я бідна людина.

Пішотта схопив його за густе волосся, витягнув із перукарні на бруковану вулицю, де на них чекав Сільвестро. Фрізелла впав на коліна й почав верещати:

— Турі, Турі, я ж стриг тебе, коли ти був дитиною, чи ти не пам'ятаєш? Моя дружина голодуватиме. У мого сина проблеми з головою.

Пішотта бачив, що Гільяно вагається. Він копнув перукаря й сказав:

— Варто було подумати про це, перш ніж почати доносити.

Фрізелла почав ридати.

— Я ніколи не доносив на Турі. Я розповідав маресьяло про крадіїв овець, присягаюся життям моїх дружини й дитини.

Гільяно подивився на нього згори вниз. Він відчував, що це розбиває йому серце, що він учинить те, що навіки зламає його. Але м'яко сказав:

— У тебе є хвилина, щоб покаятися перед Богом.

Фрізелла глянув на трьох чоловіків, що оточили його, і побачив, що милосердя не буде. Він схилив голову, пошепки молячись. Тоді знову

підвів очі й сказав Гільяно:

— Не дай моїм дружині й дитині голодувати.

— Обіцяю тобі: хліб вони матимуть, — сказав Гільяно й повернувся до Сільвестро. — Убий його.

Капрал заціпеніло спостерігав за цією сценою, але після цих слів натиснув на спусковий гачок свого автоматичного пістолета. Кулі підняли тіло Фрізелли й кинули його на мокру бруківку. Маленькі калюжі між камінням стали темні від крові. Чорний потік затікав у ті щілини, куди не дійшла вода, вимиваючи звідти дрібних ящірок. Тоді Пішотта став на коліна біля тіла й приколов білий аркуш паперу на груди мерця.

Коли прибув маресьяло, він знайшов тільки його. Власники крамниць божилися, що нічого не бачили: усі працювали десь у задніх кімнатах. Або ж споглядали прекрасні хмари над вершиною Монте-д'Оро. Клієнт Фрізелли сказав, що саме вмивався, коли почув постріли, і нападників не бачив. Та попри все це, було зрозуміло, хто винен. На папірці на тілі Фрізелли було написано: «ТАК ПОМРУТЬ УСІ, ХТО ЗРАДИТЬ ГІЛЬЯНО».

Розділ 12

Світова війна закінчилася, але війна Гільяно тільки почалася. Протягом двох років Сальваторе Гільяно став найвідомішою людиною Сицилії. Він поширив своє панування на весь північний захід острова. Серцем його імперії було містечко Монтелепре. Він контролював містечка П'яні-дей-Гречі, Боргетто та Партініко. І містечко вбивць Корлеоне, мешканці якого вирізнялися жорстокістю навіть на Сицилії. Його територія майже сягала Трапані, він загрожував Монреале й навіть самій столиці Сицилії — місту Палермо. Коли новий демократичний уряд Рима оцінив його голову десятьма мільйонами лір, Гільяно тільки засміявся й продовжив упевнену подорож містами. Він навіть час від часу обідав у ресторанах Палермо. А поївши, завжди лишав під тарілкою записку: «Це доводить, що Турі Гільяно може ходити, куди схоче».

Непохитною фортецею Гільяно стали розлогі печери Каммаратських гір. Він знав усі гроти, усі таємні стежини. Там він почувався непереможним. Йому подобався пейзаж Монтелепре внизу, рівнина Партініко, що простягалася до Трапані й Середземного моря. Коли сутінки ставали синіми, відображаючи далеке море, він бачив зруйновані грецькі храми, гаї апельсинів та олив, повні зерна поля Західної Сицилії. У бінокль він бачив дорожні святилища, у яких під замком зберігалися припилені святі.

З цих гір Гільяно зі своїми людьми виходив на білі курні дороги, щоб грабувати урядові автоколони та потяги й позбавляти багатих жінок їхніх коштовностей. Селяни, які у свята каталися в розмальованих візках, вітали бандитів спочатку з острахом, а тоді з повагою й любов'ю. Серед них не було жодного вівчаря чи трударя, який би не отримував чогось із награбованого.

Усі жителі цих країв стали його шпигунами. Коли діти молилися перед сном, вони неодмінно просили Діву Марію «порятувати Гільяно від карабінерів».

Ці краї годували Гільяно та його людей — гаї олив та апельсинів, виноградники, стада овець, чиї вівчарі дивилися в інший бік, коли

бандити приходили за кількома ягнятами. Гільяно рухався цим пейзажем, наче привид, губився в туманному блакитному світлі Сицилії в той час, як лазурове Середземне море відбивалось у небі.

Зима в горах була холодна й довга. Та банда Гільяно тільки росла. Ночами схили й долини гірського хребта плямували вогнища. У їхньому світлі розбійники чистили зброю, лагодили одяг, прали його в гірських струмках. Приготування спільної вечері не завжди обходилося без суперечок. Кожне сицилійське селище мало свій рецепт кальмарів і вугрів, не було згоди й у тому, які трави нізащо не можна класти в томатний соус і чи можна взагалі смажити сосиски. Небайдужі до ножів бандити радо займалися пранням, викрадачі більше любили готувати й шити. Грабіжники банків та потягів чистили зброю.

Гільяно наказав усім копати захисні траншеї та встановити пости спостереження, щоб урядові сили не могли заскочити їх зненацька. Одного дня, копаючи, його люди знайшли скелет велетенської тварини, більшої, ніж могли собі уявити. Того дня Гектор Адоніс саме привіз Турі книжки, бо його тепер цікавило все, що тільки можна було дізнатися про світ. Він штудіював книжки з біології, медицини, політики, філософії, військової техніки. Гектор Адоніс раз на кілька тижнів привозив йому нові. Гільяно повів його туди, де бандити відкопали скелет. Адоніс усміхнувся з їхнього збентеження.

— Чи я привіз тобі мало книжок з історії? — спитав він Гільяно. — Той, хто не знає історії людства за останні дві тисячі років, живе в темряві.

Він замовк на мить. М'який голос Адоніса звучав, як на лекції.

— Це скелет воєнної машини, з якими Ганнібал Карфагенський дві тисячі років тому переходив ці гори, щоб знищити імперський Рим. Це скелет одного з його слонів, натренованих до бою й ніколи до цього дня не бачених на цьому континенті. Якими страшними вони мали здаватися римським солдатам. Утім Ганнібала вони не зарадили, Рим подолав його й знищив Карфаген. У цих горах стільки привидів, і ви знайшли одного з них. Подумай, Турі, одного дня ти приєднаєшся до цих привидів.

І Гільяно тієї ночі міркував про це. Його тішила думка про те, що він одного дня стане привидом історії. Він сподівався, що якщо його зрештою вб'ють, то це станеться в горах; він фантазував, як заповзе,

поранений, в одну з тисячі печер, і знайдуть його значно пізніше випадково, як це сталося з Ганнібаловим слоном.

Протягом зими вони часто переїздили. А іноді банда на кілька тижнів розбігалась і ночувала в родичів, дружніх вівчарів чи у великих порожніх коморах представників знаті. Гільяно більшу частину зими читав книжки й планував. І мав чимало довгих розмов із Гектором Адонісом.

Рано навесні вони з Пішоттою йшли дорогою до Трапані й побачили візок зі свіжими героїчними малюнками на ньому. Уперше вони побачили малюнок із легендою про Гільяно. Сцена, намальована переважно яскравими відтінками червоного, показувала, як Гільяно знімає смарагдову каблучку з пальця герцогині, схилившись перед нею. Пішотта на задньому плані погрожує автоматичним пістолетом зіщуленим озброєним людям.

Того ж дня вони вперше вдягнули на пояси пряжки з орлом та геральдичним левом, витравленим на золотих прямокутниках. Пряжки зробив Сільвестро, який тепер був їхнім зброярем, і подарував їх Гільяно та Пішотті. Вони стали знаком їхнього головування в банді. Гільяно носив її, не знімаючи, а Пішотта — тільки тоді, коли був із Гільяно, бо він часто перевдягався, перш ніж піти до міста чи села, навіть до Палермо.

Уночі в горах, знявши пояс, Гільяно розглядав прямокутну золоту пряжку. Зліва був орел, схожий на пернатого чоловіка, справа — лев на задніх лапах, який передніми, так само як і орел крилами, тримав філігранне коло між ними. Було схоже, що вони удвох крутять колесо світу. Лев особливо зачаровував його, бо нижче від лєвової голови було людське тіло. Король повітря й король землі, викарбувані на м'якому жовтому золоті. Гільяно вважав себе орлом, Пішотту — левом, а це коло — Сицилією.

Століттями одним із промислів на Сицилії було викрадення багатіїв. Зазвичай викрадачі належали до тих мафіозі, яких найбільше боялися, і їм варто було лише надіслати листа, навіть іще до самого викрадення. Така ввічливість доходила до того, що заради уникнення проблем викуп можна було заплатити заздалегідь. Як у випадку з оптовою знижкою за швидкий платіж готівкою, сума зменшувалася, бо ставала

непотрібною така метушня, як-от саме викрадення жертви. Бо ж насправді викрасти відому людину не так просто, як про це думають. То справа не для жадібних аматорів чи легковажних ледащ, які відмовляються заробляти собі на життя. Та й не така необачна, самогубна річ, як в Америці, де про тих, хто її практикував, пішла погана слава. На Сицилії англійське слово «кіднепінг» не вживали, адже за дітей просили викуп тільки тоді, як із ними був хтось дорослий⁷. Про сицилійців можна сказати що завгодно: вони природжені злочинці, які вбивають із такою ж легкістю, з якою жінки збирають квіти, вони хитрі й зрадливі, як турки, з громадського боку вони на триста років позаду сучасності; але ніхто не сперечатиметься, що сицилійці люблять, ба ні — ідолізують дітей. Тож на Сицилії кіднепінгу й бути не могло. Багатія «запрошували» в гості й не відпускали, поки він не платив за кімнату та їжу, як у хорошому готелі.

За століття цей промисел обзавівся певними правилами. Ціну завжди обговорювали через посередників, таких як мафія. Якщо «гість» співпрацював, не могло бути мови про якесь насильство — до нього ставилися з великою повагою, завжди зверталися за титулом — «князь», «герцог», «дон» чи навіть «архієпископ», якщо якийсь бандит вирішував занапастити свою душу, захопивши члена духівництва. Навіть до члена парламенту звертались як до «високоповажного», хоча всі знали, що ці негідники крадуть більше за будь-кого.

Історія доводила, що така повна обачності політика себе виправдовувала. Коли полоненого звільняли, він не прагнув помсти, якщо не постраждала його гідність. Був класичний випадок із великим герцогом, який після звільнення показав карабінерам, де бандити його тримали, а тоді заплатив їхнім адвокатам. Попри це, їх засудили, тоді герцог втрутився й наполовину скоротив строк їхнього ув'язнення — і все тому, що вони ставилися до нього з такою вишуканою тактовністю та ввічливістю, яких, за словами герцога, він не бачив навіть у високих колах Палермо.

І навпаки, якщо до полоненого ставилися погано, після звільнення він міг витратити чималі гроші на те, щоб вистежити бандитів, іноді навіть пропонуючи за їхні голови ще більшу винагороду, ніж сума викупу.

Але якщо все йшло звичним ходом і обидві сторони поводитися цивілізовано, за викуп торгувалися, полоненого звільняли. Сицилійські багатії звикли вважати це певним неофіційним податком за можливість жити на землі, яку вони люблять, та й відколи офіційному урядові вони платили дуже мало, цей хрест несли з християнським смиренням.

Упертість чи надто довгі торги лікувалися фізичним примусом. Полоненому могли відрізати вухо чи пальця — зазвичай цього було достатньо для того, щоб усі отямилися. За винятком тих рідкісних і дуже сумних випадків, коли замість людини привозили ритуально скалічене тіло, повне куль, або — у старі дні — проштрикнуте ножами у формі хреста.

Утім «запрошення гостя» завжди ретельно готували. Щоб схопити жертву без насильства, за нею треба було тривалий час спостерігати. Ще до того треба було підготувати п'ять чи шість схованок, заповнити їх припасами й охоронцями, бо було зрозуміло, що переговори затягнуться й влада шукатиме викрадених. То була складна справа, не для любителів.

Коли Гільяно вирішив узятися до викрадення, він був налаштований тільки на найбагатших клієнтів Сицилії. Насправді першою його жертвою став найзаможніший і наймогутніший на острові багатій — князь Оллорто, який не лише володів чималими землями на Сицилії, але й фактично мав імперію в Бразилії. Він був землевласник для більшості жителів Монтелепре, володів їхніми фермами та будинками й за лаштунками мав чималу політичну владу: міністр юстиції в Римі був його близький особистий друг, і сам колишній король Італії хрестив дитину князя. На Сицилії за його майном наглядав особисто дон Кроче. Було зрозуміло, що до тієї разючої суми, яку отримував дон Кроче, також входило страхування особи князя Оллорто від викрадачів і вбивць, а його коштовностей, худоби та овець — від крадіїв.

Сидячи в безпеці власного замку, стіни якого охороняли слуги дона Кроче, брамники та його власні охоронці, князь Оллорто збирався провести мирний і приємний вечір, спостерігаючи зорі в небі у свій величезний телескоп, який він любив більше, ніж будь-що інше. Раптом на гвинтових сходах, що вели до його вежі, пролунали важкі кроки. Двері з гуркотом відчинилися й до крихітної кімнати ввалилися

четверо поганенько вбраних молодиків. Князь прикрив телескопа рукою й повернувся від невинних зір до них. Побачивши тхоряче лице Терранова, узявся молитися.

Однак Терранова ввічливо мовив йому:

— Ваша світлосте, мені наказано привести вас у гори, на відпочинок разом із Турі Гільяно. За харчування та житло доведеться заплатити, як заведено. Але за вами доглядатимуть, як за немовлям.

Князь намагався не виказувати свого страху. Він кивнув і поважно сказав:

— Можна мені взяти ліки та деякий одяг?

— Ми відправимо по них людину, — відповів Терранова. — Нині ж маємо поспішати. Скоро приїдуть карабінери, а їх на нашу вечірку не запрошено. Тепер, будь ласка, ходіть на сходи, я — за вами. І не намагайтеся бігти: наші люди всюди, а кулі не зможе випередити навіть князь.

Біля воріт у дальній стіні чекали «Альфа Ромео» та джип. Князя Оллорто запхали в «Альфа Ромео» разом із Террановою, інші застрибнули в джип, і два автомобілі помчали дорогою в гори. За півгодини від Палермо, близько до Монтелепре, вони зупинились і всі вийшли. Край дороги стояло святилище зі статуєю Пресвятої Діви, Терранова став на коліна перед ним і перехрестився. Бувши людиною релігійною, князь стримав бажання зробити те саме, бо боявся, що це може видатися ознакою його слабкості або проханням до цих людей не чіпати його. П'ятеро чоловіків розсипалися навкруги широкою зіркою, тримаючи князя в центрі, тоді почали підійматися крутим схилом, аж поки не дійшли до вузької стежини, що вела в дикі Каммаратські гори.

Іти довелося кілька годин, князь часто мусив просити про перепочинок, і ті, хто його супроводжував, люб'язно на це погоджувалися. Тоді, сівши за величезною гранітною брилою, вони повечеряли: були буханець грубого хліба, великий шмат сиру й пляшка вина. Терранова розділив наїдки порівну між усіма разом із князем і вибачився:

— Перепрошую, наразі не можу запропонувати нічого кращого. Коли дійдемо до табору, Гільяно пригостить вас гарячим — можливо, тушкованим кроликом. Наш кухар працював у ресторанах Палермо.

Князь ввічливо подякував йому й з апетитом з'їв свою порцію — насправді з кращим апетитом, ніж на бучних обідах, до яких він звик. Через фізичні навантаження він зголоднів як вовк — такого голоду вже багато років не відчував. Діставши з кишені пачку англійських сигарет, він запропонував їх бандитам. Терранова з іншими вдячно взяли по одній і жадібно скурили. Князь завважив, що решту пачки в нього не забрали, тож осмілів достатньо, щоб сказати:

— Мені потрібні ліки. Я діабетик, мушу щодня вживати інсулін.

Тривога Терранови його здивувала.

— Чому ви раніше не сказали? — спохопився він. — Хвилинку можна було й зачекати. Та в будь-якому разі не переживайте. Гільяно відправить по них, матимете свої ліки зранку. Я вам обіцяю.

— Дякую, — відповів князь.

Худе, як у гончака, тіло Терранови, здавалося, аж припадало до землі від поштивості та уваги. Тхоряче обличчя було завжди всміхнене й уважне. Але він був схожий на бритву: міг бути корисним, але міг і перетворитися на дещо смертельне.

Вони рушили далі з Террановою на чолі строю зіркою. Він часто відставав потеревенити з князем і запевняв його, що ніякої шкоди не станеться.

Процесія все піднімалася, і нарешті вони дійшли до плато на вершині гори. Там були розпалені три вогнища, біля краю скелі стояли столики для пікніка разом із бамбуковими стільцями. За одним із них із книжкою та американською армійською лампою сидів Гільяно. У нього в ногах лежав мішок, повний інших книжок. На мішку густо сиділи гекони, і гірське повітря було повне рівного й голосного гудіння, у якому князь впізнав дзижчання міриадів комах. Схоже, цей гамір зовсім не тривожив Гільяно.

Турі встав з-за столу й ввічливо привітався з князем. Поводився він зовсім не так, як із полоненим, але на обличчі в нього була загадкова усмішка: Гільяно думав про те, до чого він дійшов. За два роки до того він був бідним селянином, тепер від його милості залежав чоловік із найблакитнішою кров'ю й найтовстішим гаманцем на всій Сицилії.

— Ви поїли? — спитав він. — Вам потрібно що-небудь, щоб ваше перебування тут було приємнішим? Доведеться провести з нами певний час.

Князь визнав, що зголоднів, і пояснив, що йому потрібні інсулін та інші ліки. Гільяно гукнув комусь понад скелею, і скоро до них піднявся хтось із його людей із казанком гарячого рагу. Також Турі сказав князеві ретельно розписати, які саме ліки йому потрібні.

— Маємо друга-фармацевта в Монреале, він відчинить для нас свою аптеку в будь-який час, — пояснив Гільяно. — Завтра до полудня ліки будуть у вас.

Коли князь доїв, Гільяно провів його вгору схилом у маленьку печеру з ліжком із соломи й матрацом на ньому. Двоє бандитів ішли за ним із ковдрами, і князь із подивом побачив, що в них є навіть білі простирадла й велика грудкувата подушка. Гільяно помітив його подив.

— Ви почесний гість, і я зроблю все, щоб вам сподобалася ваша невеличка відпустка. Якщо хтось із моїх людей поставиться до вас із неповагою, прошу відразу мене повідомити. Вони дістали суворі вказівки поводитися з вами згідно з вашим статусом і репутацією патріота Сицилії. Виспіться добре, завтра вам знадобляться сили, бо на нас чекатиме тривалий перехід. Листа щодо викупу вже доставлено, і карабінери кинуть усі сили на розшуки, тож мусимо забратися подалі звідси.

Князь подякував йому за гостинність і спитав, який він призначив викуп.

Гільяно зареготав. Князя зачарував цей юнацький сміх, хлопчача краса його обличчя. Але коли він відповів, зачарування зникло.

— Ваш уряд призначив за мою голову ціну — десять мільйонів лір. Я образив би вашу світлість, якби викуп не був удесятеро більший.

Ошелешений князь іронічно мовив:

— Сподіваюся, моя родина цінує мене так же високо, як і ви.

— Ми відкриті до переговорів, — сказав Гільяно.

Коли він пішов, двоє бандитів постелили постіль, а тоді сіли біля виходу з печери. Попри галас комашні, князь Оллорто спав краще, ніж в останні багато років.

Уночі Гільяно був зайнятий. Відправив людей у Монтелепре по ліки: коли він сказав князеві про Монреале, то була брехня. Тоді відправив Терранову до монастиря абата Манфреді. Він хотів, щоб саме абат вів

переговори щодо викупу, хоч і знав, що тому доведеться працювати через дона Кроче. Але він буде ідеальним посередником, і дон Кроче отримає свою комісію.

Переговори будуть тривалі, і зрозуміло, що сотню мільйонів лір ніхто не заплатить, хоча князь Олорто й був дуже багатий. Історично так склалося, що справжню ціну спочатку не називали.

Другий день викрадення князь Олорто провів із приємністю. Довгий перехід до закинутої ферми в глибині гір був не надто виснажливий. Гільяно поведився як господар комфортабельного маєтку — не гірше за заможного селянина, якого вшанував несподіваним візитом король. Гостре око Гільяно помітило, що князя Олорто бентежить стан його одягу: він із жалем дивився, як обтріпується його бездоганно пошитий англійський костюм, за який стільки заплатив.

Без зневаги, зі щирою цікавістю Гільяно спитав:

— Вам справді так важливо те, що ви вдягаєте на себе?

Князь завжди мав педагогічну жилку, і в цих умовах вони обидва, безперечно, мали час, тож він прочитав Гільяно лекцію щодо того, як правильно дібраний одяг, добре пошитий із найкращих матеріалів, може збагатити таку людину, як він. Описав йому лондонських кравців, таких зарозумілих, що італійські герцоги здалися б комуністами проти них. Розповів про найрізноманітніші тканини, обдарованість майстрів, витрачені на незчисленні примірки дні.

— Дорогий мій Гільяно, — говорив князь Олорто. — Річ не в грошах, хоча свята Розалія знає, що за цей костюм я заплатив таку суму, на яку сицилійська родина могла б жити рік, та ще й оплатити придане дочці. Але я маю літати в Лондон. Витрачати час на кравців, які крутять мене на всі боки. Це неприємний досвід. Тому я шкодую, що цей костюм зіпсовано. Його неможливо замінити.

Гільяно із симпатією спостерігав за князем і спитав:

— Чому вам і людям вашого класу так важливо вбиратися екстравагантно, чи, перепрошую, так правильно? Навіть тепер ви вдягнули краватку, хоча ми в горах. Я помітив, що, увійшовши до будинку, ви застебнули піджака на всі гудзики, наче тут на вас чекає якась герцогиня.

Хоча князь Олорто був украй реакційний політик і, як більшість представників сицилійської знаті, не знався на економічній

справедливості, він завжди відчував спорідненість із нижчими класами. Відчував, що вони такі ж люди, як і він сам, і жоден із тих, хто працював на нього, пильнував свої манери й знав своє місце, не лишився б у злиднях. Слуги в замку обожнювали його, він ставився до них як до рідні: вони завжди отримували подарунки на день народження й частування на свята. Якщо до сімейних обідів не були запрошені гості, слуги при столі могли приєднатися до родинних обговорень, висловити свою думку щодо проблем шляхетного роду. І це не було незвично для Італії. До нижчих класів ставилися з жорстокістю тільки тоді, коли вони боролися за свої економічні права.

Тепер князь так само поставився до Гільяно — наче цей чоловік, що взяв його в полон, був усього лиш слуга, який хоче розділити його спокусливе життя людини владної й дуже заможної. Раптом князь зрозумів, що його полон може стати перевагою, яка навіть зробить викуп чогось вартим. Але він знав, що діяти треба обережно, застосувати свій шарм без жодної поблажливості, бути відвертим, щирим і якомога правдивішим. І що не варто намагатися здобути від цієї ситуації надто багато, адже Гільяно може від слабкості перейти до сили.

Тож князь відповів на його запитання серйозно й щиро.

— А чому ви носите цю смарагдову каблучку й золоту пряжку? — з усмішкою спитав князь. Відповіді не дочекався, але Гільяно теж усміхнувся йому, і князь продовжив: — Я одружився з жінкою, багатшою за мене. Я маю владу й політичні обов'язки, маю маєтки на Сицилії й ще більші володіння в Бразилії завдяки дружині. Люди на Сицилії цілують мені руки, варто мені дістати їх із кишень, та й навіть у Римі мене дуже поважають. Бо в цьому місті правлять гроші. Усі дивляться на мене. Я почуваюся дуже дивно, бо нічого для цього не зробив. Але це моє, і я мушу дбати про цей статус, я не можу зганьбити цієї публічної особи. Навіть коли я їду на полювання в доволі грубому вбранні, то мушу виглядати ідеально для своєї ролі — заможного й сильного чоловіка, що їде на полювання. Я іноді так заздрю таким, як ви і дон Кроче, — людям, чия влада зосереджена в голові та серці. Хто здобув владу власною мужністю та хитрістю. Чи ж це не смішно: я дістаю майже те ж саме, ходячи до найкращого в Лондоні кравця.

Князь так добре говорив, що Гільяно засміявся вголос. Його це так потішило, що вони повечеряли разом, ведучи довгі розмови про нещастя Сицилії та боягузтво Рима.

Князь знав, що дон Кроче сподівається прибрати Гільяно до рук, і спробував посприяти цьому.

— Любий мій Гільяно, — мовив він. — Як вийшло, що ви з доном Кроче не об'єдналися, щоб разом правити Сицилією? Йому властива мудрість зрілості, вам — ідеалізм юності. Немає сумніву, ви обидва любите Сицилію. Чому б вам не об'єднатися в прийдешні роки, що будуть небезпечні для нас усіх? Війна скінчилася, усе змінюється. Комуністи із соціалістами сподіваються принизити церкву, знищити кривні зв'язки. Вони наважуються говорити, що обов'язок перед політичною партією важливіший за любов до матері, за відданість братам і сестрам. Що, як вони переможуть на виборах і почнуть запроваджувати цю політику?

— Вони ніколи не переможуть, — відповів Гільяно. — Сицилійці ніколи не проголосують за комуністів.

— Не варто бути таким упевненим, — мовив князь. — Ви ж пам'ятаєте Сільвіо Ферру, друга вашого дитинства. Хороші хлопці, такі як Сільвіо, пішли воювати й повернулися, заражені радикалізмом. Агітатори пропонують їм безплатний хліб, безплатну землю. Невинний селянин схожий на віслюка, який іде за морквиною. Вони цілком можуть проголосувати за соціалістів.

— Я не надто люблю християн-демократів, але зроблю все, щоб не допустити соціалістичного уряду, — сказав Гільяно.

— Тільки ви з доном Кроче можете забезпечити Сицилії свободу, — сказав князь. — Ви мусите об'єднатися. Дон Кроче завжди говорить про вас як про сина, він дуже приязний до вас. І тільки він може відвернути велику війну між вами та «друзями друзів». Він розуміє, що ви робите те, що мусите, я теж це розумію. Але навіть тепер ми троє можемо працювати разом, як нам судилося. Як ні, то всіх нас знищать.

Турі Гільяно не міг стримати гніву. Які ж зарозумілі ці багатії! Зі смертельним спокоєм він мовив:

— Викуп за вас самого ще не заплачено, а ви вже пропонуєте союз. Хоча цілком можете загинути.

Тієї ночі князь спав погано. Утім Гільяно не тримав на нього зла, і два тижні князь провів цілком приємно. Його здоров'я покращилося, тіло було в тонусі завдяки щоденним вправам і свіжому повітрю. Хоча він завжди був стрункий, з часом на його талії відклався жир — тепер він зник. Князь ніколи не почувався краще фізично.

Та й духовно все було чудово. Іноді, коли його переводили з місця на місце, Гільяно серед його охоронців не було, і князеві доводилося спілкуватися з людьми неписьменними й чужими будь-якій культурі. Він дивувався їхньому характеру. Більшість цих бандитів були ввічливі від природи, мали вроджену гідність, та й неабиякий розум. Вони завжди зверталися до нього за титулом і намагалися виконати будь-яке його побажання. Ще ніколи князь не спілкувався із земляками так близько й зі здивуванням відчув, що до нього повернулася любов до своєї землі та її народу. Нарешті все владнали з викупом: через дона Кроче та абата Манфреді сплачено шістдесят мільйонів лір золотом. У ніч перед звільненням Гільяно разом зі своїми ватажками та двадцятьма найважливішими членами банди влаштував князеві Оллорто бенкет. З Палермо на святкування привезли шампанське, і всі пили за свободу князя, який їм подобався. Князь виголосив останній тост.

— Я гостював у найшляхетніших родинах Сицилії, — мовив він, — але ніколи не бачив такої гостинності, шляхетності й таких чудових манер, як у людей у цих горах. Я ніколи ще так добре не спав і не їв.

Князь замовк на мить і з усмішкою продовжив:

— Рахунок був трохи зavelикий, але за хороше завжди треба платити.

Ці слова викликали хвилю реготу, і Гільяно реготав голосніше за інших. Однак князь помітив, що Пішотта навіть не всміхнувся.

Усі випили за його здоров'я, привітали його. Цей вечір князь згадуватиме до кінця своїх днів, і спогади ці будуть приємні.

Наступного ранку, у неділю, князя привезли до собору в Палермо. Він пішов у церкву на ранішню службу й прочитав молитву вдячності. Вбраний князь був так само, як у день свого викрадення. На знак поваги Гільяно влаштував йому сюрприз і віддав його англійський костюм до найкращого кравця Рима.

¹ *Kidnapping* (англ.) походить від слова *kid* — дитина.

Розділ 13

Ватажки сицилійської мафії вимагали зустрічі з доном Кроче. Хоча його визнавали ватажком над ватажками, він не правив ними прямо, і вони мали свої власні імперії. Мафія скидалася на одне з тих середньовічних королівств, у яких могутні барони збиралися разом на підтримку війн, що вів наймогутніший із них, визнаний поміж ними номінальним правителем. Але король мусив улещувати їх, як тих баронів давнини, наділяти воєнними трофеями. Дон Кроче правив ними не силою влади, а своїм розумом, харизмою, «повагою», здобутою за все життя. Він правив, поєднуючи їхні такі різні інтереси в один спільний, корисний для всіх.

Однак дон Кроче мав бути з ними обачним. Вони мали приватні армії, потайних убивць, душителів, отруювачів, почесних носіїв прямої смерті від жахливої лупари. У цьому краю вони мали таку ж силу, як і він, — саме тому дон хотів зробити Турі Гільяно своїм особистим войовим вождем. Ці люди теж були по-своєму розумні, а деяких навіть вважали чи не найхитрішими з жителів Сицилії. Вони не заздрили донові через його владу, вони довіряли йому й вірили в нього. Але навіть найрозумніші у світі люди можуть помилятися. І, на думку ватажків мафії, те, як дон захоплювався Гільяно, було єдиною помилкою, породженою лабіринтом цього розуму.

Дон Кроче влаштував для шістьох ватажків пишний обід у саду готелю «Умберто» у Палермо, гарантувавши їм безпеку й таємність.

Найстрашнішим і найпрямішим із них був дон Сьяно, який правив містечком Бісакіно. Він погодився говорити від імені інших і робив це ввічливо, але різко, як велося поміж «друзів друзів» на найвищому рівні.

— Дорогий мій доне Кроче, — мовив Сьяно, — ти знаєш, як ми всі поважаємо тебе. Це ти віродив нас і наші родини, ми тобі зобов'язані. Тож зараз зробимо тобі послугу й будемо говорити відверто. Цей бандит, Турі Гільяно, став надто сильним. Ми поводитися з ним надто поблажливо. Він усього лише хлопчисько, але вже заперечує твій авторитет і наш також. Він грабує наших найясніших клієнтів. Він

викрадає оливки, виноград, зерно в наших найзаможніших землевласників. А тепер виявив таку неповагу, на яку просто не можна не зважати: він викрав князя Оллорто, який перебуває під нашим захистом. І все одно ти носишся з ним, простягаєш йому руку дружби. Я знаю, він сильний, але чи ж ми не сильніші? І якщо ми йому це спустимо, чи не стане він іще сильнішим? Ми всі згодні, що прийшов час розв'язати це питання. Мусимо вжити всіх можливих заходів, щоб ця сила не зросла. Якщо не зважатимемо на викрадення князя Оллорто, ми станемо посміховиськом для всієї Сицилії.

Дон Кроче кивнув, наче погоджуючись з усім сказаним. Але нічого не сказав. Гвідо Кінтана, найдрібніший із присутніх, жалібно сказав:

— Я мер Монтелепре, усі знають, що я один із «друзів». Але ніхто не приходить до мене з подарунками, не просить розсудити чи відшкодувати щось. Містом править Гільяно, він дозволяє мені жити там, щоб не сваритися з вами, панове. Але я не можу заробити на життя, я не маю влади. Я просто пішак. Поки Гільяно живий, «друзі» для Монтелепре не існують. Я не боюся цього юнака, уже якось ставив його на місце, ще до того, як він став розбійником. Я не думаю, що його варто боятися. Якщо ця рада погодиться, я спробую його усунути. Уже маю план і чекаю лише вашої згоди, щоб його втілити.

Дон Підду з Кальтанісетти та дон Арзана з П'яні-дей-Гречі схвально кивнули.

— Хіба ж це складно? — запитав дон Підду. — З нашими можливостями ми здатні привезти його тіло до собору в Палермо й піти на його похорон так, як ходимо на весілля.

Інші ватажки, дон Маркуцці з Вілламури, дон Бучілла з Партініко та дон Арзана, погодилися, а тоді замовкли, вичікуючи.

Дон Кроче підняв масивну голову. Говорячи, він по черзі насаджував кожного із розмовників на спис свого носа.

— Любі мої друзі, я згоден із тим, що ви відчуваєте. Але гадаю, що ви недооцінюєте цього молодика. Він не як на свій вік хитрий і не менш хоробрий за нас із вами. Його не так просто буде вбити. До того ж я бачу, яка користь може бути з нього в майбутньому, не лише для мене — для всіх нас. Агітатори-комуністи штовхають народ Сицилії до безумства, змушують чекати на наступного Гарібальді. Мусимо впевнитися, що ці лестоці не переконують Гільяно в тому, що він

рятівник народу. Не мені розповідати вам про те, які будуть наслідки, якщо ці дикуни правитимуть Сицилією. Мусимо переконати його битися на нашому боці. Наша позиція не така міцна, щоб ми могли дозволити собі відмовитися від його сили, убивши його.

Дон зітхнув, запив кусень хліба склянкою вина й вишукано промокнув рота серветкою.

— Зробіть мені послугу. Дозвольте зробити останню спробу переконати його. Якщо він відмовиться, робіть те, що вважаєте за потрібне. Я дам вам відповідь за три дні. Дайте мені останній шанс дійти розумної згоди з ним.

Дон Сьяно перший схилив голову на знак згоди. Зрештою, чи може розумна людина бути така нетерпляча, щоб убивство не зачекало три дні? Коли вони пішли, дон Кроче викликав Гектора Адоніса до свого дому у Віллабі.

З Адонісом дон говорив безапеляційно:

— Мені урвався терпець із вашим хрещеником. Він мусить або приєднатися до нас, або виступити проти нас. Викрадення князя Олорто прямо образило мене, але я готовий пробачити й забути. Зрештою, він ще юний, пам'ятаю, що в його віці я теж був палким. Як уже казав, я шаную його за це. І повірте, ціную його здібності. Для мене було б великим щастям, якби він погодився бути моєю правою рукою. Але він мусить визнати своє місце в порядку речей. Я маю інших ватажків, яким бракує мого розуміння й захвату. Я не зможу затримати їх. Тож ідіть до свого хрещеника й скажіть йому те, що я сказав вам. І щоб відповідь була щонайпізніше завтра. Довше я чекати не зможу.

Гектор Адоніс злякався.

— Доне Кроче, я визнаю вашу щедрість у словах і вчинках. Але Турі свавільний і, як усі молоді люди, надто впевнений у своїй силі. Правда в тому, що він не зовсім безпорадний. Якщо вестиме війну з «друзями», то перемогти не зможе, це я знаю, але може завдати страшної шкоди. Я можу пообіцяти йому якусь винагороду?

Дон сказав:

— Ось що ти можеш йому пообіцяти. Він матиме високу посаду в колі «друзів», мою особисту відданість і любов. Зрештою, він не зможе

жити в горах довіку. Прийде час, коли він захоче посісти гідне місце в суспільстві, жити за законом в обіймах родини. Коли цей день прийде, я один на всій Сицилії можу гарантувати йому пробачення. І це буде для мене величезним щастям. Це щирі слова.

І справді, коли дон так говорив, йому неможливо було не вірити, неможливо було встояти.

Коли Гектор Адоніс пішов у гори зустрітися з Гільяно, він непокоївся й боявся за хрещеного сина, тож вирішив говорити відверто. Йому хотілося, щоб Турі зрозумів, що їхня любов найважливіша, вагоміша навіть за його відданість донові Кроче. Коли він приїхав, то побачив складані столи й стільці на краю скелі. Турі сидів там разом з Аспану.

— Нам треба поговорити наодинці, — сказав йому професор.

Пішотта розізлився:

— Коротуне, у Турі немає таємниць від мене.

Адоніс не зважав на образу й спокійно відповів:

— Турі може переповісти тобі те, що я скажу, якщо сам захоче. Це його справи. Але я не можу тобі сказати. Не візьму на себе цієї відповідальності.

Гільяно поплескав Пішотту по плечу.

— Аспану, залиш нас. Якщо це щось, що тобі варто знати, я все переповім.

Пішотта різко підвівся, холодно подивився на Адоніса й пішов.

Гектор Адоніс довго мовчав, а тоді заговорив:

— Турі, ти мій хрещеник. Я любив тебе, відколи ти був малий. Я вчив тебе, носив тобі книжки, допомагав, коли ти став вигнанцем. Ти один із небагатьох людей у світі, які роблять життя вартим для мене. І все одно твій кузен Аспану ображає мене без жодного докору з твого боку.

— Я довіряю тобі більше, ніж будь-кому, крім батька з матір'ю, — сумно сказав Гільяно.

— І Аспану, — з докором додав професор. — Хіба ж він виріс не надто кровожерним, щоб бути вартим довіри?

Гільяно подивився йому у вічі, і Адоніс замилювався незворушною чесністю його обличчя.

— Так, мушу зізнатися: Аспану я довіряю більше, ніж тобі. Але я любив тебе із самого дитинства. Твої книжки звільнили мій розум. Я

знаю, що ти допомагав моїм батькам грошима. І ти був мені вірним другом у моїх бідах. Але я знаю, що ти плутаєшся з «друзями друзів», і щось підказує мені, що саме це сьогодні тебе й привело.

І знову Адоніс замилювався інтуїцією свого хрещеника. Він виклав Турі всю справу.

— Ти маєш дійти згоди з доном Кроче, — сказав він. — Ані король Франції, ані король Двох Сицилій, ані Гарібальді, ані навіть сам Муссоліні не змогли знищити «друзів друзів». Ти не можеш сподіватися перемогти у війні проти них. Я благаю тебе змиритися з ними. Спочатку доведеться стати перед доном Кроче на коліна, але хто-зна, чого ти досягнеш у майбутньому. Кажу тобі, присягаючись власною честю та головою твоєї матері, яку ми обидва обожнюємо: дон Кроче вірить у твій талант і щиро любить тебе. Ти станеш його спадкоємцем, улюбленим сином. Але спочатку мусиш підкоритися йому.

Він бачив, що Турі це зворушило й той поставився до його слів серйозно. Гектор Адоніс палко мовив:

— Турі, подумай про свою матір. Ти не можеш жити в горах вічно, ризикуючи життям, щоб кілька днів на рік бачитися з нею. З доном Кроче ти можеш сподіватися на прощення.

Молодий чоловік зміркувався, а тоді спроквола серйозним тоном заговорив до хрещеного батька.

— Передусім хочу подякувати тобі за чесність, — сказав він. — Це дуже спокуслива пропозиція. Але я взявся до звільнення бідноти на Сицилії й не вірю, що «друзі» мають на меті те саме. Вони служать багатіям і римським політикам, а ті — мої закляті вороги. Зачекаємо й побачимо. Звісно, я викрав князя Оллорто й наступив їм на мозолі, але я й далі даю жити Кінтані — людині, яку зневажаю. Терплю його з поваги до дона Кроче. Так йому й скажи. Скажи ще й те, що я молюся за той день, коли ми зможемо стати партнерами, рівними. Коли наші інтереси не будуть суперечливі. Щодо його ватажків — нехай роблять, що хочуть. Я їх не боюся.

Гектор Адоніс із важким серцем передав цю відповідь донові Кроче. Той кивнув лівовою головою, наче й не чекав нічого іншого.

Наступного місяця були скоєні три окремі замаху на життя Гільяно. Гвідо Кінтані дозволили спробувати першим. Він усе спланував із вишуканістю, гідною Борджіа. Гільяно часто спускався з гір однією дорогою. Уздовж неї йшли розкішні поля, які Кінтана заповнив великою отарою овець. Охороняли їх троє начебто безневинних вівчарів — жителі містечка Корлеоне, давні приятелі Кінтани.

Протягом тижня, коли Гільяно бачили на дорозі, вівчарі з повагою вітали його й за старою традицією просили поцілувати його руку. Гільяно заводив із ними дружні розмови: вівчарі часто були до певної міри членами його банди, і він завжди шукав новобранців. Ніякої небезпеки він не відчував, відколи майже завжди подорожував з охоронцями, часто — з Пішоттою, що один був вартий щонайменше двох. Вівчарі були неозброєні, вбрані в легкий одяг, під яким не сховаєш зброї.

Однак ті вівчарі прив'язали лупари та патрони під черевами кількох овець серед отари. Вони чекали можливості напасти, коли Гільяно буде сам або хоч не під такою ретельною охороною. Але Пішотту зацікавили ці дружні вівчарі й раптова поява отари овець, тож він навів на них свою мережу інформаторів і дізнався, що це вбивці, що їх найняв Кінтана.

Часу Пішотта не марнував. Він узяв десятьох чоловіків зі своєї власної банди, оточив трійцю й почав розпитувати, чиї то вівці, чи давно вони пасуть овець, де вони народилися, імена матерів та батьків, дружин і дітей. Вівчарі відповідали начебто щиро, але Пішотта мав докази того, що це брехня.

Обшук виявив зброю під хутром тварин. Пішотта скарав би удавальників на смерть, але Гільяно заборонив йому. Зрештою, ніхто не постраждав, а справжнім зловмисником був Кінтана.

Тож вівчарі були змушені відвести отару овець у Монтелепре, а тоді виголосити на головній площі: «Приходьте по подарунок від Турі Гільяно! Вівця кожній родині й благословення від Турі Гільяно!» А тоді зарізати й побілувати вівцю кожному, хто про це попросив.

— Пам'ятайте, — сказав вівчарям Пішотта, — мусите бути привітними, як наймиліші продавчині в Палермо, наче вам за це комісію дають. І передавайте привіт Гвідо Кінтані.

Дон Сьяно вчинив простіше. Він відправив двох посланців, які спробували підкупити Пассатемпо та Терранову, щоб вони виступили проти Гільяно. Але дон Сьяно не міг збагнути, яку вірність Гільяно викликає навіть у таких дикунах, як Пассатемпо. На смерть посланців знову було накладене вето, однак Пассатемпо сам відправив посланців назад із мітками від bastinado.

Третій замах знову спробував скоїти Кінтана, і саме на ньому Гільяно увірвався терпець.

До Монтелепре приїхав священник, подорожній монах, відзначений стигматами по всьому тілу. У неділю зранку він провів службу в місцевій церкві й показав свої рани.

Його звали отець Додана, це був високий спортивний чоловік із такою стрімкою ходою, що чорна ряса вихором літала над його потрісканими шкіряними черевиками. Волосся в нього було вицвілобіляве, обличчя — зморщене й темне, як горіх, хоча він був іще молодий. За місяць він став у Монтелепре легендою, адже не цурався важкої роботи: допомагав фермерам збирати врожай, напоумлював малих розбишак на вулицях, заходив до старих жінок, щоб вислухати їхню сповідь. Тож коли одного недільного ранку він стояв біля церкви після меси, Марія Ломбардо Гільяно не здивувалася, що він зупинив її й спитав, чи може чимось допомогти її синові.

— Звісно ж, ви хвилюєтеся за його безсмертну душу, — сказав отець Додана. — Коли він навідається до вас наступного разу, відправте його до мене, нехай сповідається.

Марія Ломбардо не любила священників, хоч і була побожна. Але ця людина вразила її. Вона знала, що Турі нізащо не буде сповідатися, але йому може стати в пригоді людина Божа, прихильна до його справи. Тож Марія сказала священникові, що перекаже синові його пропозицію.

— Я б навіть у гори пішов, щоб йому допомогти, — сказав отець Додана. — Перекажіть це йому. Моє єдине завдання — рятувати душі, яким загрожує пекло. Те, що роблять інші, — їхня справа.

Турі Гільяно навідався до матері через тиждень. Вона спонукала його сходити до священника й сповідатися. Можливо, отець Додана причастить його. Їй було б простіше, якби її синові відпустили гріхи.

Це було дивно для його матері, але Турі Гільяно дуже зацікавила ця пропозиція. Він погодився зустрітися зі священником і відправив

Аспану Пішотту до церкви, щоб привести його до будинку Гільяно. Як він і підозрював, коли отець Додана прийшов, він виявився надто активним, надто жвавим і надто вже спочутливим щодо справи Гільяно.

— Сину мій, — мовив отець Додана, — я вислухаю твою сповідь у тиші твоєї спальні, а тоді причащу тебе. У мене все із собою.

Він поплескав по дерев'яній скриньці, яку ніс під пахвою.

— Твоя душа стане чистою, як у твоєї матері, і якщо тебе спіткає якесь лихо, ти опинишся просто на небесах.

— Я приготую вам зі святим отцем кави та чогось поїсти, — сказала Марія Ломбардо й вийшла до кухні.

— Можете сповідати мене тут, — з усмішкою мовив Турі Гільяно.

Отець Додана зиркнув на Аспану Пішотту.

— Твоєму другові доведеться вийти, — сказав він.

Турі розреготався.

— Мої гріхи — справа публічна, про них усі газети пишуть. І душа моя чиста за одним винятком. Мушу зізнатись у тому, що я вкрай підозрілий, тому хотів би подивитися, що у вас у тій скриньці.

— Облатки для причастя, — відповів святий отець. — Зараз покажу тобі.

Він почав відкривати скриньку, і тієї ж миті Пішотта притиснув свого пістолета до його потилиці. Гільяно забрав у священника коробку. Вони на мить зирнулися. Гільяно відкрив скриньку. З оксамитової подушки йому в обличчя блищав темно-синій пістолет.

Пішотта побачив, як його друг зблід на виду, його очі зі срібним ореолом почорніли від люті.

Гільяно опустил кришку скриньки й подивився на священника.

— Гадаю, слід нам піти до церкви й помолитися разом, — сказав він.

— Ми помолимося за вас і за Кінтану. Помолимося Богу, щоб він очистив серце Кінтани від зла, а ваше — від жадоби. Скільки він вам обіцяв?

Отець Додана не переймався: інших потенційних убивць так легко відпускали. Він знизав плечима й посміхнувся.

— Урядову нагороду й ще п'ять мільйонів лір.

— Хороша ціна, — погодився Гільяно. — Я не звинувачую вас у тому, що ви хотіли заробити. Але ви обдурили мою матір, а цього я

пробачити не можу. Ви справжній священник?

— Я? — зневажливо перепитав отець Додана. — Та ніколи. Але я думав, що мене ніхто не запідозрить.

Вони втрьох пройшли вулицею — Гільяно з дерев'яною скринькою, Пішотта позаду. Увійшли до церкви. Гільяно поставив отця Додану на коліна перед вітарем, тоді дістав пістолета з коробки.

— Маєш хвилину помолитися, — сказав він.

Наступного ранку Гвідо Кінтана збирався до каварні на ранкову каву. Коли він відчинив двері будинку, щось велике закрило йому вранішнє світло. Наступної миті, мало не збивши його з ніг, усередину впав велетенський грубий дерев'яний хрест. До нього було прибите продірявлене кулями тіло отця Додани.

Дон Кроче обмірковував ці невдачі. Кінтану попереджали. Він мусить присвятити себе своїм обов'язкам мера або Монтелепре перейде на самоврядування. Було зрозуміло, що Гільяно урвався терпець і він може розпочати повноцінну війну з «друзями». Дон Кроче бачив упевненість майстра в тому, як він покарав Додану. Лишився тільки один удар, і він мусить вдатися. Дон Кроче знав, що має нарешті виступити проти нього. Тож, попри свій погляд і бажання, він викликав свого найнадійнішого вбивцю — такого собі Стефана Андоліні, відомого як *Fra Diavalo*.

Розділ 14

Кількість вояків у гарнізоні Монтелепре зросла до сотні карабінерів, і в ті рідкісні дні, коли Гільяно прокрадався до міста, щоб провести вечір із родиною, він відчував постійний страх від того, що вони налетять на їхній дім.

Одного такого вечора, поки він слухав, як його батько розповідає про старі часи в Америці, йому дещо спало на думку. Сальваторе-старший пив вино й обмінювався байками з давнім вірним другом, який теж був в Америці, повернувся до Сицилії разом із ним, і тепер вони по-доброму докоряли один одному за те, що були такі дурні. Цей товариш, тесля на ім'я Альфіо Доріо, нагадав батькові Гільяно про перші роки в Америці, до того, як вони почали працювати на Хрещеного батька, дона Корлеоне. Їх найняли будувати величезний тунель під річкою, чи то до Нью-Джерсі, чи до Лонг-Айленда — у цьому вони не дійшли згоди. Тепер вони згадували, як дивно було працювати під потоками води, згадували, як боялися, що труби, які стримують воду, розірвуться й вони потонуть, мов пацюки. І раптом Гільяно збагнув: ці двоє за допомогою інших довірених людей можуть збудувати тунель від його батьківського дому до підніжжя гір — усього за сотню ярдів звідси. Вихід можна замаскувати гранітними брилами, а в будинку сховати його в шафі чи під пічкою. Якщо це зробити, Гільяно може приходити й іти, коли йому заманеться.

Двоє старших чоловіків сказали йому, що це неможливо, але мати мало не стрибала від захвату, бо її син міг би потай приходити й спати у власному ліжку холодними зимовими ночами. Альфіо Доріо сказав, що, зважаючи на те, що тут потрібна таємність, то багатьох людей залучити не вийде, а працювати доведеться лише ночами, тож на цей тунель знадобиться забагато часу. Були ще й інші проблеми. Як позбутися викопаного ґрунту так, щоб ніхто не помітив? Та й ґрунт цей повен каміння. Що, як вони під землею наштовхнуться на граніт? А тоді ще й хтось із найнятих людей може їх зрадити. Та головним запереченням двох старих було те, що робота займе принаймні рік.

Гільяно зрозумів, що вони наполягають на цьому, бо в глибині душі не вірять, що він стільки проживе. Його мати теж це зрозуміла.

— Мій син просить вас зробити те, що може врятувати його життя, — сказала вона чоловікам. — Якщо ви надто ліниві, я візьмуся до цього. Можна хоч спробувати, що ми втратимо, крім своєї праці? І що зробить влада, навіть якщо викриє тунель? Ми маємо повне право розкопувати свою землю. Скажемо, що копаємо собі погріб для овочів та вина. Подумайте. Цей тунель може одного дня врятувати життя Турі. Чи ж не варто попрацювати над ним?

Гектор Адоніс теж там був. Він сказав, що дістане книжки про розкопки й потрібні інструменти. Ще він придумав вихід, який усім сподобався: треба прорити додаткове відгалуження тунелю до іншого будинку на Віа Белла — запасний вихід на той випадок, якщо тунель викриють, чи хтось їх зрадить. Спочатку треба зробити його, і працювати над ним можуть тільки ці двоє старих і Марія Ломбардо, щоб ніхто інший про нього не знав. І на це знадобиться не так уже багато часу.

Вони довго обговорювали, кому ж довіритися. Батько Гільяно запропонував будинок батьків Аспану Пішотти, але Гільяно відразу ж відмовився: за цим будинком пильно стежили, він був під підозрою. Та й там жило забагато родичів, забагато людей знали б про нього. До того ж в Аспану не надто хороші стосунки з родиною. Його батько помер, а коли мати вдруге вийшла заміж, він так їй і не пробачив.

Гектор Адоніс зголосився надати для цього свій дім, але він стояв надто далеко, та й Гільяно не хотів піддавати хрещеного батька такому ризику, бо, якщо тунель викриють, його власника, безперечно, заарештують. Подумали про інших родичів і друзів — відкинули всіх. І нарешті мати Гільяно сказала:

— Є така людина. Вона живе сама за чотири будинки від нас. Її чоловіка вбили карабінери, і вона їх ненавидить. Вона моя найкраща подруга, їй подобається Турі — вона спостерігала за тим, як він із хлопчика стає чоловіком. Чи ж вона не надсилала йому їжу всю ту зиму, що він провів у горах? Вона справжній друг, і я цілком їй довіряю.

Жінка замовкла на мить і закінчила:

— Це Ла Венера.

Звісно ж, від самого початку обговорення всі чекали, коли спливе це ім'я. Усі вони вважали Ла Венеру єдиним гідним варіантом. Але вони були сицилійці й не могли запропонувати це. Бо якщо Ла Венера погодиться й уся ця історія колись стане відома, її репутація буде зруйнована назавжди. Вона молода вдова й матиме запропонувати приватність свого житла та й себе самому молодому чоловікові. Хто б сумнівався в тому, що тут і не йдеться про збереження гідності. Жоден чоловік у цій частині Сицилії не візьме таку жінку за дружину, навіть не поважатиме її. Так, Ла Венера принаймні на п'ятнадцять років старша за Турі Гільяно, однак їй іще нема сорока. І хоч вона не красуня, та достатньо приваблива, і в очах у неї вогонь. У будь-якому разі вона жінка, він чоловік, і з цим тунелем вони лишатимуться наодинці. Тож не було ніяких сумнівів — вони стануть коханцями, бо жоден сицилієць не вірив у те, що чоловік із жінкою можуть утриматися від цього, лишившись наодинці, байдуже, яка між ними вікова різниця. Отже, тунель до її дому, який одного дня може врятувати життя Турі Гільяно, зробить її безчесною жінкою.

Вони всі, крім самого Турі Гільяно, непокоїлися через його чистоту: вона була неприродна для сицилійського чоловіка. Турі був практично святенник. Його бандити навідувалися до шльондр у Палермо, Аспану Пішотта був скандально відомий своїми романами. Ватажки Терранова й Пассатемпо мали за коханок бідних удів, яким носили подарунки. Пассатемпо навіть мав репутацію чоловіка, який спокушав швидше як гвалтівник, аніж залицяльник, хоча тепер, підкоряючись Гільяно, і був украй обережний. Гільяно оголосив, що страта чекає на тих його людей, які гвалтуватимуть жінок.

Через усе це довелося чекати, поки мати Гільяно не назве імені своєї подруги, і коли так і сталося, це нікого не здивувало. Марія Ломбардо Гільяно була побожна старомодна жінка, яка без вагань називала юних дівчат хвойдами, якщо вони наважувалися вийти на міську площу без компаньйонки. Вони не знали того, що знала вона: Ла Венера постраждала, народжуючи дитину, і через брак належного лікування завагітніти більше не могла. Не могли вони знати й того, що Марія Ломбардо вже вирішила для себе: Ла Венера буде найкращою й найбезпечнішою втіхою для її сина. Він вигнанець, за його голову призначена ціна, і жінка легко може зрадити його. Однак він молодий і

гарячий, коханка йому потрібна, тож чи можна придумати щось краще за старшу жінку, яка не може понести від нього й не вимагатиме одруження? Та й не вийде за бандита, бо вже відстраждала своє: чоловіка застрелили при ній. Це було ідеально. Постраждає лише репутація Ла Венери, тож остаточне рішення за нею, і якщо вона погодиться, то буде усвідомлений ризик.

Коли кілька днів потому мати Гільяно запропонувала їй це, то була здивована, коли Ла Венера з гордістю й радістю сказала «так». Це підтвердило підозри матері, що подруга має слабкість до її Турі. «Так тому й бути», — подумала Марія Ломбардо, обіймаючи Ла Венеру зі сльозами радості на очах.

Маленький тунель завершили за чотири місяці; на побудову основного мало піти ще не менше, ніж рік. Час від часу Гільяно прослизав до міста вночі, відвідував родину, спав у теплому ліжку, повечерявши гарячими наїдками: мати завжди влаштовувала йому бенкет. Однак була вже майже весна, коли йому знадобилося використати додатковий тунель: посилений патруль карабінерів рухався по Віа Белла й пройшов повз будинок Гільяно. Вони були озброєні до зубів. Четверо охоронців Гільяно, сховані по сусідніх будинках, були готові до бою, та вояки оминули їх. Утім усе одно була можливість, що на зворотному шляху вони вирішать постукати до Гільяно. Тож Турі проліз у люк у батьківській спальні й опинився в тунелі.

Відгалуження прикривав дерев'яний щит, засипаний землею, щоб ті, хто працював над головним тунелем, не знали про його існування. Гільяно довелося розкопати землю й відсунути щита, ще п'ятнадцять хвилин пішло на те, щоб проповзти вузькою нором, яка йшла під дим Ла Венери. Потайний хід вів до кухні, де його прикривала велетенська залізна пічка. Гільяно постукав по люку так, як домовлялися, і чекав. Він не боявся куль, але темрява лякала його. Нарешті він почув над головою тихі звуки, люк піднявся. Його неможливо було підняти повністю, бо над ним була пічка, тож Гільяно довелося протиснутися крізь отвір і виповзти на кухню Ла Венери на животі.

Була глупа ніч, та Ла Венера досі була вбрана у свою завелику чорну сукню — жалобу за чоловіком, хоча він уже три роки як помер. Ноги в неї були голі, панчіх вона не носила, і коли Гільяно піднімався з

підлоги, він побачив, яка разюче біла на них шкіра, особливо контрастуючи з коричневим, засмаглим обличчям і жорстким, чорним, мов воронове крило, заплетеним у важку косу волоссям. Уперше він завважив, що лице в неї не таке широке, як у більшості жінок містечка, — воно трикутне, і хоч очі її темно-карі, він ніколи не помічав у них цих чорних цяточок. У її руці було відерце, повне гарячого вугілля, наче вона готувалася скинути його у відкритий люк. Тепер вона обережно зсипала вугілля назад до пічки й закрила кришку. Скидалося на те, що жінка трохи налякана.

Гільяно заспокоїв її.

— Тут просто патруль ходить. Коли повернуться до бараків, я піду. Не хвилюйся, у мене на вулиці друзі.

Вони чекали. Ла Венера приготували каву, завели розмову. Жінка завважила, що йому невластиві нервові рухи її чоловіка: Турі не визирав з вікна, не напружувався всім тілом від раптових звуків на вулиці. Він здавався повністю розслабленим. Венера не знала, що він натренувався поводитися саме так через її історії про чоловіка й небажання тривожити батьків, особливо матір. Він випромінював таку впевненість, що вона скоро забула про небезпеку, яка чатувала на нього, і вони взялися обговорювати дрібні події в містечку.

Ла Венера спитала, чи отримував він їжу, яку вона час від часу надсилала йому в гори. Турі подякував їй і розповів, як для нього і його товаришів її пакунки стали дарами волхвів, якими компліментами вони обдаровували її страви. Тільки нічого не сказав про грубі жарти деяких своїх людей: якщо вона кохається так, як готує, то їй ціни немає.

Гільяно пильно спостерігав за жінкою. Ла Венера поведилася не так дружньо, як завжди, не виказувала тієї теплої ніжності, якою завжди обдаровувала його на людях. Чи він не образив її чимось? Коли небезпека минула й прийшов час іти, попрощалися вони доволі холодно.

Два тижні потому Гільяно знову прийшов до Ла Венери. Зима наближалася до кінця, але в горах буяли вітри, а замкнені святилища край доріг просочив дощ. Гільяно у своїй печері мріяв про материні наїдки, гарячу ванну, м'яке ліжко в кімнаті свого дитинства. І на його власний подив до цих мрій доєднувалися спогади про білі ноги Ла

Венери. Настала ніч, коли він свиснув своїм охоронцям і пішов до Монтелепре.

Родина зустріла його з радістю. Мати взялася готувати його улюблені страви, приготувала йому ванну. Батько саме налив Турі склянку анісової настоянки, коли прибіг один зі шпигунів і сказав, що патрулі карабінерів оточують містечко й сам маресьяло от-от поведе загін із бараків Беллампі до господи Гільяно.

Гільяно пірнув у люк, у тунель. Після дощів, там було болото, до нього пристала земля, дорога стала довша й складніша. Коли він виповз на кухні Ла Венери, одяг його був вимашчений мулом, обличчя — чорне.

Побачивши його, жінка засміялася — Гільяно вперше чув її сміх.

— Ти схожий на мавра, — сказала Ла Венера.

На якусь мить він відчув дитячу образу, можливо, тому, що маври в сицилійських лялькових виставах завжди були лиходіями, і зараз, у небезпеці, він був їй схожий на лиходія, а не на героя. А може, і тому, що цей сміх наче зробив її недоступною його бажанню. Вона помітила, що якимось зашкодила його гордості.

— Я наповню тобі ванну, зможеш помитися. І в мене лишився одяг чоловіка, вдягнешся, поки я виперу твій.

Жінка чекала, що він почне заперечувати, буде надто знервований, щоб брати ванну в таку небезпечну мить. Її чоловік так нервувався, коли навідувався до неї, — ніколи не знімав одягу, не клав зброю туди, куди не міг дотягнутися. Але Гільяно всміхнувся їй, зняв свого важкого кожуха та зброю й поклав їх на скриню, у якій вона тримала дрова.

Щоб нагріти воду й наповнити жерстяну ванну, знадобився час. Поки вони чекали, Ла Венера приготувала йому кави й вивчала його. Красивий, немов янгол, однак її цим не обдурити. Її чоловік теж був красивий і вбивав людей. Вона з гіркотою подумала, що кулі, які його вбили, зробили його доволі огидним; любити чоловіче обличчя було нерозумно, не на Сицилії. О, як вона ридала тоді... Але потай відчувала величезне полегшення. Відколи чоловік став бандитом, він напевно мав померти, і щодня вона чекала, сподіваючись, що помре він у горах чи в якомусь далекому містечку. Та його застрелили при ній. І відтоді вона не могла позбутися сорому, не від того, що він був бандит, а від його безславної, невідважної смерті. Він здався, благав милосердя

в карабінерів, і вони розстріляли його просто перед нею. Дякувати Богу, дочка не бачила смерті батька: мала милість від Христа.

Жінка помітила, що Турі Гільяно дивиться на неї і його обличчя сяє — таке сяйво в усіх чоловіків видає жагу, вона це добре знала. Послідовники її чоловіка часто так на неї дивилися. Та Ла Венера була певна, що Турі не намагатиметься спокусити її з поваги до своєї матері, з поваги до її жертви заради побудови тунелю.

Вона вийшла з кухні до невеликої вітальні, щоб він міг помитися на самоті. Коли вона вийшла, Гільяно роздягнувся й ступив у воду. Саме оголення, коли поблизу була жінка, було для нього чимось еротичним. Він ретельно вимився й вбрався в одяг її чоловіка. Штани були трохи закороткі, а сорочка завузька в грудях, тож довелося лишити верхні гудзики розстібнутими. Рушники, які Ла Венера гріла біля плити, були трохи більші за ганчірки, витертися насухо він не зміг і вперше усвідомив, якою бідною вона була, тож вирішив допомагати їй грошима через матір.

Турі гукнув жінці, що вже вдягнувся, і вона повернулася до кухні. Подивилася на нього й мовила:

— Ти не вимив голову, у тебе там наче гекони гніздяться.

Це пролунало доволі грубо, але приязно, тож Гільяно не образився. Ла Венера, наче бабуся, провела руками по його брудній голові, тоді відвела його за руку до вмивальника.

Він відчув тепло там, де його голови торкнулася її рука. Швидко підставив голову під кран, жінка промила йому волосся, намилала жовтим кухонним милом: іншого в неї не було. Роблячи це, вона терлася об нього тілом і ногами, і він відчув раптове бажання охопити руками її груди, її м'який живіт.

Вимивши волосся Гільяно, Ла Венера посадила його на один із чорних емальованих кухонних стільців і ретельно витерла його грубим, подраним рушником. Волосся в Турі так відросло, що закривало комір сорочки.

— Ти схожий на одного з тих англійських лордів-розбійників у кіно, — мовила жінка. — Треба тебе підстригти, але не на кухні. Усі каструлі будуть у волоссі, зіпсують тобі обід. Ходімо до іншої кімнати.

Гільяно був вражений її непохитністю. Вона перебрала на себе роль матері або тітки наче для того, щоб не виказати ніжніших почуттів. Він

був свідомий підтексту плоті, але був насторожі через свою недосвідченість: не хотів виглядати дурнем. То було схоже на партизанську війну, яку вів у горах; він не видасть себе, поки обставини не будуть йому на руку. Це була нерозвідана територія. Але через останній рік, проведений у командуванні та вбивствах, природний хлопчачий страх більше скидався на щось несерйозне, і можливість дістати відкоша від жінки не так паралізувала його. Та й, попри свою репутацію невинного, він ходив до повій у Палермо разом із друзями. Але це було до того, як він став вигнанцем і набув гідності ватажка бандитів і романтичного героя, який ніколи б так не вчинив.

Ла Венера провела його до невеличкої вітальні, заставленої м'якими меблями з маленькими столами з чорними сполірованими стільницями. На столах були розставлені фотографії її загиблого чоловіка та померлої дитини разом та окремо. На деяких світлинах Ла Венера була разом із родиною. Фотографії, тоновані сепією, забрано в чорні овальні рамки. Гільяно був здивований тим, якою красунею була Ла Венера в ці молодші, щасливіші дні, особливо вбрана в гарненький одяг, який годився для молодої жінки. Її офіційний портрет, на якому вона була вбрана в темно-червону сукню, вразив його в саме серце. Йому спав на думку її чоловік і те, скільки злочинів він мав скоїти, щоб привезти їй таку витончену річ.

— Не дивися на знімки, — сумно всміхнулася Ла Венера. — То були часи, коли я вважала, що світ може дати мені щастя.

Турі зрозумів, що вона привела його сюди почасти саме для того, щоб він їх побачив.

Жінка ногою висунула з кутка кімнати маленького стільчика, Гільяно сів на нього. З гарненької скриньки, обтягнутої шкірою й оздобленої золотими нитками, вона дістала ножиці, бритву й гребінець, — їх бандит Канделерія якось приніс додому на Різдво, — тоді пішла до спальні й винесла звідти білу тканину, якою прикрила Гільяно плечі, і дерев'яну миску, що поставила на стіл поряд із собою. Повз будинок проїхав джип.

— Принести твою зброю з кухні? — спитала Ла Венера. — Може, так тобі буде зручніше?

Гільяно спокійно подивився на неї. Він здавався цілковито незворушним, не хотів турбувати її. Вони обоє знали, що той джип був повний карабінерів і саме їхав до будинку Гільяно. Але він знав іще дві речі: якщо карабінери прийдуть сюди й спробують вибити замкнені двері, Пішотта зі своїми людьми їх переб'ють; і перш ніж вийти з кухні, він пересунув пічку так, щоб ніхто не міг підняти люк.

Він лагідно торкнувся руки жінки.

— Ні, зброя тут мені не потрібна. Якщо ти не захочеш перерізати мені горло бритвою.

Вони обоє засміялися.

А тоді Ла Венера почала стригти Турі Гільяно. Робила це повільно, ретельно, відрізала пасмо за пасмом, складала їх у дерев'яну миску. Гільяно сидів мовчки, зачарований тихим клацанням ножиць, дивився на стіни. Там висіли величезні портрети великого бандита Канделерії. Але великого тільки в цій невеличкій частині Сицилії — так подумав Гільяно, чия юнацька гордість уже вступила в змагання з мертвим чоловіком.

Рутілло Канделерія був привабливий. Високе чоло обрамляло охайно підстрижене хвилясте каштанове волосся, і Гільяно спитав себе, чи це дружина його підстригала. На обличчі бандита виділялися густі кавалеристські вуса, через які він здавався старшим, хоча коли його підстрелили карабінери, мав лише тридцять п'ять років. Тепер це обличчя дивилося з овального портрета мало не з добротою, благословляючи. Тільки очі та вуста видавали його жорстокість. І водночас покірність, наче він знав, яка доля на нього чекає. Як і всі ті, хто піднімав руку на світ, відриваючи від нього жорстокістю й вбивствами що заманеться, як ті, хто укладав власні закони й намагався правити суспільством згідно з ними, він мав зрештою зустріти раптову смерть.

Дерев'яна миска заповнювалася блискучим каштановим волоссям, подібним до гніздечок дрібного птаства. Гільяно відчув, як ноги Ла Венери притискаються до його спини, відчув жар крізь грубу бавовну її вбрання. Коли вона обійшла його, щоб підстригти спереду, то трималася на відстані, однак, коли мусила нахилитися вперед, її пишні груди мало не торкнулися його вуст, і від чистого густого запаху її тіла

його обличчя розпашілося, наче він стояв перед вогнем. Портрети на стіні були забуті.

Жінка крутнула повними стегнами, щоб покласти чергове пасмо волосся в миску. На мить її стегно притулилося до руки Турі, і він відчув шовковисту шкіру навіть крізь її важке чорне вбрання. Він закам'янів. Вона притислася ближче. Щоб стриматися — не задрати її спідницю й не обійняти ці стегна, Гільяно жартома спитав:

— Ми що, Самсон та Даліла?

Ла Венера рвучко відсторонилася. Турі з подивом побачив, що її обличчям біжать сльози. Не думаючи, притягнув її до себе. Вона повільно простягнула руку й поклала срібні ножиці на купку каштанового волосся, що заповнило миску.

А тоді його руки вже стискали її теплі стегна під чорною жалобною сукнею. Вона схилилася й накрила його вуста своїми, немовби хотіла проковтнути його. За мить початкова ніжність між ними перетворилася на тваринну пристрасть, яку з її боку живили три роки вдовиної стриманості, а з його — солодка хіть юнака, що ніколи не куштував жіночого кохання, хіба що куплену вправність шльондр.

У цю першу мить Гільяно втратив і себе, і свій світ. Тіло Ла Венери було таке пишне, горіло такою спекою, що вона пронизувала його до кісток. Груди в неї були повніші, ніж він міг собі уявити: чорна вдовина сукня приховувала й захищала їх. Побачивши ці кулі плоті, він відчув, як кров вдарила йому в голову. А тоді вони вже кохалися на підлозі, одночасно роздягаючись. Вона все шепотіла: «Турі, Турі», — наче в агонії, але він мовчав. Загубився в пахощах, жарі, повноті її тіла. Коли вони закінчили, жінка відвела його в спальню, і там вони кохалися знову. Хлопець не міг повірити в ту насолоду, яку він знайшов у її тілі, власна капітуляція навіть викликала в нього розпач, який втішало тільки те, що вона віддавалася йому ще завзятіше.

Коли Турі заснув, Ла Венера довго вдивлялася в його обличчя, закарбовувала в пам'яті зі страху, що може вже ніколи не побачити його живим. Вона ще пам'ятала останню ніч із чоловіком перед його смертю: після кохання вона відвернулася, заснула й відтоді не могла згадати тієї солодкої маски, на яку перетворюється обличчя кожного коханця. Відвернулася тому, що вже не могла терпіти боязкої нервовості чоловіка, коли він навідувався додому, його страху перед

пасткою, який не давав йому спати, того, як він підскакував, коли вона вставала з ліжка, щоб приготувати їжу чи щось зробити. Тепер Ла Венера дивувалася спокою Гільяно й любила його за це. Любила його, бо він, на відміну від її чоловіка, не приносив до ліжка зброю, не переривав пестоців, щоб прислухатися, чи не блукають поблизу вороги, не пив і не кутив, щоб звірити їй свої страхи. Турі говорив м'яко, але насолоді віддавався з безстрашною, концентрованою пристрасстю. Вона тихо підвелася з ліжка, а він навіть не поворухнувся. Ла Венера трохи зачекала, а тоді пішла на кухню, щоб приготувати йому найкращу свою страву.

Коли Гільяно вранці йшов від неї, він вийшов із головного входу безтурботно, однак сховавши під кожухом свої пістолети. Сказав, що до матері не заходитиме, і попросив попроситися за нього, щоб вона знала, що з ним усе гаразд. Удову злякала така нахабність, вона не знала, що в нього в місті маленька армія, не помітила, що він кілька хвилин тримав двері відчиненими, перш ніж вийти, щоб попередити Пішотту й унеможливити зустріч із карабінерами.

Ла Венера поцілувала його зі зворушливою сором'язливістю й прошепотіла:

— Коли ти прийдеш до мене знову?

— Коли навідаюся до матері, після того прийду до тебе, — відповів він. — А в горах щоночі бачитиму тебе уві сні.

Ці слова заповнили її всеохопною радістю: вона зробила його щасливим.

Жінка зачекала до полудня, а тоді пішла до матері Гільяно. Марії Ломбардо було варто тільки побачити її обличчя, щоб зрозуміти, що сталося. Ла Венера виглядала на десяток років молодшою. У її темно-карих очах танцювали чорні цятки, щоки рожевіли й уперше за майже чотири роки вона була вбрана не в чорне. На ній була святкова сукня, облямована оксамитом, — такі вдягають дівчата на зустріч із матір'ю коханця. Марія Ломбардо відчула вдячність до подруги за її відданість та мужність і задоволення від того, що її плани так вдало втілилися. Це так чудово склалося для її сина — жінка, що ніколи не зрадить, яка ніколи не заявлятиме на нього прав. Хоча мати палко любила Турі, вона не ревнувала його. Крім хіба що моменту, коли Ла Венера розповіла, що приготувала для нього найкращий свій пиріг із м'ясом

кролика та шматками зрілого сиру, густо посипаними перцем, і що Турі їв за п'ятьох і присягнувся, що ніколи нічого смачнішого не куштував.

Розділ 15

Навіть на Сицилії, у землі, де чоловіки вбивали один одного з тою ж лютою завзятістю, з якою іспанці б'ють биків, убивче безумство жителів Корлеоне завдавало людям жаху. Супротивні родини винищували одна одну у сварці за одне оливкове дерево, сусіди позбавляли один одного життя за те, що хтось узяв більше води із загального джерела, чоловік міг померти від любові, тобто якщо подивився без поваги на чийсь дочку чи дружину. Навіть холонокровних «друзів друзів» не обійшла ця напасть: різні гілки в Корлеоне билися між собою на смерть, аж поки дон Кроче їх не вгамував.

І це в такому місті Стефан Андоліні заслужив прізвисько *Fra Diavalo* — Брат-диявол.

Дон Кроче викликав його з Корлеоне й проінструктував. Він мав приєднатися до банди Гільяно, завоювати їхню довіру й лишатися з ними, аж поки дістане нові накази від дона. Тим часом Андоліні має постачати йому інформацію щодо справжньої сили Гільяно, вірності Пассатемпо й Терранови. Відколи вірність Пішотти запитань не викликала, лишалося тільки зважити слабкості юнака. І ще Андоліні, як випадє нагода, мав убити Гільяно.

Стефан Андоліні не боявся великого Гільяно. Він був рудий, а руді — така рідкість для Італії, що він потай вважав, що правила моралі його не обходять. Як гравець в азартні ігри вірить, що система не підведе його, так і Стефан Андоліні вважав, що ніхто не в змозі його обдурити.

Він обрав собі на поміч двох молодих *ricciotti* — юних убивць, які вчилися у мафії й сподівалися стати її членами, однак іще не були допущені до цієї честі. Разом вони рушили до гірського лігва Гільяно з наплічниками та лупарами, і, звісно ж, їх перестрів мандрівний патруль із Пішоттою на чолі.

Пішотта вислухав історію Стефана Андоліні, й оком не змигнувши. Андоліні розповів, що його шукають карабінери та таємна поліція у зв'язку з убивством агітатора-соціаліста в Корлеоне. То була щира правда. Рудий тільки не сказав, що доказів у поліції не було й шукають

його хіба що заради допиту, і допит той завдяки впливу дона Кроче мав бути швидше м'який, аніж виснажливий. Ще Андоліні розповів Пішотті, що цих двох, які прийшли з ним, поліція також розшукує як спільників у змові й вбивстві. Це теж була правда. Однак розповідаючи все це, убивця відчув, як у ньому росте занепокоєння. Пішотта дивився на нього як людина, що зустріла когось знайомого чи того, про кого чимало чула.

Андоліні сказав, що прийшов у гори, сподіваючись приєднатися до банди Гільяно, а тоді виклав козирну карту на стіл. У нього було схвалення самого батька Гільяно. Він, Стефан Андоліні, був кузен великого дона Віто Корлеоне з Америки. Пішотта кивнув. Рудий вів далі. Дон Віто Корлеоне народився в містечку Корлеоне й мав прізвище Андоліні. Ще юнаком, коли його батька вбили, а на нього самого почали полювати, він утік до Америки, де й став великим Хрещеним батьком. Коли ж повернувся на Сицилію, щоб помститися батьковим убивцям, Стефан Андоліні був одним із його *ricciotti*. Згодом він полетів до дона в Америку по винагороду й там зустрів батька Гільяно, який клав цеглу для нового маєтку дона на Лонг-Айленді. Вони потоваришували, і, перш ніж рушити в гори, Андоліні зупинявся в Монтелепре, щоб узяти благословення Сальваторе Гільяно-старшого.

Пішотта замислився, слухаючи цю історію. Він не довіряв цьому прибульцеві — його рудому волоссю, обличчю вбивці. І його *ricciotti* йому не подобалися. Тож довелося говорити за сицилійським звичаєм.

— Я відведу вас до Гільяно, — мовив Пішотта, — але тримайте свої лупари за спиною, поки він із вами не поговорить. Не знімайте без дозволу.

Стефан Андоліні широко всміхнувся й надзвичайно приязним тоном відповів:

— Я впізнав тебе, Аспану, я тобі довіряю. Зніми лупару з мого плеча, і нехай твої люди зроблять те саме з моїми *ricciotti*. Певен, після розмови з Гільяно він поверне нам зброю.

— Ми не в'ючні тварини, щоб носити їх за вами, самі несіть, — сказав Пішотта й повів їх через гори до сховища Гільяно на краю скелі, звідки було видно Монтелепре.

Понад п'ятдесят бандитів розсіялися по всій скелі, чистили зброю, лагодили речі. Гільяно сидів за столом, дивився вниз у бінокль.

Пішотта заговорив із ним, перш ніж привести новобранців. Він розповів йому все, а тоді додав:

— Турі, мені він здається трохи «цвілим».

Так сицилійці говорили про тих, хто міг донести.

— І тобі здається, що ти його вже бачив? — перепитав Гільяно.

— Чи то чув про нього, — сказав Пішотта. — Чимось він мені знайомий, але ж руді трапляються нечасто. Я мав би його пам'ятати.

— Ти чув про нього від Ла Венери, — тихо мовив Гільяно. — Вона називала його Мальпело⁸, не знала, що його звать Андоліні. Мені теж про нього розповідала. Він приєднався до банди її чоловіка, а місяць потому карабінери влаштували йому засідку й убили. Ла Венера теж йому не довіряла, казала, що він надто хитрий.

До них підійшов Сільвестро.

— Не варто довіряти рудому. Я зустрів його в штабі в Палермо, він часто бачився наодинці з комендантом карабінерів.

— Спустіться в Монтелепре й приведіть мого батька, — наказав Гільяно. — А тим часом тримайте його під наглядом.

Пішотта відправив Терранову по батька Гільяно, а сам пішов до трійці, яка чекала, сидячи просто на землі. Він нахилився й забрав зброю Стефана Андоліні. Члени банди оточили прибульців, наче вовки, що збираються навколо полеглої здобичі.

— Не проти, якщо я позбавлю тебе необхідності тягати це? — вишкірився Пішотта.

Стефан Андоліні спочатку здавався стривоженим, але тоді його обличчя розпливлося гримасою. Він знизав плечима. Пішотта кинув лупару одному зі своїх. Зачекав хвилинку, переконуючись, що його люди готові. Тоді потягнувся до лупар двох *picciotti* Андоліні. Один із них відштовхнув Пішотту швидше від страху, аніж зі злості й поклав руку на обріз. У наступну ж мить, так швидко, як змія показує язик, у руці Пішотти з'явився ніж. Він рвонувся вперед і ножем перерізав горло юнака. Рожева кров фонтаном вистрелила у свіже гірське повітря, тіло завалилося набік. Пішотта схилився, закритий його собою й

одним швидким ударом завершив почате. Тоді кількома копняками скинув тіло в яр.

Інші бандити Гільяно скочили на ноги, наставляючи на прибульців зброю. Андоліні, не встаючи із землі, підняв руки й роззирнувся, благаючи їх очима. Другий *ricciotto* потягнувся був по свою зброю, але Пассатемпо, який стояв у нього за спиною, радісно шкірячись, розрядив свого пістолета йому в голову. Горами покотилося відлуння пострілів. Ніхто не рушив із місця, блідий Андоліні трусився від страху, Пассатемпо не опускав зброї. А тоді Гільяно тихо мовив від краю скелі:

— Позбудьтеся тіл і прив'яжіть Мальпело до дерева, поки батько не прийшов.

Тіла загорнули в бамбукові сітки й віднесли до глибокої ущелини. За ними вниз полетіло каміння за старим забобоном: щоб сморід не піднявся. То було завданням Пассатемпо, який позабирав із тіл усе цінне, перш ніж поховати їх. Гільяно весь час доводилося боротися з огидою до Пассатемпо. Ніякі роз'яснення не могли перетворити цю тварину на лицаря.

Уже в сутінках, годин за сім потому, до табору нарешті привели батька Гільяно. Стефана Андоліні відв'язали від дерева й притягнули до печери, освітленої гасовими лампами. Батько Гільяно розлютився, побачивши, у якому той стані.

— Цей чоловік — друг мені, — сказав він синові. — Ми обидва працювали на Хрещеного батька в Америці. Я сказав йому, що він може приєднатися до твоєї банди, що до нього добре поставляться.

Він потиснув руки Андоліні.

— Я перепрошую. Мій син, певно, щось не так зрозумів або ж наслухався чуток про тебе.

На мить батько замовк, збентежений. Йому було боляче бачити давнього друга таким переляканим: Андоліні ледве на ногах тримався.

Убивця був упевнений, що його стратять. Що все це — фарс. Від того, як напружилися м'язи, готові прийняти кулі, боліла шия ззаду. Він мало не плакав від власної необачності, через яку недооцінив Гільяно. Те, як швидко бандити розправилися з двома його *ricciotti*, насправді шокувало рудого.

Синьйор Гільяно відчував, що його син — смертельна небезпека для його друга.

— Турі, чи я часто чогось у тебе прошу? — спитав він його. — Якщо ти маєш щось проти цього чоловіка, вибач йому й відпусти. Він був добрий до мене в Америці й надіслав тобі на хрещення подарунка. Я довіряю йому й ціную його дружбу.

— Тепер, коли ти визнав його, — відповів Турі, — до нього ставитимуться як до почесного гостя. Якщо він схоче залишитись у моїй банді — ласкаво прошу.

Батька Гільяно відвезли в Монтелепре верхи, щоб він зміг заночувати у своєму ліжку. А коли він поїхав, Гільяно поговорив зі Стефаном Андоліні наодинці.

— Я знаю про вас із Канделерією, — мовив він. — Ти шпигував для дона Кроче, коли приєднався до його банди. Канделерія загинув через місяць, його вдова пам'ятає тебе. З того, що вона мені розповідала, неважко зрозуміти, що сталося. Ми, сицилійці, знаємося на розв'язанні загадок зради. Банди вигнанців зникають. Влада стає на диво розумною. Я сиджу на своїй горі та весь день міркую. Я думаю про владу Палермо — раніше вони не були такі меткі. А тоді дізнаюся, що міністр юстиції в Римі й дон Кроче змовилися. І ми з тобою знаємо, що розуму дона Кроче стане на них двох. Отже, це саме дон прибирає бандитів з дороги для Рима. Тоді я думаю, що скоро прийде моя черга й до мене навідаються його шпигуни. І от я чекаю, і чекаю, і дивуюся, чого це дон так тягне. Бо ж я без зайвої скромності — найцінніша здобич із них усіх. А тоді сьогодні бачу вас трьох у свій бінокль. І думаю: «Ха, це ж знову Мальпело. Я буду йому радий». Але я все одно мушу тебе вбити. Щоб не засмучувати мого батька, твоє тіло просто зникне.

Стефан Андоліні на мить забув про страх.

— Ти обдуриш власного батька? І ти називаєш себе сином Сицилії? — закричав він і плюнув на землю. — Тоді вбий мене й лети просто в пекло.

Пішотта, Терранова та Пассатемпо теж були ошелешені. Але Гільяно вже дивував їх раніше багато разів. Він був такий чесний, так пишався тим, що дотримується слова, завжди говорив про справедливість для всіх, а тоді раптом робив щось таке, що їм здавалося лиходійством. Не

те щоб вони були проти вбивства Андоліні: хай вб'є сотню таких Андоліні, тисячу. Але зрадити слово, що він дав батькові, обдурити його — цього не можна було пробачити. Тільки капрал Сільвестро, схоже, зрозумів його.

— Він ставить під небезпеку життя нас усіх тому, що його батько має м'яке серце, — сказав він.

— Покайся перед Господом, — тихо мовив до Андоліні Гільяно й зробив знак Пассатемпо. — Маєш п'ять хвилин.

Руде волосся Андоліні, схоже, стало дибки. Він рвучко заговорив:

— Перш ніж убити мене, поговори з абатом Манфреді.

Гільяно з подивом подивився на нього, і з вуст рудого полилися слова:

— Ти якось сказав абатові, що винен йому послугу, що він може просити в тебе будь-що.

Гільяно добре пам'ятав цю обіцянку. Як про неї міг дізнатися цей чоловік?

Андоліні вів далі:

— Ходімо до нього, і він попросить зберегти мені життя.

— Турі, — втрутився зі зневагою в голосі Пішотта, — на те, щоб доправити туди посланця й отримати його відповідь, піде ще один день. І невже абат вплине на тебе більше, ніж твій власний батько?

Гільяно ще раз усіх здивував:

— Зв'яжіть йому руки та ноги так, щоб він міг іти, але не бігти. Дайте мені охорону з десятка людей. Я сам відведу його в монастир, і якщо абат не благатиме залишити йому життя, він зможе там сповідатися. Тоді я страчу його й віддам тіло ченцям для поховання.

Гільяно з бандою прибув до воріт монастиря, коли сходило сонце й ченці йшли працювати в полях. Турі Гільяно дивився на них, усміхаючись. Невже лише два роки тому він сам ходив туди зі священниками в коричневій рясі та пожмаканому чорному американському капелюсі? Він згадав, як його це тішило. Хто б тоді уявив собі його нинішню жорстокість? На нього напливла ностальгія за тими старими днями мирної роботи в полях.

Сам абат прийшов до воріт привітати їх. Висока фігура в чорній рясі завагалася, коли полонений зробив крок уперед, та все ж розкрила

йому обійми. Стефан Андоліні обійняв старого, розцілував в обидві щоки й сказав:

— Батьку, ці люди хочуть убити мене, тільки ти можеш мене порятувати.

Абат кивнув. Він простягнув руки до Гільяно, який вийшов уперед обійняти його. Тепер Турі все зрозумів. Особливий наголос на слові «батько» — то не чоловік звертався до святого отця, то син говорив до свого батька.

— Я прошу зберегти цьому чоловікові життя, — сказав Манфреді, — заради мене.

Гільяно зняв мотузку з рук та ніг Андоліні.

— Він ваш, — сказав розбійник.

Андоліні мішком осів на землю, ослаблий від страху, що покинув його тіло. Абат підтримав його своїм власним слабким тілом і звернувся до Гільяно:

— Ходімо до трапезної. Твоїх людей нагодують, а ми втрюх зможемо обговорити, що нам робити далі. — Він повернувся до Андоліні. — Любий мій сину, небезпека ще не минула. Що скаже дон Кроче, коли дізнається про все це? Мусимо порадитися або тобі кінець.

Абат мав власну невеличку вітальню, де вони втрюх зручно розмістилися. Двом гостям принесли сиру та хліба.

Абат сумно всміхнувся до Гільяно.

— Один із багатьох моїх гріхів. Я став його батьком, коли був юним. О, ніхто не знає, скільки спокус чекає на парафіяльного священика на Сицилії. Я не опирався. Скандал приховали, його мати вийшла за Андоліні. З одних рук до інших перейшла чимала сума грошей, і я зміг піднятися у лоні церкви. Та ніхто не здатен передбачити іронію небес. Мій син виріс убивцею. І цей хрест я мушу нести, хоча маю відповісти за чимало власних гріхів.

Тон абата змінився, коли він розвернувся до Андоліні.

— Послухай мене уважно, сину. Ти вже вдруге завдячуєш мені життям. Зрозумій же, кому тепер ти маєш бути відданий. Це Гільяно. Ти не можеш повернутися до дона. Він питає себе, чому Турі зберіг тобі життя й убив двох інших? Він запідозрить зраду, і це буде смертним вироком. Ти мусиш у всьому зізнатися донові й попросити

залишити тебе в банді. Будеш приносити йому інформацію, будеш зв'язковим між «друзями друзів» та армією Гільяно. Я сам піду до дона й розповім йому, що хорошого з того вийде. Скажу, що ти будеш відданий Гільяно, але не на шкоду йому. Дон Кроче думатиме, що ти зрадиш цього чоловіка, який подарував тобі життя. Але я кажу тобі: якщо ти не лишишся вірним Гільяно, я прокляну тебе навіки. Ти понесеш прокляття батька із собою в могилу.

Абат знову звернувся до Гільяно:

— Тепер я попрошу тебе про другу послугу, любий мій Турі Гільяно. Візьми мого сина до своєї банди. Він битиметься за тебе, виконуватиме твої накази й — присягаюся — буде тобі вірний.

Турі ретельно обміркував усе це. Він був певен, що з часом завоює прихильність Андоліні, і знав його відданість батькові, абату. Отже, шанси, що Андоліні зрадить, були невеликі, і від зради цілком можна було вберегтися. Стефан Андоліні може стати корисним для операцій банди, але ще більшу користь може дати як джерело інформації про імперію дона Кроче.

— А що ви скажете донові Кроче? — спитав Гільяно. Абат на мить замислився.

— Я поговорю з ним, я маю вплив. А тоді побачимо. То ти візьмеш мого сина до себе?

— Так, присягаюся вам, — сказав Гільяно. — Але якщо він мене зрадить, ваші молитви не встигнуть перехопити його на шляху до пекла.

Стефан Андоліні жив у світі, у якому довіри було мало, можливо, саме тому його обличчя з роками склалося в таку вбивчу маску. Він знав, що на нього чекає життя акробата, який постійно хитатиметься на межі смерті. Жоден вибір не обіцяв йому безпеки. Утішало тільки те, що милосердя, яке випромінював Гільяно, порятувало його. Та ілюзій він не мав. Турі Гільяно був єдиний, кого він коли-небудь боявся.

З того дня Стефан Андоліні став членом банди Гільяно. А в прийдешні роки так прославився своєю жорстокістю й побожністю, що його прізвисько — Fra Diavolo — знала вся Сицилія. Побожність ішла від того, що щонеділі він ходив на службу, зазвичай — до містечка Віллаби, де служив отець Бенджаміно. І в сповідальні він

розповідав йому таємниці банди, які сповідник передавав донові Кроче. Але тільки ті таємниці, які наказував розповісти сам Гільяно.
[8](#) *Maipelo* (*итал.*) — буквально «зле волосся».

Частина III

Майкл Корлеоне

1950

Розділ 16

«Фіат» обігнув містечко Трапані й виїхав на дорогу вздовж пляжу. Майкл Корлеоне та Стефан Андоліні прибули до більшої, ніж зазвичай, вілли з трьома невеликими окремими будинками. Віллу оточувала стіна, прохід був тільки з боку пляжу, ворота охороняли двоє чоловіків. Усередині Майкл побачив великого, повного чоловіка в одязі, який здавався чужим у цьому пейзажі: спортивний піджак, слакси, розстібнута трикотажна сорочка-поло. Поки вони чекали, коли ворота відчинять, Майк побачив усмішку на широкому обличчі чоловіка й з подивом відзначив, що це Пітер Клеменца.

Клеменца був одним із помічників батька Майкла Корлеоне в Америці. Що він тут робить? Майкл востаннє бачив його тієї фатальної ночі, коли Клеменца позбувся пістолета, яким убив капітана поліції й Турка, Соллоццо. Він запам'ятав жаль і сум на обличчі Клеменци тієї миті, два роки тому. Тепер він був щиро радий бачити Майкла. Витягнув його з крихітного «фіата» й мало не роздушив у ведмежих обіймах.

— Майкле, як приємно тебе бачити! Я роками чекав можливості сказати тобі, як я тобою пишаюся, який ти молодець. А тепер усім твоїм негараздам кінець. За тиждень ти будеш разом із родиною, буде велике свято. Там усі чекають на тебе, Майкі.

Він лагідно дивився в обличчя Майкла, тримаючи його у своїх велетенських руках, і водночас вивчав його. Перед ним був уже не просто юний герой війни. За час, проведений на Сицилії, хлопчик став чоловіком: обличчя Майкла вже не було таким відкритим, воно набуло гордовитої замкненості уродженця Сицилії. Молодий Корлеоне був готовий по праву зайняти своє місце в родині.

Майкл був радий бачити кремезного, огрядного Клеменцу, його широке, важке обличчя. Спитав, чи є новини від родини. Батько Майкла вже отямився після спроби вбивства, але зі здоров'ям у нього було погано. Клеменца скорботно похитав головою.

— Коли у твоєму тілі роблять дірки, байдуже, як добре ти видужуєш. Нічого хорошого з того не буде. Але твого батька не вперше підстрелили. Він як той бик. Упорається. Убивство Сонні — ось що зашкодило і йому, і твоїй матері. То було жорстоко, Майкі, автомати просто розірвали його на шмаття. То було неправильно, вони не мали цього робити. Просто зі злості. Але в нас є плани. Батько все тобі розповість, коли ми доправимо тебе додому. Усі так радіють твоєму поверненню.

Стефан Андоліні кивнув Клеменці — вони, вочевидь, були знайомі. Тоді потиснув Майклові руку й сказав, що мусить їхати, бо ще має справи в Монтелепре.

— Хоч би що ти почув, — мовив він, — запам'ятай, що я завжди був вірний Турі Гільяно й що він довіряв мені до кінця. Якщо його зрадять, то буду не я.

Він затнувся від щирості почуттів, що переповнювали його.

— І тебе я не зраджу.

Майкл повірив йому.

— Може, залишишся, поїмо й вип'ємо разом, — запропонував він.

Стефан Андоліні похитав головою. Він сів у «фіат» і виїхав за ворота, які негайно замкнулися за ним.

Клеменца провів Майкла до головної вілли. Біля паркану та на пляжі, де маєток був відкритий до моря, патрулювали охоронці. Невелика пристань тягнулася вперед, у напрямку далекого африканського берега; до причалу був прив'язаний великий швидкий моторний човен з прапором Італії.

У будинку їх зустріли дві старі жінки в чорному — жодної світлої плями: шкіра темна від сонця, на головах чорні серпанки. Клеменца наказав їм принести до Майклової спальні миску з фруктами.

Тераса спальні виходила на синє Середземне море, яке немовби розривалося посередині, там, де його розбивав промінь ранкового світла. Рибальські човни з яскравими блакитними й червоними вітрилами майоріли на горизонті, наче кульки понад водою. На терасі

стояв маленький столик, накритий важкою темно-брунатою скатертиною, за ним сиділи двоє чоловіків з еспресо та глеком червоного вина.

— Виглядаєш утомленим, — сказав Клеменца. — Поспи трохи, а тоді я розповім тобі всі подробиці.

— Було б непогано, — відповів Майкл. — Але спочатку скажи, чи моя мати в доброму здоров'ї?

— Усе добре. Вона чекає на тебе вдома. Не можна її розчарувати, після Сонні то буде занадто.

— А батько, — знову запитав Майкл, — він повністю одужав?

Клеменца засміявся; сміх був неприємний.

— Абсолютно. П'ять «родин» іще дізнаються. Твій батько чекає, коли ти будеш удома, Майку. У нього щодо тебе великі плани, не можна його підвести. Тож не надто переживай за Гільяно: якщо він з'явиться, заберемо його із собою. Як буде далі комизитися, то залишиться тут.

— Це батьків наказ? — мовив Майкл.

— Щодня до Тунісу прилітає посланець, — відповів Клеменца, — я навідуюся до нього човном. Це він переказав мені вчора. Спершу дон Кроче мав нам допомогти, чи так казав твій батько, перш ніж я поїхав зі Штатів. Але ти знаєш, що сталося в Палермо після того, як ти вчора поїхав? Хтось намагався вивести Кроче з гри. Перелізли через стіну, убили чотирьох його охоронців. Сам дон утік. То що відбувається, чорт забирай?

— Господи, — зронив Майкл. Він пам'ятав, якими пересторогами дон Кроче оточив готель. — Гадаю, то був наш приятель Гільяно. Сподіваюся, ви з батьком знаєте, що робите. Я такий утомлений, що й думати не можу.

Клеменца підвівся, поплескав його по плечу.

— Майкі, поспи трохи. Коли прокинешся, познайомишся з моїм братом. Чудовий чоловік, схожий на твого батька — такий же розумний, такий же міцний, і він у цій частині країни справжній бос, забудь про того Кроче.

Майкл роздягнувся, ліг у ліжку. Він не спав уже більш ніж тридцять годин, і все одно його розум був неспокійний, не давав спочинку тілу. Він відчував спеку вранішнього сонця, хоч і зачинив важкі дерев'яні віконниці. Важко пахнули квіти й лимонові дерева. Майкл

обмірковував події останніх днів. Як Пішотта та Андоліні могли так вільно пересуватися? Чому Гільяно, схоже, у найменш прийнятний для цього час вирішив, що дон Кроче — його ворог? Такі помилки не властиві сицилійцям. Зрештою, він сім років прожив у горах вигнанцем, цього було достатньо. Йому, певно, хотілося кращого життя, яке він не міг мати тут, але в Америці воно було цілком реальне. І це точно входило до його планів, інакше він не відправив би свою вагітну наречену поперед себе. Раптом йому спало на думку, що відповідь на всі ці загадки в тому, що Гільяно заповзвся піти у свій останній бій. Його не лякала смерть тут, на рідній землі. Різні плани, різні змови спліталися до остаточного задуму, про який Майкл ніяк не міг знати. Тож мусив бути готовий до всього, адже Майкл Корлеоне не хотів померати на Сицилії. Він не був частиною цього конкретного міфу.

Майкл прокинувся у своїй просторій спальні, відчинив віконниці, які хитнулися назовні, на білий кам'яний балкон, що мерехтів під сонцем ранку. Під балконом глибоким синім килимом до самого виднокраю простягалось Середземне море. Воду пронизували багряні пасма — то рибалки на човнах зникали з очей. Майкл кілька хвилин спостерігав за ними, зачарований красою моря та величних скель Еріче на північному узбережжі.

Кімнату заповнювали великі, по-сільському прості меблі. На столі стояли синя емальована миска та глек із водою, на спинці стільця висів грубий коричневий рушник. Стіни прикрашали картини, що зображували святих та Діву Марію з немовлям Ісусом на руках. Майкл вмився й вийшов із кімнати. Унизу сходів на нього чекав Пітер Клеменца.

— О, тепер ти краще виглядаєш, Майкі, — мовив він. — Добрячий обід поновить твої сили, тоді можна буде й про справи поговорити.

Він провів Майкла на кухню, де стояв довгий дерев'яний стіл. Вони сіли, стара жінка в чорному, наче чаклунка, з'явилася біля плити, налила два горнятка еспресо й подала їм. Тоді так само магічно нізвідки дістала тарілку з яйцями та ковбасою, поставила її на стіл. З пічки вийняла великий, схожий на сонце буханець хліба із засмаглою скоринкою, тоді зникла в кімнаті за кухнею, не прийнявши Майклової

подяки. Саме тоді в кімнаті з'явився чоловік. Він був старший за Клеменцу, утім такий на нього схожий, що Майкл одразу зрозумів: це дон Доменік Клеменца, брат Пітера. Дон Доменік був зовсім інакше вбраний. На ньому були чорні оксамитові штани, заправлені в грубі коричневі чоботи, біла шовкова сорочка з брижами на рукавах і довгий чорний жилет, на голові — кептар. У правій руці чоловік тримав батіг, який кинув у куток від дверей. Майкл підвівся, щоб привітатися з ним, і дон Доменік Клеменца розкрив йому свої дружні обійми.

Вони разом сіли за стіл. Дон Доменік поведився з природженою гідністю та владністю, які нагадували Майклові про батька, так само як і старомодна ввічливість. Пітер Клеменца помітно захоплювався старшим братом, а той ставився до нього з тою поблажливою приязню, яку старший може виявляти до легковажного молодшого. Це вразило Майкла й розважило, адже в Америці Пітер Клеменца був найдовіреніший і найнебезпечніший сарогегіме⁹ його батька.

Дон Доменік мовив поважно, але з іскоркою в очах:

— Майкле, для мене велика приємність і честь те, що твій батько, дон Корлеоне, віддав тебе під мою опіку. Ти можеш допомогти мені розгадати одну загадку. Оцей мій негодящий брат — невже він справді має такий успіх в Америці, як розповідає про те? Невже він піднявся так високо, цей мій молодший, якому я ніколи не міг довірити навіть свиню зарізати? Невже дон Корлеоне справді зробив його своєю правою рукою? Він каже, що керує більш ніж сотнею людей. Як я можу в це повірити?

З цими словами він лагідно поплескував брата по плечу.

— Усе правда, — відповів Майкл. — Батько завжди казав, що продавав би оливкову олію, якби не ваш брат.

Усі засміялися.

— А я без нього провів би більшу частину життя у в'язниці, — сказав Пітер Клеменца. — Він навчив мене думати, а не відразу хапатися за зброю.

Дон Доменік зітхнув.

— Я всього лише бідний фермер. Так, сусіди приходять до мене по пораду, і тут, у Трапані, кажуть, що я людина важлива. Мене називають Невірним, бо я не слухаюся дона Кроче. Можливо, це не надто

розумно, можливо, Хрещений батько знайде спосіб краще порозумітися з доном Кроче. Але для мене це неможливо. Може, я і Невірний, але тільки для тих, хто не має честі. Дон Кроче збуває інформацію уряду, а для мене це *infamita*¹⁰. Байдуже, які він має на те причини. Старі шляхи досі найкращі, Майкле, ти сам це побачиш у наступні кілька днів.

— Я в цьому впевнений, — ввічливо мовив Майкл. — І вдячний вам за допомогу, яку ви надаєте мені.

— У мене є справи, — сказав дон Доменік. — Якщо тобі щось знадобиться, відправ когось по мене.

Він забрав батіг і вийшов.

Пітер Клеменца сказав:

— Майкле, твій батько зголосився допомогти Турі Гільяно вибратися з країни з поваги й дружби до батька Гільяно. Але твоя безпека понад усе. Тут у твого батька все ще є вороги. Гільяно має тиждень на зустріч із тобою. Але якщо він не з'явиться, ти маєш повернутися до Сполучених Штатів один. Такі я маю накази. В Африці чекає особливий літак, ми можемо поїхати будь-коли. Тільки слово скажи.

— Пішотта говорив, що скоро приведе Гільяно до мене, — відповів Майкл.

Клеменца присвиснув.

— То ти бачився з Пішоттою? Чорт, його шукають так само ретельно, як і самого Гільяно. Як він зміг вибратися з гір?

Майкл знизав плечима.

— У нього була одна з тих особливих перепусток із червоною облямівкою та підписом міністра юстиції. І це мене непокоїть.

Пітер Клеменца похитав головою, а Майкл продовжив:

— Той, хто мене сюди привіз, Андоліні, — ти його знаєш, Піте?

— Так, — відповів Клеменца. — Він працював на нас у Нью-Йорку, владнав кілька дрібних справ, а от батько Гільяно був розумний і дуже вправний із цеглою. Вони обидва дурні, що повернулися. Та серед сицилійців таких багато. Вони не можуть забути своїх брудних місцевих будиночків. Я цього разу привіз собі на поміч двох таких, вони двадцять років не були вдома. Тож ідемо ми погуляти, поблизу Еріче — чудове містечко, Майкі, — ходимо собі в полях поміж тих

всіх овець, п'ємо вино, і от нам треба відлити. Стали собі для цього, а коли закінчили, ті двоє підстрибують високо вгору й верещать: «Хай живе Сицилія!» От що тут зробиш? Такі вони, сицилійці, аж до самої смерті.

— Так, але як щодо Андоліні? — знову запитав Майкл.

Клеменца знизав плечима.

— Він кузен твого батька. Був одним із довірених людей Гільяно в останні п'ять років. Але до того був близький до дона Кроче. Хтозна? Він небезпечний.

— Андоліні привезе сюди наречену Гільяно, — сказав Майкл. — Вона вагітна. Маємо переправити її в Штати, вона надішле назад кодове слово, і Гільяно знатиме, що маршрут працює, тоді й прийде до нас. Я пообіцяв, що ми це зробимо, це нічого?

Клеменца присвиснув.

— Я й не чув, щоб у Гільяно була дівчина. Звісно, можна й так.

Вони вийшли надвір, до великого саду. Майкл побачив охоронців біля воріт, та й унизу пляжем прогулювалося принаймні шестеро озброєних чоловіків. Величезний моторний човен стояв біля маленького пірса. Група людей у садку вочевидь чекала на зустріч із Пітером Клеменцою. Їх було зо двадцять, усі типові сицилійці в припиленому одязі, з крилатими капелюхами, наче бідніші версії дона Доменіка.

У дальній частині саду під лимоновим деревом стояв овальний дерев'яний столик із простими стільцями навколо нього. Клеменца з Майклом сіли, і тоді він гукнув до гостей. Від групи відділився чоловік, підійшов до них і сів за стіл. Клеменца розпитував його про життя. Чи він одружений? Чи має дітей? Чи довго працює на дона Доменіка? Хто його родичі в Трапані? Чи не думав він поїхати в Америку на заробітки? На останнє запитання всі неодмінно відповідали «так».

Стара в чорному винесла їм великий глек вина зі свіжими лимонами, тоді — тацю з багатьма склянками. Кожному з опитуваних Клеменца пропонував випивку й сигарету. Коли він закінчив, останній гість відійшов і група пішла геть із саду, Клеменца спитав Майкла:

— Ніхто з них не видався тобі неправильним?

Майкл знизав плечима.

— Вони для мене всі однакові. Усі хочуть в Америку.

— Нам удома потрібна свіжа кров, — сказав Клеменца. — Ми втратили багато людей і можемо втратити ще більше. Щоп'ять років чи десь так я повертаюся додому й привожу із собою дванадцять хлопців. Я сам їх треную. Спочатку дрібна робота: збирання, фізична сила, охорона. Випробовую їх на вірність. Коли мені здається, що час слухний, і є нагода, даю їм можливість проявити себе. Але з цим я дуже обережний. Якщо вже вони заходять так далеко, то знають, що матимуть від мене хороші гроші до кінця їхніх днів, якщо будуть вірні. Усі тут знають, що я рекрутую до сім'ї Корлеоне, і кожен чоловік у провінції хоче зустрітися зі мною. Але добирає їх мій брат. Ніхто не пройде до мене без його згоди.

Майкл обвів очима прекрасний сад із його барвистими квітами, запашними лимонами, старими статуями богів, викопаними з прадавніх руїн, та новими статуями святих, пофарбованими в рожеве стінами навколо вілли. Чудові декорації для добору дванадцяти вбивчих апостолів.

Ближче до кінця дня маленький «фіат» знову з'явився біля воріт вілли, охорона пропустила його. За кермом сидів Андоліні, а поруч із ним — дівчина з довгим вугільно-чорним волоссям і витонченим овальним обличчям живописної Мадонни. Коли вона виходила з авто, Майкл помітив, що вона й справді вагітна; хоча скромна широка сукня дівчини була звична для сицилійського жіноцтва, вона була не чорна, а біло-рожева з жахливим квітковим візерунком. Але обличчя дівчини було таке красиве, що сукня зрештою не мала жодного значення.

Майкл Корлеоне був здивований, побачивши на задньому сидінні маленьку постать Гектора Адоніса. Саме Адоніс познайомив їх. Дівчину звали Джустіна. У ній не було сором'язливості юності; це сімнадцятирічне обличчя мало силу старшої жінки, наче вона вже пізнала смак життєвих трагедій. Вона пильно розглянула Майкла, перш ніж кивнути головою, визнаючи їхнє знайомство. Наче намагалася знайти в його лиці натяк на зраду.

Одна зі старих жінок відвела її нагору, до кімнати, а Андоліні дістав з автомобіля її речі — одну невелику валізу. Майкл сам відніс валізу до будинку.

Того вечора вони повечеряли разом, усі, крім Андоліні, який поїхав назад на своєму «фіаті». Гектор Адоніс залишився. За столом вони обговорювали плани з переправлення Джустіни до Америки. Дон Доменік сказав, що човен до Тунісу вже готовий, і так буде далі, бо вони не знають, коли саме приїде Гільяно, а тоді вже діяти доведеться швидко.

— Хто знає, яке зло він приведе за собою, — з легкою посмішкою завважив дон Доменік.

Пітер Клеменца сказав, що поїде з Джустіною до Тунісу й переконається, що вона сіла на особливий літак із документами, що дадуть їй змогу без перешкод в'їхати до Сполучених Штатів. А тоді він повернеться на віллу.

Опинившись в Америці, Джустіна передасть їм кодове слово, тоді й почнеться остання операція з порятунку Гільяно.

Сама Джустіна за вечерею майже не говорила. Дон Доменік спитав, чи готова вона до подорожі цієї ж ночі, після такого тривалого денного переїзду. Коли дівчина відповідала, Майкл зрозумів, чим вона мала привабити Гільяно. То були палючі чорні очі, рішуче підборіддя й вуста сильної сицилійської жінки, її владна мова.

— Подорожувати легше, ніж працювати, і не так небезпечно, як ховатися, — мовила вона. — Я ночувала в горах і полях із вівцями, то чому б мені не заночувати на кораблі чи на літаку? Авжеж, там буде тепліше.

Говорила Джустіна з юнацькою гордістю, але коли підняла склянку вина, руки в неї тремтіли.

— Мене турбує тільки те, чи зможе Турі втекти. Чому він не міг поїхати зі мною?

— Джустіно, — м'яко заговорив Гектор Адоніс, — він не хотів наражати тебе на небезпеку своєю присутністю. Йому важче подорожувати, слід ужити більше пересторог.

— Човен відвезе тебе до Африки перед світанком, Джустіно, — сказав Пітер Клеменца. — Можливо, тобі краще відпочити.

— Ні, — відповіла дівчина. — Ні, я не втомилася, і я надто збуджена, щоб спати. Можна мені ще вина?

Дон Доменік наповнив її склянку.

— Пий, це корисно для дитини, а тобі згодом допоможе заснути. Гільяно не передав тобі ніякої звістки для нас?

Джустіна сумно всміхнулася йому.

— Я не бачила його кілька місяців. Він довіряє тільки Аспану Пішотті. Не те щоб він боявся, що я його зраджу, але ж я його слабкість, через яку його можуть дістати. То через усі ті романи, у яких кохання веде до загибелі героїв. Він вважає кохання до мене своєю найстрашнішою слабкістю і, звісно ж, ніколи не звіряє мені своїх планів.

Майклові хотілося більше дізнатися про Гільяно, чоловіка, яким він сам міг би стати, якби його батько лишився на Сицилії, яким міг би стати Сонні.

— Як ви з Турі зустрілися? — запитав він Джустіну.

Дівчина засміялася.

— Я закохалася в нього, коли мені було одинадцять. То було майже сім років тому, Турі перший рік жив вигнанцем, але в нашому селищі вже був відомий. Ми з молодшим братом працювали в полях з нашим батьком, і він дав мені пачку банкнот віднести матері. Ми з братом тоді були дурними дітлахами й так пишалися тим, скільки ж грошей у нас в руках, що ходили, вимахуючи ними. На дорозі нас побачили двоє карабінерів, відібрали гроші, насміхалися з нас, поки ми плакали. Ми не знали, що робити, боялись іти додому, боялись повертатися до батька. Тоді з-за кущів вийшов юнак. Він був вищий за більшість сицилійських чоловіків і значно ширший у плечах. Був схожий на тих американських солдатів, яких ми бачили під час війни. У нього із собою був автомат, і все одно карі очі були такі лагідні. Він був дуже красивий. Спитав нас: «Діти, чому ви плачете в такий прекрасний день? Ти, юна панно, так зіпсуєш свою красу, хто тоді одружиться з тобою?» Кажучи це, він сміявся, і ми бачили, що з якоїсь причини йому приємно нас бачити. Ми розповіли йому, що сталося, він знову засміявся, сказав, що треба завжди остерігатися карабінерів і добре, що ми так рано засвоїли цю життєву науку. Тоді він дав моєму братові оберемок лір, щоб той відніс його додому, матері, а мені — записку для батька. Я досі пам'ятаю її слово в слово. «Не докоряйте вашим прекрасним дітям, які будуть вам радістю й втіхою в старості. Я дав їм значно більше грошей, ніж ви втратили. І знайте ось що: від сьогодні

ви й ваші діти під захистом ГІЛЬЯНО». Мені це ім'я здалося таким чудовим, і написав він його великими літерами. Я кілька місяців бачила це ім'я уві сні. Самі тільки літери. ГІЛЬЯНО.

Але полюбила я його через ту радість, яку він відчув, зробивши хорошу справу. Його справді тішить допомога іншим, це не змінилося. Я завжди бачу ту ж радість, наче віддаючи він отримує більше, ніж коли забирає. Саме тому народ Сицилії любить його.

— Любив, — тихо мовив Гектор Адоніс. — До Портелла-делла-Джінестри.

Джустіна опустила очі й палко сказала:

— Його все одно люблять.

Майкл швидко втрутився:

— Але ж як ви зустрілися знову?

— Мій старший брат із ним дружив. І, може, мій батько був членом його банди. Я не знаю. Тільки моя рідня й ватажки Турі знають, що ми одружилися. Турі змусив усіх присягнути, що вони мовчатимуть, бо боявся, що мене заарештують.

Ця новина ошелешила всіх за столом. Джустіна дістала з-під сукні маленький гаманець і витягла з нього кремового кольору документ на жорсткому папері з важкою печаткою, простягнула Майклові, але Гектор Адоніс забрав його з її рук і прочитав. Тоді всміхнувся їй.

— Завтра ти будеш в Америці. Можна мені розповісти новину батькам Турі?

Джустіна зашарілася.

— Вони завжди вважали, що я завагітніла без шлюбу. Тому й думали про мене погано. Так, можна їм сказати.

Майкл запитав:

— Ти коли-небудь бачила чи читала той «Заповіт», що його ховає Турі?

Джустіна похитала головою.

— Ні. Турі ніколи не говорив зі мною про нього.

Обличчя дона Доменіка стало крижаним, однак він також дивився зацікавлено. Майкл подумав, що він чув про «Заповіт», але не схвалював його. Хто взагалі про нього знав? Точно не народ Сицилії. Урядовці в Римі, дон Кроче, родина Гільяно та його вузьке внутрішнє коло вигнанців.

— Доне Доменіку, — звернувся до нього Гектор Адоніс. — Можна мені лишитися вашим гостем, поки з Америки не дійде звістка, що Джустіна в безпеці? Тоді я передам новини Гільяно. Це має бути не довше, ніж одна ніч.

— То буде честь для мене, дорогий професоре, — владно сказав дон Доменік. — Залишайтеся скільки завгодно. Але зараз нам усім час спати. Юна синьйора повинна відпочити перед довгою подорожжю, а я вже надто старий, щоб засиджуватися допізна. *Avanti*¹¹.

Він махнув на них руками, наче великий приязний птах. Сам особисто взяв Гектора Адоніса під руку й провів до спальні, віддаючи накази служницям потурбуватися про інших гостей.

Коли Майкл прокинувся наступного ранку, Джустіни вже не було.

Гекторові Адонісу довелося переночувати на віллі двічі, перш ніж надійшов лист від Джустіни про те, що вона дісталася Америки. Десь у листі було кодове слово, яке цілком задовольнило Адоніса, і того ранку, коли мав поїхати, він попросив Майкла про приватну розмову.

Молодий Корлеоне ці два дні провів у напрузі, йому вже не терпілося самому повернутися додому, до Америки. Те, що Пітер Клеменца розповів про вбивство Сонні, сповнило Майкла поганими передчуттями щодо Турі Гільяно. Для нього ці двоє чоловіків були тісно пов'язані. Вони були дещо схожі зовні, обидва були повні тілесної життєвої сили. Гільяно був того ж віку, що й Майкл, і його слава інтригувала Майкла; його хвилювала думка про те, що вони мають врешті-решт зустрітися особисто. Було цікаво, до чого батько приставить Гільяно в Америці. Бо не було жодного сумніву: Хрещений батько переслідував саме цю мету, інакше завдання привезти Гільяно із собою не мало жодного сенсу.

Майкл прогулявся з Адонісом до пляжу. Озброєні охоронці привітали їх, звертаючись до обох *Vossia*, «Ваша світлосте». Жоден із них не виказав й ознаки насмішкватості, дивлячись на крихітного, елегантно вбраного Гектора Адоніса. Моторний човен повернувся. З ближчої відстані Майкл бачив, що він був завбільшки як невелика яхта й чоловіки на борту мали при собі автомати й лупари.

Липнєве сонце сильно пекло, море було таке синє й незворушне, що промені відбивалися від нього, як від металу. Майкл із професором сіли на пристані, де стояли стільці.

— Перш ніж я поїду, — тихо мовив Гектор Адоніс, — маю для вас останнє доручення. Це найважливіше, що ви можете зробити для Гільяно.

— Із щирим серцем, — запевнив його Майкл.

— Ви маєте негайно надіслати «Заповіт» Гільяно вашому батькові, — сказав професор. — Він знає, що з ним зробити. Він запевнить дону Кроче та уряд у Римі, що «Заповіт» в Америці, тоді вони не наважаться зашкодити Гільяно, дозволять йому вільно емігрувати.

— Документ у вас? — спитав Майкл.

Коротун хитро всміхнувся йому й засміявся.

— Він у вас, — сказав він.

Майкл був ошелешений.

— Вас ввели в оману, — мовив він. — Ніхто мені його не давав.

— Це не так, — заперечив Гектор Адоніс. Він по- дружньому поклав долоню на передпліччя Майкла, і молодий Корлеоне помітив, які маленькі й охайні в нього пальці, немов у дитини. — Його дала вам Марія Ломбардо, мати Гільяно. Тільки ми з нею знаємо, де «Заповіт», навіть Пішотта не знає.

Він помітив, що Майкл не розуміє його.

— Він у чорній Мадонні, — пояснив Адоніс. — Це правда, Мадонна була в цій родині кілька поколінь, і вона цінна, усі про це знають. Але Гільяно отримали копію, порожню всередині. «Заповіт» написаний на дуже тонкому папері, кожну сторінку підписав Гільяно. Я допомагав укладати його в останні роки. Там є й обвинувачувальні документи. Турі завжди знав, яким може бути його кінець, і прагнув підготуватися. Як на юнака в нього чудове стратегічне мислення.

Майкл зареготав.

— А його мати — прекрасна акторка.

— Усі сицилійці такі, — сказав професор. — Ми нікому не довіряємо, перед усіма прикидаємося. Батько Гільяно вартий довіри, але може бути нестриманий. Пішотта був вірним другом Гільяно із самого дитинства, Стефан Андоліні врятував Гільяно життя в сутичці з

карабінерами, але люди змінюються з часом чи з тортурами. Тому їм краще за все не знати.

— Але вам він довірився, — завважив Майкл.

— Я благословенний, — просто сказав Адоніс. — Але бачите, яким розумним може бути Гільяно? «Заповіт» він довірив тільки мені, а своє життя — тільки Пішотті. Якщо його спіткає невдача, це буде означати, що ми обидва зрадили його.

[9](#) Капориджимо, або просто капо (*итал.*), — голова команди, представник одного з найвищих ступенів ієрархії мафії, що підпорядковується тільки донові та його заступникові.

[10](#) Безчесний, негідний учинок (*итал.*).

[11](#) Уперед (*итал.*).

Розділ 17

Майкл Корлеоне з Гектором Адонісом сіли під лимоновим деревом разом із Пітером Клеменцою. Майкл прагнув прочитати «Заповіт», але професор сказав, що Андоліні має забрати його назад до Монтелепре, тож він вирішив зачекати, чи не має рудий убивця звісток для нього.

Минула година. Гектор Адоніс стривожено глянув на годинника.

— Певно, авто зламалося, — припустив Майкл. — Той «фіат» на ладан дихає.

Адоніс похитав головою.

— У Стефана Андоліні серце вбивці, однак він пунктуальна душа. І надійна. Боюся, як він уже на годину затримався, то щось пішло не так. А я мушу бути в Монтелепре до темряви, до комендантської години.

— Мій брат дасть вам авто та водія, — запропонував Пітер Клеменца.

Професор на мить задумався.

— Ні, — нарешті сказав він. — Я зачекаю. Мені важливо побачити його.

— Ви не проти, якщо ми прочитаємо «Заповіт» за вашої відсутності? — запитав Майкл. — Як відкривається статуетка?

— Авжеж, читайте, — погодився Гектор Адоніс. — Усе просто. Статуетка вирізьблена з одного шматка дерева. Голову приклеїли на місце після того, як Турі поклав туди папери — просто відкрутіть її. Якщо виникнуть проблеми з читанням, буду радий допомогти, відправте по мене одного зі слуг.

Майкл із Пітером Клеменцою піднялися нагору. Статуетка лежала в кишені Майклогового піджака: він зовсім забув про неї. Чоловіки дивилися на чорну Діву Марію. Риси її обличчя були безперечно африканські, однак його вираз був точнісінько такий, як у тих білих Мадонн, що прикрашали кожну бідну господу на Сицилії. Майкл покрутив її в руках. Статуетка була важка — ніколи не здогадаєшся, що вона порожня всередині.

Пітер Клеменца підійшов до дверей, гукнув одну зі служниць. Жінка повернулася з кухонним сікачем. Зазирнула в кімнату, віддала сікача

Клеменці, а той зачинив двері — подалі від її допитливих очей.

Майкл поклав чорну Мадонну на важкий дерев'яний комод. Однією рукою взявся за диск в основі статуетки, другою затиснув потилицю. Клеменца обережно приставив сікача до шиї Мадонни, заніс свою округлу руку й одним швидким, потужним ударом відрубав голову. Вона полетіла через усю кімнату. З порожньої шиї висунувся згорток паперів, перев'язаний шматком м'якої сірої шкіри.

Клеменца вдарив точно в місці склеєння: сікач не зміг би так пробити тверде оливкове дерево. Він поклав ніж на стіл і витягнув папери з безголової статуетки, розв'язав мотузку й розклав папери по столу. Там було з п'ятнадцять тонесеньких сторінок, укритих дрібною писаниною чорним чорнилом. Кожну сторінку Гільяно підписав унизу недбалим, королівським розмахом. Ще були документи з офіційними печатками уряду, листи на фірмових бланках, довідки, завірені нотаріусом. Папери згорталися, прагнучи повернутися до тієї ж форми, у якій були, і Майкл, щоб утримати їх, придавив краї уламками статуетки та сікачем. Тоді церемонно налив два бокали вина з глека на нічному столику, передав один Клеменці. Вони випили й почали читати «Заповіт».

Їм на це знадобилося майже дві години.

Майкл дивувався тому, як Турі Гільяно, такий молодий, такий ідеаліст, пережив усі ці зради. Він достатньо добре знав світ, щоб уявити, як Гільяно приховував свою хитрість, свої владні плани, щоб зберегти відданість своїй місії. Майкла переповнювало відчуття причетності й обов'язку влаштувати втечу Гільяно.

Християнсько-демократичному урядові в Римі загрожував не так сам щоденник Гільяно, який переповідав його історію за останні сім років, як додаткові документи. Майкл дивувався, як ці владні люди могли бути такими дурними: записка, підписана кардиналом, лист донові Кроче від міністра юстиції, у якому той питає, що можна зробити, щоб придушити демонстрацію в Джінестрі — самі манірні слова, але такі страшні у світлі дальших подій. Усе це окремо було доволі невинне, та разом гора доказів була не менша за єгипетські піраміди.

Був лист від князя Оллорто, у якому той розсипався барвистими компліментами на адресу Гільяно й запевняв його, що люди на високих урядових посадах у Римі гарантували князеві, що зроблять усе

можливе для амністії Гільяно, якщо він виконає те, чого від нього вимагають. У цьому листі князь Оллорто заявляв, що вони з міністром юстиції цілковито порозумілися.

Були копії планів операції із захоплення Гільяно від високопосадовців карабінерів — ці плани саме надано Гільяно в обмін на певні послуги.

— Не дивно, що вони не хочуть його спіймати, — завважив Майкл. — Гільяно може їх знищити цими паперами.

— Я відразу ж відвезу все це до Тунісу, — сказав Пітер Клеменца. — Завтра ввечері документи лежатимуть у сейфі твого батька.

Він узяв безголову Мадонну, повернув у неї папери. Статуетку поклав собі до кишені й сказав Майклові:

— У дорогу. Як поїду зараз, зможу повернутися завтра до ранку.

Вони вийшли з вілли, Клеменца повернув сікача старій на кухні, а вона прискіпливо оглянула його, наче шукаючи сліди крові. Коли чоловіки йшли пляжем, вони з подивом побачили, що Гектор Адоніс і досі чекає. Стефан Андоліні не з'явився.

Коротун розпустив краватку й зняв піджака, його сяйлива біла сорочка обвисла від поту, хоча він і сидів у затінку. До того ж професор був трохи п'яний: великий винний глек на дерев'яному столику спорожнів.

Адоніс із відчаєм привітався з Майклом та Пітером Клеменцою.

— Це початок останньої зради. Андоліні запізнюється на три години. Я мушу дістатися до Монтелепре й Палермо, мушу вийти на зв'язок із Гільяно.

Пітер Клеменца заговорив до нього грубувато, але приязно:

— Професоре, його автівка могла зламатися чи його могла затримати якась нагальніша справа — та що завгодно. Він знає, що ви тут у безпеці, чекаєте на нього. Проведіть із нами ще одну ніч, якщо він сьогодні не приїде.

Та Гектор Адоніс продовжував мимрити:

— Усе буде погано, усе буде погано.

Він благав відвезти його в місто. Клеменца наказав двом чоловікам узяти один з «Альфа Ромео», довести професора до Палермо й повернути авто на віллу до сутінок.

Вони допомогли Гекторові Адонісу сісти в автомобіль і сказали не хвилюватися: «Заповіт» буде в Америці протягом доби й Гільяно буде

врятований. Коли авто виїхало за ворота, Майкл із Клеменцою спустилися на пляж, і молодий Корлеоне дивився, як він сідає на моторний човен і відпливає до Африки.

— Уранці повернися! — гукнув Пітер Клеменца.

А Майкл спитав себе: що, як саме цієї ночі Гільяно вирішить з'явитися.

Пізніше дві старі жінки накрили на стіл, Майкл пообідав. Тоді йшов уздовж пляжу, аж поки його не завернули охоронці, що стояли по периметру маєтку. До темряви лишалося кілька хвилин, Середземне море було глибоко, оксамитово синє, з-за виднокраю доносився аромат африканського континенту — парфуми з диких квітів та диких тварин.

Тут, біля води, комах було мало: ці створіння потребували розкішної рослинності, димчастого, нагрітого повітря заростів. Було тихо, наче якийсь апарат припинив працювати. Майкл стояв на пляжі, всотуючи мир і красу сицилійської ночі, і шкодував усіх тих, кому доводилося безстрашно йти крізь ніч: Гільяно в горах, Пішотту з ненадійним щитом перепустки з червоною облямівкою, з якою він ішов крізь ворожі ряди, професора Адоніса та Стефана Андоліні, які шукали один одного на запилених дорогах Сицилії, Пітера Клеменцу, що осідлав синьо-чорне море дорогою до Тунісу. І де ж дон Доменік Клеменца, якщо він не прийшов обідати? Усі вони були тінями сицилійської ночі, а коли вони з'являться знову, сцена буде готова до життя чи смерті Турі Гільяно.

Частина IV

Дон Кроче

1947

Розділ 18

Король Умберто II із Савойської династії був скромний і м'який чоловік, улюбленець свого народу, він схвалив референдум щодо того, лишатися Італії номінальною монархією чи ні. Він не хотів бути королем, якщо люди цього не хотіли, — у цьому він був подібний до своїх попередників. Представникам цього дому завжди бракувало амбітності; їхні монархії насправді були демократії, де правив парламент. Експерти з питань політики були певні, що на референдумі народ висловиться за монархію.

Розраховували, що на Сицилії значна більшість проголосує за збереження статус-кво. На той час найпотужнішими силами на острові були Турі Гільяно, чия банда контролювала його північно-західну частину, та дон Кроче Мало, який разом із «друзями друзів» керував рештою Сицилії. Гільяно не брав участі у виборчих стратегіях жодної партії. Дон Кроче та мафія робили все, щоб забезпечити переобрання християн-демократів та збереження монархії.

Але, на загальний подив, виборці Італії знищили її, і країна стала республікою. Соціалісти та комуністи проявили таку силу, що християнсько-демократична партія захиталась і мало не впала. Наступні вибори могли привести до того, що в Римі посів би безбожний соціалістичний уряд. Владна партія почала мобілізувати всі сили, щоб перемогти наступного разу.

Найбільшим сюрпризом стала Сицилія. Від острова до парламенту пройшло чимало членів соціалістичної та комуністичної партій. На Сицилії профспілки й досі вважали вигадкою диявола, чимало землевласників та виробництв відмовлялися мати з ними справу. То що сталося?

Дон Кроче лютував. Його люди зробили все як слід. Вони залякували всю сільську місцевість, але, вочевидь, ці погрози зрештою виявилися марними. Священики в католицьких церквах читали проповіді проти комунізму, черниці роздавали кошики зі спагеті та оливковою олією тим, хто обіцяв проголосувати за християнсько-демократичну партію. Сицилійські церковники були ошелешені: вони роздали їжі на мільйони лір, але хитрі селяни проковтнули благодійний хліб і плюнули на партію.

Міністр юстиції Франко Трецца теж злився на співвітчизників — зрадливий народ, хитрий навіть там, де не має від того зиску, гордий своєю честю, тоді як і нічного горщика не має. Він втратив усяку надію на них. Як вони могли проголосувати за соціалістів і комуністів, які зрештою знищать їхні родини й виженуть їхнього християнського Бога з усіх величних соборів Італії? Одна лише людина могла дати йому відповідь на це запитання й щось зробити з майбутніми виборами, які визначають політичну долю Італії. Тож він відправив по дона Кроче Мало.

Сицилійські селяни, що проголосували за ліві партії й вирішили скинути свого любого короля, були б вражені, якби знали, як лютують усі ці високопоставлені персонажі. Вони були б ошелешені тим, що такі могутні нації, як Сполучені Штати, Франція та Велика Британія, стривожені можливістю союзу між Італією та Росією — багато хто з них ніколи й не чув про ту Росію.

Уперше за двадцять років діставши в подарунок можливість демократично проголосувати, вбогі жителі Сицилії просто проголосували за тих кандидатів та партії, які пообіцяли їм можливість купити свій власний шмат землі за мінімальну суму.

Але вони були б нажахані, якби дізналися, що їхні голоси були голосами проти родинного укладу, проти Діви Марії та святої католицької церкви, святі образи якої з червоними свічками прикрашали кожную кухню та спальню на острові; нажахані тим, що проголосували за те, щоб перетворити собори на музеї й вигнати свого любого Папу подалі з італійських берегів.

Ні. Сицилійці голосували за клапчик землі для себе й своєї родини, а не за партію. Для них не було більшої радості в житті, аніж працювати

на своїй землі, лишати вирощене в поті чола собі та своїм дітям. Їхнім уявленням про рай були кілька акрів пшениці, город на гірському схилі, крихітний виноградник, лимонове дерево й олива.

Міністр юстиції Франко Трецца був уродженець Сицилії й щирий антифашист, навіть провів якийсь час за ґратами за Муссоліні, перш ніж утекти до Англії. Це був високий, аристократичного вигляду чоловік, волосся його досі було вугільно-чорне, хоча в густій бороді вже пробилася сивина. Він був справжній герой, та водночас і безкомпромісний бюрократ та політик — видатне поєднання.

Міністр мав величезний кабінет у Римі, обставлений масивними старовинними меблями. На стінах висіли портрети президента Рузвельта та Вінстона Черчілля. Вікна були вітражні й виходили на маленький балкон. Сам міністр наливав вино для свого почесного гостя, дона Кроче Мало.

Потягуючи вино, вони обговорювали політичну ситуацію на Сицилії та прийдешні регіональні вибори. Міністр Трецца озвучив свої побоювання. Якщо Сицилія продовжить своє лівацтво в бланках для голосування, партія християн-демократів цілком може втратити контроль над урядом. Католицька церква теж може втратити свою законну позицію офіційної державної релігії.

Дон Кроче не відповідав. Він спокійно їв і мусив визнати про себе, що їжа в Римі значно краща за харчі на його рідній Сицилії. Дон схилив свою велетенську імператорську голову до спагеті з трюфелями, масивні щелепи жували розмірено й непохитно. Час від часу він витирив тонкі вуса серветкою. Величний дзьоб носа вартував над кожною новою принесеною слугами стравою, наче винюхуючи можливу отруту. Погляд стрибав розкішно накритим столом, від одного тареля до іншого. Він не вимовив ані слова, поки міністр нудив про винятково важливі державні справи.

Насамкінець принесли величезну тацю з фруктами та сирами. Тоді, за церемонним горнятком кави й круглим бокалом бренді, дон підготувався до розмови. Він пововтузився на незручному стільці, і міністр поспішно провів його до вітальні, де стояли м'які крісла. Наказав прислузі принести їм кави та бренді, а тоді відпустив. Міністр сам налив донові еспресо, запропонував сигару, від якої той

відмовився, і приготувався вислухати мудрість дона, що, як він знав, має бути доречна.

Дон Кроче непохитно стежив за міністром. Його не вразили ані аристократичний профіль, ані грубуваті, чіткі риси обличчя, такі вольові. І борідка міністра йому не сподобалася: надто вже претензійна. Цей чоловік міг справити враження в Римі, але не на Сицилії. Утім саме він міг закріпити владу мафії на острові. То було помилкою минулого — глузувати з Рима, і наслідком її стали Муссоліні з фашистами. Дон Кроче не плекав ілюзій. Лівий уряд може серйозно взятися до реформ і знищення темного уряду «друзів друзів». Тільки уряд із християн-демократів збереже ті юридичні процеси, які захищали дона Кроче, тож він погодився приїхати до Рима з втіхою цілителя перед ордою калік, що страждають переважно на істерію. Він знав, що може зцілити їх.

— Я можу подарувати вам Сицилію на наступних виборах, — сказав він міністрові Трецці. — Але нам потрібні озброєні люди. Ви мусите запевнити мене, що не підете проти Турі Гільяно.

— Цього я не можу пообіцяти, — відповів міністр Трецца.

— Мусите пообіцяти, — наполіг дон Кроче Мало.

Міністр погладив свою борідку.

— Що за людина цей Гільяно? — нерішуче спитав він. — Він надто молодий для такої жорстокості, навіть як на сицилійця.

— О ні, він дуже м'який юнак, — заперечив дон Кроче, не зважаючи на сардонічну посмішку міністра й не згадуючи про те, що сам він ніколи не зустрічався з Гільяно.

Міністр Трецца похитав головою.

— Не думаю, що це можливо. Чоловіка, який убив стількох карабінерів, не можна назвати м'яким юнаком.

То була правда. Дон Кроче подумав, що Гільяно був особливо необачний в останній рік. Після страти «отця» Додани він пустив усю свою лють на боротьбу з ворогами як у мафії, так і в Римі.

Гільяно почав надсилати листи до газет, заявляючи, що він править Західною Сицилією, і хай Рим робить, що хоче. А ще — листи, які забороняли карабінерам у містечках Монтелепре, Корлеоне та Монреале патрулювати на вулицях після півночі. Він пояснював це тим, що його людям треба навідуватися до друзів чи рідних і він не

хоче, щоб їх заарештовували в ліжках чи стріляли в них, коли вони виходять із дому, так само як і в нього самого, коли він забажає відвідати свою родину в Монтелепре.

Газети друкували ці листи з радісними коментарями. Сальваторе Гільяно заборонив cassetta? Цей бандит забороняє поліції виконувати її законні обов'язки в містах Сицилії? Яке нахабство. Яка колосальна безсоромність. Цей юнак вважає себе королем Італії? На ілюстраціях були намальовані карабінери, що ховались у провулку Монтелепре, коли велетенська фігура Гільяно велично ступала на площу.

Звісно, маресьяло Монтелепре міг зробити тільки одне: щовечора він відправляв на вулиці патрулі. Щоночі його гарнізон, який розрісся до сотні чоловіків, був насторожі, охороняв підхід до міста з гір, щоб Гільяно не мав змоги атакувати.

Але коли він одного разу відправив своїх карабінерів у гори, Гільяно та п'ятеро його ватажків — Пішотта, Терранова, Пассатемпо, Сільвестро та Андоліні, кожен на чолі загону з п'ятдесяти людей, — влаштували їм засідку. Гільяно не жалів нікого, шестеро карабінерів убито. Інші втекли з-під нищівного вогню автоматів та гвинтівок.

Рим озброївся проти нього, але саме ця необачність Гільяно нині могла всім їм прислужитися, якщо тільки дон Кроче зможе переконати цього будяка — міністра юстиції.

— Повірте мені, — мовив він до міністра Трецци, — Гільяно може нам прислужитися. Я переконаю його оголосити війну соціалістам і комуністам на Сицилії. Він нападатиме на їхні штаб-квартири, стримуватиме їхніх організаторів. Він стане моєю військовою зброєю великого масштабу. А тоді, звісно ж, ми з товаришами зробимо все необхідне з того, що не можна робити публічно.

Міністр Трецца, схоже, не був шокований таким припущенням, однак із презирливістю мовив:

— Гільяно вже став національним скандалом. Міжнародним скандалом. У мене на столі лежить план введення військ, щоб заспокоїти його, укладений очільником штабу нашої армії. За його голову дають десять мільйонів лір. Тисяча карабінерів готові рушити до Сицилії як підкріплення для місцевих. І ви просите захистити його? Дорогий мій доне Кроче, я чекав, що ви допоможете привести його до

нас, як допомагали з іншими бандитами. Гільяно — сором Італії. Усі вважають, що його треба ліквідувати.

Дон Кроче відпив своє еспресо й витер вуса пальцями. Його трохи дратувало це римське лицемірство. Він повільно похитав головою.

— Турі Гільяно значно цінніший для нас живий, зі своїм героїзмом у горах. Народ Сицилії вклоняється йому, вони моляться за його душу і його безпеку. На моєму острові немає людини, яка зрадила б його. І він значно хитріший за всіх тих інших бандитів. Я маю шпигунів у його таборі, але така вже його особиста сила, що я не знаю, які вони мені віддані. Саме про таку людину йдеться. Він у всіх викликає захват. Якщо ви відправите тисячу карабінерів та свої війська і їх спіткає невдача — а таке вже бувало — що тоді? Ось що я вам скажу: якщо Гільяно вирішить допомогти лівим партіям на наступних виборах, ви втратите Сицилію і, отже, як уже маєте знати, ваша партія втратить Італію. — Він зробив довгу паузу, не зводячи погляду з міністра. — Ви мусите дійти згоди з Гільяно.

— І як це влаштувати? — спитав міністр Трецца з ввічливою, зверхньою посмішкою, яка не сподобалася донові Кроче: то була римська посмішка, а міністр же був із Сицилії. Трецца продовжив: — Я знаю з надійних джерел, що Гільяно вас не любить.

Дон Кроче знизав плечима.

— Він не протримався б останні три роки, якби був нерозумний і плекав би обра`зи. І я маю зв'язок із ним. Доктор Гектор Адоніс — один із моїх людей, а також хрещений батько й найдовіреніший друг Гільяно. Він буде моїм посередником і владнає наше примирення. Але я мушу мати необхідні гарантії від вас у цілком конкретній формі.

Міністр із сарказмом відповів:

— Хочете підписаного мною листа, де буде йтися, що я люблю бандита, якого намагаюся впіймати?

Однією із сильних сторін дона було те, що він не помічав образливого тону й неповаги, хоч і зберігав їх у серці. Тож відповів він просто, і обличчя його було незворушне.

— Ні. Просто дайте мені копію плану кампанії проти Гільяно вашого очільника штабу. Ще — копію вашого наказу відправити тисячу карабінерів на острів. Я покажу їх Гільяно й пообіцяю йому, що ви не втілите ці накази, якщо він допоможе нам просвітити сицилійських

виборців. Це ніяк не вплине на вас — завжди зможете сказати, що копію вкрали. А я пообіцяю Гільяно, що, якщо християнсько-демократична партія переможе на наступних виборах, його пробачать.

— Оце вже ні, — заперечив Трецца. — Пробачення не в моїй владі.

— Обіцянка — цілком у вашій, — завважив дон Кроче. — А тоді, якщо вийде пробачити — чудово, якщо ви скажете, що це неможливо, — я переповім йому погані новини.

Міністр побачив світло в кінці тунелю. Побачив, — як цього дон Кроче й хотів, — що в кінці дон мусить позбутися Гільяно, що вони не можуть існувати на Сицилії удвох. І він візьме на себе всю відповідальність, міністрові не доведеться сушити голову над цим. Звісно, пообіцяти можна що завгодно. Він мусить тільки передати донові Кроче два військові плани.

Трецца міркував. Дон Кроче схилив свою масивну голову й м'яко мовив:

— Якщо пробачення взагалі можливе, я б наполягав на ньому.

Міністр міряв кроками кімнату, думаючи про всі можливі ускладнення. Дон Кроче жодного разу не поворухнув ані тілом, ані головою, щоб простежити за ним.

— Пообіцяйте йому пробачення від мого імені, — мовив нарешті міністр, — але ви мусите знати, що це буде непросто. Скандал буде надто гучний. Якщо газети взагалі дізнаються, що ми з вами зустрічалися, вони побілюють мене живцем, доведеться мені повернутися на ферму на Сицилії, місити лайно й ходити за вівцями. Вам справді так необхідні копії тих планів і мого наказу?

— Без них нічого не можна зробити, — сказав дон Кроче. Його ніжний тенор був не менш переконливий і потужний, ніж голос великого співака. — Гільяно потребує доказів того, що ми з вами друзі, і попередньої винагороди за свої послуги. Матиме і те, і те, коли я покажу йому плани й пообіцяю, що вони не будуть утілені. Він зможе діяти так само вільно, як раніше, без потреби боротися з армією та зайвою поліцією. Те, що плани будуть у мене, підтвердить наш із вами зв'язок, а коли плани не здійсняться, це закріпить мій вплив на Рим.

Міністр Трецца налив донові Кроче ще еспресо.

— Згоден, — сказав він. — Я довіряю нашій дружбі. Розважливість — це наше все. Але мене турбує ваша безпека. Коли Гільяно виконає

своє завдання й не здобуде пробачення, він, безперечно, звинувачуватиме вас.

Дон кивнув, але промовчав, потягуючи еспресо. Міністр напружено спостерігав за ним, а тоді сказав:

— На цьому невеликому острові немає місця для вас двох.

Дон Кроче всміхнувся.

— Я звільню місце для нього, — сказав він. — Часу ще вдосталь.

— Добре, добре, — мовив Трецца. — І запам'ятайте: якщо я зможу обіцяти своїй партії голоси Сицилії на наступних виборах, а тоді — розв'язати проблему Гільяно на славу уряду, не можу й висловити, як високо я здатен піднятися в урядуванні Італією. Але, попри все це, я не забуду вас, мій любий друже. Ви завжди можете розраховувати на мій час.

Дон Кроче зсунув своє важке тіло в кріслі й подумав, чи справді варто робити цього дубоголового сицилійця прем'єр-міністром Італії. Але саме ця його дурість може стати здобутком для «друзів друзів», і якщо він раптом зрадить їх, знищити його буде просто. Тож дон Кроче мовив тим щирим тоном, яким він так славився:

— Дякую вам за дружбу, я зроблю все, що в моїй владі, щоб допомогти вам. Ми дійшли згоди. Завтра я повертаюся до Палермо й буду вдячний, якщо зранку ви доправите плани та інші папери до мого готелю. Щодо Гільяно, якщо не зможете влаштувати йому прощення, коли він зробить своє, я влаштую його зникнення. Можливо, до Америки чи іншого місця, де він більше вам не заважатиме.

На цьому чоловіки розійшлися. Сицилієць Трецца, який обрав для себе підтримку чинного ладу, і дон Кроче, для якого римський закон і структура були вигадкою диявола, призначеною, щоб зробити його рабом. Адже дон Кроче вірив у свободу особисто для себе, якою він не завдячував би іншим силам, здобуту тільки завдяки повазі співвітчизників-сицилійців. Він подумав: йому не пощастило, що доля протиставила його саме Турі Гільяно, схожому на нього серцем, а не такому лицемірному негідникові, як міністр.

Повернувшись до Палермо, дон Кроче покликав до себе Гектора Адоніса. Він розповів йому про зустріч із Треццою та згоду, якої вони

дійшли, тоді показав йому копії планів, укладених урядом для війни з Гільяно. Коротун був занепокоєний — саме на це дон і розраховував.

— Міністр пообіцяв мені, що не схвалить цих планів і що вони ніколи не будуть утілені, — сказав дон Кроче. — Але ваш хрещеник мусить зробити все можливе, щоб вплинути на наступні вибори. Нехай подумає про себе. Він має зрозуміти, що союз із Римом та міністром юстиції — його шанс. Трецца керує всіма карабінерами, усією поліцією, усіма судьями. Одного дня він може стати прем'єром Італії. Якщо це станеться, Турі Гільяно матиме змогу повернутися до лона родини, а може, і сам дістане змогу зробити кар'єру в політиці. Народ Сицилії любить його. Але нині він мусить пробачити й забути. Розраховую на ваш вплив на нього.

— Але як він може повірити в обіцянки Рима? — запитав Гектор Адоніс. — Турі завжди бився за знедолених. Він не зробить нічого, що не було б у їхніх інтересах.

— Однак він точно не комуніст, — різко відповів дон Кроче. — Влаштуйте мені зустріч із Гільяно. Я переконаю його. Ми з ним наймогутніші на Сицилії люди, чому б нам не об'єднати зусилля? Раніше він відмовився, але часи змінюються. Тепер це стане спасінням і для нього, і для нас: комуністи нас обох знищать з однаковим задоволенням. Комуністична держава не може дозволити собі ані такого героя, як Гільяно, ані такого лиходія, як я. Я прийду до нього, куди він забажає. І передайте, що обіцянки Рима мають гарантію від мене. Якщо християни-демократи переможуть на наступних виборах, я відповідаю за його пробачення. Присягаюся життям і честю.

Гектор Адоніс зрозумів. Дон Кроче ризикує наразитися на гнів Гільяно, якщо міністр Трецца не виконає обіцянок.

— Чи можу я взяти із собою ці плани, показати Гільяно? — запитав він.

Дон Кроче трохи подумав. Він розумів, що вже не отримає їх назад і так дає Гільяно потужну зброю на майбутнє. Він усміхнувся Адонісові.

— Любий мій професоре, авжеж, ви можете взяти їх із собою.

Чекаючи на Гектора Адоніса, Турі Гільяно міркував над тим, як йому діяти далі. Він зрозумів, що вибори та перемоги лівацьких партій приведуть дона Кроче до нього по допомогу.

За чотири роки Гільяно роздав сотні мільйонів лір та чимало харчів біднякам свого куточка Сицилії, однак насправді допомогти їм міг, тільки здобувши якусь владу.

Книжки з економіки та політики, що приніс Адоніс, бентежили його. Хід історії показував, що ліві партії були єдиною надією для бідняків у будь-якій країні, крім Америки. І все одно він не міг приєднатися до них. Він ненавидів їхні повчання щодо церкви, презирливе пирхання щодо середньовічних родинних зв'язків сицилійців. І він знав, що соціалістичний уряд докладе значно активніших зусиль, щоб викурити його з гір, ніж християни-демократи.

Був вечір, Гільяно дивився на вогнища його людей, розкидані по горах. Зі скелі, яка виходила на Монтелепре, він час від часу чув уривки музики, яку передавали з гучномовця на сільській площі, музику з Палермо. Містечко для нього було геометричним візерунком вогнів, що складались у майже досконале коло. На мить Турі подумав, що, коли прийде Адоніс і вони закінчать зі справами, він разом із хрещеним батьком спуститься з гір і піде до батьків та Ла Венери. Він не відчував страху. За три роки він перебрав на себе керівництво переміщеннями в провінції. Карабінери його міста були повністю контрольовані, і до того ж він узяв би із собою достатньо членів своєї банди, щоб улаштувати різанину, якщо вони наважаться піти на нього біля дому його матері. Тепер він мав озброєних поплічників навіть серед тих, хто жив на Віа Белла.

Коли прибув Адоніс, Турі Гільяно відвів його до великої печери зі столом та стільцями, освітленої лампами на батареях, здобутими від американської армії. Професор обійняв його й передав йому пакунок книжок, які Турі вдячно прийняв. Також він дав йому дипломат, повний паперів.

— Гадаю, тебе це зацікавить. Краще прочитай негайно.

Гільяно розклав папери на дерев'яному столі. То були накази за підписом міністра Трецци про відправлення ще тисячі карабінерів з материка на Сицилію для боротьби з бандитами Гільяно. Були й плани, що склав очільник армійського штабу. Турі з цікавістю вивчав їх. Він не боявся — йому просто доведеться піти глибше в гори, але попередження це надійшло вчасно.

— Хто дав це тобі? — запитав він Адоніса.

— Дон Кроче, — відповів професор. — Він отримав їх від самого міністра Трецци.

Турі не здався здивованим, як мало б бути. Навпаки, він злегка всміхнувся.

— Це мусить мене налякати? — запитав він. — Гори великі, вони проковтнуть усіх людей, яких вони сюди відправлять, а я насвистуватиму собі перед сном, лежачи десь під деревом.

— Дон Кроче хоче зустрітися з тобою. Він прийде в будь-яке місце, яке ти назвеш, — сказав Адоніс. — Ці плани — доказ його доброї волі. Він має для тебе пропозицію.

— І ти, мій хрещений, радиш мені зустрітися з доном Кроче? — запитав Турі, пильно дивлячись на Гектора.

— Так, — просто відповів Адоніс.

Турі Гільяно кивнув.

— Тоді ми зустрінемося у тебе вдома, у Монтелепре. Ти певен, що дон Кроче так ризикуватиме?

— Чому б ні? — серйозно сказав професор. — Він матиме моє слово, що йому нічого не загрожує. А я матиму твоє слово, якому вірю понад усе у світі.

Гільяно взяв руки Гектора у свої.

— Як і я твоєму. Дякую тобі за ці плани й за книжки, які ти мені приніс. Допоможеш мені з однією з них, перш ніж піти?

— Авжеж, — відповів Гектор Адоніс.

І решту ночі він пояснював своїм прекрасним професорським голосом складні місця в принесених книжках. Гільяно уважно слухав, ставив запитання, наче вони знову були вчителем і учнем, як багато років тому.

Саме тієї ночі Гектор Адоніс порадив Гільяно завести «Заповіт» — документ, який занотує все, що відбувалося з бандою, і міститиме подробиці всіх потайних угод, які Гільяно укладав із доном Кроче та міністром Треццою. Цей документ міг захистити його.

Гільяно поставився до цього із захватом. Навіть якщо документ не має сили, навіть якщо він загубиться, він мріяв, що за сотню років його може знайти якийсь інший бунтівник. Як вони з Пішоттою знайшли кістки Ганнібалового слона.

Розділ 19

Історична зустріч відбулася за два дні. І весь цей короткий проміжок часу містечко Монтелепре бриніло чутками про те, що великий дон Кроче Мало покійно йде, знявши капелюха, на зустріч зі славетним героєм Турі Гільяно. Невідомо, як розійшлася ця новина. Можливо, так сталося через те, що для цієї зустрічі Гільяно вжив надзвичайних заходів. Його патрулі перекрили дорогу до Палермо, і майже п'ять десятків його людей, які мали кривну рідню в Монтелепре, навідалися до родичів, щоб у них переночувати.

Пассатемпо з його людьми відправили заблокувати бараки Беллампо й знешкодити карабінерів, якщо вони раптом вийдуть на патрулювання. Люди Терранови контролювали дороги від Каstellамаре та Трапані. Капрал Каніо Сільвестро розмістився на даху з п'ятьма своїми найкращими стрільцями та важким кулеметом, схованим за звичними для Монтелепре бамбуковими рамами, на яких сушили томати для пасти.

Дон Кроче приїхав у сутінках: великий фаєтон «Альфа Ромео» припаркувався перед будинком Гектора Адоніса. Дон прибув разом із братом, отцем Бенджаміно, та двома озброєними охоронцями, які залишилися в автомобілі з водієм. Гектор Адоніс чекав на них біля дверей, вбраний ще елегантніше, ніж завжди, — в особливий сірий костюм, пошитий у Лондоні, та смугасту червоно-чорну краватку на сліпучо білій сорочці. Він різко відрізнявся від дона Кроче, який поставився до свого одягу ще недбаліше, ніж зазвичай: величезне черево, туго обтягнуте штанами, робило його схожим на великого гусака, який іде перевальцем, сорочка без комірця була розстебнута на шиї, важкий чорний піджак навіть не застібався, тож показував прості білі підтяжки з дюйм завширшки. Замість черевиків були тонкі капці.

Отець Бенджаміно був у рясі та звичному припиленому чорному капелюсі, схожому на каструлю. Перш ніж увійти, він благословив дім, перехрестивши його й пробурмотівши молитву.

Дім Гектора Адоніса був найвишуканіший у Монтелепре, і він цим пишався. Меблі були французькі, картини він купував у дрібних

сучасних італійських художників. Столовий посуд був німецький, а прислужувала йому середнього віку італійка, яка до війни вчилася цього в Англії. Вона подала каву, і троє чоловіків влаштувалися у вітальні, чекаючи на Гільяно.

Дон Кроче був цілковито спокійний. Він знав, що Гільяно не осоромить хрещеного, не зламає свого слова. Дона переповнювало приємне передчуття. Він нині сам засвідчить і оцінить щиру велич цієї молоді зірки. Однак його дещо збентежило те, як тихо Гільяно прослизнув до будинку. Ані звуку не пролунало з вимощеної бруківкою вулиці, двері начебто не відчинялися й не зачинялися. Аж раптом Гільяно вже стояв у проході до їдальні.

Дона Кроче вразила його краса. Життя в горах зробило його груди ширшими, а обличчя — витонченішим. Воно зберегло овальну форму, та все одно щоки запали, підборіддя загострилося. Очі були подібні до очей статуї, золотаво-карі, з цікавою срібною облямівкою, наче вставлені до очниць. Одяг теж виділяв його поміж інших — охайні молескінові штани, свіжовипрана й випрасувана біла сорочка. Широка мисливська куртка з червонясто-коричневого оксамиту, під нею — автомат, який він завжди носив із собою. Він здавався неймовірно юним, просто хлопчиськом, хоча йому було вже двадцять чотири.

Як міг цей хлопчак кидати виклик Римові, перехитрувати «друзів друзів», надихати вбивцю Андоліні на таку вірність, стримувати жорстокість Пассатемпо, підкорити чверть Сицилії й завоювати любов народу по всьому острову? Дон Кроче знав, що Гільяно був надзвичайно хоробрий, але ж на Сицилії було повно хоробрих чоловіків, які рано зійшли в могилу, ставши здобиччю зрадників.

І поки дон Кроче сумнівався в ньому, Турі Гільяно зробив дещо, що потішило серце дона й запевнило його в тому, що союз із цим хлопчиськом був правильним рішенням. Він увійшов до кімнати й звернувся відразу до дона Кроче:

— *Vasìo tua mano.*

Так сицилійські селяни традиційно віталися з тим, хто стояв вище за них: священиком, землевласником чи представником шляхти. «Цілую твою руку». Гільяно радісно всміхався. Але дон Кроче точно знав, чому він це сказав: не для того, щоб підкоритися йому, навіть не з поваги до його віку. Це сказано, бо дон віддав себе в розпорядження

цього хлопця, і він таким способом висловлював повагу до його довіри. Дон Кроче повільно підвівся — його важкі щоки аж потемнішали від зусиль — і обійняв Гільяно, прагнучи показати свою прихильність до цього шляхетного юнака. І він бачив, як сяє гордістю обличчя Гектора Адоніса: його хрещеник довів свою чемність.

Пішотта, який увійшов слідом за Гільяно, спостерігав за цією сценою з легкою усмішкою на похмурому обличчі. Його краса теж була беззаперечна, але зовсім не така, як у Гільяно. Сухоти витончили його тіло й обличчя, оливкова шкіра натягувалася на кістках. Чорне волосся було охайно й гладенько зачесане, тоді як рудувате волосся Гільяно — коротко стрижене, схоже на шолом.

Турі Гільяно очікував заскочити дона зненацька таким привітанням і, своєю чергою, був здивований його розумінням і теплим прийняттям. Вдивившись у величезну фігуру дона Кроче, він іще більше стурбувався. Цей чоловік був небезпечний. Не лише через свою репутацію, а й через ореол влади, що оточував його. Огрядне тіло, що мало б бути гротескним, немовби випромінювало енергію, яка заповнювала кімнату. А коли дон заговорив, голос, що виходив із цієї масивної голови, майже не поступався за чарівністю хорovій музиці. Було в ньому щось надзвичайно заворожливе, коли він вдавався до щирості, переконливості та вишуканої ввічливості, таких дивних у людині, яка в усьому іншому здавалася такою грубою.

— Я роками спостерігав за тобою й довго чекав цього дня. Тепер він прийшов, і всі мої сподівання справдилися.

— Ви мені лестите, — відповів Гільяно. Наступні свої слова він ретельно зважив, знаючи, чого від нього чекають. — Я завжди сподівався, що ми зможемо стати друзями.

Дон Кроче кивнув і заходився пояснювати угоду, яку він уклав із міністром Треццою. Якщо Гільяно допоможе «просвітити» народ Сицилії, щоб він належним чином проголосував на наступних виборах, то знайдеться спосіб пробачити його. Гільяно зможе повернутися до родини як звичайна людина й перестане бути бандитом. На доказ реальності цієї угоди міністр Трецца передав донові плани боротьби з Гільяно. Дон Кроче підніс руку, наголошуючи на дальшому моменті.

— Якщо погодишся, міністр накладе на ці плани вето. Ніякої армії, ніякої додаткової тисячі карабінерів на Сицилію не відправлять.

Дон Кроче побачив, що Гільяно уважно його слухав, але зовсім не був здивований. Він продовжив:

— Усім на Сицилії відомо, що ти дбаєш про бідних. Можна припустити, що ти міг би підтримати лівацькі партії. Але я знаю, що ти віриш у Бога, зрештою, ти ж сицилієць. І хто не знає про твою відданість матері? Ти справді хочеш, аби Італією правили комуністи? Що тоді станеться з церквою? Що станеться з родиною? Ті італійські й сицилійські юнаки, що повернулися з війни, — вони заражені іноземними віруваннями, політичними доктринами, яким немає місця на Сицилії. Сицилійці самі можуть знайти шлях до кращої долі. Ти справді хочеш всемогутньої держави, яка не потерпить неслухняності від своїх громадян? Лівий уряд, безсумнівно, влаштує гучну кампанію проти нас обох, бо хіба ж не ми справжні правителі Сицилії? Якщо лівацькі партії переможуть на наступних виборах, може прийти день, коли росіяни в сицилійських селищах вирішуватимуть, кому можна ходити до церкви. Наших дітей змусять учитись у школах, де їм розповідатимуть, що держава важливіша за священних батька й матір. Чи ж це того варте? Ні. Нині час кожному щирому сицилійцеві захистити свою родину й свою честь від держави.

Дона несподівано перервали. Пішотта досі стояв у проході, спираючись на стіну. Він сардонічно мовив:

— Можливо, росіяни нам пробачать.

Дон похолов, але ніяк не виказав лютого гніву на цього пихатого франтуватого вусаня. Він розглядав його. Чому цей молодик вирішив звернути на себе увагу саме зараз? Чому хотів, щоб дон Кроче помітив його?.. Дон Кроче запитав себе, чи може з нього бути якась користь. Його інстинкт, який ніколи не помилявся, відчув гнилизну в найдовіренішому з людей Гільяно. Можливо, це хвороба, а можливо, і цинізм. Пішотта був із тих, хто ніколи й нікому не довірятиме повністю, а отже людиною, якій за означенням ніколи не можна довіряти повністю. Дон Кроче зважив усе це, перш ніж відповісти.

— Коли це чужоземний народ допомагав Сицилії? Коли чужоземець чинив із сицилійцем по честі? Молоді люди, такі як ти, — звернувся він прямо до Пішотти, — єдина наша надія. Хитрі, відважні й горді у своїй честі. Уже тисячу років такі люди приєднуються до «друзів друзів», щоб боротися з пригноблувачами, щоб шукати

справедливості, за яку нині воює Турі Гільяно. Час нам стати разом і зберегти Сицилію.

Гільяно здавався нечутливим до сили донового голосу. Навмисно вдаючи нерозуміння, мовив:

— Але ж ми завжди виступали проти Рима й тих, кого ставлять керувати нами. Вони завжди були нам вороги. А тепер ви просите допомогти, довіритися їм?

— Бувають часи, — поважно відповів дон Кроче, — коли годиться об'єднатися з ворогом. Якщо християни-демократи правитимуть Італією, це буде найменш небезпечно для нас. Тому нам потрібно, щоб правили саме вони. Що може бути простіше?

Він трохи помовчав.

— Ліві ніколи не пробачать вам. І не сумнівайся в цьому. Вони надто лицемірні, не вміють прощати, не розуміють характеру сицилійців. Звісно, бідняки отримають свою землю, та чи зможуть вони лишити собі вирощене? Уявляєш собі наших людей, які працюють разом? Боже небесний, та вони вбивають один одного через те, білим чи червоним має бути вбрання Діви Марії в релігійній процесії.

Усе це він промовляв іронічним тоном людини, яка хоче, щоб слухачі розуміли, що це перебільшення, у якому, втім, чимало правди.

Гільяно слухав, злегка всміхаючись. Він знав, що одного дня напевно муситиме вбити цього чоловіка; сила харизми дона Кроче, повага, яку він викликав, змусили Турі здригнутися від цієї думки. Наче всього лиш думаючи про це, він ішов проти власного батька, проти глибокого відчуття родини. Треба було ухвалити рішення — найважливіше з того дня, коли він став вигнанцем.

— Я згоден з вами щодо комуністів, — м'яко промовив Гільяно. — Вони не сицилійці.

Він замовк. Він відчув, що саме тепер треба було підкорити дону Кроче своїй волі.

— Але якщо я виконуватиму брудну роботу для Рима, я мушу пообіцяти своїм людям винагороду. Що Рим може для нас зробити?

Дон Кроче допив свою каву. Гектор Адоніс спохопився налити йому ще, але дон відмахнувся від нього й сказав Гільяно:

— Ми не обділяємо тебе. Андоліні приносить тобі інформацію про переміщення карабінерів, щоб ти завжди міг стежити за ними. Вони не

роблять нічого особливого, щоб виманити вас із гір. Але я знаю, що цього недостатньо. Дозволь зробити тобі послугу, яка потішить моє серце й дасть радість твоїм батькові й матері. За цим столом, перед твоїм хрещеним батьком та твоїм вірним другом Аспану Пішоттою, я скажу тобі ось що: я небо й землю переверну, щоб забезпечити прощення тобі і, звісно ж, твоїм людям.

Гільяно вже все вирішив, але хотів забезпечити собі якомога кращі гарантії.

— Я згоден майже з усім, що ви кажете, — сказав він. — Я люблю Сицилію та її народ, і хоч я й живу як бандит, та вірю в справедливість. Я зробив би майже що завгодно, щоб повернутися додому, до батьків. Але як ви змусите Рим дотриматися обіцянок? Ось що головне. Ви просите про небезпечну послугу. Я мушу отримати винагороду.

Дон поміркував. Тоді повільно й розважливо заговорив:

— Твоє право бути обачним. Але ти маєш плани, які я просив професора Адоніса тобі показати. Збережи їх на доказ твого зв'язку з міністром Треццою. Я спробую забезпечити тобі інші документи, щоб Рим боявся їх можливого оприлюднення в одному з твоїх знаменитих листів до газет. І, зрештою, я особисто гарантую тобі пробачення, якщо ти виконаєш своє завдання й християнсько-демократична партія переможе на виборах. Міністр Трецца дуже мене поважає й ніколи не зрадить свого слова.

Гектор Адоніс саяв від захвату. Він уже уявляв собі щастя Марії Ломбардо, коли її син повернеться додому й перестане бути втікачем. Він розумів, що Гільяно робить це суто з необхідності, але вважав, що цей союз Гільяно та дона Кроче проти комуністів може стати першою ланкою в ланцюгу, який може зв'язати цих двох чоловіків щирою дружбою.

Те, що великий дон Кроче гарантує їм амністію від уряду, вразило навіть Пішотту. Але Гільяно помітив суттєвий недолік у словах дона. Як йому знати, що дон не сам усе це вигадав? Що плани не крадені? Що міністр уже не відмовився від них? Йому потрібна зустріч безпосередньо з Треццою.

— Це заспокоює, — сказав Гільяно. — Ваша особиста гарантія показує вашу доброту, те, чому народ Сицилії зве вас «доброю душею». Але Рим відомий своєю зрадливістю, а політики... ми знаємо,

які вони. Я хочу, щоб хтось із довірених мені людей почув обіцянку Трецци з його власних вуст і взяв у нього документ, який мене переконає.

Дон був ошелешений. Під час усієї розмови він відчував до Турі Гільяно саме тепло. Думав про те, як було б мати цього юнака за сина. О, як би вони керували Сицилією разом. І з якою грацією він мовив: «Цілую твою руку». То був один із небагатьох випадків за життя дона, коли хтось зачарував його. Але зараз він зрозумів, що Гільяно не приймає його гарантій, і це дещо потьмарило його прихильність. Він був свідомий того, що ці допитливі прикриті очі, які так незвично дивляться на нього, чекають подальших доказів, подальших гарантій. Бо гарантій самого дона Кроче Мало їм недосить.

Надовго запанувала тиша: дон міркував, що йому сказати, інші чекали. Гектор Адоніс намагався приховати розпач, викликаний упертістю Гільяно, та страх перед реакцією дона. Пухке біле обличчя отця Бенджаміно було схоже на морду ображеного бульдога. Але дон нарешті заговорив і всіх заспокоїв. Він зрозумів, що Гільяно має на думці й що йому потрібно.

— Твоя згода в моїх інтересах, — сказав він Гільяно. — Можливо, я надто захопився своїми аргументами. Але я допоможу тобі ухвалити рішення ось як. Дозволь передусім сказати, що міністр Трецци ніколи не дасть тобі ніяких документів: це надто небезпечно. Але він говоритиме з тобою й повторить те, що обіцяв мені. Я можу забезпечити тобі листи від князя Олорто та інших владних представників шляхти, відданих нашій справі. Ще краще: я маю друга, який переконає тебе, — католицька церква підтримає твоє прощення. Я маю слово кардинала Палермо. Коли ти вислухаєш міністра Трецци, я влаштую тобі аудієнцію з кардиналом. Він теж пообіцяє тобі безпосередньо. І тоді ти матимеш обіцянку міністра юстиції всієї Італії, святе слово кардинала католицької церкви, який одного дня може стати нашим Папою, і моє слово.

Неможливо описати тон, яким дон вимовив останні два слова. Його тенор скромно стишився, наче він майже не наважується додати своє ім'я до інших, а додаткова порція енергії в цих словах не лишала сумнівів щодо важливості цієї обіцянки.

Гільяно засміявся.

— Я не можу поїхати до Рима.

— То відправ того, кому повністю довіряєш. Я сам приведу його до міністра Трецци, а тоді — до кардинала. Ти ж, безсумнівно, довіришся слову князя святої церкви?

Гільяно пильно дивився на дона Кроче. Мозок подавав сигнали тривоги. Чому дон так прагне допомогти йому? Звісно ж, він знає, що Гільяно не можна до Рима, що він не ризикне так, навіть якщо тисячі кардиналів та міністрів дадуть йому слово. Тож імені якого посланця дон від нього чекає?

— Немає людини, якій я довіряв би більше, ніж своїй правій руці, — сказав він донові. — Візьміть із собою до Рима та Палермо Аспану Пішотту. Він любить великі міста, і, можливо, якщо його сповідь вислухає кардинал, навіть його гріхи будуть пробачені.

Дон Кроче відхилився на спинку стільця й махнув Гекторові Адонісу щодо кави. То був його старий трюк, яким він маскував своє вдоволення та тріумф. Наче нагальна справа була така нецікава, що її місце цілком могло зайняти примітивне бажання. Але Гільяно, який виявився таким блискучим партизаном, коли став бандитом, інтуїтивно читав порухи душі людей та схеми їхнього мислення. Він одразу відчув це вдоволення: дон Кроче здобув дуже важливу перемогу. Турі й не спадало на думку, що дон Кроче понад усе прагнув лишитися наодинці з Аспану Пішоттою.

Два дні потому Пішотта супроводив дона Кроче до Палермо й Рима. Дон поводився з ним, як з особою королівської крові. Та він і справді був обличчям подібний до генерала з роду Борджіа, Чезаре. Різкі риси, тоненькі вуса, азійська жовтувато-темна шкіра, жорстокий, зарозумілий погляд, який пожвавлював його шарм, та зухвала підозра щодо всього у світі.

У Палермо вони зупинилися в готелі «Умберто», яким володів дон Кроче, і Пішотту там зустріли з усіма почестями — повели купувати новий одяг для зустрічі з міністром юстиції в Римі, дон Кроче обідав з ним у найкращих ресторанах. А тоді їх удвох прийняв кардинал Палермо.

Надзвичайно було те, що Пішотта, юнак із маленького сицилійського містечка, вихований у католицькій вірі, не відчув святобливості перед

цією аудієнцією, перед великими залами кардинальського палацу, не був повен тої догідливості, яку в усіх викликала ця свята влада. Тоді як дон Кроче поцілував кардиналові каблучку, Пішотта тільки гордо дивився на нього.

Кардинал був високий на зріст, носив червоний бірет та пишну багрянну сутану. Риси обличчя в нього були грубі, побиті віспою. Він був не з тих, за кого колись одностайно проголосують, обираючи папу, — хоч би що казав дон Кроче, — але був вправний інтриган, як уродженець Сицилії.

Почали традиційно ввічливо. Кардинал серйозно поцікавився духовним здоров'ям Пішотти й нагадав йому, що хоч як би він грішив тут, на землі, жодна людина не має забувати, що на неї чекає вічне прощення, якщо вона стане гідним християнином.

Так завіривши Пішотту в духовному помилуванні, кардинал дійшов до суті. Він сказав Пішотті, що церква тут, на Сицилії, нині в страшній небезпеці. Якщо комуністи переможуть на виборах, хто знає, що може статися? Великі собори будуть спалені, випатрані, перетворені на інструментальні заводи. Статуї Діви Марії, хрести Ісуса, лики всіх святих опиняться в Середземному морі. Священиків будуть убивати, черниць — гвалтувати.

Тут Пішотта посміхнувся. Який сицилієць — байдуже, чи він скажений комуніст, чи ні — мріятиме згвалтувати черницю? Кардинал помітив цю посмішку. Якщо Гільяно допоможе придушити комуністичну пропаганду до наступних виборів, сам кардинал Великодньої неділі прочитає проповідь, вихваляючи чесноти Гільяно, і благатиме римський уряд помилувати його. Дон Кроче може сказати те саме міністрові під час їхньої зустрічі.

Цим кардинал завершив свою аудієнцію й благословив Аспану Пішотту. Перш ніж піти, Аспану попросив кардинала про записку, яку міг передати Гільяно на знак того, що ця розмова відбулася. Кардинал погодився. Дон Кроче був здивований такою дурістю з боку князя святої церкви, але промовчав.

Зустріч у Римі більше припала Пішотті до смаку. Міністр Трецца не вдавав із себе високоморального, як кардинал. Зрештою, він був міністр юстиції, а Пішотта — просто посланець бандита. Він пояснив

йому, що, якщо християнсько-демократична партія програє вибори, комуністи вживуть надзвичайних заходів, щоб винищити останніх бандитів на Сицилії. Так, карабінери досі влаштовують вилазки, полюючи на Гільяно, але цьому ніяк не зарадити. Це треба для годиться, бо інакше радикальні газети піднімуть галас до небес.

Пішотта перебив його:

— Ваша світлість каже мені, що ваша партія ніколи не вибачить Гільяно?

— Це буде складно, — мовив міністр Трецца, — але не неможливо, якщо Гільяно допоможе нам перемогти на виборах. Якщо після того він певний час поводитиметься тихо, без викрадень і гучних пограбувань. Якщо його ім'я перестане бути таким зловісним. Можливо, йому варто буде тимчасово переїхати до Америки, а тоді вже повернутися — пробаченим. Але в разі нашої перемоги я можу гарантувати одне. Ми не докладатимемо зусиль, щоб його спіймати, і якщо він захоче емігрувати до Америки, ми не заважатимемо йому й не переконуватимемо американську владу депортувати його.

Він на мить замовк.

— Я особисто зроблю все, що зможу, щоб переконати президента Італії пробачити його.

Пішотта знову мовив зі своєю легкою посмішкою:

— Але якщо ми станемо зразковими громадянами, на що ми будемо їсти — Гільяно, його люди, їхні родини? Може, уряд якось нам платитиме? Зрештою, ми ж робимо за нього брудну роботу.

Дон Кроче, який до цього слухав їх, заплющивши очі, як сонна рептилія, заговорив швидко, щоб спинити розлюченого міністра юстиції: той аж тріскався від гніву, бо цей бандюган наважився просити в уряду грошей.

— То жарт, ваша світлосте, — сказав дон Кроче. — Цей юнак уперше виїхав за межі Сицилії, він не розуміє суворого світу. Питання фінансової підтримки аж ніяк вас не обходитиме. Я сам розберуся з Гільяно.

Він застережливо глянув на Пішотту. Але міністр раптово всміхнувся й сказав хлопцеві:

— Що ж, приємно бачити, що сицилійська молодь не змінилася. Я сам колись був такий. Ми не боїмося питати про те, що наше по праву.

Можливо, вам хочеться чогось конкретнішого, ніж обіцянки.

Він висунув шухляду, дістав ламіновану картку з червоною облямівкою. Кинувши її Пішотті, мовив:

— Це спеціальна перепустка, яку я підписав особисто. Ви можете їхати куди завгодно в Італії чи на Сицилії, і поліція не потурбує вас. Вона варта своєї ваги в золоті.

Пішотта подякував, поклав картку до кишені, ближче до грудей. Він бачив, як дон Кроче пред'являв таку перепустку під час їхньої римської подорожі, і знав, що отримав дещо цінне. Але тоді йому спало на думку: що, як його спіймають із нею? Буде скандал, який збурить усю країну. Друга людина в банді Гільяно носить перепустку, яку видав міністр юстиції? Як так може бути? Він гарячково намагався знайти відповідь, але не міг.

Такий важливий документ у подарунок доводив довіру й добру волю з боку міністра. Дон Кроче протягом усієї подорожі був неймовірно гостинний, і це дуже тішило. Але все одно не переконало Пішотту. Перш ніж піти, він попросив Треццу написати Гільяно записку, яка підтверджувала б, що ця зустріч відбулася. Трецца відмовився.

Коли Пішотта повернувся в гори, Гільяно ретельно розпитав його, змусив повторити кожне слово, яке він запам'ятав. Пішотта показав йому перепустку з червоною облямівкою, озвучив свої сумніви щодо того, для чого йому її дали, і ризик для самого міністра. Гільяно поплескав його по плечу.

— Ти мій справжній брат, — мовив він. — Ти значно підозріліший за мене, і все одно твоя вірність засліпила тебе. То, певно, дон Кроче сказав йому дати тобі перепустку. Він сподівається, що ти станеш їхнім інформатором і їздитимеш до Рима.

— От хвойдин козел! — розлютився Пішотта. — Та я йому горлянку цією перепусткою переріжу.

— Ні. Залиш перепустку собі. Вона нам знадобиться. І ще дещо. Підпис, може, і схожий на руку Трецци, але це не він. Перепустка підроблена. Якщо їм буде потрібно, вони можуть зректися її законності. Або ж, якщо їм так зручно, можуть з упевненістю сказати, що все в порядку, і показати докази того, що перепустку видав Трецца. Коли зручніше буде видати її за підробку, просто знищать усі записи.

Пішотта визнав, що це схоже на правду. Він щодня дедалі більше захоплювався тим, як Гільяно, такий чесний і відкритий, може розгадувати схиблені плани своїх ворогів. Він розумів, що романтизм Гільяно коріниться в його блискучому розумінні параної.

— То як нам повірити, що вони виконають те, що обіцяли? — спитав він. — Для чого нам допомагати їм? Ми ж не політикою займаємося.

Гільяно подумав. Аспану завжди був цинік, та й трохи жадібний теж — вони вже кілька разів сварилися з приводу пограбувань, бо Пішотта хотів більшої частки для членів банди.

— Не маємо вибору, — сказав Турі. — Комуністи ніколи не помилують мене, як здобудуть контроль над урядом. Нині християнсько-демократична партія, і міністр Трецца, і кардинал Палермо, і, звісно ж, дон Кроче мусять бути нашими друзями й товаришами по зброї. Ми маємо нейтралізувати комуністів — це найважливіше. Зустрінемося з доном Кроче й усе владнаємо.

Він зробив паузу й поплескав Пішотту по плечу.

— Ти молодець, що взяв у кардинала записку. І перепустка стане в пригоді.

Але Пішотту це не переконало.

— Ми робимо за них брудну роботу, — сказав він. — А тоді будемо вештатися, як жебраки, чекаючи їхнього пробачення. Я не вірю жодному з них, вони улещують нас, як нерозумних дівок, обіцяючи нам весь світ, якщо ми стрибнемо до них у ліжко. Як на мене, краще б нам боротися за себе, залишати собі здобич, замість того щоб роздавати її бідним. Ми могли б стати заможні, жити по-королівському в Америці чи Бразилії. Це гідне рішення, тоді не треба було б покладатися на цих *pezzonovanti*.

Гільяно вирішив пояснити йому, що саме він відчуває.

— Аспану, — мовив він. — Ми мусимо покластися на християн-демократів та дона Кроче. Якщо ми переможемо й дістанемо помилування, народ Сицилії обере нас своїми лідерами. Ми здобудемо все.

Гільяно на мить замовк, а тоді всміхнувся Пішотті.

— Якщо вони нас обдурять, ніхто з нас не зомліє від подиву. Але що ми втратимо? У будь-якому разі мусимо боротися проти комуністів, вони нам більші вороги, ніж фашисти. Тому їхня доля визначена.

Тепер слухай мене уважно. Ми з тобою мислимо схоже. Остаточний бій буде після того, як ми переможемо комуністів, бо тоді мусимо озброїтися проти «друзів друзів» та дона Кроче.

Пішотта знизав плечима.

— Ми робимо помилку, — сказав він.

Попри свою усміхненість, Гільяно задумався. Він знав, що Пішотті подобається життя вигнанця. Воно пасувало до його характеру, і хоч він і був хитрий та меткий, уяви йому бракувало. Він не міг зазирнути в майбутнє й побачити невідворотну долю, що чекала на них у вигнанні.

Пізніше того ж вечора Аспану Пішотта сидів на краю скелі й намагався курити. Однак гострий біль у грудях змусив його загасити сигарету й сховати недопалок. Він знав, що його сухоти загострюються, але також знав, що за кілька тижнів у горах почуватиметься краще. Його бентежило тільки те, чого він не розповів Гільяно.

Протягом подорожі до міністра Трецци та кардинала дон Кроче був його незмінним компаньйоном. Вони вечеряли разом щовечора, і дон розмірковував над майбутнім Сицилії, над буремними часами, що чекають на неї попереду. Пішотта не відразу збагнув, що дон залицяється до нього, намагаючись схилити його до симпатії на адресу «друзів друзів» і дуже обережно переконуючи в тому, що його власне майбутнє, як і доля Сицилії, цілком можуть бути значно яскравіші з доном, аніж із Гільяно. Пішотта нічим не виказав, що зрозумів це послання. Але воно змусило його переживати щодо намірів дона. Він ніколи раніше нікого не боявся, крім, можливо, Турі Гільяно. Але дон Кроче, який усе життя провів, здобуваючи «повагу», що вирізняє великих ватажків мафії, вселяв у нього жах. Тепер він усвідомив, чого саме боїться: що дон перехитрить та зрадить їх й одного дня вони впадуть обличчям у пил.

Розділ 20

Вибори до сицилійського законодавчого органу, які відбулися у квітні 1948 року, стали катастрофою для християнсько-демократичної партії. «Народний блок», зібраний із лівацьких партій, комуністичної та соціалістичної, набрав 600 тисяч голосів проти 330 тисяч у християн-демократів. Ще 500 тисяч голосів розділили між собою монархісти та дві інші дрібні партії. Рим охопила паніка. Перед національними виборами треба було щось робити або Сицилія, найвідсталіший регіон, стане останньою краплиною в перетворенні всієї Італії на соціалістичну країну.

У минулі місяці Гільяно дотримувався своєї угоди з Римом: він зривав плакати партій-суперників, робив набіги на штаби лівацьких угруповань, розганяв їхні зібрання в Корлеоне, Монтелепре, Кастелламаре, Партініко, П'яні-дей-Гречі, Сан-Джузеппе-Джато та Монреале. Його бандити розвішали по всіх цих містечках плакати, що великими чорними літерами проголошували «СМЕРТЬ КОМУНІСТАМ», і спалили кілька клубів, створених групами робітників-соціалістів. Але ця кампанія почалася запізно, щоб вплинути на регіональні вибори, а вдаватися до крайнього терору вбивствами він не хотів. Між доном Кроче, міністром Треццою, кардиналом Палермо та Турі Гільяно літали повідомлення. Йому докоряли, закликали вдатися до активніших дій, щоб змінити ситуацію до національних виборів. Гільяно зберігав усі ці листи для свого «Заповіту».

Був потрібен значний удар, і його ідея виникла в плідній голові дона Кроче. Через Стефана Андоліні він зв'язався з Гільяно.

Найлівацькішими, та й узагалі бунтівними містечками Сицилії були П'яні-дей-Гречі та Сан-Джузеппе-Джато. Багато років, навіть за часів Муссоліні, вони святкували Перше травня як день революції. Відколи на Перше травня також припадав день Святої Розалії, їхні святкування прикривалися релігійним святом, не забороненим фашистською владою. Однак тепер на травневих парадах гордо майоріли червоні прапори та звучали запальні промови. Цьогорічне Перше травня, до

якого лишався тиждень, мало б стати найвеличнішим в історії. Два містечка за звичкою об'єдналися, і з усієї Сицилії до них мали рушити посланці з родинами святкувати нещодавню перемогу. Сенатор від комуністів Ло Козі, відомий палкий оратор, мав виступити з промовою. Планували офіційне святкування разуючої перемоги лівих на виборах.

За планом дона Кроче, банда Гільяно мала атакувати це святкування й розігнати його, стріляючи над головами натовпу. То мусив бути перший етап у кампанії залякування, батьківське попередження, м'яка застережна рука. Сенатор-комуніст Ло Козі дізнається, що те, що його вибрали до парламенту, не дає йому прав на Сицилію й не гарантує недоторканності. Гільяно пристав на цей план і наказав своїм ватажкам Пішотті, Терранові, Пассатемпо, Сільвестро та Стефанові Андоліні виконати його.

Останні три роки свято зазвичай проводили в гірській долині між П'яні-дей-Гречі та Сан-Джузеппе-Джато, між двома вершинами — Монте-Піццета та Монте-Кумета. Мешканці містечок піднімалися туди дикими звивистими дорогами, що сходилися згори так, що населення обох містечок зливалося в єдину процесію. Вони проходили в долину вузькою стежкою, а тоді розсипалися групами, щоб святкувати. Прохід цей звався Портелла-делла-Джінестра.

П'яні-дей-Гречі та Сан-Джузеппе-Джато були містечка бідні, з древніми будинками, застарілим сільським господарством. Вони вірили в старовинний кодекс честі; якщо жінки сиділи біля будинку, сидіти вони мусили боком, щоб зберегти свою репутацію. Однак саме звідси походили найвідчайдушніші бунтівники на всій Сицилії.

Ця місцина була така стара, що більшість будинків зведено з каменю, деякі взагалі не мали вікон — тільки невеликі отвори в стінах, прикриті залізними дисками. Чимало родин тримали тварин у тих же кімнатах, у яких жили самі. У міських пекарнях біля пічок грілися кози та ягнята, і якщо свіжий буханець падав на підлогу, зазвичай він трапляв у купу лайна.

Селяни наймалися працювати на багатих землевласників за долар на день, іноді навіть менше — цього було мало, щоб прогодувати родину. Тож коли приходили «чорні ворони», — черниці й священники зі своїми

макаронами та благодійним одягом, — вони присягалися в тому, чого від них вимагали: що проголосують за християн-демократів.

Однак на місцевих виборах у квітні 1948 року вони зрадливо проголосували здебільшого за комуністів та соціалістів. Це розлютило дона Кроче, який вважав, що цей край перебуває під контролем місцевого ватажка мафії. Однак дон проголосив, що його засмутила саме неповага до католицької церкви. Як могли щирі сицилійці так зрадити святих сестер, які з християнською чистотою клали хліб до рота їхнім дітям?

Кардинал Палермо також лютував. Він спеціально приїхав і відслужив службу для цих двох селищ, попередивши їх, щоб вони не голосували за комуністів. Він благословляв їхніх дітей, навіть хрестив їх, і все одно вони відвернулися від церкви. Кардинал викликав місцевих священиків до Палермо й попередив, що перед національними виборами вони мають добряче постаратися. Не лише в політичних інтересах церкви, але й задля порятунку темних душ від пекла.

Міністр Трецца не так здивувався. Він був сицилієць і знав історію острова. Жителі цих містечок завжди були горді й завзяті борці проти багатіїв Сицилії та тиранії Рима. Вони першими приєдналися до Гарібальді, а до того билися проти французів та маврів, коли ті керували островом. Жителі П'яні-дей-Гречі походили від греків, які втекли до Сицилії від турецьких загарбників. Вони досі дотримувалися грецьких звичаїв, говорили грецькою мовою й вбирались у старовинні народні грецькі костюми на свята. Однак це була ще й твердиня мафії, де завжди плекалося повстання. Тому міністр Трецца був розчарований неефективністю дона Кроче, тим, що він не спромігся просвітити їх. Але він також знав, що всі голоси у двох містечках та прилеглій місцині збирає одна людина — організатор соціалістичної партії на ім'я Сільвіо Ферра.

Сільвіо Ферра отримав чимало відзнак в італійській армії під час Другої світової війни, був нагороджений медалями за африканську кампанію, а тоді потрапив у полон до американців. У таборі для військовополонених у Сполучених Штатах він відвідував курси, призначені для того, щоб полонені почали розумітися на демократичних процесах. Він не до кінця в них вірив, аж поки йому не

дали дозвіл попрацювати за межами табору — у дрібній місцевій пекарні. Його вразила свобода американського життя, легкість, з якою тяжка робота перетворювалася на тривале процвітання, мобільність нижчих класів. На Сицилії найпрацьовитіший селянин міг сподіватися тільки на те, щоб прогодувати своїх дітей і забезпечити їм дах над головою, про майбутнє не йшлося взагалі.

Повернувшись на батьківщину, Сільвіо Ферра став пристрасним захисником Америки. Однак скоро побачив, що християнсько-демократична партія зробилася знаряддям багатіїв, і приєднався до освітнього гуртка, який влаштували робітники-соціалісти в Палермо. Цей чоловік був спраглий освіти, мав пристрасть до книжок. Скоро він проковтнув усі теорії Маркса та Енгельса, а тоді приєднався до соціалістичної партії й отримав завдання організувати партійний гурток у Сан-Джузеппе-Джато.

За чотири роки Ферра зробив те, чого не могли зробити агітатори з півночі Італії. Він переклав «Червону революцію» та доктрину соціалізму сицилійською мовою, переконав сицилійців, що голос за партію соціалістів забезпечить їм свій шмат землі. Великі маєтки панства слід розділити, адже самі вони землю не обробляють — ту землю, на якій можна вирощувати зерно для дітей. Він обіцяв їм, що за соціалістичного уряду можна буде позбутися корумпованості сицилійського суспільства. Чинownikам не нестимуть хабарі, щоб мати перевагу під час розгляду справ, ніхто не даватиме священникові пару яєць, щоб той прочитав листа з Америки, міський поштар не отримуватиме свою символічну ліру за те, що приносить пошту, чоловікам не доведеться продавати свою працю за гріш і гарувати на полях герцогів та баронів. Кінець злидарській платні, урядовці стануть слугами народу, як в Америці. Сільвіо Ферра цитував Біблію, щоб довести, що церква підтримує зіпсовану капіталістичну систему, однак ніколи не нападав на Діву Марію, різноманітних корисних святих чи віру в Ісуса. Зранку на Великдень він вітав сусідів традиційним «Христос воскрес». У неділі ходив на службу. Суворо наглядав за дружиною й дітьми, як годиться справжньому сицилійцеві, бо вірив у старі цінності, в абсолютну відданість сина матері, у повагу до батька, в обов'язок перед найдальшими родичами.

Коли cosce¹² мафії в Сан-Джузеппе-Джато попередили його про те, що він надто далеко заходить, він усміхнувся й дав зрозуміти, що в майбутньому радо стане їхнім другом, хоча в глибині душі й знав, що саме з мафією матиме останній, найзапекліший бій. Коли дон Кроче відправив до нього особливих посланців, щоб усе владнати, він їм відмовив. Він мав репутацію людини, хороброї в бою, користувався повагою в селищі й до того ж завважив, що поводитиметься з «друзями друзів» розсудливо, тож дон Кроче вирішив потерпіти, тим більше, він був упевнений, що перемога на виборах не забариться.

Однак понад усе Сільвіо Ферра спочував ближньому своєму — рідкісна риса для сицилійського селянина. Якщо в нього хворів сусід, він носив їжу його родині, допомагав по господарству старій хворобливій удові, підбадьорював тих, хто ледве заробляв на життя й боявся майбутнього. Ферра проголошував, що партія соціалістів принесе із собою новий світанок надії. Виголошуючи промови, він вдавався до південної риторики, яку так люблять сицилійці, не роз'яснював теорії економіки Маркса, а говорив із вогнем тієї помсти, яку завдячує тим, хто століттями пригноблював селян.

— Як нам солодкий хліб, — говорив він, — така ж солодка кров бідняків тим заможним, хто її п'є.

Саме Сільвіо Ферра організував кооператив робітників, що не бажали продавати себе на аукціоні, де роботу діставав той, хто називав найнижчу ціну. Він встановив фіксовану платню за день, і багатії були змушені або зголошуватися на неї в час урожаю, або ж дивитися, як гниють їхні оливки, виноград і зерно. Так Сільвіо Ферру помітили.

Його врятувало те, що Гільяно взяв його під свій захист. Частково це й зупинило руку дона Кроче. Сільвіо Ферра народився в Монтелепре. Ще в юні роки було зрозуміло, яка він людина. Турі Гільяно безмірно захоплювався ним, хоча друзями вони так і не стали через різницю у віці (Турі був на чотири роки молодший) і тому, що Сільвіо пішов на війну. З неї він повернувся героєм. Зустрів дівчину із Сан-Джузеппе-Джато, одружився, переїхав до неї. Політична слава Ферри все зростала, і Гільяно дав зрозуміти, що цей чоловік — його друг, попри розбіжності в їхніх поглядах. Тож коли Турі почав свою програму з «освічення» виборців Сицилії, він віддав наказ не вживати ніяких

заходів до Сан-Джузеппе-Джато взагалі й до самого Сільвіо Ферри зокрема.

Ферра почув про це, і йому стало клепки відправити Гільяно записку з подякою, де йшлося, що, коли Турі буде потрібно, він до його послуг. Батьки Ферри досі жили в Монтелепре зі своїми іншими дітьми. Серед дітей була дівчинка п'ятнадцяти років на ім'я Джустіна — вона й понесла записку матері Гільяно. Так сталося, що сам Турі тоді гостював удома й зміг прийняти її особисто. Більшість сицилійських дівчат у п'ятнадцять років уже цілком жінки, тож Джустіна відразу закохалася в Гільяно — як могло бути інакше? Його сила, його котяча грація зачарували її так, що вона безсоромно не могла відвести від нього очей.

Турі з батьками та Ла Венерою саме пили каву, він спитав, чи не хоче вона приєднатися до них. Джустіна відмовилася. Та тільки Ла Венера помітила, яка дівчина гарненька і яка вона зачарована. Гільяно не впізнав у ній те дівчисько, яке він колись зустрів на дорозі в сльозах і якому дав грошей.

— Подякуй братові за його пропозицію, — сказав він їй, — і скажи: хай не хвилюється за своїх батьків, вони завжди будуть під моїм захистом.

Джустіна мерщій вийшла з будинку й побігла до батьків. Відтоді в мріях вона була коханою Гільяно, а наяву пишалася його прихильністю до свого брата.

Тож коли Гільяно погодився розігнати свято біля Портелла-делла-Джінестри, він по-дружньому попередив Сільвіо Ферру, щоб той не брав участі в першотравневому святкуванні. Запевнив, що ніхто із селян Сан-Джузеппе-Джато не постраждає, але якщо виникне небезпечна ситуація, він не зможе захистити Ферру, якщо той і далі займатиметься справами соціалістів. Сам він, Гільяно, ніколи не зробить нічого такого, що зашкодило б йому, але «друзі друзів» мають твердий намір вигнати соціалістів із Сицилії, і Ферра неодмінно стане однією з цілей.

Коли Сільвіо Ферра отримав цю звістку, він припустив, що це не більш ніж чергова спроба його залякати, підбурена доном Кроче. Вона не мала значення. Соціалісти йшли до перемоги, і він не пропустить велике святкування вже здобутого успіху.

Першого травня 1948 року жителі містечок П'яні-дей-Ґречі та Сан-Джузеппе-Джато встали рано й рушили в довгий похід гірськими стежками до рівнини за Портелла-делла-Джінестрою. Попереду йшли спеціально виписані з Палермо музиканти. Сільвіо Ферра в оточенні дружини й двох дітей ішов в авангарді процесії із Сан-Джузеппе-Джато й гордо ніс один із величезних червоних прапорів. Яскраво розмальовані візки, у які запрягли коней зі святковими червоними плюмажами, у кольорових попонах з китицями, були повні горщиків, чималих дерев'яних ящиків зі спагеті, велетенських дерев'яних мисок для салатів. Окремий візок призначався для глеків з вином, ще в одному серед блоків льоду лежали головки сиру, великі палки салямі, тісто й пічки для свіжого хліба.

Уздовж колони витанцьовували й грали в м'яча діти. Вершники перевіряли, чи готові їхні коні до перегонів: вони мали стати найцікавішою з пообідніх розваг.

Коли Сільвіо Ферра підводив містян до вузького проходу Портелла-делла-Джінестри, на іншій дорозі з'явилася делегація з П'яні-дей-Ґречі зі своїми прапорами та плакатами соціалістичної партії. Натовпи змішалися, дорогою обмінюючись радісними привітаннями, пліткуючи про останні міські скандали та міркуючи, що ж їм принесе перемога на виборах, яка небезпека чатує попереду. Чутки про те, що цього Першого травня слід чекати негараздів, їх не злякали. Рим вони зневажали, мафії боялися, але не так, щоб скоритися їй. Зрештою, на останніх виборах вони начхали на них — і нічого не сталося.

Опівдні долиною розійшлося понад три тисячі людей. Жінки заходилися біля переносних пічок, кип'ятили воду для пасти, діти запускали повітряних зміїв, над якими шугали крихітні червоні сицилійські яструби. Сенатор від комуністів Лу Козі перечитував свої нотатки до промови, з якою саме мав виступити; група чоловіків на чолі з Сільвіо Феррою споруджувала дерев'яну платформу, на якій стоятимуть сенатор та видатні жителі обох містечок. Йому порадили багато не теревенити, бо діти вже зголодніли.

Саме тоді серед гір пролунали неголосні звуки — Сільвіо Ферра подумав, що хтось із дітлахів приніс феєрверки. Він обернувся подивитися.

Того ж ранку, тільки значно раніше, ще до того, як зійшло затягнене серпанком сицилійське сонце, два загони по дванадцятаро чоловіків у кожному рушили з табору Гільяно в горах над Монтелепре вниз, до гірського кряжу, де був прохід Портелла-делла-Джінестра. Одним загоном командував Пассатемпо, другим — Терранова, і в кожному був важкий кулемет. Пассатемпо повів своїх людей угору схилами Монте-Кумета й проконтролював позицію, на яку встановив кулемета. В обслуговуванні та стрільбі були зайняті четверо, решта розсипалися по схилу з гвинтівками та лупарами, щоб прикрити їх від можливого нападу.

Терранова зі своїми людьми зайняли схили Монте-Піццута з іншого боку Портелла-делла-Джінестри. З цієї вигідної позиції суха рівнина та селища під нею перебували під дулами кулемета та гвинтівок його людей. Це мало вбезпечити їх від будь-яких несподіванок із боку карабінерів, якщо ті вирішать піти на них із бараків.

З обох схилів бандити Гільяно спостерігали, як містяни з П'яні-дей-Гречі та Сан-Джузеппе-Джато роблять довгий перехід до рівнини. Кілька бандитів мали родичів у цій процесії, однак не відчували жодного докору сумління, адже вказівки Гільяно були дуже чіткі. Палити з кулеметів треба над головами, аж поки натовп не розбіжиться по своїх селах. Ніхто не постраждає.

Гільяно планував піти з цією експедицією й керувати нею особисто, але за сім днів до Першого травня слабкі легені Аспану Пішотти зрештою здалися. Він піднімався схилом нагору, до табору, коли з його рота линула кров, і він впав на землю. Тіло почало котитися вниз. Гільяно, який піднімався за ним, подумав, що то один із кузенових розіграшів, зупинив тіло ногою, аж тоді побачив, що сорочка Пішотти спереду залита кров'ю. Спершу він подумав, що в Аспану влучив снайпер і він просто не почув пострілу. Турі взяв його на руки й заніс нагору. Пішотта був досі при тямі й усе белькотів: «Постав мене, постав мене». Гільяно зрозумів, що то не могла бути куля. Голос видавав внутрішню зношеність, злам, а не пошкодження тіла, скаліченого металом.

Пішотту поклали на ноші, і Гільяно відправив команду з десяти бандитів по лікаря в Монреале. Цей лікар часто займався ранами бандитів, на нього можна було покластися: він не видавав таємниць. Однак лікар доповів донові Кроче про хворобу Пішотти, як робив це з усіма іншими операціями Гільяно. Бо ж він сподівався, що його призначать головою лікарні Палермо, і знав, що без благословення дона це неможливо.

Лікар забрав Пішотту до лікарні в Монреале для подальших аналізів і попросив Гільяно зачекати результатів.

— Я повернуся вранці, — сказав лікареві Турі. Призначив чотирьох своїх людей охороняти Пішотту в лікарні, а разом з іншими пішов до будинку одного з них.

Наступного дня лікар сказав йому, що Пішотті потрібні ліки під назвою «стрептоміцин», які можна дістати тільки в Сполучених Штатах. Гільяно це обдумав. Він попросить батька та Стефана Андоліні написати донові Корлеоне в Америку, щоб він надіслав їх. Турі сказав про це лікареві й спитав, чи можна виписати Пішотту. Лікар погодився, але за умови, що він кілька тижнів проведе в ліжку.

Отже, під час нападу в Портелла-делла-Джінестрі Гільяно був у Монреале, дбав про Пішотту.

Коли Сільвіо Ферра розвернувся на звук феєрверків, три речі одночасно закарбувалися в його свідомості. Перша — маленький хлопчик, який ошелешено дивився на свою руку. Там, де мала бути долоня з мотузкою від повітряного змія, була жахлива кривава кукса, а повітряний змій злітав високо в небо над схилами Монте-Кумета. Друга — власний шок, коли він упізнав у феєрверках постріли кулеметів. Третя — великий чорний кінь, який оскаженіло летів крізь натовп без вершника, і по його боках струменіла кров. Тоді Сільвіо Ферра сам помчав крізь натовп, шукаючи дружину та дітей.

На схилах Монте-Піццута Терранова спостерігав за цією сценою в бінокль. Спочатку він подумав, що люди падають на землю від жаху, а тоді побачив нерухомі тіла, застигли в особливому русі, притаманному смерті, і відштовхнув стрільця від кулемета. Але коли його кулемет замовк, зброю з Монте-Кумета досі було чути. Терранова подумав:

Пассатемпо ще не помітив, що кулемети спрямовані надто низько й косять людей. За кілька хвилин і той кулемет зупинився, і Портелла-делла-Джінестру заповнила моторозна тиша. Тоді до гір-двійнят піднісся плач живих, крики поранених і вмирущих. Терранова дав сигнал своїм людям зібратися навколо нього, розібрати кулемета, а тоді повів їх іншим схилом гори. Утікаючи, він міркував, чи повертатися йому до Гільяно, щоб доповісти про трагедію. Він боявся, що Гільяно стратить на місці і його, і його людей. Та водночас був певен, що він чесно вислухає його, а вони всі могли присягнути, що стріляли понад головами. Він повернеться до табору й доповість. Але цікаво, чи Пассатемпо вчинить так само.

Коли Сільвіо Ферра знайшов свою родину, стрілянина вже припинилася. Його дружина й діти були цілі й саме підводилися із землі. Він махнув їм, щоб лежали, і протримав так ще п'ятнадцять хвилин. У напрямку П'яні-дей-Гречі скакав вершник, щоб привести допомогу з бараків карабінерів, і коли його так і не збило пострілом з коня, Ферра зрозумів, що напад скінчився. Він підвівся.

З рівного плато, що вінчало Портелла-делла-Джінестру, назад до своїх селищ біля підніжжя гір стікалися тисячі людей. А на землі лежали поранені й мертві, над якими ридали родичі. Горді прапори, які вони несли зранку, впали в порох — сліпучо яскраві, темно-золоті, сьайливо-зелені й самотні червоні під сонцем полудня. Сільвіо Ферра лишив рідних допомагати пораненим. Сам зупинив кількох чоловіків, що втікали, і змусив їх нести ноші. З жахом він помічав дітей та жінок серед убитих, і відчув, як на очах навертаються сльози. Усі його вчителі помилялися, усі, хто вірив у політичні дії. Голосуванням не змінити Сицилію. Це все безглуздя. Доведеться вбивати, щоб здобути свої права.

Звістку Гільяно, який сидів біля ліжка Пішотти, приніс Гектор Адоніс. Гільяно негайно рушив до табору в горах, лишивши Пішотту одужувати без свого особистого захисту.

Там, на скелях над Монтелепре, він покликав до себе Пассатемпо й Терранову.

— Перш ніж ви заговорите, я вас попереджу, — мовив він. — Я знайду винного, байдуже, скільки часу на це знадобиться. І що довше, то суворішим буде покарання. Якщо це була відверта, чесна помилка — зізнайтесь одразу, і я обіцяю, що ваша смерть не буде болісна.

Пассатемпо й Терранова ніколи раніше не бачили Гільяно таким лютим. Вони стояли рівно, не наважуючись поворухнутися, поки Гільяно допитував їх. Обидва присягнули, що їхня зброя була піднята так, щоб стріляти понад головами, а коли вони помітили, що влучають у людей, то зупинили кулемети.

Далі Гільяно допитав бандитів із їхніх загонів і кулеметників. Тоді зібрав усе до купи. Кулемет Терранови стріляв хвилин п'ять, перш ніж замовкнути. Пассатемпо — близько десяти хвилин. Стрільці присягалися, що палили над головами. Ніхто не визнавав, що міг помилитися чи в якусь мить опустити зброю.

Відпустивши їх, Гільяно сидів сам. Уперше за той час, відколи він став розбійником, йому було нестерпно соромно. Більш ніж чотири роки він був вигнанцем і чесно міг хвалитися, що ніколи не зашкодив бідній людині. Тепер це перестало бути правдою. Він влаштував різанину. Тепер навіть у найпотаємнішому куточку свого серця він уже не міг назвати себе героєм. Тоді Турі подумав, як це могло статися. То цілком могла бути помилка: його бандити вправлялися з лупарами, але з важким кулеметом були знайомі не так добре. Могло бути й так, що, стріляючи вниз, вони хибно оцінили кут нахилу. Йому не вірилося, що Терранова чи Пассатемпо могли обдурити його, але завжди існувала жахлива ймовірність того, що одному з них чи навіть обом могли заплатити за масове вбивство. Коли Гільяно почув звістку, йому спало на думку, що десь цілком могла бути засідка третьої сторони.

Але, звісно ж, якби це було зумисно, постраждало б більше людей. Звісно, бійня була б іще страшніша. Хіба що, як думав Гільяно, вона мала на меті саме зганьбити його власне ім'я. Чия ж то могла бути ідея — напад на Портелла-делла-Джінестру? Такий збіг обставин надто важко проковтнути.

Неминуча принизлива правда: його перехитрував дон Кроче.

[12](#) Угруповання (*итал.*).

Розділ 21

Бійня в Портелла-делла-Джінестрі шокувала всю Італію. Заголовки газет кричали про різанину невинних чоловіків, жінок та дітей. Було п'ятнадцятеро мертвих, понад п'ятдесят поранених. Спочатку лунали підозри, що все це влаштувала мафія, і Сільвіо Ферра у своїх промовах складав тіла до ніг дона Кроче. Але дон був до цього готовий. Кілька людей, які приховували свою належність до «друзів друзів», присягнулися перед магістратом, що бачили, як Пассатемпо з Террановою влаштовують засідку. Сицилійці дивувалися, чому Гільяно не заперечує цього жахливого звинувачення в одному зі своїх відомих листів до газет. Він був незвичайно мовчазний.

За два тижні до національних виборів Сільвіо Ферра їхав на велосипеді з Сан-Джузеппе-Джато до П'яні-дей-Гречі вздовж річки Джато. Він об'їхав підніжжя гори, і на дорозі його перестріли двоє чоловіків. Вони гукали, щоб він зупинився, але Ферра тільки швидше крутив педалі. Озирнувшись, він побачив, що вони терпляче біжать за ним, але скоро випередив їх, лишив далеко позаду. Коли він в'їжджав у П'яні-дей-Гречі, переслідувачів уже не було видно.

Далі три години Ферра провів у клубі соціалістів разом з іншими провідними членами партії цього краю. Коли вони закінчили, на землю вже спали сутінки, і йому не терпілося дістатися додому до темряви. Він провів велосипед по центральній площі, тепло вітаючись зі знайомими. Раптом його оточило четверо. Сільвіо Ферра впізнав в одному з них ватажка мафії з Монтелепре й відчув полегшення. Він знав Кінтану з дитинства, і ще знав, що мафія в цьому кутку Сицилії діє обережно, щоб не дратувати Гільяно й не порушувати його правил про «образи бідняків». Тож він усміхнувся до Кінтани й мовив:

— Ти зайшов далеко від дому.

— Вітаю, друже, — відповів Кінтана. — Ми трохи пройдемося з тобою. Не метушись — і не постраждаєш. Ми просто хочемо поговорити.

— Говоріть зі мною тут, — сказав Ферра.

Він відчув перший укол страху — страху, знайомого йому з поля бою, страху, що, як він знав, неможливо опанувати, тож утримався від дурощів. Двоє чоловіків порівнялися з ним, узяли його під руки й м'яко повели через площу. Велосипед покотився сам собою, тоді перекинувся.

Ферра бачив, що селяни, які сиділи перед своїми будинками, розуміли, що відбувається. Авжеж, вони прийдуть на порятунок. Однак різанина на Портелла-делла-Джінестрі й загальне панування терору зламали їх — галасу ніхто не зчинив. Сільвіо Ферра вперся п'ятами в землю й спробував обернутися на соціалістичний клуб. Навіть із цієї відстані він бачив товаришів-партійців у дверях. Чи ж вони не помічають, що він у біді? Але ніхто не покинув плями світла.

— Допоможіть, — гукнув він.

Ніхто в селищі не поворухнувся, і Сільвіо Ферра відчув глибокий сором за них.

Кінтана грубо підштовхнув його.

— Не будь дурний, — сказав він. — Ми хочемо просто поговорити. Іди з нами без зайвого галасу. Не треба шкодити своїм друзям.

Було вже майже темно, місяць уже зійшов. Ферра відчув дуло зброї, яке тицьнули йому в спину, і знав, що його вбили б і на площі, якби справді збиралися вбити. А тоді повбивали б і всіх друзів, які вирішили б допомогти. Тож він пішов із Кінтаною на край села. Лишалася можливість того, що йому залишать життя: забагато свідків, і дехто з них безперечно впізнав обличчя дрібного мафіозі. А от якщо він зараз почне борсатися, вони можуть запанікувати й почати стрілянину. Краще зачекати й послухати їх.

Кінтана розважливо мовив до нього:

— Ми хочемо переконати тебе облишити комуністичні дурощі. Ми пробачили тобі напад на «друзів друзів», коли ти звинуватив їх у ситуації в Джінестрі. Але наше терпіння не було винагороджене, і тепер воно закінчується. Як думаєш, чи це мудро? Якщо продовжиш свої справи, змусиш нас лишити твоїх дітей без батька.

Вони вже вийшли з містечка й ступили на кам'янисту стежку, що зрештою мала привести їх на Монте-Кумета. Сільвіо Ферра з відчаєм озирнувся, але не побачив нікого. Він сказав Кінтані:

— То ви готові вбити батька родини за таку дрібницю, як політика?

Кінтана хрипко зареготав.

— Та я вбивав людей, які плюнули мені на черевики, — відповів він.

Люди, які тримали його під руки, відійшли, і в ту мить Сільвіо Ферра знав, що йому судилося. Він розвернувся й помчав залитою місячним світлом стежиною.

Селяни почули постріли, один з лідерів соціалістів пішов по карабінерів. Наступного ранку тіло Сільвіо Ферри знайшли в гірській ущелині. Коли поліція допитувала свідків, ніхто не зізнався, що бачив, що сталося. Ніхто не згадав чотирьох чоловіків, ніхто не впізнав Гвідо Кінтану. Так, вони були повстанці, але передусім — сицилійці й не порушували закону омерти. Але хтось із них розповів про побачене людям з банди Гільяно.

Чимало всього поєдналося для того, щоб християни-демократи могли перемогти на виборах. Дон Кроче та «друзі друзів» добре попрацювали. Різанина на Портелла-делла-Джінестрі шокувала всю Італію, але сицилійцям зашкодила більше: вона травмувала їх. Католицька церква, що брала участь у виборчих перегонах під прапором Христа, стала скупіша на милості. Убивство Сільвіо Ферри довершило удар. 1948 року на Сицилії християнсько-демократична партія здобула разючу перемогу, і це допомогло їй завоювати всю Італію. Було зрозуміло, що вони надовго при владі. Дон Кроче став господарем Сицилії, католицтво — національною релігією, і міністр Трецца дістав непогані шанси хай і не тепер, але все ж таки стати прем'єр-міністром Італії.

Зрештою Пішотта виявився правим. Через Гектора Адоніса дон Кроче передав, що християнсько-демократична партія не може помилувати Гільяно та його людей через бійню в Портелла-делла-Джінестрі — то був би страшний скандал, знову піднялися б чутки про те, що це політична справа. Газети знавісніли б, і по всій Італії покотилися б безчинства. Дон Кроче сказав, що руки міністра Трецци зв'язані, що кардинал Палермо більше не зможе допомогти людині, яка, на думку інших, убивала невинних жінок та дітей; але він сам, дон Кроче, і далі намагатиметься здобути їм амністію. Однак він порадив Гільяно

емігрувати до Бразилії або Сполучених Штатів — у цьому він був готовий допомогти, чим може.

Люди Гільяно були вражені тим, що він не виказав ніяких емоцій стосовно цієї зради, начебто сприйняв її як належне. Тільки завів своїх людей ще далі в гори й наказав ватажкам розбити табори біля свого, щоб вони могли зібратися дуже швидко. Минали дні, і здавалося, що Гільяно поринув у свій власний, внутрішній світ. Минали тижні, і його ватажки нетерпляче чекали наказів.

Одного ранку він зайшов далеко в гори сам, без охоронців. Повернувся в темряві й, поставши у світлі вогнищ, мовив:

— Аспану, збирай ватажків.

Князь Оллорто мав маєток на сотні тисяч акрів, у якому вирощував усе те, що тисячу років робило Сицилію житницею Італії: лимони й апельсини, зерно, бамбук, оливи, які давали чимало олії, цілий океан томатів, зеленого перцю, баклажанів королівського фіолетового кольору, з голову візника завбільшки. Частину землі він здавав селянам, начебто п'ятдесят на п'ятдесят, але, як більшість землевласників, князь Оллорто спочатку збирав вершки — платню за використання техніки, за постачання насіння та транспорт, і все з відсотками. Селянинові щастило, якщо йому вдавалося зберегти двадцять п'ять відсотків скарбів, які він вирощував у поті чола. І все одно він вигравав проти тих, хто мусив найматися щодня за злидарську платню.

Земля була багата, але, на жаль, багатії тримали велику частину своїх ланів необробленими, марнували їх. Ще 1860 року великий Гарібальді обіцяв селянам, що вони володітимуть власною землею. Утім навіть нині князь Оллорто мав сотні тисяч змарнованих акрів землі, і так само — інші представники панства, які тримали землю за резерв готівки, продаючи її шматками, щоб удовольнити свої примхи.

На останніх виборах усі партії, зокрема християнсько-демократична, пообіцяли посилити й впровадити закони поділу землі. За ними, селяни могли отримати частину необроблюваної землі великих маєтків за номінальну суму.

Однак закони ці завжди зводив нанівець звичай заможних наймати ватажків мафії, щоб залякати потенційних нових власників землі. У

призначений для заявлення права день ватажок мафії просто роз'їжджав верхи вздовж кордонів маєтку, і жоден селянин не наважувався вийти вперед. Тих, хто все ж таки ризикував, неодмінно відзначали як кандидатів на вбивство, так само як і всіх чоловіків їхніх родин. Це тривало вже століття, і кожен сицилієць знав одне правило: якщо маєток перебуває під захистом ватажка мафії, ніхто не претендує на цю землю. Рим міг видати сотні законів — ці закони не мали значення. Як колись сказав дон Кроче у приватній розмові з міністром Треццою: «Як нас обходять ваші закони?»

Незабаром після виборів настав день, коли можна було заявити право на частину необроблюваної землі князя Оллорто. Уряд насмішкувато віддав під це всю тисячу акрів. Лідери лівого крила заохочували народ заявляти свої права. У призначений день майже п'ять тисяч селян зібралося біля воріт палацу князя Оллорто. Урядовці чекали у великому наметі на території, обладнаному столами й стільцями та всім необхідним для офіційної реєстрації заяв. Деякі заявники були з Монтелепре.

За порадою дона Кроче князь Оллорто найняв шістьох ватажків мафії за *gabello*¹³. Тож цього яскравого ранку, пітніючи під пекучим сицилійським сонцем, шестеро мафіозі каталися вздовж стіни маєтку князя. Селяни, що зібралися під олівами, старшими за самого Христа, спостерігали за ними, відомими по всій Сицилії своєю жорстокістю. Вони чекали, наче сподіваючись на диво, надто боязкі, щоб зробити крок уперед.

Однак від сил закону дива чекати не доводилося. Міністр Трецца прямо наказав маресьяло тримати своїх карабінерів у бараках. По всьому регіону Палермо того дня не було видно жодного чоловіка у формі Національної поліції.

Натовп за огорожею маєтку князя Оллорто чекав. Шестеро ватажків мафії їздили туди-сюди, наче метрономи, — обличчя незворушні, гвинтівки в чохлах, лупари на плечі, пістолети за поясом, сховані під куртками. Вони не робили ніяких загрозливих знаків до натовпу — повністю ігнорували його, просто їздили мовчки вперед і назад. Немовби сподіваючись, що коні втомляться чи, може, віднесуть кудись

цих драконів-охоронців, селяни розгорнули пакунки з їжею, відкоркували пляшки вина. Там були переважно чоловіки, тільки кілька жінок — серед них була Джустіна, яка прийшла разом із батьками, які хотіли виказати зневагу до вбивць Сільвіо Ферри. І все одно жоден з них не наважувався перейти дорогу неспішним коням, заявити свої права на землю, яка, за законом, могла належати їм.

Людей зупиняв не лише страх; ці вершники були «поважні люди», які насправді створювали закони в містечках, у яких вони жили. «Друзі друзів» встановили свій тіньовий уряд, який працював ефективніше за уряд у Римі. З'являвся грабіжник чи крадій худоби? Якщо жертва доповідала про злочин карабінерам, можна було й не сподіватися повернути своє. Але якщо піти до ватажків мафії й заплатити двадцять відсотків, украдену худобу знайдуть і селянин дістане гарантію того, що цього більше не станеться. Якщо якийсь запальний громило вбивав невинного робітника за склянкою вина, уряд нечасто звинувачував його через часті обмовляння та закон омерти. Але якщо родина померлого йшла до одного з цих шести «поважних людей», вони могли здобути жадану помсту й справедливість.

Дрібних злодюжок у бідних кварталах карали, ворожнечу могли владнати з честю, сварку за межі наділів землі розв'язати, не витрачаючи грошей на адвокатів. Ці шестеро були судді, рішення яких неможливо було заперечити або проігнорувати, вирoki яких були суворі, й уникнути їх можна було тільки через еміграцію. Ці шестеро мали на Сицилії владу, якої не мав навіть прем'єр-міністр Італії. Тож натовп залишався за стінами маєтку князя Оллорто.

Шестеро ватажків не збиралися разом — то могло бути знаком слабкості. Вони їздили окремо, наче незалежні королі, і кожен возив із собою свій особливий жах. Найбільше з них боялися дона Сьяно з містечка Бісакіно, який їздив на строкатому сірому коні. Йому було вже за шістдесят, і обличчя в нього було таке ж сіре й поцятковане, як його кінь. Він став легендою у двадцять шість років, коли вбив свого попередника — той прикінчив батька дона Сьяно, коли майбутньому донові було дванадцять, і він чотирнадцять років чекав помсти. Одного дня він зістрибнув із дерева на цього чоловіка, коли той їхав верхи, і, схопивши його ззаду, змусив проїхати верхи головною вулицею міста. Проїжджаючи перед людьми, Сьяно розрізав свою жертву на шматки

— відрізав носа, губи, вуха, геніталії, а тоді тримаючи в руках скривавлене тіло, провів коня парадом перед домом жертви. Після того він правив цим регіоном кров'ю й залізом.

Другий ватажок, на чорному коні з червоним плюмажем на голові, — дон Арзана з П'яні-дей-Гречі. Це був спокійний, поміркований чоловік, який завжди вірив у те, що кожна суперечка має дві сторони, і відмовлявся вбивати Сільвіо Ферру з політичних причин, чим на кілька років відстрочив його долю. Убивство Ферри засмутило Арзану, але він був безсилий щось змінити, відколи дон Кроче з іншими ватажками наполягли на тому, що час зробити з нього приклад для інших у цих місцях. Його врядування було позначене милосердям і добротою, його з шести тиранів любили найбільше. Але тепер, коли він їздив верхи перед натовпом, обличчя його було суворе, усі внутрішні вагання зникли.

Третім вершником був дон Підду з Кальтанісетти, повід його коня був прикрашений квітами. Він мав славу любителя лестощів, пишався своєю зовнішністю, ревно оберігав владу й не давав вільно дихати амбіційній молоді. Якось на сільському святкуванні юний селянин заходився вражати жінок тим, що прив'язав до ніг дзвіночки, вбрався в штани й сорочку із зеленого шовку, пошиті в Палермо, і співав під власний акомпанемент гітари, виробленої в Мадриді. Дона Підду обурило підлабузництво перед цим сільським Валентином, він розлютився, бо жінки милувалися не справжнім чоловіком, таким як він сам, а цим манірним, зніженим юнаком. Тож після цього фатального дня юнак уже більше не танцював — його знайшли на дорозі до ферми, прошитого кулями.

Четвертим ватажком мафії був дон Маркуцці з Вілламури, відомий своєю аскетичністю й тим, що мав удома власну капличку, як у старого панства. Попри цю одну свою пристрасть, дон Маркуцці жив дуже просто й сам по собі був людина бідна, адже відмовився заробляти на своїй владі. Однак владою він надзвичайно тішився; невтомно докладав зусиль, допомагаючи краянам-сицилійцям, але й щиро вірив у старі традиції «друзів друзів». Він став легендою, коли стратив свого улюбленого племінника за *infamita*: той порушив закон омерти й видав поліції інформацію про ворожу фракцію мафії.

П'ятий вершник — дон Бучілла з Партініко, який того далекого, фатального дня, коли Турі Гільяно став вигнанцем, приходив до Гектора Адоніса в справі свого племінника. Тепер, п'ять років потому, він став важчий на сорок фунтів. Досі носив оперний костюм селянина, попри те, що за ці роки розбагатів понад міру. Бучілла був доволі м'який, однак безчесності не терпів і страчував злодіїв із тією ж праведністю, з якою англійське правосуддя вісімнадцятого століття виголошувало смертні вироки малолітнім злодюжкам.

Шостим був Гвідо Кінтана, який хоч сам і був із Монтелепре, заробив собі репутацію на кривавому полі бою в Корлеоне. Йому довелося діяти там, бо Монтелепре перебувало під безпосереднім захистом Гільяно. Але в Корлеоне Кінтана знайшов те, чого прагнуло його серце вбивці. Він владнав чотири випадки родинної ворожнечі простим засобом — винищивши опонентів за власним розсудом, убив Сільвіо Ферру та інших організаторів профспілок. Певно, його єдиного з ватажків мафії ненавиділи більше, ніж поважали.

Такими були ці шестеро чоловіків, які завдяки репутації та повазі й надзвичайному страхові, що вони викликали, закривали собою землі князя Оллорто від бідних селян Сицилії.

Два джипи, повні озброєних чоловіків, промчали по дорозі Монтелепре — Палермо й звернули до стіни маєтку. Усі, крім двох людей, закрили обличчя вовняними масками з дірками для очей. Тільки Турі Гільяно та Аспану Пішотта не закривали облич. Серед інших були капрал Каніо Сільвестро, Пассатемпо й Терранова. Андоліні, також у масці, перекривав дорогу від Палермо. Коли джипи зупинилися футів за п'ятдесят від вершників мафії, крізь натовп пробилися ще люди в масках — до того вони пікнікували в оливковому гаю. Коли ж з'явилися джипи, вони дістали зброю й маски зі своїх плетених кошиків і розійшлися широким півколом, наставивши рушниці на вершників. Усього їх було близько п'ятдесяти. Турі Гільяно вистрибнув із джипа й перевіряв, чи всі на місцях. Він спостерігав за тим, як вершники їздять уперед-назад, знаючи, що вони його побачили і що натовп теж упізнав його. Димчасте сицилійське сонце забарвлювало зелень червоново. Гільяно питав себе, як ці тисячі

міцних селян могли бути такі залякані, що дозволили шістьом людям вирвати хліб із рота своїх дітей.

Аспану Пішотта нетерплячою гадюкою чекав поряд з ним. Тільки він відмовився вдягати маску: всіх інших налякала можлива вендета від родин шістьох ватажків та самих «друзів друзів». Тепер головний удар вендети припаде на Пішотту та Гільяно.

Вони обидва носили на ременях золоті пряжки з орлом і левом. З пояса Гільяно звисала кобура з важким пістолетом — більше зброї він не мав, однак вдягнув смарагдову каблучку, яку забрав у герцогині кілька років тому. Пішотта колисав у руках автоматичний пістолет. Обличчя його зблідло від довгої хвороби та хвилювання: йому не терпілося, він думав, що Гільяно надто затягує. Однак той ретельно роздивлявся сцену, щоб переконатися, що його накази гідно виконують. Його люди стали півколом, щоб лишити ватажкам мафії дорогу для втечі, якщо вони захочуть утекти. У цьому разі вони втратять «повагу» і чималу частку свого впливу, селяни більше не боятимуться їх. Однак він побачив, як дон Сьяно розвернув свого сірого коня, повівши інших за собою парадом уздовж стіни. Вони не втікатимуть.

Князь Оллорто дивився на все, що відбувалося внизу, з однієї з веж свого старовинного палацу в той самий телескоп, у який спостерігав за зорями. Він чітко бачив обличчя Турі Гільяно — овальні очі, чисті риси, щедрі вуста нині стиснуті; князь знав, що сила цього обличчя — сила доброчесності, і подумав: шкода, що доброчесність не така вже милосердна. Бо вона жахлива в чистоті своїй, а князь знав, що вона чиста. Йому було соромно за себе самого. Він добре розумів сицилійців, і тепер йому відповідати за те, що зараз станеться. Ці шестеро чоловіків, яких він прив'язав до себе грошима, битимуться за нього, не відступлять. Вони залякали всіх тих людей, що зібралися біля стіни. Але тепер Гільяно постав перед ними, мов янгол-месник. Князеві здалося, що сонце потьмяніло.

Гільяно підійшов до стежини, якою їздили вершники. Вони були кремезні й огрядні, і коні їхні крокували повільно й рівно. Час від часу мафіозі давали коням поїсти з величезної купи вівса біля нерівної білої

стіни, щоб коні мали змогу постійно випорожнюватися й лишати за собою образливий слід гною.

Турі Гільяно став дуже близько до їхнього шляху, Пішотта — на крок позаду нього. Шестеро вершників не зупинилися, навіть не глянули в його бік. Їхні обличчя були незворушні. Хоча в кожного на плечі висіла лупара, вони й не намагалися приготувати її до бою. Гільяно чекав. Чоловіки проїхали повз нього ще тричі. Тоді він відступив і тихо мовив до Пішотти:

— Спусти їх із коней і приведи до мене.

Він перейшов стежину й притулився до білої кам'яної стіни маєтку.

Турі знав, що цим він перейшов фатальну межу, що те, що він сьогодні зробить, визначить його долю. Та він не вагався, не відчував незручності, тільки холодну лють до світу. Він знав, що за цією шісткою височіє велетенська фігура дона Кроче і що саме дон — його останній ворог. Злився він і на всю ту множину людей, яким допомагав. Чому вони такі м'які, такі боязкі? Якби він тільки міг озброїти їх і повести за собою, він скував би нову Сицилію. Але потім Гільяно охопила хвиля жалю до цих поганенько вбраних, мало не зголоджених селян, і він підняв руку, вітаючись із ними. Та натовп мовчав. Йому згадався Сільвіо Ферра, який точно завів би їх.

Тепер усім цим керував Пішотта. На ньому був кремового кольору светр із темними здибленими драконами у вовняному плетінні. Гладеньку темну голову, вузьку, наче лезо ножа, осявало криваво-червоне сицилійське сонце. Він повернув цю голову, наче лезо, до шести обелісків на конях і довго дивився на них своїм смертельним гадючим поглядом. Кінь дона Сьяно випорожнився йому під ноги, коли ватажки мафії проїздили повз нього.

Пішотта на крок відступив і кивнув Терранові, Пассатемпо й Сільвестро, які підбігли до п'ятдесяти озброєних людей, що стояли дугою. Чоловіки розсипалися далі, щоб перекрити шлях до втечі, який раніше був відкритий. Ватажки мафії продовжували свій гордовитий парад, наче нічого не помічали, хоча, звісно ж, усе зрозуміли. Однак у першому раунді бою вони перемогли. Тепер Гільяно мав вирішити, чи робити йому останній, найнебезпечніший крок.

Пішотта став перед конем дона Сьяно й владно підняв руку до страшного сірого обличчя. Та дон Сьяно не зупинився. Коли кінь

спробував обійти Аспану, вершник натягнув віжки й збив би його з ніг, якби той не відійшов. Пішотта жорстоко посміхнувся й низько вклонився донові, коли той проїздив повз нього. Тоді став просто за конем і вершником, націлився з автоматичного пістолета в сірий зад коня й натиснув на спусковий гачок.

Схожі на мотузки нутрощі злетіли в запашне повітря, густо бризнули краплі крові й золотаві шматки гною. Град куль перебив коневі ноги, він упав, притиснувши своєю вагою дона Сьяно до землі, аж поки четверо людей Гільяно не витягли його з-під кінського тіла й не зв'язали йому руки на спиною. Кінь був досі живий, тож Пішотта змилювався й всадив йому ще кілька куль у голову.

Натовпом поповзли стогони радості й жаху. Гільяно так і лишався біля стіни з пістолетом у кобурі. Він стояв, склавши руки, наче йому самому було цікаво, що ж Пішотта зробить далі.

П'ятеро ватажків мафії продовжували свій парад. Їхні коні позадкували, почувши постріли, та вершники швидко опанували їх. Їхали вони так само повільно, як і раніше. Пішотта знову вийшов на стежину й підняв руку. Дон Бучілла, який тепер очолював процесію, зупинився. Інші за його спиною теж зупинили коней.

— Ці коні знадобляться вашим родинам у прийдешні дні, — мовив Пішотта. — Обіцяю їх їм відправити. Тепер спішіться й віддайте шану Гільяно.

Його чистий гучний голос дзвенів у вухах натовпу.

Після довгої паузи п'ятеро вершників спустилися на землю. Вони стояли, з погордою дивлячись на натовп палкими, зневажливими очима. Дуга людей Гільяно розсипалася, двадцятьоро підійшли до них, тримаючи зброю наготові. Вони обережно й ретельно зв'язали п'ятірці руки за спинами, тоді підвели всіх ватажків до Гільяно.

Гільяно байдуже подивився на шістьох людей. Колись Кінтана принизив його, навіть убити намагався, але тепер ситуація змінилася. Обличчя Кінтани за ці п'ять років не змінилося, він так само був подібний до вовка, але за цією мафіозною маскою зневаги очі його здавалися порожніми, блудними.

Дон Сьяно дивився на Гільяно з презирством на сірому обличчі. Бучілла здавався дещо ошелешеним, наче не очікував такої злості в справі, яка його не дуже й обходила. Інші дони холодно дивилися йому

у вічі, як і годиться поважним людям. Гільяно про всіх них чув, у дитинстві декого з них навіть боявся, особливо дона Сьяно. Тепер він принизив їх перед усією Сицилією, і вони ніколи йому цього не пробачать. Відтепер вони навіки смертельні вороги. Він знав, що мусить зробити, але ж знав і те, що вони кохані чоловіки й батьки, що діти плакатимуть за ними. Вони гордовито дивилися повз нього, не виказуючи страху. Усе було зрозуміло. Нехай Гільяно робить те, що мусить, якщо йому стане сміливості. Дон Сьяно плюнув йому під ноги.

Гільяно кожному окремо подивився в обличчя.

— На коліна, і моліться, — сказав він.

Ніхто не поворухнувся.

Гільяно розвернувся й пішов геть від них. Шестеро ватажків мафії вишикувалися навпроти білої кам'яної стіни. Гільяно дійшов до своїх людей, тоді розвернувся. Голосно й чітко, так, щоб чув натовп, сказав:

— Я страчую вас в ім'я Господа та Сицилії.

Тоді торкнувся плеча Пішотти.

Цієї миті дон Маркуцці почав опускатися на коліна, але Пішотта вже відкрив вогонь. Пассатемпо, Терранова й капрал теж стріляли, не знімаючи масок. Шість зв'язаних тіл кинуло на стіну автоматними чергами. Пощерблене біле каміння вкрили пурпурово-червоні краплі крові та шматки плоті з прошитих металом тіл. Здавалося, що вони танцюють на мотузках, поки безконечні кулі відкидали їх назад.

Високо у своїй вежі князь Оллорто відвернувся від телескопа й не бачив, що сталося далі.

Гільяно рушив уперед, до стіни. Він дістав із кобури свій важкий пістолет і церемонно вистрілив кожному з мертвих мафіозі в потилицю.

Натовп хрипко заревів, і за кілька секунд тисячі людей увірвались у ворота маєтку князя Оллорто. Гільяно дивився на них. Ніхто з натовпу не підійшов до нього.

[13](#) На Сицилії — посередники, що орендували землю в аристократів та, своєю чергою, здавали її в оренду селянам, діючи як наглядачі. Часто були пов'язані з мафією або входили до неї.

Розділ 22

Великодній ранок 1949 року був чудовий. Весь острів густо вкрився цвітом, на балконах Палермо буяли дикими кольорами величезні горщики з рослинами, крізь тріщини в асфальті пробивалися червоні, блакитні, білі дикі квіти — розквітли навіть стіни старих церков. Вулиці Палермо були переповнені містянами, які йшли до дев'ятої години на месу до собору, де сам кардинал мав давати їм причастя. Зійшлися й люди з найближчих селищ у своїх чорних жалобних костюмах, із дружинами та дітьми, і вітали всіх, повз кого проходили, традиційним селянським «Христос воскрес». Турі Гільяно відповідав не менш традиційним «Хай святиться ім'я Його».

Гільяно та його люди пробралися до Палермо напередодні. Вони вбрались у похмурий сільський одяг, однак куртки в них були трохи завеликі, адже під ними ховалися автомати. Турі знав вулиці Палермо: за шість років розбійництва він часто прослизав у місто, щоб керувати викраденням заможного пана чи пообідати в знаменитому ресторані та лишити викличну записку під тарілкою.

Під час цих візитів він ніколи не втрапляв у небезпеку. Завжди ходив вулицями з капралом Каніо Сільвестро під боком. Ще двоє чоловіків ішли на двадцять кроків попереду, ще четверо — з другого боку вулиці, ще двоє — на двадцять кроків позаду. І ще одна двійка — трохи далі. Якби Гільяно зупинили карабінерів для перевірки паперів, вони б стали легкою здобиччю для цих людей, готових стріляти без жалю. Коли він заходив до ресторану, там було повно його охоронців, які сиділи за іншими столиками.

Того ранку Гільяно привів у місто п'ятдесят чоловіків. Серед них були Аспану Пішотта, капрал та Терранова; Пассатемпо зі Стефаном Андоліні не поїхали. Коли Гільяно з Пішоттою увійшли до собору, з ними було ще сорок бандитів; решта десятеро з капралом та Террановою чекали в автомобілях позаду будівлі.

Кардинал служив месу; його біле із золотом убрання, велике розп'яття на шиї та співучий голос створювали навколо нього ауру недоторканної, блаженної святості. Собор був повен великих статуй

Христа та Діви Марії. Гільяно вмочив пальці в чашу святої води зі сценами страстей Христових. Ставши на коліна, він бачив величезну склепінчасту стелю та ряди рожевих свічок уздовж стін — приносини святим.

Люди Гільяно розсипалися по собору, ближче до вітваря. Усі лави зайняли численні віряни — селяни в чорному одязі, містяни в яскравому великодньому вбранні. Гільяно опинився біля відомої статуї Діви з апостолами, і на мить його зачарувала її краса.

Співи священників та служок, шепіт вірян, аромат екзотичних субтропічних квітів на вітварі, благочестивість молільників по-своєму вплинули на Гільяно. Востаннє він був на месі п'ять років тому, коли його зрадив перукар Фрізелла. Цього ж великоднього ранку він відчував розгубленість і страх. Скільки разів він казав приреченим ворогам: «Я страчую вас в ім'я Господа та Сицилії», — а тоді чекав, поки вони пробелькочуть ті молитви, що їх він чує нині. На мить йому захотілося мати змогу воскресити їх, як Христос воскрес, підняти їх із вічної темряви, у яку він їх жбурнув. І от тепер, зранку на Великдень, він може відправити до них ще й кардинала. Цей кардинал не дотримав слова, він брехав, зрадив його й став його ворогом. Не має значення те, як чудово він нині співає в цьому величезному соборі. Як зухвало це буде — сказати кардиналові покаятися перед Богом? Чи ж він не завжди благословенний? Чи стане йому смирення зізнатись у тому, що він зрадив Гільяно?

Меса наближалася до завершення, віряни підходили до вітваря по святе причастя. Дехто з людей Гільяно, що стояли біля стін, стали на коліна, отримуючи його. Раніше зранку вони сповідалися абатові Манфреді в його монастирі, тож були чисті, адже злочин мали скоїти вже після церемонії.

Радіючи Воскресінню Христовому, парафіяни виходили із собору щасливі, омиті від гріхів, заповнювали площу, яка виходила на бульвар. Кардинал зайшов за вітвар, і служка вдягнув на нього конічну митру архієпископа. У ній кардинал здавався на фут вищим, над жорстким сицилійським обличчям сяяли золотом вишукані візерунки на митрі — усе це говорило швидше про владу, аніж про святість. У супроводі зграйки священників він рушив на традиційну молитву в кожній із чотирьох каплиць собору.

У першій каплиці було поховання короля Рожера I, у другій — імператора Фрідріха II, у третій — Гайнріха VI, а остання містила попіл Констанції, дружини Фрідріха II. Надгробки з білого мармуру були прикрашені прекрасними мозаїками. Окрема капличка призначалася для срібної усипальниці, де стояла тисячофунтова статуя святої Розалії, покровительки Палермо, яку містяни носили вулицями в її день. У цій усипальниці зберігалися останки всіх архієпископів Палермо, і саме тут мали поховати кардинала, коли він помре. Це була його перша зупинка, і саме тут, коли він став на коліна для молитви, Гільяно та його люди оточили їх із почтом. Один із бандитів зачинив усі входи до усипальниці, щоб ніхто не підняв тривогу.

Кардинал підвівся, щоб дати відсіч. А тоді побачив Пішотту. Він пам'ятав це обличчя, але не таким, яким воно було нині. Тепер це було обличчя диявола, який прийшов по його душу, щоб підсмажити його плоть у пеклі.

— Ваше преосвященство, — мовив Гільяно, — ви мій полонений. Якщо зробите, як я скажу, з вами нічого не трапиться. Великдень ви проведете в мене в гостях, у горах, і я обіцяю вам вечерю, не гіршу, ніж у вашому палаці.

— Ви наважилися привести озброєних людей у храм Божий? — люто запитав кардинал.

Гільяно засміявся; уся святоблівість випарувалася перед насолодою від того, що він збирався зробити.

— Ще краще, — сказав він. — Я наважуся дорікнути вам тим, що ви порушили своє святе слово. Ви обіцяли прощення мені та моїм людям і не виконали обіцянки. Тепер ви з церквою заплатите.

Кардинал похитав головою.

— Я не вийду з цього святого місця, — сказав він. — Убийте мене, як наважиться, і зганьбите себе на весь світ.

— Я вже мав таку честь, — відповів Гільяно. — Якщо ви не зробите так, як я скажу, доведеться вдатися до сили. Я повбиваю цих ваших священиків, вас зв'яжу, закрию рота кляпом. Якщо підете зі мною тихо, ніхто не постраждає й за тиждень ви повернетесь до свого собору.

Кардинал перехрестився й пішов до дверей усипальниці, на які йому вказав Гільяно. Двері вели за собор, куди інші бандити Гільяно вже

підігнали офіційний лімузин кардинала разом із водієм. Величезне чорне авто було прикрашене букетами весняних квітів, з обох боків радіатора висіли прапорці церкви. Люди Гільяно перемістили сюди й автівки інших сановників. Гільяно провів кардинала до лімузина, сам сів поряд із ним. Двоє бандитів зайняли місце позаду, Аспану Пішотта сів поряд із водієм. Тоді процесія автомобілів рушила містом, через патрулі карабінерів, які віддавали їм шану. За наказом Гільяно, кардинал, благословляючи, махав їм у відповідь. На пустому відрізку дороги його змусили вийти з лімузина — ще одна банда Гільяно чекала на них із паланкіном для кардинала. Залишивши автомобілі з водіями на дорозі, вони зникли в морі квітів і гір.

Гільяно дотримав слова: глибоко в печерах Каммаратських гір кардинал повечеряв не гірше, ніж у палаці. Повні святобливості бандити з поваги до його духовної влади просили в нього благословення перед кожною стравою.

Італійські газети кипіли обуренням, тоді як сицилійців переповнювали дві емоції: жах від вчиненого святотатства й нечестива радість від сорому, який спіткав карабінерів. Разом із цим вони надзвичайно пишалися Гільяно, сицилійцем, який переміг Рим; тепер Гільяно став головним із «поважних людей».

Усі питали себе: чого ж Гільяно хоче від кардинала? Відповідь була проста: величезного викупу. Церква, яка, зрештою, мала берегти душі, не опустила до жалюгідних торгів, характерних для панства й багатих купців. Вона негайно заплатила викуп — сто мільйонів лір. Але Гільяно мав на меті ще дещо.

— Я селянин, який не знається на справах небесних, — сказав він кардиналові. — Але я ніколи не порушував свого слова. А ви, кардинал католицької церкви, з усім вашим священним убранням і хрестами з Ісусом, брехали мені, наче мавр-язичник. Сама по собі ваша свята посада не врятує вам життя.

Кардинал відчув, як слабнуть його коліна. А Гільяно вів далі:

— Утім вам пощастило. Я маю для вас іншу мету.

І він дав кардиналові прочитати свій «Заповіт».

Розуміючи, що його життя врятовано, кардинал, який звик чекати покарання від самого Господа, зацікавився документами «Заповіту»

більше, ніж докорами Гільяно. Побачивши листа, що він написав для Пішотти, кардинал гнівно перехрестився.

— Дорогий мій кардинале, — мовив Гільяно. — Розкажіть про цей документ церкві та міністрові Трецці. Ви бачили доказ того, що я здатний знищити уряд християн-демократів. Моя смерть стане вашою невдачею. «Заповіт» зберігатиметься в безпечному місці, там, де ви його не дістанете. Якщо хтось із них сумніватиметься в мені, скажіть: хай розпитають дона Кроче про те, як я розбираюся з ворогами.

За тиждень після викрадення кардинала Ла Венера покинула Гільяно.

Три роки він пробирався тунелем до її будинку. Розкошував у її ліжку, утішаючись її міцним тілом, її теплом і притулком. Вона ніколи не скаржилася, робила все, тільки б йому було добре.

Та одного вечора все змінилося. Після того як вони покохалися, жінка розповіла Турі, що перебирається до родичів у Флоренцію.

— У мене надто слабке серце, — мовила вона. — Я не витримую небезпеки, у якій ти живеш. Мені сниться, як тебе застреляють у мене перед очима. Карабінери вбили мого чоловіка, як тварину, перед його домом. Вони все стріляли й стріляли, доки його тіло не перетворилося на криваве ганчір'я. Мені сниться, що з тобою стається те ж саме.

Вона притягнула його голову до грудей.

— Слухай, — сказала Ла Венера. — Слухай моє серце.

І Гільяно слухав, і його охоплювали жаль і любов до цього нерівного биття. Гола шкіра під її важкими грудьми була солоня від страху, що потом пробивався назовні. Вона плакала, а він пестив її густе чорне волосся.

— Раніше ти не боялася, — сказав Турі. — Нічого ж не змінилося.

Ла Венера палко похитала головою.

— Турі, ти став надто необачний. Здобув собі могутніх ворогів. Друзі бояться за тебе, твоя мати блідне від кожного стуку у двері. Ти не можеш вічно втікати.

— Але ж я сам не змінився, — заперечив Гільяно. Ла Венера знову заплакала.

— О Турі, ти змінився. Тепер ти так швидко вбиваєш. Я не кажу, що ти жорстокий, але ти легковажний зі смертю.

Гільяно зітхнув. Він побачив, яка вона нажахана, і це сповнило його смутком, який він не міг до кінця зрозуміти.

— Тоді тобі краще поїхати, — сказав він. — Я дам тобі достатньо грошей, щоб ти могла влаштуватись у Флоренції. Одного дня це все скінчиться, не буде більше вбивств. У мене є план. Я не буду бандитом довіку. Моя мати спокійно спатиме вночі, і ми всі знову будемо разом.

Він бачив, що жінка не повірила йому.

Зранку, перш ніж він пішов, вони знову кохалися — гаряче, пристрасно, палко сплітаючись тілами востаннє.

Розділ 23

Турі Гільяно нарешті вдалося те, що ніхто з державних діячів чи політиків не міг зробити. Він об'єднав усі партії Італії в гонитві до однієї мети — знищення Гільяно та його банди.

У липні 1949 року міністр Трецца розповів пресі про формування спеціальної п'ятитисячної армії карабінерів — Загону спеціального призначення для боротьби з бандитизмом — без покликань на самого Гільяно. Утім газети не підтримали таку вдавану сором'язливість уряду, який не хотів називати Гільяно своєю головною ціллю, і радісно привітали християнсько-демократичну партію з таким рішучим кроком.

Національна преса також чудувалася з того, як геній міністра Трецци зміг організувати цей п'ятитисячний спеціальний загін. Ця армія мала складатися з нежонатих, щоб не лишити по собі вдів і щоб уникнути погроз родинам. До неї входитимуть командос, десантники, броньований транспорт, важка зброя, навіть літаки. Як може протистояти такій силі якийсь дешевий бандюган? Командувати цим загоном буде полковник Уго Лука, один із великих італійських героїв Другої світової війни, який воював із легендарним німецьким генералом Роммелем. Італійський Лис Пустелі, як його називала преса, був вправним у веденні партизанської війни, його тактика й стратегія спантеличать простого сицилійського селяка Турі Гільяно.

Поверхово, кількома словами преса згадувала, що на посаду голови таємної поліції всієї Сицилії призначено Федеріко Веларді. Про інспектора Веларді майже нічого не було відомо, крім того, що сам міністр Трецца обрав його для допомоги полковникові Луці.

За місяць до того відбулася рокова зустріч між доном Кроче, міністром Треццою та кардиналом Палермо. Кардинал розповів їм про «Заповіт» Гільяно та його небезпечні документи.

Міністр Трецца злякався. «Заповіт» слід знищити, перш ніж армія виконає свою місію. Якби ж він тільки міг скасувати створення

спеціального загону, який уже почали збирати, але ж на уряд надто тиснуть ліві партії: вони заявляють, що уряд захищає Гільяно.

Для дона Кроче «Заповіт» став ускладненням, однак свого рішення він не змінив: він уже вирішив убити Гільяно, бо розправа над шістьма його ватажками не лишала йому вибору.

Однак Гільяно не міг померти від його власної руки чи рук «друзів друзів». Дуже вже великим героєм він був — таке вбивство стало б надто злочинним навіть для них. Їх зненавиділа б уся Сицилія.

У будь-якому разі дон Кроче усвідомив, що має пристосуватися до потреб Трєнци. Зрештою, він збирався зробити його прем'єр-міністром Італії.

— Ось що нам слід зробити, — сказав він міністрові. — Авжеж, ви не маєте вибору, мусите переслідувати Гільяно. Але спробуйте лишити його при житті, поки я не розберуся із «Заповітом» — гарантую, я це зроблю.

Міністр похмуро кивнув. Натиснув кнопку на інтеркомі й звелів:

— Хай інспектор заїде.

За кілька секунд до кімнати увійшов високий чоловік із холодними блакитними очима. Він був худий, добре вбраний, обличчя в нього було дуже аристократичне.

— Це інспектор Фредеріко Веларді, — сказав міністр. — Я збираюся оприлюднити його призначення на посаду очільника таємної поліції Сицилії. Він триматиме зв'язок із головою загону, який я відправляю на острів.

Він познайомив усіх присутніх, пояснив Веларді проблему «Заповіту» і те, чим він загрожує християнсько-демократичному режимові.

— Дорогий мій інспекторе, — мовив міністр. — Я прошу вас вважати дона Кроче моїм особистим представником на Сицилії. Якщо йому буде потрібна інформація, розповідайте йому все, як розповіли б мені. Розумієте?

Інспекторові знадобився час, щоб перетравити це прохання. Тоді він збагнув. Його завдання — повідомляти дону Кроче про всі плани, які спеціальна армія матиме у своїй війні з Гільяно. Дон Кроче, своєю чергою, передаватиме інформацію самому Гільяно, щоб той міг

уникати полону, аж поки дон не вирішить, що його кар'єру можна безпечно завершити.

— Мені передавати донові Кроче всю інформацію? — запитав Веларді. — Полковник Лука не дурний, він скоро запідозрить витік даних і не пускатиме мене на свої наради.

— Якщо будуть ускладнення, — сказав Трецца, — відправляйте його до мене. Насправді ваше завдання — дістати «Заповіт» і доти зберігати Гільяно життя.

Інспектор перевів холодний блакитний погляд на дона Кроче.

— Буду радий служити вам, — мовив він. — Але я мушу дещо зрозуміти. Якщо ми спіймаємо Гільяно живцем до того, як «Заповіт» буде знищений, що мені робити?

Дон міг не добирати слів — він не був урядовцем, тож міг говорити відверто.

— То буде непоправна біда, — сказав він.

Газети схвалювали призначення полковника Уго Луки на посаду командира Загону спеціального призначення для боротьби з бандитизмом. Вони смакували його військові подвиги, медалі за мужність, його тактичний геній, спокійний і скромний характер та його огиду до будь-яких невдач. Газети казали, що він дрібний бульдог, і це пасує до жорстокості Сицилії.

Перш ніж узятися до роботи, полковник Лука вивчив усю документацію про Турі Гільяно. Міністр Трецца знайшов його в кабінеті в оточенні тек, повних звітів та вирізок зі старих газет. Коли міністр запитав, коли він збирається вести свою армію до Сицилії, полковник м'яко відповів, що збирає людей і в будь-якому разі Гільяно буде там, хоч би скільки часу на це пішло.

Полковник Лука вивчав звіти протягом тижня й дійшов певних висновків: Гільяно — геній партизанської справи, його методи унікальні. Він тримав біля себе всього двадцятьох чоловіків разом із ватажками: Аспану Пішоттою, його довіреною особою, Каніо Сільвестро, його особистим охоронцем, і Стефаном Андоліні, головою розвідки та зв'язковим із доном Кроче й мафіозною мережею. Терранова й Пассатемпо мали власні банди, їм дозволялося діяти незалежно від прямого командування Гільяно там, де йшлося не про

спільні операції. Терранова керував викраденнями, а Пассатемпо — пограбуваннями поїздів та банків, що спланував Гільяно.

Полковник зрозумів, що в усій банді Гільяно не більш ніж триста осіб. Як тоді вони могли протриматися ці шість років, як обійшли карабінерів усієї провінції й узяли під майже абсолютний контроль весь північно-західний регіон Сицилії? Як сам Гільяно і його люди втікали від масштабних обшуків, які влаштовували в горах урядові сили? Це могло вийти тільки в тому разі, якщо Гільяно мав змогу збирати людей серед сицилійських селян тоді, коли вони були йому потрібні. Під час урядових розшуків у горах ці бандити на півставки втікали до своїх містечок і ферм, удаючи звичайних селян. З цього виходило, що чимало жителів Монтелепре мали потай бути членами банди. Але найважливішою була популярність Гільяно — імовірність того, що його зрадять, була невелика, і не було жодного сумніву в тому, що, якщо він закличе до революції, під його прапорами зберуться тисячі людей.

Зрештою, була ще одна загадка: невидимість Гільяно. Він з'являвся в якомусь місці, а тоді начебто розчинявся в повітрі. Що більше читав полковник Лука, то більше він був вражений. Тоді дійшов до того, проти чого міг вжити негайних заходів. Це могло видатися дрібницею, але в перспективі було важливо.

Гільяно часто писав листи до преси, які завжди починалися так: «Якщо ми з вами не вороги, як я схильний вважати, ви надрукуєте цього листа», — а далі висловлювався щодо своїх останніх бандитських учинків. На думку полковника Луки, ця перша фраза була погрозою, примусом, а подальший текст листа — ворожою пропагандою. У листах пояснювалися викрадення, пограбування, те, як гроші надходили до бідняків Сицилії. Після озброєних сутичок, у яких гинули карабінери, до газет завжди надходив лист із поясненням: солдати завжди помирають на війні. Він прямо закликав карабінерів припинити воювати. Спеціального листа надіслав після страти шести ватажків мафії з поясненням: тільки так селяни могли заявити свої права на землю, яка належала їм за законом та принципами людської моралі.

Полковник Лука був збентежений тим, що уряд дозволяв публікувати ці листи. Він зробив собі нотатку: домогтися в міністра Трецци

впровадження на Сицилії воєнного стану, щоб відрізати Гільяно від його публіки.

Він ретельно шукав будь-яку інформацію щодо того, чи має Гільяно жінку, але нічого не знайшов. Хоча в деяких звітах говорилося, що бандити ходять до борделів у Палермо й що Пішотта — бабій, здавалося, що життя Гільяно в останні шість років було повністю безгрішне. Полковник Лука був італієць і не вірив, що це взагалі можливо. У Монтелепре мусить бути якась жінка, і коли він її знайде, половина справи буде зроблена.

Зацікавив його і відомий тісний зв'язок Гільяно з матір'ю. Він був відданий син для обох батьків, але до матері ставився з особливою шаную. Полковник Лука й це занотував. Якщо жінки в Гільяно й справді нема, для пастки можна буде скористатися й матір'ю.

Коли всі приготування були завершені, полковник Лука організував своїх людей. Найважливішим призначенням був капітан Антоніо Перенце — його ад'ютант та особистий охоронець. Це був важкий, майже огрядний чоловік із м'якими рисами обличчя й легкою вдачею, та полковник знав, що він відчайдушно хоробрий. Могла прийти та година, коли ця сміливість урятує полковникові життя.

Тільки у вересні 1949 року полковник Лука прибув на Сицилію з першим, двотисячним загоном. Він сподівався, що цього буде достатньо: не хотів прославляти Гільяно, відразу скерувавши проти нього п'ять тисяч вояків. Зрештою, це був усього лише бандит, з яким вони швидко мали впоратися.

Його першим заходом був наказ до сицилійських газет припинити друкувати листи Гільяно. Другим — арешт матері й батька Гільяно за звинуваченням у змові зі своїм сином. Далі — затримання й допит понад двох сотень чоловіків Монтелепре, які могли виявитися таємними членами банди Гільяно. Заарештованих перевезли до в'язниць у Палермо, під охорону людей полковника Луки. Усе це спиралося на закони фашистського режиму Муссоліні, які офіційно досі не були скасовані.

Будинок Гільяно обшукали, знайшли потайні тунелі. У Флоренції заарештували Ла Венеру, однак майже відразу ж звільнили, коли вона присягнулася, що не знала про існування тунелів. Не те щоб їй

повірили, однак інспектор Веларді хотів, щоб вона лишилася на волі, сподіваючись, що Гільяно навідається до неї.

Італійська преса як могла вихваляла полковника Луку: нарешті з'явилася «серйозна» людина. Міністр Трецца був радий своєму вибору, особливо після того, як отримав вітального листа від прем'єра. Тільки дона Кроче все це не вразило.

У перший місяць Турі Гільяно вивчав дії Луки, розгортання армії карабінерів. Проникливість полковника, який заборонив газетам друкувати його листи, відрізавши йому засіб спілкування із сицилійцями, викликала в Гільяно захват. Але коли полковник Лука почав арешти жителів Монтелепре, не розбираючи винних і невинних, захват перетворився на ненависть. А з арештом батьків Гільяно охопила холодна, вбивча лють.

Два дні він провів у своїй печері в глибині Каммаратських гір. Складав плани, перевіряв те, що йому було відомо про двотисячну армію полковника. Принаймні тисяча карабінерів розташувалася в Палермо та поблизу, чекаючи, що він спробує порятувати батьків. Друга тисяча розмістилася навколо Монтелепре, П'яні-дей-Гречі, Сан-Джузеппе-Джато, Партініко та Корлеоне — чимала кількість жителів цих містечок потай належали до банди й могли приєднатися до бою.

Сам полковник Лука влаштував свій штаб у Палермо, де його неможливо було дістати, не виманивши попередньо.

Турі Гільяно спрямував свій гнів на тактичні плани. Він бачив чіткі арифметичні схеми, прості, як у дитячій грі. Вони майже завжди спрацьовували, а як ні — він зможе повернутися назад у гори. Але він знав, що все залежить від бездоганного втілення планів, від досконалості кожної дрібної деталі.

Турі покликав до себе в печеру Аспану Пішотту й поділився з ним. Іншим ватажкам (Пассатемпо, Терранові, капралові Сільвестро й Стефанові Андоліні) згодом розповіли тільки те, що кожен із них мав знати, щоб виконати своє конкретне завдання.

Штаб карабінерів у Палермо розподіляв кошти по всій Західній Сицилії. Раз на місяць фургон із грошима під посиленою охороною об'їжджав усі гарнізони в містечках та штаби провінцій. Платили

готівкою, кожен вояк отримував свій окремий конверт із банкнотами та монетами на точну суму. Конверти були вкладені в поділені на окремі чарунки дерев'яні ящики, замкнені у фургоні, який колись перевозив зброю для американської армії.

Водій був озброєний пістолетом, солдат-касир, який їхав біля нього, мав гвинтівку. Коли фургон з мільйонами лір залишив Палермо, перед ним їхали три розвідувальні джипи, у кожному — кулемет і четверо солдатів, і транспортер із двадцятьма чоловіками, озброєними автоматами та гвинтівками. За фургоном їхали дві штабні автівки, по шестеро вояків у кожній. Весь транспорт мав радіозв'язок, щоб можна було викликати підтримку з Палермо або найближчих бараків. Ніхто ніколи не боявся, що бандити нападуть на таку силу — це дорівнювало самогубству.

Караван виїхав із Палермо рано-вранці й зробив першу зупинку в містечку Томмазо-Натале. Звідти звернув на гірську дорогу до Монтелепре. Касир з охоронцями знали, що день буде довгий, тож їхали швидко, дорогою їли саямі з куснями хліба, пили вино з пляшок, сміялися, жартували, і водії джипів попереду опустили свою зброю на підлогу. Але коли караван переїхав через останній пагорб, що вів униз до Монтелепре, вони з подивом побачили, що дорогу перед ними заповнили вівці. Водії направили джипи просто в стадо, охоронці кричали на вівчарів, вбраних у лахміття. Солдатам не терпілося повернутися до прохолоди бараків, добряче пообідати, роздягнутися до білизни й поніжитися в ліжку під час полуденної перерви чи пограти в карти. Ніякої небезпеки в цьому не було: до Монтелепре лишилося всього кілька миль, і там стояв гарнізон армії полковника Луки — п'ять сотень вояків. Вони бачили, як фургон за ними теж увійшов у море овець, та не помітили, що там він і застряг, дорога перед ним не відкрилася.

Вівчарі намагалися розчистити шлях для фургона. Вони були такі зайняті, що не помічали, як сигналить транспорт, як кричать, лаються й регочуть охоронці. Тривогу ніхто не бив.

Але раптом до фургона з касиром наблизилося шестеро вівчарів. Двоє з них дістали зброю з-під кожухів і викинули з кабіни водія та касира, тоді роззброїли обох карабінерів. Інші четверо витягували з фургона ящики з конвертами. Цю банду очолював Пассатемпо, і його

звіряче обличчя та жорстокість рухів лякали охоронців не менше, ніж зброя.

У ту ж саму мить схили навколо дороги заповнили бандити з гвинтівками та автоматичними пістолетами. Двом штабним автомобілям позаду прострелили шини, тоді перед першим авто з'явився Пішотта. Він вигукнув:

— Виходьте повільно, без зброї, і ввечері їстимете спагеті в Палермо. Не вдавайте героїв, ми ж не ваші гроші забираємо.

Далеко попереду транспортер та три джипи вже спустилися до підніжжя й збиралися в'їхати до Монтелепре, коли головний офіцер помітив, що за ними нікого немає, навіть овець, які відрізали їх від решти конвою. По радіо він наказав одному з джипів повернутися, іншим дав сигнал рукою від'їхати до краю дороги й чекати.

Розвідувальний джип розвернувся й рушив угору пагорбом, з якого щойно спустився. На півдорозі його зустрів град вогню з автоматів і гвинтівок. Солдатів усередині прошили кулі, джип без водія втратив рушійну силу й повільно покотився вниз, до решти конвою.

Командир карабінерів вистрибнув із джипа й загорлав до вояків у транспортері, наказуючи вишикуватися для перестрілки. Два джипи знялися з місця, наче перелякані зайці, шукаючи укриття. Та вони нічого не могли вдіяти. Не могли ані врятувати фургон, адже він був із другого боку пагорба, ані навіть відкрити вогонь по людях Гільяно, які пхали конверти з грошима собі до кишень: ті мали перевагу у висоті і їм явно вистачало зброї, щоб відбиватися від нападників. Найкраще, що могла зробити армія, — влаштуватися під прикриттям і палити куди вийде.

Марешалло Монтелепре чекав грошей. До кінця місяця вони в нього завжди закінчувалися, тож зараз він, як і його люди, передчував вечір у Палермо — вечеря в хорошому ресторані з чарівними жінками та друзями. Звуки перестрілки спантеличили його. Гільяно не міг наважитися напасти на один із патрулів серед білого дня — не з п'ятьма сотнями солдатів полковника Луки поблизу.

Аж раптом від воріт бараків Беллампо пролунав гучний вибух. Один із броньовиків, які стояли в глибині двору, спалахнув оранжевим вогнем. Тоді маресьяло почув гуркіт важких кулеметів із боку дороги

до Кастельветрано та узбережного містечка Трапані, а за ним безперервно заторохотіла дрібніша зброя біля підніжжя гір за містом. Він бачив, як патрулі в самому Монтелепре збігаються до бараків, у джипах і пішки, рятують свої життя, і повільно збагнув, що Турі Гільяно кинув усі свої сили на гарнізон полковника Луки.

З високої скелі понад Монтелепре Турі Гільяно в бінокль спостерігав за пограбуванням фургона. Повернувшись на дев'яносто градусів, він бачив бій на вулицях міста, напад на бараки Беллампі й сутички з карабінерами на дорогах до узбережжя. Усі його ватажки впоралися ідеально. Пассатемпо зі своїми людьми забрав гроші, Пішотта знерухомив тил колони, Терранова зі своєю бандою, поповненою новобранцями, напав на бараки Беллампі й атакував патрулі. Ті, хто підпорядковувався безпосередньо Гільяно, діяли біля підніжжя гір. А Стефан Андоліні, справжній *Fra Diavolo*, готував несподіванку.

У своєму штабі в Палермо полковник Лука сприйняв новину про втрачену платню з надзвичайним спокоєм, як здалося його підлеглим. Та в душі він аж кипів від люті через те, яким метким виявився Гільяно, і питав себе, де і як він здобув інформацію про розташування карабінерів. Під час пограбування загинуло четверо солдатів, ще десяток — у бою з іншими силами Гільяно.

Полковник Лука досі говорив телефоном, отримуючи звіти про втрати, коли до нього увірвався капітан Перенце — його важкі щокі аж трусилися він хвилювання. Йому щойно доповіли, що кількох бандитів поранено, одного вбито, і тіло лишилося на полі бою. Мерця ідентифікували за документами, що він мав із собою, до того ж його впізнали двоє жителів Монтелепре. Це був ніхто інший, як Турі Гільяно.

Попри всю свою обережність, попри всю розважливість, полковник Лука відчув, як його переповнює тріумф. Військова історія була повна великих перемог і блискучих тактичних маневрів, зведених нанівець дрібними випадковостями. Бездумна куля, якою керувала сама доля, знайшла невловний привид, великого бандита. Та обачність повернулася до полковника. Надто вже велика удача — вона цілком може виявитися пасткою. Але якщо це так, то він піде вперед і схопить того, хто її поставив.

Полковник Лука віддав наказ, підготували колону, якій не могла зашкодити жодна атака. Попереду їхали броньовики, за ними — куленепробивне авто з полковником та інспектором Федеріко Веларді, який наполіг на тому, щоб узяти участь у впізнанні тіла, а насправді мав переконатися, що на ньому немає «Заповіту». За автомобілем Луки їхали транспортери із солдатами, що тримали зброю напоготові. Двадцять розвідувальних джипів, повних озброєних десантників, їхали попереду. Гарнізоніві Монтелепре був наказ охороняти дороги до міста й встановити пости в найближчих горах. Піші патрулі, посилені та озброєні, контролювали узбіччя по всій дорозі.

Колона полковника Луки дісталася до Монтелепре менш ніж за годину. Нападів не було — така демонстрація сили для бандитів зайва. Але на полковника чекало розчарування.

Інспектор Веларді, побачивши тіло в шпиталі бараків Беллампо, сказав, що це не може бути Гільяно. Куля, від якої загинув чоловік, спотворила його, але не аж так, щоб зробити невпізнаваним для інспектора. Інших містян змусили оглянути тіло, і вони всі погодилися, що це не Гільяно. Зрештою, то справді була пастка: певно, Гільяно сподівався, що полковник помчить туди з невеликим супроводом, відкритий для засідки. Полковник Лука наказав ужити всіх застережних заходів, однак поспішав повернутися до Палермо, до свого штабу: хотів особисто доповісти Римові, що сталося того дня, щоб фальшива доповідь про смерть Гільяно не розійшлася далі. Переконавшись, що все його військо на місці, тож на зворотному шляху на нього не чекатиме засідка, він сів в один зі швидких розвідувальних джипів у голові колони. Інспектор Веларді поїхав із ним.

Поспішність полковника врятувала життя їм обом. Коли колона наближалася до Палермо, пролунав страшний вибух. Куленепробивне авто, у якому мав сидіти полковник, підлетіло на десяток футів у повітря й розсипалося племінками уламками по гірських схилах. У транспортері, що їхав поряд із ним, восьмеро з тридцяти солдатів загинули й ще п'ятнадцятеро були поранені. Двох офіцерів у самому авто розірвало на шматки.

Коли полковник Лука зателефонував міністрові Трецці з поганими новинами, він одразу ж попросив відправити на Сицилію три тисячі

вояків запасу, які чекали на материку.

Дон Кроче знав, що такі вилазки триватимуть, доки батьки Гільяно лишатимуться за ґратами, тож він улаштував їх звільнення.

Однак введення додаткових сил відмінити він не міг, тож Монтелепре й найближчі райони скоро окупували дві тисячі солдатів, і ще три тисячі обшукували гори. Сімсот жителів Монтелепре та провінції Палермо опинилися за ґратами, чекаючи допиту від полковника, якому уряд християн-демократів у Римі надав особливі повноваження. Була запроваджена комендантська година, яка починалася на заході сонця й закінчувалася із світанком — містяни опинялись у пастці власних будинків, а подорожніх без спеціальних перепусток кидали у в'язницю. У провінції запанував терор.

Дон Кроче з неспокоєм спостерігав, як усе обертається проти Гільяно.

Розділ 24

До приходу армії Луки, коли Гільяно міг коли завгодно бувати в Монтелепре, він часто бачився з Джустіною Феррою. Іноді вона приходила до дому Гільяно з дорученням чи по гроші, які він давав її батькам. Турі не помічав, як вона росте, стає привабливою молодою жінкою, аж поки одного дня не побачив її в Палермо з батьками. Вони їздили в місто по прикраси до Фести, яких у маленькому Монтелепре не було. Гільяно ж зі своїми людьми приїхав по запаси.

Він не бачив дівчини вже з півроку, за цей час вона стала стрункішою й вищою — висока як на сицилійку, довгі ноги в новеньких черевичках на високих підборах ступали непевно. Джустіні було всього лише шістнадцять, але на субтропічній сицилійській землі її обличчя й тіло швидко розквітнули, і фізично вона була цілком зріла жінка. Корону зібраного нагорі смолисто-чорного волосся тримали три гребінці, схожі на самоцвіти; зачіска відкривала шию — довгу й золотаву, наче в єгиптянок на вазах. Величезні очі дивилися запитально, вуста були чуттеві, утім тільки вони видавали її юність. На дівчині була біла сукня з червоною стрічкою попереду.

Джустіна була така мила, що Гільяно довго не міг відвести від неї очей. Він сидів за столиком у відкритій каварні в оточенні своїх людей, а вона йшла повз нього в супроводі матері й батька. Вони помітили його. Обличчя батька Джустіни лишилося незворушним, нічим не видавши знайомства. Мати швидко глянула вбік. Тільки дівчина подивилася на нього. Вона була достатньо сицилійка для того, щоб не привітатися, але подивилася йому просто в очі, й він помітив, як затремтіли її вуста, приховуючи усмішку. На цій сонячній вулиці вона сама випромінювала мерехтливе сяйво чуттєвої сицилійської краси, що так рано розквітає. Ставши вигнанцем, Гільяно зневірився в любові, він вбачав у ній підкорення, що містить сім'я фатальної зради, однак тієї миті відчув те, чого не знав раніше: прагнення стати на коліна перед іншою людиною й добровільно віддатися в невластиве йому рабство. Любові він у цьому не впізнав.

За місяць Гільяно збагнув, що не може викинути з голови образ Джустіни Ферри на залитій сонцем вулиці Палермо. Він припустив, що це не більше, ніж потяг плоті, що йому бракує пристрасних ночей із Ла Венерою. Однак зловив себе на тому, що мріє не тільки кохатися з Джустіною, але й гуляти з нею в горах, показувати їй свої печери, повні квітів вузькі долини, готувати для неї на відкритому вогні табору. У будинку матері він досі зберігав свою гітару й тепер мріяв зіграти на ній для Джустіни. Він показав би їй вірші, які писав у ці роки, і деякі з них публікували сицилійські газети. Навіть думав, чи не пробратися йому в Монтелепре й не навідатися до неї, попри дві тисячі солдатів спецзагону полковника Луки. На цьому місці Турі отямився й усвідомив, що в його душі відбувається дещо небезпечно.

Це все дурощі. У його житті є тільки два варіанти перебігу подій: або його вб'ють карабінери, або він знайде притулок в Америці. Однак, якщо він і далі так мріятиме про цю дівчину, Америки йому не бачити. Треба викинути її з голови. Якщо він звабить її чи забере до себе, то матиме смертельну ворожнечу з її батьком — годі з нього такого. Він якось уже побив Аспану, бо той звабив невинну дівчину, і за всі ці роки стратив трьох своїх бандитів за згвалтування. Та його почуття до Джустіни були інші: він хотів зробити її щасливою, щоб вона любила його, милувалася ним і бачила таким, яким він сам бачив себе. Він хотів бачити кохання й довіру в її очах.

Стратегічний розум Гільяно просто перебирав варіанти, бо він уже вирішив, що робитиме. Одружиться з дівчиною потай. Про це не знатиме ніхто, крім її рідних і, звісно ж, Аспану Пішотти та ще кількох членів банди. Її приводитимуть у гори, коли це буде безпечно, щоб вони могли провести разом день-два. Так, бути дружиною Турі Гільяно небезпечно, але він може відправити її до Америки, щоб вона зачекала там, поки він сам зможе туди перебратися. Насправді є тільки одна проблема. Як до нього ставиться Джустіна?

Чезеро Ферра вже п'ять років таємно входив до банди Гільяно: участі в операціях ніколи не брав, але збирав інформацію. Вони з дружиною знали батьків Гільяно, були сусідами — жили на Віа Белла, за десять будинків від їхнього дому. Чезеро був освіченіший за більшість народу в Монтелепре, і фермерство його не тішило. Тож коли Джустіна в

дитинстві загубила гроші, а Гільяно повернув їх, та ще й відправив її додому із запискою про те, що родина тепер під його захистом, він пішов до Марії Ломбардо й запропонував свої послуги. Чезеро збирав у Монтелепре та Палермо інформацію щодо патрулів карабінерів, щодо переміщень багатих торгівців, яких викрадала банда Гільяно, викривав тих, хто доносив поліції. Він отримував частку викупу від викрадень і зміг відкрити в Монтелепре невеличку таверну, що допомагала йому в його потайній роботі.

Коли Сільвіо, син Чезеро, повернувся з війни агітатором соціалістів, він вигнав його з дому. Не тому, що не схвалював його віри, а через небезпеку, яку вона становила для всієї родини. Ферра не плекав ілюзій щодо демократії чи римського уряду. Він нагадав Гільяно про обіцянку захищати родину Ферр, і Турі зробив для Сільвіо все, що міг, а після його смерті пообіцяв Чезеро помститися.

Ферра не звинувачував Гільяно. Він знав, що різанина в Джінестрі глибоко турбувала його й досі мучила, стала для нього справжнім горем. Він чув про це від дружини, що годинами слухала, як Марія Ломбардо говорить про сина. Якими щасливими вони були до того страшного дня, коли карабінери підстрелили її хлопчика й він був змушений усупереч своїй натурі вбивати у відповідь. Авжеж, кожне вбивство відтоді було необхідне, нав'язане йому злими людьми. Марія Ломбардо пробачала синові кожне вбивство, кожен злочин, однак навіть вона затиалася, говорячи про бійню на Портелла-делла-Джінестрі. Ох, малих дітей розірвало кулеметними чергами, беззахисних жінок убито... Як можуть люди думати, що її син на таке здатен? Чи ж він не захисник бідних? Не герой Сицилії? Хіба він не роздавав цілі багатства, щоб допомогти тим сицилійцям, хто потребував грошей та дому? Її Турі не міг віддати такого наказу. І вона присягнулася на статуетці чорної Мадонни, і жінки розридалися в обіймах одна одної.

Тож Чезеро взявся розгадати таємницю того, що ж насправді сталося на Портелла-делла-Джінестрі. Чи стрільці Пассатемпо чесно помилилися, стріляючи надто низько? Чи сам Пассатемпо влаштував криваву бійню для свого задоволення, зі щирої кровожерливості, якою він так славився? Чи могло все це бути влаштоване, щоб зашкодити Гільяно? Чи могла там бути ще одна банда, що відкрила вогонь не за

наказом Гільяно, а можливо, була відправлена туди «друзями друзів» чи ж навіть таємною поліцією? Чезеро нікого не випустив зі списку підозрюваних, крім самого Турі Гільяно. Бо якби Турі був винний, весь світ звалився б йому на голову. Ферра любив Гільяно як сина, бачив, як він із хлопчика став чоловіком і ніколи не робив нічого підлого, не показував злості.

Тож Чезеро Ферра нашорошив вуха й не заплющував очей. Він пригощав випивкою інших таємних членів банди, яких не кинув за ґрати полковник Лука. Він ловив уривки розмов місцевих «друзів друзів», які час від часу навідувалися до нього в таверну на вино й карти. Одного вечора він почув, як вони регочуть і говорять про «тварюку» і «диявола», які були в гостях у дона Кроче, і те, як великий дон перетворив цих страшних чоловіків на співучих янголів. Ферра поміркував над цим і з непомильною сицилійською параноєю дійшов висновку: Пассатемпо та Стефан Андоліні нещодавно зустрічалися з доном. Пассатемпо часто називали «звіром», а Андоліні носив прізвисько Fra Diavalo. Для чого вони мали приватну розмову з доном Кроче в його будинку у Віллабі, так далеко від гірського табору бандитів? Ферра відправив сина-підлітка до будинку Гільяно з терміновою звісткою, і за два дні йому була призначена зустріч з Турі в горах. Там він усе йому розповів. Молодий чоловік відреагував спокійно, тільки наказав йому зберігати це все в таємниці. Більше Ферра нічого не чув. Тепер, три місяці потому, він отримав черговий виклик від Гільяно й сподівався почути решту історії.

Гільяно з бандою сиділи глибоко в горах, там, де їх не дістала б армія Луки. Чезеро Ферра приїхав уночі, Аспану Пішотта зустрів його на домовленому місці й повів у табір. На місце вони прибули рано-вранці, і на них уже чекав гарячий сніданок — вишуканий, накритий на складаному столі зі скатертиною та сріблом. Турі Гільяно вбрався в шовкову білу сорочку та рудуваті молескінові штани, заправлені у виглянсувані коричневі чоботи; волосся було свіжовимите й охайно зачесане. Він ніколи ще не був такий гарний.

Пішотту відпустили, Гільяно з Феррою сіли за стіл. Було помітно, що юнакові незручно. Дуже формально він мовив:

— Я хочу подякувати вам за надану інформацію. Її перевірили, тепер я знаю, що це правда. І це дуже важливо. Але я відправив по вас для

іншої розмови. Я знаю, вона вас здивує, і сподіваюся, що не образить.

Ферра налякався, однак ввічливо відповів:

— Ти не можеш мене образити, надто вже я тобі зобов'язаний.

Гільяно всміхнувся тією щирою, відкритою усмішкою, яку Ферра пам'ятав з його дитинства.

— Послухайте уважно, — мовив він. — Наша з вами розмова — мій перший крок, як ви того не схвалите, більше нічого не буде. Не зважайте на те, що я лідер банди, я нині говорю до вас як до батька Джустіни. Ви знаєте, що вона прекрасна, певно, чимало міських юнаків товчеться біля вашого порога. І я знаю, що ви дбали про її чистоту. Мушу зізнатися, я вперше в житті відчуваю щось подібне. Я хочу взяти вашу дочку за дружину. Якщо відмовите, я й словом цього більше не згадаю. Ви залишитеся моїм другом, а дочка ваша, як і завжди, буде під моїм особливим захистом. Якщо погодитеся, тоді я говоритиму з Джустіною, чи буде це їй до вподоби. Якщо вона скаже «ні», на цьому все закінчиться.

Чезеро Ферра був такий приголомшений, що міг тільки вимовити, затинаячись:

— Дай подумати, дай подумати.

Він довго мовчав. А коли заговорив, у його голосі вчувалася безмірна повага:

— Я хотів би бачити тебе чоловіком Джустіни більше, ніж будь-кого іншого. І знаю, що мій син Сільвіо, хай Господь упокоїть його душу, зі мною погодився б. — Тут він знову почав затинатися. — Я боюся тільки за її безпеку. Якби Джустіна стала твоєю дружиною, полковник Лука знайшов би привід кинути її у в'язницю. «Друзі друзів» тепер вороги тобі, й можуть зробити їй зло. Ти мусиш утекти до Америки або ж померти тут, у горах. Я не хочу, щоб вона стала юною вдовою, пробач мені мою відвертість. Однак це й тобі ускладнило б життя, ось що мене турбує найбільше. Щасливий наречений не такий обачний до пасток, не такий уважний до ворогів. Шлюб може призвести до твоєї смерті. Я говорю чесно з моєї поваги й прихильності до тебе. Це все можна відкласти до кращих часів, коли ти знатимеш більше про своє майбутнє й розплануєш його розсудливіше.

Договоривши, Ферра пильно стежив за Гільяно, чи не розгнівав він його.

Але Турі тільки засмутився, і Чезеро впізнав у цьому розчарування закоханого. Це так вразило його, що він поривчасто додав:

— Я не відмовляю тобі, Турі.

Гільяно зітхнув.

— Я про все це думав. Ось який у мене план. Я одружуся з вашою дочкою потай, церемонію проведе абат Манфреді. Ми одружимося тут, у горах, деінде мені буде надто небезпечно. Але я все влаштую для того, щоб ви з дружиною прибули разом із дочкою й засвідчили наш шлюб. Джустіна залишиться тут, у мене, на три дні, тоді я поверну її додому. Якщо вона стане вдовою, я лишу їй достатньо грошей для того, щоб почати нове життя, тож вам не доведеться хвилюватися за її майбутнє. Я кохаю вашу дочку, я захищатиму й плекатиму її все її життя, а в найгіршому разі забезпечу її майбутнє. Але одруження з таким, як я, — це все одно ризик, і, як дбайливий батько, ви маєте право відмовитися ризикувати нею.

Чезеро Ферра був надзвичайно зворушений. Юнак говорив так відверто, так просто. І з такою надією. Однак він подбав про головне — забезпечив майбутній добробут його дочці, захист від життєвих негараздів. Ферра встав з-за столу, щоб обійняти Гільяно.

— Благословляю тебе, — мовив він. — І поговорю з Джустіною.

Перш ніж піти, Ферра сказав, що був радий надати корисну інформацію, і був ошелешений тим, як змінилося обличчя Гільяно. Його очі наче розширилися, красиве обличчя застигло, немов білий мармур.

— Я запрошу Стефана Андоліні та Пассатемпо на весілля, — сказав він. — Там і розв'яжемо це питання.

Ферра тільки пізніше збагнув, що це дивне рішення, якщо вже шлюб мав бути таємницею.

На Сицилії не було нічого дивного в тому, щоб дівчина вийшла за чоловіка, з яким і хвилини наодинці не провела. Коли жінки сиділи біля будинків, неодружені завжди сідали боком, ніколи відверто не витріщалися на вулицю, інакше про них ішла слава розпусниць. Юнаки-залицяльники могли поговорити з ними хіба що в церкві, де дівчата перебували під захистом Діви Марії та холодних поглядів своїх матерів. Якщо юнак закохувався в чийсь профіль чи кілька зронених у

церкві слів, він мав викласти свої наміри в листі, складеному за всіма правилами. Усе було серйозно: часто для написання листа наймали професіоналів, бо слідом за хибним тоном цілком міг статися похорон, а не весілля. Тож те, що Турі Гільяно освідчився Джустіні через батька, не було чимось незвичайним, попри те, що він ані слова не сказав дівчині про свої почуття.

Чезеро Ферра не сумнівався у відповіді Джустіні. Маленькою вона завершувала свої молитви словами «І порятуй Турі Гільяно від карабінерів», пізніше завжди охоче бігала зі звістками до його матері Марії Ломбардо. А коли розійшлася новина про тунель, який вів до будинку Ла Венери, Джустіна просто лютувала. Спочатку батьки подумали, що гнів викликав арешт жінки та батьків Гільяно, але тоді зрозуміли, що то були ревності.

Тому Ферра міг передбачити доччину відповідь, тут не могло бути несподіванок. Але те, як вона зустріла цю новину, шокувало її батька. Дівчина хижо всміхнулася, наче сама спланувала це зваблення, наче знала, що може підкорити Гільяно.

Глибоко в горах стояв замок норманів — уже майже руїна, де двадцять років ніхто не бував. Гільяно вирішив влаштувати там весілля й провести медовий місяць. Він наказав Пішотті виставити навколо замку озброєний периметр, щоб жоден напад не міг заскочити пару зненацька. Абат Манфреді виїхав з монастиря у візку, запряженому віслюком, а тоді бандити Гільяно пронесли його гірськими стежками в паланкіні. Він був дуже радий побачити в замку приватну капличку, хоча все цінне й дерев'яне звідти давно вже винесли. Однак саме голе каміння було прекрасне, як і камінний вівтар. Абат насправді не схвалював рішення Гільяно одружитися, і коли вони обійнялися, він жартома завважив:

— Ти б краще дослухався до старої приказки: «Той, хто грає один, ніколи не програє».

Гільяно засміявся й відповів:

— Але ж я мушу дбати про своє власне щастя. — І додав одну з улюблених абатових селянських приказок, якою він завжди виправдовував свої брудні схеми: — Не забувай, святий Йосип спочатку зголив власну бороду, перш ніж голити апостолів.

Це покращило абатові настрої. Він відчинив скриньку з документами й простягнув Гільяно його свідоцтво про шлюб — дуже красиве, із середньовічними каліграфічними літерами, виведеними золотим чорнилом.

— Шлюб буде записаний у книгах монастиря, — мовив абат. — Але не турбуйся, ніхто про це не знатиме.

Наречену з батьками привезли на віслюках ще минулого вечора. Вони переночували в кімнатах, які люди Гільяно розчистили й обладнали ліжками з бамбука та соломи. Гільяно було боляче від того, що його власних батьків немає на весіллі, але за ними пильно стежив спеціальний загін полковника Луки.

На весіллі були тільки Аспану Пішотта, Стефан Андоліні, Пассатемпо, капрал Сільвестро та Терранова. Джустіна перебралася в ту білу сукню, у якій досягла такого успіху в Палермо.

Вона всміхнулася Гільяно, і він був вражений сяйвом цієї усмішки. Абат провів коротку церемонію, і всі вийшли на галявину замку, де вже був накритий стіл: вино, хліб, холодне м'ясо. Усі швидко поїли й підняли тост за наречених. Зворотний шлях був небезпекою для абата та чоти Ферр: усі тривожилися, чи не заблукає в ці краї патруль карабінерів, з яким бандитам-охоронцям доведеться влаштувати бій. Абат хотів рушити якнайшвидше, але Гільяно затримав його.

— Хотів подякувати вам за те, що ви сьогодні зробили, — сказав він. — Я хотів після весілля вчинити акт милосердя, але мені потрібна ваша допомога.

Вони тихо поговорили, тоді абат кивнув.

Джустіна обійнялася з батьками; її мати плакала й благально дивилася на Гільяно. Наречена щось прошепотіла їй на вухо, і жінка засміялася. Вони знову обійнялись, і батьки сіли на своїх віслюків.

Свою шлюбну ніч молодята провели в головній спальні замку. Кімнату повністю обібрали, але Турі Гільяно наказав привезти сюди на віслюках велетенський матрац, шовкові простирадла, перину з гусячим пухом та подушки з найкращої крамниці Палермо. Ванна кімната була не менша за спальню, із мармуровим басейном та величезним умивальником. Звісно, водогону не було, і воду довелося носити відрами — Гільяно сам тягав її зі струмка поблизу замку. Були там і туалетне приладдя з парфумами — Джустіна ніколи такого не бачила.

Оголившись, вона спочатку соромилася, затиснувши долоні між ногами. У неї була золотава шкіра, струнка постава, але груди повні, як у зрілої жінки. Коли Турі поцілував її, вона трохи відвернулася, так, що він торкнувся тільки кутика її вуст. Чоловік був терплячий, не з умілістю коханця, а з тим тактичним розумінням, що добре прислужилося йому в партизанській війні. Джустіна розпустила довге смоляне волосся так, що воно закрило її повні груди — він пестив це волосся й говорив про те, як уперше побачив у ній жінку того вирішального дня в Палермо. Якою красунею вона тоді була. Турі з пам'яті прочитав її вірші, які писав про неї, коли сидів один у горах і мріяв про її красу. Джустіна розкошувала в ліжку, закрившись периною; Гільяно лежав на покривалі, і вона відводила від нього очі.

Наречена розповіла йому, як покохала його того ж дня, коли принесла йому звістку від брата, і яким горем для неї було усвідомити, що він не впізнав у ній ту дівчинку, якій стільки років тому відшкодував втрачені гроші. Розповіла, як молилася за нього щовечора, відколи їй було одинадцять, і як любила його відтоді.

Слухаючи це, Турі Гільяно почувався неймовірно щасливим. Вона любила його, думала про нього, мріяла про нього, поки він був сам у горах. Він усе пестив волосся Джустіни, коли вона затримала його долоню у своїй, гарячій і сухій.

— Ти здивувалася, коли я попросив твого батька поговорити з тобою про весілля? — запитав він у неї.

Джустіна всміхнулася хитро й переможно.

— Ні, після того як ти витріщався на мене в Палермо. З того дня я готувала себе для тебе.

Турі схилився поцілувати її повні уста, темно-червоні, мов вино, і цього разу Джустіна не відвернулася. Він здивувався тому, які солодкі в неї губи, який солодкий подих і як відгукується на це його власна плоть, бо вперше в житті він відчув, як його тіло тане й втікає від нього. Він затремтів. Дружина розкрила пухову перину, щоб він міг приєднатися до неї, і перекотилася на бік, щоб обійняти його, щоб вони могли колихатися на цих хвилях разом. Дотик її тіла відрізнявся від усіх інших тіл, яких він коли-небудь торкався. Вона заплющила очі.

Турі Гільяно цілував її уста, заплющені очі, тоді її груди з такою тонкою шкірою, що вогонь плоті мало не опікав його. Він був

зачарований її ароматом — таким м'яким, таким далеким від смерті, від життєвого болю. Він провів рукою по тілу дружини вниз, до її стегон, і шовковистість шкіри змусила тремтіти його пальці; тремтіння покотилося тілом до паху, до маківки, і йому стало майже боляче — він був такий ошелешений, що розреготався вголос. Але тоді Джустіна легенько поклала руку йому між ногами, і він майже в прямому сенсі втратив тяму. Він кохався з нею палко, однак ніжно, і вона повертала йому його пестоші, спочатку повільно, нерішуче, а тоді — з такою ж пристрасстю. Вони кохалися всю ніч без слів, окрім коротких вигуків любові, а коли зайнявся світанок, Джустіна заснула виснаженим сном.

Прокинувшись близько полудня, вона побачила, що величезна мармурова ванна повна прохолодної води й відра поряд з умивальником повні. Турі ніде не було. На мить її злякала ця самотність. Тоді вона увійшла у воду й вимилася, витерлася великим грубим коричневим рушником, напахтилася з однієї пляшечки біля вмивальника. Закінчивши свій туалет, молода дружина вбралась у дорожнє вбрання — темно-коричневу сукню й білу кофту на гудзиках, вдягнула практичні й зручні черевики.

Травневе сонце надворі пекло, як завжди на Сицилії, але повітря холодив гірський вітерець. Біля складаного столика горіло вогнище, і Гільяно вже приготував їй сніданок: підсмажений хліб, холодну шинку й фрукти. У горнятках було молоко з металевого бідона, загорнутого в листя.

Навколо нікого не було, тож Джустіна палко обійняла Турі й пристрасно поцілувала. Тоді подякувала йому за сніданок і дорікнула, що він не розбудив її для куховаріння: то було нечувано для сицилійського чоловіка.

Вони поїли, сидячи на сонці. У цю чарівну мить їх оточували зруйновані замкові стіни, над ними височіли залишки норманської вежі, прикрашеної мозаїкою з яскравих камінців. На вході до замку були прекрасні портали, а там, де обвалилося каміння, їм було видно арку над вівтарем каплиці.

Закохані вийшли за стіни замку й гуляли по гаю олив, де-не-де проходячи повз дикі лимони. Вони блукали поміж квітів, які так пишно вкривали всю Сицилію: асфоделі грецьких поетів, рожеві анемони, виноградні гіацинти, багряні горицвіти, які за легендою

заплямувала кров коханця Венери — Адоніса. Турі Гільяно обіймав Джустіну; від її волосся й тіла йшов аромат цих квітів. У глибині гаю дівчина сміливо потягнула його вниз, на квітчастий килим, і вони кохалися. Зграйка чорних і жовтих метеликів покружляла над ними, а тоді злетіла в безкінечне лазурне небо.

У третій і останній день у замку вони почули постріли десь далеко в горах. Джустіна була стривожена, та Гільяно заспокоїв її. Він був дуже обережний і за ці проведені разом три дні не дав їй жодного приводу для страху. Зброї він із собою не носив і не тримав поблизу — вона була схована в капиці, а ще не зрадив свою обачність і наказав своїм людям триматися подалі з очей. Та скоро після стрілянини з'явився Аспану Пішотта з кількома скривавленими кроликами, перекинутими через плече. Він швиргонув їх до ніг Джустіни й мовив:

— Зготуй їх для свого чоловіка, то його улюблена страва. А якщо зіпсуєш — не біда, у нас є ще двадцять штук.

Він усміхнувся до дівчини, і вона заходилася патрати кроликів, а Пішотта підійшов до Гільяно. Вони відійшли до руїн арки в стіні й присіли там.

— Ну що, Турі, — вишкірився Аспану, — вона варта того, щоб ми заради цього ризикували життям?

— Я щасливий, — тихо сказав Гільяно. — Тепер розповідай про тих двадцятьох кроликів.

— Один із патрулів Луки, але неабиякий, — сказав Пішотта. — Ми зупинили їх на периметрі. Два броньовики. Один налетів на наші міни й згорів так, як зараз у твоєї молодій дружини ці кролі згорять. Інший постріляв у скелі й утік до Монтелепре. Звісно ж, зранку вони повернуться по товаришів. З підкріпленням. Я б сказав, що втікати треба сьогодні.

— Батько Джустіни приїде по неї на світанку, — мовив Гільяно. — Ти все влаштував для нашої зустрічі?

— Так.

— Коли моя дружина поїде... — Гільяно запнувся на слові «дружина», Пішотта розреготався. Турі всміхнувся й продовжив: — Приведи їх до мене в капицю, і ми все владнаємо.

Він трохи помовчав і запитав:

— Ти здивувався, коли я розповів тобі правду про Джінестру?

— Ні, — сказав Пішотта.

— Повечеряєш із нами?

— В останню ніч твого медового місяця? — Пішотта похитав головою. — Знаєш приказку: «Остерігайся того, що готує недосвідчена дружина».

Стара приказка, звісно ж, говорила про те, що нові друзі та спільники можуть зрадити, але Пішотта ще раз підкреслив, що Гільяно не варто було одружуватися.

Турі всміхнувся.

— Так довго тривати не може, треба готуватися до іншого життя. Переконайся, щоб периметр втримався до завтра, аж поки ми не закінчимо всі справи.

Пішотта кивнув. Зиркнув на вогнище, біля якого поралася Джустіна.

— Така красуня, — завважив він. — Подумати тільки, вона виросла в нас під носом, а ми й не помічали її. Але будь обережний: її батько каже, що вона норавлива. Не дозволяй їй торкатися своєї зброї.

Чергова сільська вульгарність, але Гільяно начебто не розчув, тож Пішотта перемахнув через стіну й зник серед олив.

Джустіна назбирала квітів, поставила їх у стару вазу, яку знайшла в замку, і прикрасила стіл. Подала йому кролика з часником і томатами, салат у дерев'яній мисці, заправлений оливковою олією та червоним винним оцтом. Турі здалося, що вона трохи нервує чи сумує. Можливо, через постріли, можливо, через появу в цьому райському саду Аспану Пішотти з його похмурим обличчям і чорною зброєю.

Молодята сіли одне навпроти одного, узялися неквапом їсти. Гільяно вирішив, що дівчина непогано готує, та й вона все підклала йому хліба, м'яса, стежила, щоб його склянка була повна; мати добре її навчила. Він помітив, що апетит у неї хороший, тож вона не хвороблива. Джустіна підняла очі й побачила, що він дивиться на неї. Усміхнулася й спитала:

— Ну що, не гірше, ніж у твоєї матері?

— Краще, — відповів Турі. — Тільки їй не кажи.

Вона все одно дивилася на нього, наче кішка.

— А Ла Венера не краще готувала?

Турі Гільяно ніколи не мав роману з молодою дівчиною. Вона заскочила його зненацька, але звиклий до тактики розум миттєво

опрацював запитання. Далі вона питає, як було кохатися з Ла Венерою. Він не хотів ані чути таких запитань, ані відповідати на них. До старшої жінки він не відчував того кохання, яке збудила в ньому ця дівчина, та Ла Венера все одно викликала в нього ніжність і повагу. Ця жінка пережила трагедію й біль, яких ця юнка з усією її чарівністю не знала.

Він серйозно всміхнувся дружині. Вона підвелася, щоб прибрати зі столу, але чекала на відповідь.

— Ла Венера прекрасно готувала, — сказав Турі. — Не годиться вас порівнювати.

Над його головою пролетіла тарілка, і він розреготався. Він сміявся від радості й захвату, бо взяв участь у такій сімейній сцені, і це вперше з обличчя дівчини злетіла маска покірності й м'якості. Та коли Джустіна почала схлипувати, він обійняв її.

Закохані стояли серед срібних сутінок, які так швидко опускаються на Сицилію. Він шепотів їй на вушко, яке просвічувало рожевим крізь чорне волосся:

— Я пожартував: ти готуєш краще за всіх на світі.

Але говорив це, сховавши обличчя на її шиї, щоб вона не бачила його усмішки.

В останню ніч разом вони більше говорили, ніж кохалися. Джустіна спитала про Ла Венеру, і Турі відповів, що це минуле, яке слід забути. Вона запитала, як вони тепер бачитимуться — він відповів, що відправить її в Америку й сам приєднається до неї. Але батько вже пояснив їй це; юну дружину турбувало тільки те, як вони будуть зустрічатися до її від'їзду. Гільяно зрозумів, що їй навіть не спадало на думку, що він може й не втекти: вона була надто юна, щоб думати про трагічний кінець.

Батько приїхав по неї рано на світанку. Джустіна востаннє обійняла Турі Гільяно й зникла.

Гільяно пішов до каплиці зруйнованого замку й там зачекав, доки Аспану Пішотта приведе його ватажків. Чекаючи він озброївся тим, що задалегідь сховав у каплиці.

У розмові з абатом Манфреді перед весіллям Гільяно розповів старому про свої підозри — що Стефан Андоліні та Пассатемпо

зустрічалися з доном Кроче за два дні до різанини на Портелла-делла-Джінестрі. Він запевнив абата, що його синові ніщо не загрожує, але він мусить дізнатися правду. Абат усе йому розповів: син сповідався йому, як і підозрював Турі.

Дон Кроче наказав Стефанові Андоліні привести до нього у Віллабу Пассатемпо на таємну зустріч. Андоліні наказали зачекати за дверима, поки вони радяться. То було за два дні до трагедії. Після того першого травня Стефан напосів на Пассатемпо, і той зізнався, що дон Кроче заплатив йому чималу суму, щоб він пішов проти наказу Гільяно й розстріляв натовп. Пассатемпо погрожував, що, як Андоліні розповість про це Гільяно, він присягне, що рудий теж був разом з ним і доном Кроче, коли вони домовлялися. Андоліні був надто наляканий, щоб розповісти правду комусь, окрім свого батька, абата Манфреді, а абат порадив йому тримати рота на замку. Весь тиждень після бійні Гільяно так лютував від горя, що, безсумнівно, стратив би обох.

Гільяно знову завірив абата, що не чіпатиме його сина, розповів Пішотті, як усе буде, але сказав, що це станеться, коли Джустіна повернеться в Монтелепре, після медового місяця. Він не хотів ставати катом, перш ніж стане нареченим.

І от тепер він чекав у зруйнованій норманській каплиці, якій за стелю правило синє середземноморське небо. Турі сперся на залишки вівтаря й саме так зустрів своїх ватажків, коли Аспану Пішотта привів їх. Капралові Пішотта дав інструкції, тож він став там, звідки міг поцілити в Пассатемпо та Андоліні. Їх обох відвели прямо до Гільяно, до вівтаря. Терранова, який нічого не знав, сів на одну з кам'яних лав. Він керував обороною периметра в нічні години й тепер був виснажений. Гільяно нікому не розповів, що чекало на Пассатемпо.

Він знав, що той був подібний до дикого звіра — відчував зміни, міг зачути запах небезпеки від інших. Гільяно був обережний і поводився з Пассатемпо так, як зазвичай: він завжди тримав між ними більшу дистанцію, ніж з іншими. Насправді навіть призначив його банду контролювати територію біля Трапані, подалі від себе, бо гидував дикунством Пассатемпо. Він наказував йому страчувати інформаторів і погрожувати впертим «запрошеним гостям», аж поки вони не зголошувалися заплатити викуп. Один тільки вигляд Пассатемпо зазвичай лякав полонених і скорочував час переговорів, але якщо

цього було недосить, цей звір розповідав їм, що зробить із ними та з їхніми рідними, якщо не отримає викупу, і робив це з такою насолодою, що «гості» припиняли опиратися, щоб якомога швидше забратися подалі.

Гільяно вказав своїм автоматичним пістолетом на Пассатемпо й мовив:

— Перш ніж поїхати, маємо владнати наші борги. Ти не послухався моїх наказів, ти взяв гроші в дона Кроче за вбивство людей на Портелла-делла-Джінестрі.

Терранова звужив очі й пильно дивився на Гільяно, переживаючи за власну безпеку: чи не намагається ватажок знайти винного. Може, його теж зараз звинуватять і доведеться захищати себе, але Пішотта теж наставив зброю на Пассатемпо.

— Я знаю, що ти й твої люди виконали мій наказ, — звернувся до Терранови Гільяно. — А Пассатемпо — ні. Цим він поставив твоє життя під загрозу, бо, якби я не дізнався правди, мав би стратити вас обох. Але зараз мусимо розібратися тільки з ним.

Стефан Андоліні навіть не поворухнувся. Він довірився долі, бо був відданий Гільяно і, як ті віряни, що не можуть повірити, що їхній Бог може бути злим, і чинять злочини на його честь, він був цілковито певен, що не постраждає.

Пассатемпо теж знав. Глибинний тваринний інстинкт підказував йому, що його смерть уже близько. Ніщо його не порятує, крім власної ж жорстокості, але на нього наставлено два пістолети. Він може хіба що спробувати виграти час і кинутися в останню відчайдушну атаку. Тож він сказав:

— Стефан Андоліні дав мені гроші й наказ — з нього питайте.

Він сподівався, що рудий убивця спробує захиститися й це відкриє йому можливість для нападу.

— Андоліні зізнався у своїх гріхах, — сказав йому Гільяно, — і кулеметів він не торкався. Дон Кроче обдурив його так само, як і мене.

— Але ж я вбив сотню людей, і ти не скаржився, — з тупим зачудуванням мовив Пассатемпо. — Портелла була два роки тому. Ми разом уже сім років, і то був єдиний раз, коли я тебе не послухався. Дон Кроче мене завірив, що ти не надто про це шкодуватимеш. Що ти просто надто м'який, щоб самому це зробити. Кількома мерцями

більше чи менше — що це таке, зважаючи на те, скільки ми вбили? Я ніколи не зраджував тебе особисто.

Гільяно зрозумів, що марно й сподіватися, що цей чоловік зрозуміє весь жах того, що скоїв. Та й чому це так його зачіпає? Чи ж за всі ці роки він не віддавав не менш жахливих наказів? Страта перукаря, розп'яття фальшивого священика, викрадення, убивства карабінерів, безжальна розправа над шпигунами? Якщо Пассатемпо був звір за походженням і вихованням, то хто був він сам — герой Сицилії? Гільяно відчув, що не певен у цій страті, але мовив:

— Я дам тобі час покаятися перед Богом. Ставай на коліна й молися.

Інші відійшли від Пассатемпо, залишивши навколо нього коло приреченості. Він зробив вигляд, що опускається на коліна, а тоді його коротке, кремезне тіло рвонулося до Гільяно. Турі зробив крок уперед і натиснув на спусковий гачок. Кулі спіймали тіло в польоті, і все одно воно впало вперед, зачепивши Гільяно. Той відійшов від нього.

Того ж дня патруль карабінерів знайшов тіло Пассатемпо на гірській дорозі. До нього була прикріплена коротка записка: «ТАК ПОМРУТЬ УСІ, ХТО ЗРАДИТЬ ГІЛЬЯНО».

Частина V

Турі Гільяно і Майкл Корлеоне

1950

Розділ 25

Майкл спав міцно, аж тоді раптово прокинувся. Неначе висмикнув сам себе з ями. У спальні було зовсім темно: він зачинив дерев'яні віконниці, закrywся від блідого лимонного місяця. Не було чути ані звуку — сама лиш моторозна тиша, яку порушувало тільки калатання його серця. Він відчував, що в кімнаті є ще хтось.

Молодий Корлеоне перевернувся в ліжку, і йому здалося, що на підлозі біля нього темрява виглядає світлішою. Він простягнув руку й увімкнув нічник. Калюжа світлішої темряви виявилася відрубаною головою чорної Мадонни. Майкл вирішив, що це вона скотилася зі столу й звук розбудив його, тож полегшено всміхнувся. А тоді почув шурхіт від дверей. Розвернувся до них і в тінях, які не змогло розігнати тьмяне оранжеве світло лампи, побачив темне кістляве обличчя Аспану Пішотти.

Він сидів на підлозі, притулившись спиною до дверей. Обрамлені вусами вуста розтягнулись у переможній усмішці, наче говорили: ось тобі й охорона, ось тобі й безпека твого притулку.

Майкл поглянув на годинника, що лежав на столику. Була третя ночі.

— Дивний час для візиту, чого ти тут чекаєш? — запитав він.

Тоді вібрався з ліжка, поспіхом одягнувся, відчинив віконниці. Місячне сяйво заповнило кімнату, немов привид, який то з'являється, то знову зникає.

— Чому ти не розбудив мене? — запитав Майкл.

Пішотта перекотився на ноги, наче змія, яка піднімає голову, готуючись вжалити.

— Люблю дивитися, як люди сплять. Іноді уві сні вони вибовкують свої таємниці.

— Я таємниць не видаю, — мовив Майкл. — Навіть уві сні.

Він вийшов на терасу й запропонував Пішотті сигарету. Вони закурили разом. Майкл чув, як серце Пішотти калатає від здавленого кашлю — у світлі місяця його обличчя здавалося примарним, наче належало скелетові.

Вони мовчали. Тоді Пішотта спитав:

— Ти бачив «Заповіт»?

— Так.

Пішотта зітхнув.

— Турі довіряє мені більше, ніж будь-кому у світі, він довіряє мені своє життя, я єдиний нині знаю, де його знайти. Але «Заповіт» він мені не довірив. Він у тебе?

Майкл завагався. Пішотта засміявся.

— Ти такий, як Турі, — сказав він.

— «Заповіт» в Америці, — сказав йому Майкл. — У мого батька він у безпеці.

Йому не хотілося, щоб Пішотта знав, що документ нині пливе до Тунісу, — просто тому, що він нікому не хотів цього казати.

Майкл майже боявся далі ставити запитання. Для цього потайного візиту Пішотти міг бути тільки один привід, тільки одна причина, з якої він ризикнув би обійти охоронців навколо вілли. Чи його просто пропустили? Це могло означати тільки те, що Гільяно готовий з'явитися.

— Коли прийде Гільяно? — спитав Майкл.

— Завтра вночі, — відповів Пішотта. — Але не сюди.

— Чому? Тут безпечно.

Пішотта розреготався.

— Але ж я сюди пробрався, чи не так?

Майкла дратувала ця правда. Він знову спитав себе, чи охоронці пропустили Пішотту за наказом дона Доменіка, чи взагалі привели його сюди.

— Нехай Гільяно вирішує, — мовив він.

— Ні, — заперечив Пішотта, — за нього маю вирішити я. Ти обіцяв його родині, що він буде в безпеці. Але дон Кроче знає, що ти тут, і інспектор Веларді знає. У них усюди є шпигуни. Що ти плануєш для

Гільяно? Весілля, святкування дня народження? Чи похорон? Що за маячню ти нам розповідаєш? Думаєш, ми тут, на Сицилії, усі віслюки?

Його голос звучав загрозово.

— Я не розповідатиму тобі план утечі, — сказав Майкл. — Можеш вірити мені чи ні — як тобі заманеться. Скажеш, куди ти приведеш Гільяно, і я прийду туди. Не скажеш — завтра вночі я буду в Америці, у безпеці, поки ви з Гільяно рятуватиметеся втечею.

Пішотта засміявся й мовив:

— Говориш, як щирий сицилієць, недарма ти провів тут ці роки. — Він зітхнув. — Мені не віриться, що все це зрештою скінчиться. Майже сім років боїв і втеч, зрад і вбивств. Але ми були королями Монтепре. Ми з Турі — нам обом вистачало слави. Він виступав за бідних, а я — за себе самого. Я сам спочатку в це не вірив, але на другий рік нашого вигнання він довів це й мені, й усій нашій банді. Не забувай: я його заступник, його кузен, людина, якій він найбільше довіряє. Я, як і він, ношу пояс із золотою пряжкою — його подарунок. Але я звабив юну фермерську дочку в Партініко, вона завагітніла. Її батько прийшов до Гільяно, усе йому розповів. Знаєш, що Турі зробив? Прив'язав мене до дерева й відшмагав батогом. Не перед фермером, не перед нашими людьми: він ніколи не виявив би до мене такої неповаги. То була наша таємниця. Але я зрозумів, що, якщо ще раз не послухаюся його наказу, він мене вб'є. Такий він, наш Турі.

Коли він підносив сигарету до вуст, його пальці тремтіли. У бляклому світлі місяця крихітні вусики блищали, наче тонка смужка почорнілої кістки.

Майкл подумав: «Яка дивна історія. Навіщо він мені це розповідає?»

Вони повернулися до спальні, Майкл зачинив віконниці. Пішотта підняв голову чорної Мадонни, подав її Майклові.

— Я кинув її на підлогу, щоб розбудити тебе, — сказав він. — «Заповіт» був усередині, це правда?

— Так, — відповів Корлеоне.

Обличчя Пішотти витягнулося.

— То Марія Ломбардо мені збрехала. Я питав, чи «Заповіт» у неї, вона сказала «ні». А тоді віддала його тобі просто при мені. — Він гірко засміявся. — Я ж був їй наче син.

Тоді помовчав і додав:

— А вона була мені як мати.

Пішотта попросив у Майкла ще одну сигарету. У глечики на столі лишилося ще трохи вина, Майкл налив їм обом по склянці, і Пішотта вдячно випив своє.

— Дякую, — сказав він. — Тепер перейдімо до справи. Я приведу Гільяно до тебе біля містечка Кастельветрано. Сядеш у відкрите авто, щоб я тебе впізнав, і поїдеш дорогою, що веде з Трапані. Я перехоплю тебе там, де сам вирішу. Якщо буде якась небезпека, вдягнеш кептаря — тоді ми не вийдемо. Поїдеш, щойно світанок займеться. Як думаєш, упораєшся?

— Так, — зголосився Майкл. — Усе вже влаштовано. Тільки маю тобі дещо сказати: Стефан Андоліні вчора не приїхав по професора Адоніса, як обіцяв. Професор дуже переживає.

Пішотта вперше насторожився. Тоді знизав плечима.

— Коротунові завжди не щастило, — сказав він. — Тепер прощаємося до наступного світанку.

Він узяв Майкла за руку, і Майкл імпульсивно мовив:

— Поїхали з нами до Америки.

Пішотта похитав головою.

— Я все життя прожив на Сицилії, і я любив своє життя. Тож і помру на Сицилії, якщо так треба. Але я тобі вдячний.

Майкла на диво зворушили ці слова. Він заледве знав Пішотту, але відчував, що цього чоловіка ніколи не вдалося б відірвати від землі та гір Сицилії: він був надто палкий, надто кровожерливий; його голос, його забарвлення — усе це було сицилійське. Він не довірився б чужій землі.

— Я проведу тебе через ворота, — сказав він.

— Ні, — відмовився Пішотта. — Маємо лишити нашу зустріч у таємниці.

Коли Пішотта пішов, Майкл до світанку лежав у ліжку, неспроможний заснути. Нарешті він зустріне Турі Гільяно, і вони разом попрямують до Америки. Йому було цікаво, якою людиною виявиться Гільяно. Чи відповідатиме він своїй легенді — такій фантастичній, що вона підкорила весь острів і вплинула на історію нації? Він підвівся, прочинив віконниці. Нарешті настав світанок, і Майкл дивився, як

сонце піднімається небом, лишаючи золоту доріжку на воді, і по цьому широкому променю світла котиться до пристані моторний човен. Корлеоне поспішив до пляжу привітати Пітера Клеменцу.

Вони разом поснідали, Майкл розповів йому про візит Пішотти. Клеменцу наче й не здивувало те, що він зміг пробратися на віллу під охороною.

Решту ранку вони провели, плануючи зустріч із Гільяно. За віллою можуть спостерігати, шукати чогось незвичного, і колона автомобілів точно приверне увагу шпигунів. До того ж за Майклом, безперечно, стежитимуть. Так, сицилійська таємна поліція під проводом інспектора Веларді не втрутиться, але хтозна, яка зрада може чекати на них?

Завершивши планування, вони пообідали, і Майкл піднявся до себе трохи поспати. Він хотів бути свіжим цієї довгої ночі. Пітер Клеменца мусив подбати про всі інші деталі: віддати накази своїм людям, влаштувати транспорт і розповісти про все братові, донові Доменіку, коли той повернеться додому.

Майкл зачинив віконниці, ліг у ліжко. Тіло його було напружене, і заснути не вдавалося. Протягом наступної доби може статися чимало поганого — йому передчувалося щось таке. Але зрештою його зморив сон — у ньому він повертався додому, на Лонг-Айленд, мати з батьком зустрічали його біля дверей, і його довгому вигнанню прийшов кінець.

Розділ 26

На сьомий рік розбійництва Турі Гільяно знав, що мусить покинути своє гірське королівство й тікати до Америки, у якій його понесено, тієї Америки, про яку йому так часто розповідали батьки, коли він був малий. До дивовижної землі, де є справедливість для бідних, де уряд не плазує перед багатіями, де сицилійці без копійки за душею можуть розбагатіти чесною тяжкою працею.

Наполягаючи на своїх дружніх почуттях, дон Кроче зв'язався з доном Корлеоне в Америці, щоб допомогти врятувати Гільяно й дати йому притулок. Турі чудово розумів, що дон Кроче діє у своїх власних інтересах, але знав, що варіантів у нього мало. Його влада закінчилася.

Нині вночі він рушить у подорож — зустрінеться з Аспану Пішоттою, а тоді довіриться американцеві Майклові Корлеоне. Він залишить ці гори, які давали йому притулок сім років. Залишить своє королівство, свою владу, свою родину, всіх своїх товаришів. Його армія тане; у нього забрали гори; його захисників, народ Сицилії, розбив спеціальний загін полковника Луки. Якщо він залишиться, то може й перемає кілька разів, але остаточна поразка буде неминуча. Нині вибору він не має.

Турі Гільяно повісив на плече лупару, узяв свого автоматичного пістолета й рушив у довгу подорож до Палермо. На ньому була біла сорочка без рукавів, на ній — шкіряна куртка з великими кишенями, повними зброї. Він не поспішав. Годинник показував дев'яту, і, попри сором'язливе світло місяця, у небі досі лишилися сліди сонячного сяйва. Йому загрожували патрулі Загону спеціального призначення для боротьби з бандитизмом, утім Гільяно простував без страху. З роками він набув здатності ставати невидимим. Сільський народ укривав його своїм плащем; якщо попереду чатували патрулі — йому доповідали, якщо він був у небезпеці — його захищали, ховали у своїх будинках. Якщо хтось нападав на нього, вівчарі й фермери збиралися під єдиним прапором. Він був їхній герой, вони ніколи не зрадили б його.

У місяці, що минули після одруження, між загоном полковника Луки й бандитами Гільяно тривали бої. Полковник Лука вже приписав собі вбивство Пассатемпо, і газети гучними заголовками оспівували те, як героїчні солдати Загону спеціального призначення для боротьби з бандитизмом у жвавій перестрілці вбили одного з найстрашніших ватажків Гільяно. Звісно ж, полковник Лука прибрав залишену на тілі записку, але дон Кроче дізнався про неї від інспектора Веларді. Він зрозумів, що тепер Гільяно знає все про зраду на Портелла-делла-Джінестрі.

П'ятитисячна армія полковника Луки не припиняла тиснути на Гільяно. Він уже не наважувався виходити в Палермо по запаси чи прослизати в Монтелепре до матері й Джустіни. Багатьох його людей зрадили й убили, дехто з них уже емігрував до Алжиру або Тунісу. Інші зникали в схованках, відрізаючи себе від діяльності банди. Мафія нині відверто протистояла йому й користувалася своєю розгалуженою мережею інформаторів, щоб доправляти людей Гільяно просто до рук карабінерів.

А тоді загинув іще один із ватажків.

Терранові не пощастило: саме його чесноти накликали на нього біду. Він не мав жорстокості Пассатемпо, злої хитрості Пішотти, смертоносності Fra Diavolo. Та й аскетичності Гільяно теж. Він був розумний, але мав дуже приязну вдачу — Гільяно часто використовував це, щоб потоваришувати з жертвами викрадень або розподілити гроші й речі поміж бідняків. Саме Терранова з його бандою серед глупої ночі обклеювали Палермо плакатами, що прославляли Гільяно. І часто він навіть не брав участі у кривавіших операціях.

Цей чоловік потребував тепла й любові. За кілька років до того він завів у Палермо коханку — удову з трьома малими дітьми. Вона не знала, що Терранова — бандит, думала, що він урядовець у Римі і їздить на Сицилію відпочивати. Була вдячна за гроші, які він їй давав, і за подарунки, які він привозив їй дітям, але він чітко дав їй зрозуміти, що одружитися вони не можуть. Коли він приходив до неї, удова готувала йому вишукані страви, прала його одяг і кохалася з ним пристрасно й вдячно. Такі стосунки не могли вічно бути таємницею

для «друзів друзів» — дон Кроче відклав цю інформацію до кращих часів.

Джустіна кілька разів навідувалася до Гільяно в гори, і Терранова охороняв її під час цих візитів. Краса дівчини нагадала йому про власні бажання, і хоча він знав, що це нерозумно, та вирішив востаннє навідатися до коханки — залишити їй грошей, на які вона з дітьми могли б вижити в прийдешні роки.

Тож одного вечора він пробрався до Палермо сам. Дав удові грошей і пояснив, що, можливо, вони ще довго не зможуть побачитися. Вона плакала, протестувала, і нарешті Терранова розповів їй, хто він такий. Його коханка була вражена: він завжди був із нею такий м'який, такий ніжний, і все одно він один із ватажків Гільяно. Вони палко кохалися, що його дуже потішило, а тоді провели чудовий вечір разом з дітьми. Терранова вчив їх грати в карти, а коли вони виграли, заплатив їм справжніми грошима — вони так радісно сміялися з цього.

Коли діти пішли спати, Терранова з удовою знову кохалися аж до самого світанку, а тоді він зібрався в дорогу, і вони востаннє обійнялися біля дверей. Терранова швидко вийшов вузькою вуличкою до собору на центральній площі. Його тіло вдовольнилося, на душі було спокійно. Він розслабився й втратив пильність.

Раптом у ранковому повітрі заревіли мотори. До нього мчали три чорні автомобілі. З усіх боків площі з'явилися озброєні люди, інші вистрибували з машин. Один із них крикнув йому здаватися, підняти руки.

Терранова зиркнув востаннє на собор, на статуї святих у нішах його стін; подивився на сині й жовті балкончики, на сонце, що сходило в лазурному небі. Він знав, що востаннє бачить ці дива, що сім років його удачі добігли кінця. Йому лишалося тільки одне.

Він стрибнув уперед, наче сподівався перестрибнути саму смерть і втрапити в безпечне укриття. Падаючи на бік, він витягнув пістолета й вистрілив. Один солдат похитнувся й впав на коліно. Терранова знову спробував натиснути на гачок, але його тіло прошили сотні куль, роздираючи на шматки, зриваючи плоть із кісток. У чомусь йому пощастило — все сталося так швидко, що він не встиг спитати себе, чи це коханка зрадила його.

Смерть Терранови принесла Гільяно відчуття приреченості. Він знав, що панування банди скінчилося. Вони вже не можуть вдало контратакувати, не можуть ховатися в горах. Але ж він завжди думав, що вони з ватажками втечуть, що смерть їх не дістане. Тепер він знав, що часу лишилося дуже мало. Він завжди хотів зробити одну річ, тож покликав до себе капрала Каніо Сільвестро.

— Наш час майже вичерпано, — сказав він Сільвестро. — Ти колись казав, що маєш друзів в Англії, які захистять тебе. Тепер саме час їхати. Маєш мій дозвіл.

Капрал похитав головою.

— Я завжди можу поїхати, коли ти будеш в Америці, у безпеці. Я тобі потрібен. Ти знаєш, що я ніколи тебе не зраджу.

— Знаю, — погодився Гільяно. — А ти знаєш, що завжди мені подобався. Але ти ніколи не був справжнім бандитом, ти солдат і поліцай, твоє серце завжди належало закону. Тож ти зможеш почати нове життя, коли все це скінчиться. А от решті буде важко. Ми довіку будемо бандитами.

— Я ніколи не вважав тебе бандитом, — заперечив Сільвестро.

— Я теж. І все одно, що я робив ці сім років? Я думав, що б'юся за справедливість. Намагався допомагати бідним. Сподівався звільнити Сицилію. Я хотів бути хорошою людиною. Але час був не слухний, і спосіб не той. Тепер мусимо робити все можливе, щоб урятувати свої життя. Тому ти маєш рушити в Англію. Я буду радий знати, що ти в безпеці. — Він обійняв Сільвестро й додав: — Ти був мені щирим другом, і це мій тобі наказ.

У сутінках Турі Гільяно вийшов із печери й пішов до монастиря капучинів під Палермо, де мав чекати на звістку від Аспану Пішотти. Один із ченців потай був членом банди й опікувався катакомбами монастиря. У цих катакомбах зберігалися сотні муміфікованих тіл.

Сотні років до Першої світової війни заможні й шляхетні родини мали звичай вішати на стінах монастиря одяг, у якому їх треба було поховати. Після смерті й відспівування мертві тіла привозили в монастир, там були монахи, які зналися на збереженні тіл. Протягом шести місяців їх повільно нагрівали, висушуючи м'які частини. Шкіра в процесі збігалася, риси обличчя спотворювалися до смертної

гримаси, іноді жаху, іноді сміху, але однаково страшною для глядача. Тоді ці тіла вдягали в залишені костюми й клали в скляні труни. Труни розташовували в нішах у стінах або ж підвішували під стелею. Деякі тіла садовили на стільці, деякі — притуляли до стін стоячи. Інші у своїх скляних коробках скидалися на пишно вбраних ляльок.

Гільяно ліг на сирий камінь у катакомбах, голову поклав на труну, як на подушку, і взявся розглядати цих сицилійців, що померли сотні років тому. Там був лицар королівського двору в синьому шовковому брижованому однострої, з шоломом на голові та рапірою в ціпку в руках. Був вичепурений на французький манір придворний у білій перуці й чоботах на підборах. Був кардинал у червоній рясі, архієпископ у митрі. Були придворні красуні, чиї золотаві кучері нині були схожі на павутиння, що душило їхні муміфіковані тіла, як мух. Була юна діва в білих рукавичках та білій нічній сорочці з торочками в скляному ящику.

Гільяно погано спав обидві ті ночі, які провів тут. А хто б спав ліпше? Тут перебували великі чоловіки й жінки Сицилії за три чи чотири століття, вони всі вирішили, що так уникнуть зустрічі з хробаками. Ця пиха багатіїв, марнославство улюбленців долі. Значно краще померти на дорозі, як чоловік Ла Венери.

Але насправді йому не давала заснути бентежна тривога. Як дон Кроче уникнув замаху на його життя цього тижня? Гільяно знав, що операцію сплановано ідеально. Він міркував над тим, як це зробити, відколи дізнався правду про різанину на Портелла-делла-Джінестрі. Дона так добре охороняли, що було необхідно знайти слабке місце в усій цій обороні. Гільяно вирішив, що найкращий його шанс — коли дон почуватиметься цілком безпечно під охороною в палермському готелі «Умберто». Банда мала там одного шпигуна, офіціанта. Він дістав для них розклад дня дона, розташування охоронців. Гільяно був певен, що з цією інформацією напад буде успішний.

Він зібрав тридцятьох людей у Палермо. Знаючи про приїзд Майкла Корлеоне та його обід із доном, зачекав до пообіднього часу, коли йому доповіли, що Майкл уже пішов. Тоді двадцятьоро його бандитів атакували готель, щоб перетягнути на себе охоронців із саду. За кілька хвилин після того Гільяно та десяток бандитів, що лишилися з ним, підклали вибухівку під стіну, зробивши в ній діру. Турі сам повів

людей у напад. У саду лишилося всього п'ятеро охоронців; одного Гільяно застрелив, четверо інших утекли. Гільяно поспішив до донового люкса, але той був уже порожній. І його вразило те, що охорони там не було. Тим часом інша частина його загону прорвалася крізь оборону й приєдналася до них. Вони обшукали кімнати й коридори й нічого не знайшли. Огрядне тіло дона не давало йому змоги рухатися швидко, тож можна було дійти тільки одного висновку: дон Кроче поїхав із готелю відразу ж після Майкла. І тепер Гільяно вперше спало на думку, що його могли попередити про напад.

Гільяно шкодував про це: то була б не просто ліквідація найнебезпечнішого ворога, то був би славетний останній удар. Які про нього співали б балади, якби він знайшов дона Кроче в тому залитому сонцем саду... Але це колись станеться. Він не назавжди їде до Америки.

На третій ранок чернець, майже так само висохлий, як мумії, якими він опікувався, приніс йому записку від Пішотти: «У будинку Карла Великого». Гільяно відразу ж усе зрозумів. У Зу Пеппіно, майстра-візника з Кастельветрано, який допоміг Гільяно викрасти вантажівки дона Кроче й відтоді потай був союзником банди, було три візки й шестеро віслюків. Візки були розмальовані сценами з легенд про великого імператора, і малюками Турі з Аспану називали його дім будинком Карла Великого. Час зустрічі вже був відомий.

Того вечора, останнього свого вечора на Сицилії, Гільяно йшов до Кастельветрано. За Палермо він зустрівся з кількома вівчарями, таємними членами своєї банди, і вони провели його. Дорога до Кастельветрано виявилася такою легкою, що в мозку Гільяно промайнув сумнів. Місто здавалося надто відкритим. Він відпустив охоронців, вони прослизнули назад у ніч, а Турі рушив до невеликого кам'яного будинку біля міста, у дворі якого стояли три розмальовані візки — тепер уже з легендами з його власного життя. То був дім Зу Пеппіно.

Зу Пеппіно наче не здивувався, побачивши його. Він відклав пензля, яким саме фарбував планку на одному з візків, тоді зачинив двері й сказав Гільяно:

— Ми в біді. Карабінерів тягне до тебе, як мух — до мертвого мула.

Гільяно відчув приплив адреналіну.

— Спецзагін Луки? — спитав він.

— Так, — відповів Зу Пеппіно. — Вони поховалися подалі, не патрулюють вулиці. Я бачив їхні автівки на дорозі, як повертався з роботи. Інші візники казали, що бачили ще автівки. Ми подумали, що то пастки на твоїх людей, але й не підозрювали, що на тебе самого. Ти не заходиш так далеко на південь, так далеко від твоїх гір.

Гільяно спитав себе, як карабінери могли дізнатися про зустріч. Вони вистежили Аспану? Майкл Корлеоне та його люди не вберегли таємницю? Чи з'явився донощик? У будь-якому разі не можна зустрічатися з Пішоттою в Кастельветрано. Але в них було домовлене місце на той випадок, якщо один із них не прийде на зустріч.

— Дякую за попередження, — мовив Гільяно. — Видивляйся в місті Пішотту й скажи йому. А коли поїдеш на своєму візку в Монтелепре, навідайся до моєї матері й скажи їй, що я в Америці, у безпеці.

— Дозволь старому обійняти тебе, — сказав Зу Пеппіно й поцілував Турі в щоку. — Я ніколи не вірив, що ти можеш допомогти Сицилії. Ніхто не може й ніколи не міг, навіть Гарібальді, навіть той пустодзвін дуче. Якщо хочеш, я можу запрягти своїх мулів і відвезти тебе, куди потрібно.

Гільяно мав зустрітися з Пішоттою опівночі. Тепер була всього лиш десята година: він навмисно приїхав раніше, для розвідки. І він знав, що зустріч із Майклом Корлеоне призначена на світанок. До резервного місця від Кастельветрано треба було йти не менш ніж дві години швидкою ходою. Та краще було йти пішки, аніж їхати із Зу Пеппіно. Гільяно подякував старому й зник у темряві.

Резервним місцем зустрічі були грецькі руїни, відомі як Селінський акрополь. Руїни стояли на порожній рівнині південніше від Кастельветрано, біля Мацара-дель-Валло, там, де над морем починають здійматися берегові скелі. Місто Селінунт поховав під собою землетрус іще до того, як Христос народився, але мармурові колони й архітрави стояли й досі — або ж їх дістали під час розкопок. Збереглася головна вулиця міста, хоча тепер це було просто каміння серед скелетів старовинних будинків, що обрамляли її. Зберігся храм з укритим лозою дахом та дірками, схожими на черепи, і кам'яні колони, сірі й виснажені після стількох століть. Сам акрополь, укріплений

центр стародавнього грецького міста, був зведений, як годиться, на підвищенні, тож ці руїни зверхньо дивилися на пустку під собою.

Весь день дув сироко — жахливий пустельний вітер. Тепер, уночі, так близько від моря серед руїн клубочився туман. Виснажений після довгого переходу, Гільяно обійшов їх, ідучи до скель, звідки мав змогу бачити всю територію.

Це видовище було таке прекрасне, що він на мить забув про ту смертельну небезпеку, у якій нині перебував. Храм Аполлона завалився всередину, перетворився на купу колон. Інші зруйновані храми поблискували під місяцем — самі колони без стін, залишки стель і одна стіна укріплення: високо нагорі в ній було вікно, тепер чорне й порожнє, і крізь нього лилося сяйво місяця. Нижче, під акрополем, там, де було місто, стояла самотня колона, оточена уламками, — тисячі років не звалили її. Це була знаменита Il Fuso di la Vecchia — Веретено старої. Сицилійці так звикли до того, що весь острів укривають грецькі пам'ятки, що ставилися до них із приязною зневагою. Тільки іноземці метушилися довкола них.

І саме іноземці підняли ті дванадцять величних колон, які нині стояли перед ним. То була Геркулесова велич, але панорама за ними була руїною. Біля підніжжя цих дванадцяти колон, які виструнчилися, мов солдати перед командувачем, неначе з-під самої землі виходила платформа з кам'яними сходами. Гільяно сів на горішню сходинку, сперся спиною об колону. Дістав з-під куртки автоматичний пістолет та лупару, поклав на сходинку нижче. Руїни заповнив туман, але він знав, що почує, якщо хтось пробиратиметься через каміння, і легко побачить ворога, перш ніж той помітить його.

Турі сперся на колону, утомлений, радий перепочинку. Здавалося, наче липневий місяць проминув сірувато-білі колони й влігся на скелі, які вели в море. А через те море була Америка. А в Америці були Джустіна і їхнє ще ненароджене дитя. Скоро він буде в безпеці й останні сім років його розбійництва стануть сном. Він задумався, яким може бути його життя, чи зможе він бути щасливий не на Сицилії. Гільяно всміхнувся. Одного дня він повернеться й усіх їх здивує. Він утомлено зітхнув, розв'язав шнурівку на черевиках, роззувся, зняв шкарпетки й з насолодою торкнувся босими ногами прохолодного каменю. З кишені дістав два плоди опунції й освіжився їхнім

солодким, прохолодним від ночі соком. Поклавши одну руку на автоматичний пістолет поряд із собою, Турі Гільяно чекав на Аспану Пішотту.

Розділ 27

Майкл, Пітер Клеменца та дон Доменік повечеряли рано. Якщо вони хочуть устигнути зустріти Гільяно на світанку, вся операція мусить початися ще на заході сонця. Вони знову проговорили свій план, і Доменік схвалив його, тільки додав одну деталь: Майкл мусить бути без зброї. Якщо щось піде не так і його заарештує таємна поліція, його не зможуть ні в чому звинуватити, тож він зможе покинути Сицилію в будь-якому разі.

Вони випили глек вина з лимонами в саду, а тоді був час іти. Дон Доменік поцілував брата, прощаючись, тоді коротко обійняв Майкла.

— Передавай мій найтепліший привіт батькові, — мовив він. — Я молюся за ваше майбутнє й зичу тобі добра. І якщо тобі колись знадобляться мої послуги, тільки дай мені знати.

Вони втрюх спустилися до пристані, Майкл із Пітером сіли на моторного човна, уже повного озброєних людей. Коли човен відійшов від пристані, дон Доменік помахав їм із суходолу. Майкл із Пітером пішли до каюти, де Клеменца ліг спати. У нього був непростий день, і вони будуть у морі мало не до наступного світанку.

Плани змінилися. Літак у Мацара-дель-Валло, яким вони планували долетіти до Африки, буде прикриттям, натомість насправді вони втечуть човном. На цьому наполіг Клеменца, сказав, що може контролювати дорогу й охороняти човен зі своїми людьми, але нічого не може зробити з летовищем. Надто багато шляхів підходу, та й літак надто тендітний; він може стати смертельною пасткою, ще навіть не злетівши. Швидкість не така важлива, як таємність, а в морі легше сховатися, ніж у небі. До того ж можна влаштувати перехід на інший човен, а от літак змінити не вийде.

Удень Клеменца був зайнятий: відправляв людей та автомобілі на призначене місце на дорозі до Кастельветрано та до Мацара-дель-Валло. Вони виїздили раз на годину: Клеменца не хотів, щоб шпигуни помітили незвичайне пожвавлення на дорозі до вілли. Автомобілі ще й роз'їжджалися в різних напрямках, щоб іще більше спантеличити спостерігачів. Тим часом моторний човен обходив південно-західний

берег Сицилії, щоб зникнути за видноколом, поки не почне світати — тоді він рушить до порту Мацара-дель-Валло. Там на них чекатимуть люди й автомобілі. Звідти до Кастельветрано їхати всього півгодини, попри гачок на північ, який довелося зробити до Трапані, де їх перехопить Пішотта.

Майкл теж приліг. Він чув, як хропе Клеменца, і дивувався тому, що цей чоловік справді може спати в таку годину. Майкл подумав, що за добу він буде в Тунісі, а ще за дванадцять годин опиниться вдома з рідними. Після двох років вигнання він матиме всі розкоші вільної людини — більше не втікати від поліції, не підпорядковуватиметься своїм захисникам. Він може робити саме те, чого хоче. Але тільки якщо переживе наступні тридцять шість годин. Поки він мріяв про те, що робитиме в перші дні в Америці, м'яке похитування човна розслабило його, і він провалився в сон без снів.

Fra Diavalo спочивав значно глибшим сном.

Уранці того дня, коли він мав забрати професора Гектора Адоніса з Трапані, Стефан Андоліні поїхав спершу до Палермо. У нього була призначена зустріч із головою сицилійської таємної поліції, інспектором Веларді, — одна з тих частих зустрічей, під час яких інспектор розповідав Андоліні про плани полковника Луки. Андоліні передавав цю інформацію Пішотті, а той доправляв її до Гільяно.

Ранок був чудовий, поля вздовж дороги вкривали квіти. Рудий виїхав на зустріч рано, тож зупинився біля одного з дорожніх святилищ викурити сигарету, а тоді став на коліна біля замкненого ящика зі статуеткою святої Розалії. Його молитва була проста й практична: він благав святу вберегти його від ворогів. У неділю він сповідається у своїх гріхах отцеві Бенджаміно, прийме причастя. Сліпуче сонце гріло його непокриту голову, у повітрі стояв такий запах квітів, що він змивав нікотин з його ніздрів та піднебіння й ніс із собою страшний голод. Андоліні пообіцяв собі поснідати в найкращому ресторані Палермо, щойно зустрінеться з інспектором Веларді.

Інспектор Веларді, голова таємної поліції Сицилії, відчував доброчесний тріумф людини, яка терпляче чекала з вірою в те, що Бог зрештою наведе порядок у всесвіті, і нарешті здобула винагороду. Уже

майже рік він допомагав Гільяно уникати карабінерів і своїх власних загонів згідно з таємним і безпосереднім наказом міністра Трецца через зустрічі з убивцею Стефаном Андоліні, *Fra Diavalo*. Насправді в цей рік інспектор підпорядковувався донові Кроче Мало.

Веларді був з півночі Італії, де люди досягали чогось завдяки освіті, повазі до правил суспільства, вірі в закон та уряд. Роки служби на Сицилії викликали у Веларді зневагу й глибоку ненависть до сицилійців, високопоставлених і простих. Багатії були позбавлені соціальної свідомості й пригноблювали бідняків своїми кримінальними зв'язками з мафією. Мафія прикидалася, що захищає незаможних, але наймалася до багатіїв, щоб гнобити їх. Селяни були надто горді, мали такі его, що пишались у вбивствах, хоча й могли через це провести решту своїх днів у в'язниці.

Але тепер усе зміниться. Інспекторові Веларді нарешті розв'язали руки, дозволили випустити свої загони. Тепер усі побачать, чим його таємна поліція відрізняється від цих блазнів карабінерів.

На превеликий подив Веларді сам міністр Трецца віддав наказ затримати всіх тих, хто отримав перепустки з червоною облямівкою за підписом міністра, — ті всемогутні перепустки, які дозволяли проходити застави, носити зброю, уникати рутинних арештів, — затримати й посадити в окремі камери. Перепустки відібрати. Особливо це стосувалося Аспану Пішотти й Стефана Андоліні.

Веларді готувався до роботи. Андоліні чекав у передпокої їхньої звичної зустрічі — сьогодні він матиме сюрприз. Веларді підняв слухавку, викликав капітана й чотирьох сержантів. Сказав їм готуватися до ускладнень. Сам він носив пістолет у кобурі на поясі, це було незвично для дня в кабінеті. Підготувавши все, він покликав Стефана Андоліні з приймальні.

Руде волосся вбивці було охайно зачесане. На ньому був чорний костюм у тоненьку білу смужку, біла сорочка, темна краватка. Зрештою, відвідини шефа таємної поліції були офіційні, годилося виказувати належну повагу. Андоліні був неозброєний, знав зі свого досвіду, що всіх, хто приходив у штаб поліції, ретельно обшукували. Тож тепер він стояв перед столом Веларді й чекав на звичний дозвіл сісти. Дозволу не дістав, тому стояв і надалі, уперше стривожившись.

— Покажи свою спеціальну перепустку, — звернувся до нього інспектор Веларді.

Андоліні не поворухнувся, він намагався осягнути це дивне прохання. І принципово збрехав.

— Я не взяв її із собою. Зрештою, це ж візит до друга.

На слові «друг» він зробив особливий наголос.

Це розлютило Веларді. Він обійшов навколо стола й став перед Андоліні.

— Ти ніколи не був моїм другом. Ділячись хлібом з такими свинями, як ти, я виконував накази. Тепер слухай мене уважно. Ти заарештований. Сидітимеш у камері до подальших новин, і хочу тобі сказати, що в цих підземеллях є cassetta. Але якщо ти достатньо кмітливий, завтра зранку ми тихенько побалакаємо в моєму кабінеті й обійдеться без болю.

Наступного ранку Веларді мав чергового дзвінка від міністра Трецци й відвертішого — від дона Кроче. За кілька хвилин Андоліні привели з камери до його кабінету.

Нічне усамітнення в камері з думками про цей дивний арешт переконало Стефана Андоліні в тому, що він у смертельній небезпеці. Коли він увійшов, Веларді ходив своїм кабінетом уперед-назад, а його сині очі горіли відвертим гнівом. Андоліні був холодний, мов лід, і пильно спостерігав: капітан та чотири сержанти насторожі, в інспектора на поясі пістолет. Він знав, що Веларді завжди ненавидів його, і це було навзаєм. Якби він зміг умовити його позбутися охоронців, то мав би шанс хоча б убити його, перш ніж загинути. Тож він сказав:

— Я говоритиму, але не при цих sbirri.

Так вульгарно й образливо сицилійці називали вояків таємної поліції.

Веларді наказав чотирьом поліцаям вийти, але офіцерові дав знак лишитися й бути готовим до стрілянини. Тоді всю увагу перевів на Стефана Андоліні.

— Мені потрібна вся можлива інформація, що допоможе взяти Гільяно, — сказав він. — Коли ти востаннє бачив його та Пішотту?

Андоліні розреготався, на жорстокому обличчі з'явилася зловтішна гримаса. Поцятковане рудою щетиною обличчя, здавалося, випромінює жорстокість.

Веларді подумалося, що недарма його називають Fra Diavalo: цей чоловік насправду небезпечний. Але він не уявляв, що чекає на нього. Інспектор спокійно мовив:

— Відповідай, а то тебе розтягнуть на cassetta.

— Ти вилупок зрадливий, — зневажливо зронив Андоліні. — Мене захищають міністр Трецца й дон Кроче. Коли мене випустять, я вирву тобі серце, sbirri.

Веларді підняв руку й двічі дав йому ляпаса, долонею та тильним боком. Він побачив лють в очах рудого вбивці, на його вустах проступила кров. Інспектор навмисно розвернувся до нього спиною, щоб сісти за стіл.

Лють засліпила інстинкт виживання, Стефан Андоліні вихопив пістолета з кобури інспектора й спробував вистрелити. Тієї ж миті офіцер поліції вихопив свою зброю й зробив чотири постріли в тіло Андоліні. Його відкинуло до дальньої стіни, якою тіло й сповзло на підлогу. Біла сорочка стала червоною, інспектор подумав, що так вона більше пасує до його волосся. До кімнати поспішили інші поліцаї, Веларді забрав пістолета з руки Андоліні й привітав капітана з вдалим пострілами. А тоді перед усіма зарядив свого пістолета кулями, які дістав з нього перед зустрічю. Інспектор не хотів, щоб капітан плекав якісь ілюзії про те, що він урятував життя необачного голови таємної поліції.

Тоді він наказав своїм людям обшукати мертве тіло. Як він і підозрював, перепустка з червоною облямівкою була серед тих паперів, які кожен сицилієць мав носити із собою. Веларді дістав перепустку й поклав до свого сейфа. Він особисто передасть її міністрові Трецці, і, якщо пощастить, з нею буде й перепустка Пішотти.

Майклові та Клеменці на палубу принесли по горнятку гарячого еспресо, і вони випили його, спираючись на поручні. Човен повільно прямував до суші з вимкненим двигуном, і вони бачили світло на пристані — бліді блакитні вогники.

Клеменца ходив по палубі, віддавав накази своїм озброєним людям та лоцманові. Майкл розглядав вогники, що начебто бігли до нього. Човен набирив швидкість, і здавалося, наче піна води навколо нього

омиває нічну темряву. У тріщину в небі лився світанок, Майкл бачив пристань та пляжі Мацара-дель-Валло, за якими однаковим припилено-рожевим виділялися кольорові тенти каварень.

Коли вони пристали до берега, на них чекали три автомобілі та шестеро чоловіків. Клеменца провів Майкла до головного авта — старого, з відкритим дахом, у якому сидів один лиш водій. Молодий Корлеоне влаштувався позаду, Клеменца сів на передне сидіння й сказав йому:

— Якщо нас зупинять карабінери, лягай на підлогу. На цій дорозі нема часу розбиратися, звалимо їх і поїдемо далі.

Три розкішні автомобілі їхали в блідому світлі ранку через сільську місцевість, що майже не змінилася з часів народження Христа. Старовинні акведуки та водогони поливали поля. Було тепло й волого, і повітря повнилося пахощами квітів, які вже почали підгнивати в спеці сицилійського літа. Вони оминули Селінунт, руїни старовинного грецького міста, і Майкл час від часу бачив руїни мармурових храмів, що залишили по Західній Сицилії грецькі колоністи понад дві тисячі років тому. Ці колони моторошно височіли в жовтому світлі, зруйновані дахи осипалися чорним камінням, подібним до дощу на тлі блакитного неба. Багата чорна земля пінилася біля підніжжя гранітних скель. Не було видно ані будинку, ані тварини, ані людини. Цей пейзаж наче був створений помахом велетенського меча.

Вони звернули на північ, до дороги Трапані — Кастельветрано. Тепер Майкл і Клеменца насторожилися: саме десь на цій дорозі Пішотта мав перехопити їх та відвести до Гільяно. Майкла охопили захват і тривога. Автомобілі скинули швидкість. Зліва від Клеменци на сидінні лежав автоматичний пістолет, щоб його можна було легко виставити за вікном. Він не забирав із нього руки. Сонце забралось вище у свої володіння, його промені текли, мов розтоплене золото. Автомобілі їхали повільно, вони були вже майже над Кастельветрано.

Клеменца наказав іще більше скинути швидкість. Вони з Майклом роздивлялися, чи не видно де Пішотти. Це були вже передмістя Кастельветрано, вони заїхали на пагорб і зупинилися поглянути на головну вулицю містечка, що лежало просто під ними. З цього місця Майкл бачив, що дорога з Палермо заповнена транспортом — військовим транспортом; вулиці аж кишіли карабінерами в чорних

одностроях із білим кантом. Ревіння сирен не могло розігнати натовп на головній вулиці. Над містечком кружляли два маленькі літаки.

Водій вилаявся й натиснув на гальма, відводячи автомобіль до узбіччя. Розвернувшись до Клеменци, він спитав:

— Їхати далі?

Майкл відчув, як похололо в шлунку.

— Скільки в нас у місті людей? — спитав він у Клеменци.

— Недостатньо, — кисло завважив той. Обличчя його було мало не перелякане. — Майку, треба забиратися. Треба повертатися на човен.

— Чекай, — застеріг Майкл.

Він побачив, як угору пагорбом до них повільно плентається віслюк, запряжений у візка. Ним керував старий у солом'яному капелюсі, щільно натягнутому на голову. Візок був розмальований сценами з легенд — колеса, спиці, боки. Він зупинився поряд з ними. Обличчя візника було зморшкувате й абсолютно спокійне, неочікувано м'язисті руки голі до плечей — над широкими полотняними штаньми був усього лиш чорний жилет. Старий підійшов до автомобіля й запитав:

— Доне Клеменцо, то ви?

У голосі Пітера було чути полегшення:

— Зу Пеппіно, що тут, у дідька, коїться? Чому мої люди мене не попередили?

Кам'яні зморшки на обличчі Зу Пеппіно не змінили свого положення.

— Можете повертатися до Америки, — мовив він. — Вони вбили Турі Гільяно.

Майкл відчув дивне запаморочення. Здалося, що сонце раптом упало з неба. Він подумав про старих батьків Гільяно, про Джустіну, яка чекає на нього в Америці, про Аспану Пішотту й Стефана Андоліні. Про Гектора Адоніса. Для всіх них Турі Гільяно був світлом, і як могло статися, що світло це нині згасло?

— Ти певен, що то він? — різко спитав Клеменца.

Старий тільки плечима знизав.

— То був один зі старих трюків Гільяно — лишити тіло чи ляльку на виду, щоб виманити карабінерів і повбивати їх. Але минуло вже дві години, і нічого такого не сталося. Тіло й досі лежить у дворі, там, де

його вбили. Газетярі з Палермо вже злетілися зі своїми камерами, знімають усіх, навіть мого віслюка. То й думайте, що собі хочете.

Майклові було зле, але він зміг вимовити:

— Нам треба піти подивитися. Я мушу знати напевно.

— Живий він чи мертвий, ми більше йому не допоможемо, — грубо завважив Клеменца. — Я везу тебе додому, Майку.

— Ні, — м'яко заперечив молодий Корлеоне. — Нам треба туди. Можливо, на нас чекає Пішотта. Або Стефан Андоліні. Вони скажуть, що нам робити. Може, це і не він, я не вірю, що це він. Він не міг померти так близько від порятунку. Не тепер, коли його «Заповіт» у безпеці в Америці.

Клеменца зітхнув. Він бачив біль на обличчі Майкла. Може, це й справді не Гільяно, може, Пішотта чекав на них, щоб улаштувати цю зустріч. Може, це взагалі частина плану, який мусив відвернути увагу від утечі, якщо влада наступатиме їм на п'яти.

Сонце вже зовсім зійшло. Клеменца наказав своїм людям припаркувати автомобілі та йти за ними. Тоді вони з Майклом рушили далі, вулицею, повною людей. Вони стікалися до переходу на бічну вулицю, де було повно армійських автівок, а вхід блокував кордон карабінерів. На вулиці цій стояли окремі будинки, розділені дворами. Клеменца з Майклом приєдналися до натовпу, роздивлялися разом з іншими. Офіцер карабінерів пропускав за кордон журналістів та чиновників, попередньо перевіривши їхні документи.

— Зможеш провести нас через кордон? — спитав Майкл Клеменцу.

Той узяв його під руку й вивів з натовпу.

За годину вони вже були в маленькому будинку на тій бічній вулиці. Він теж мав невелике подвір'я й стояв усього будинків за двадцять від місця, де зібрався натовп. Клеменца лишив Майкла всередині з чотирма своїми людьми, а сам іще з двома пішов у місто. Їх не було з годину, а коли вони повернулися, Клеменца виглядав дуже враженим.

— Усе погано, Майку, — мовив він. — З Монтелепре везуть матір Гільяно на впізнання тіла. Полковник Лука вже тут, командир спеціального загону. Злітаються репортери з усього світу, навіть зі Сполучених Штатів. Це містечко перетворюється на божевільню. Треба забиратися.

— Завтра, — відповів Майкл. — Ми поїдемо завтра. Тепер подивимося, чи зможемо пройти через охорону. Ти з цим розібрався?

— Поки ні.

— То підемо й побачимо, що можна зробити.

Попри протести Клеменци, вони вийшли на вулицю. Здавалося, що карабінери заповнили все місто. Майкл подумав, що їх тут не менш ніж тисяча. І сотні фотографів. Неможливо було пройти через силу автомобілів і фургонів, і ніякої змоги не було дістатися того двору. Вони побачили групу високопоставлених офіцерів, які заходили до ресторану: пустили плітку, що це полковник Лука йде святкувати зі своїм штабом. Майкл краєм ока побачив полковника. То був невисокий жилавий чоловік із сумним обличчям, через спеку він зняв свого кашкета й білим носовичком витирив піт з лисуватої голови. Зграя фотографів знімала його, натовп журналістів ставив запитання. Він відмахнувся від них, не сказавши ані слова, і зник у ресторані.

На вулицях містечка було стільки народу, що Майкл із Клеменцою ледь могли поворухнутися. Клеменца вирішив, що слід повернутися до будинку й чекати на новини. Пізніше вдень один з його людей приніс звістку: Марія Ломбардо впізнала в тілі свого сина.

Вони пообідали у вуличному кафе. Через радіо голосно говорили про смерть Гільяно. Розповідали, що поліція оточила будинок, у якому він начебто ховався. Коли він вийшов, йому наказали здатися, але він негайно відкрив вогонь. Капітан Перенце, голова штабу полковника Луки, давав на радіо інтерв'ю. Він розповів, як Гільяно втікав, а він, капітан Перенце, побіг за ним і затиснув його в тому дворі. Гільяно лютував, наче лев у клітці, Перенце відстрілювався й убив його. У кафе ніхто не їв, усі слухали радіо. Офіціанти й не прикидалися, що обслуговують столи, — вони теж слухали. Клеменца розвернувся до Майкла й сказав:

— Усе це погано пахне. Їдемо сьогодні ж.

Але тієї ж миті вулицю біля кафе заповнила таємна поліція. На узбіччі зупинилося службове авто, з нього вийшов інспектор Веларді. Він підійшов до їхнього столу й поклав руку Майклові на плече.

— Вас заарештовано, — мовив він і перевів крижані блакитні очі на Клеменцу. — І вас ми теж заберемо. Даю вам пораду. У мене навколо

цього місця сотня людей. Будете метушитися — приєднаєтеся до Гільяно в пеклі.

Під'їхав поліцейний фургон. Майкла з Клеменцою витягли надвір, обшукали, тоді грубо запхали всередину. У тому ж кафе обідали кілька репортерів, вони підбігли до них зі своїми камерами — таємна поліція їх не пустила. Інспектор Веларді спостерігав за всім цим із похмурою вдоволеною посмішкою.

Наступного дня батько Турі Гільяно звернувся до людей на вулиці з балкона свого дому в Монтелепре. За старою сицилійською традицією він оголосив вендету зрадникам свого сина, і особливо — тому, хто його вбив. Він сказав, що то був не капітан Перенце, не карабінер. Убивцею старий Гільяно назвав Аспану Пішотту.

Розділ 28

Весь останній рік Аспану Пішотта відчував, як у його серці росте чорний змії зради.

Пішотта завжди був вірний. Ще в дитинстві він без заздрощів прийняв лідерство Гільяно. І Турі завжди наголошував на тому, що Аспану — другий лідер банди, а не один із підлеглих, як-от Пассатемпо, Терранова, Андоліні та капрал. Але особистість Гільяно була така яскрава, що другий лідер став міфом: командував тільки він, і Пішотта беззаперечно це приймав.

Гільяно був сміливіший за інших. Його тактика в партизанській війні була незрівнянна, його здатність викликати в людях любов — нечувана з часів Гарібальді. Він був ідеаліст, романтик і водночас здатний на звірячу хитрість, яку так шанують сицилійці. Але в нього були й недоліки, Пішотта їх бачив і намагався виправити.

Коли Турі наполягав на тому, щоб принаймні половину здобутого бандою віддавати бідним, Пішотта сказав йому:

— Ти можеш або розбагатіти, або ж стати загальним улюбленцем. Ти думаєш, що народ Сицилії повстане й піде під твоїм прапором на війну з Римом. Не буде цього. Вони любитимуть тебе, коли братимуть твої гроші, вони ховатимуть тебе, коли ти потребуватимеш прихистку, вони ніколи тебе не зрадять. Але до революції вони не схильні.

Пішотта був проти того, щоб слухати лестощі дона Кроче та християнсько-демократичної партії. Він був проти того, щоб руйнувати сицилійські організації комуністів та соціалістів. Коли Гільяно сподівався на амністію від християн-демократів, Пішотта говорив:

— Вони ніколи тобі не пробачать, і дон Кроче ніколи не дозволить тобі мати справжню владу. Наша доля — викупити свій шлях із розбійництва грошима або ж одного дня померти бандитами. Це не так уже й погано, як на мене.

Та Турі не слухав його, це обурювало Пішотту, і потайний чорний змії зради почав рости.

Гільяно завжди був невинний, завжди вірив; Пішотта ж завжди бачив ясно. З приходом полковника Луки та його спеціального загону він

зрозумів, що це кінець. Вони можуть сотні разів вигравати, але одна лише поразка стане їм смертю. Як у легенді про Карла Великого сварилися Роланд з Олів'є, так і Гільяно з Пішоттою не могли дійти згоди, і Турі був надто впертий у своєму героїзмі. Пішотта почувався справжнім Олів'є, який стільки разів благав Роланда дати сигнал.

Тоді Гільяно закохався в Джустіну, одружився з нею, і Аспану зрозумів, що їхні долі розходяться. Турі втече до Америки, матиме дружину й дітей, а він, Пішотта, довіку буде втікачем. Він не проживе довго, його прикінчить або куля, або його хвороба. Така його доля. Він не зможе жити в Америці.

Найбільше його турбувало те, що, хоч Гільяно й знайшов у юній дівчині любов і ніжність, він став жорстокіший: убивав карабінерів там, де раніше брав їх у полон, стратив Пассатемпо під час власного медового місяця, не жалів нікого з тих, кого підозрював у доносах. Пішотта страшенно боявся, що цей чоловік, якого він усі ці роки любив і захищав, може виступити проти нього. Він переживав, що, якби Гільяно дізнався про дещо з того, чим він займався останнім часом, він і його стратив би.

Останні три роки дон Кроче пильно вивчав стосунки між Гільяно та Пішоттою. Його імперським планам загрожували тільки вони, і тільки вони заважали йому правити Сицилією. Спочатку він думав, що може перетворити Гільяно та його банду на збройні сили «друзів друзів», і відправив із цим до нього Гектора Адоніса. Пропозиція була дуже чітка: Турі Гільяно буде великим воїном, дон Кроче Мало — великим державником. Але Гільяно доведеться стати на коліна, а цього він не схотів. У нього був свій шлях — допомагати бідним, звільнити Сицилію, скинути ярмо Рима. Цього дон Кроче збагнути не міг.

Утім між 1943 та 1947 роками зірка Гільяно саме сходила. Дон Кроче ще мав об'єднати «друзів друзів» у єдину силу. Вони ще не оговталися від жахливого скорочення своїх рядів фашистським урядом Муссоліні. Тому, щоб применшити владу Гільяно, дон підштовхнув його до союзу з християнсько-демократичною партією, а сам тим часом відбудовував імперію мафії наново й вичікував. Його перший удар — влаштування різанини на Портелла-делла-Джінестрі зі звинуваченням Гільяно — був справжнім шедевром, але заявити про своє авторство він не міг.

Цей удар знищив шанс того, що римський уряд може пробачити Гільяно й підтримати його претензію на владу над Сицилією. До того ж він навіки заплямував ту геройську мантию, яку носив як захисник бідноти. А коли Гільяно стратив шістьох ватажків мафії, у дона не лишилося вибору. «Друзі друзів» та банда мали вести війну до смерті.

Тоді дон Кроче й зосередився на Пішотті. Пішотта був розумний, але по-юнацькому, не надто зважаючи на ті зло і страх, що ховаються в серцях навіть найкращих людей. І його вабили спокуси й плоди цього світу. Якщо Гільяно зневажав гроші, то Пішотта любив те, що гроші приносили. Гільяно не лишав ані копійчини для себе, хоча за весь цей час уже здобув злочинами понад мільярд лір. Він роздавав свою частку здобутого бідним і допомагав своїй родині.

Але дон Кроче завважив, що Пішотта носить найкращі костюми з Палермо й ходить до найдорожчих повій, та й родина його живе значно краще, ніж родина Гільяно. Ще він дізнався, що Пішотта зберігає гроші в банках Палермо під вигаданими іменами й вдається до інших хитрощів, що цікаві тільки тим, хто має намір лишитися живим, — як-от фальшиві документи на три різні прізвища чи дім-схованка в Трапані. Дон Кроче знав, що все це зберігається в таємниці від Гільяно. Отже, тепер чекав на Пішотту — на самим Пішоттою призначену зустріч, бо той знав, що дім дона завжди відчинений для нього, — із задоволенням та цікавістю. А ще з обачністю й завбачливістю: дона оточували озброєні охоронці, і він попередив полковника Луку та інспектора Веларді, щоб вони були на зв'язку, якщо все пройде добре. А як ні, якщо він хибно оцінив Пішотту чи якщо це придумана Гільяно схема з метою покінчити з доном — що ж, тоді вона стане могилою Аспану Пішотти.

Пішотта дозволив роззброїти себе, перш ніж його провели до дона Кроче. Він не боявся, бо всього за кілька днів до того зробив донові величезну послугу: попередив його про те, що Гільяно планує напад на готель.

Вони були в кімнаті самі. Слуги дона Кроче накрили стіл з їжею та вином, і сам дон, як старомодний провінційний господар, наповнив склянку й тарілку Пішотти.

— Хороші часи скінчилися, — сказав він. — Тепер ми з тобою мусимо бути дуже серйозні. Саме час ухвалити рішення, яке стане для нас визначальним. Сподіваюся, ти готовий вислухати мене.

— Я не знаю, що вас бентежить, — мовив до нього Пішотта. — Але знаю, що сам маю неабияк метикувати, щоб уціліти.

— Ти не хочеш емігрувати? — запитав дон. — Міг би рушити до Америки разом із Гільяно. Вино там гірше, та й оливкова олія схожа на воду. І електричний стілець у них працює, уряд там не такий цивілізований, як тут, нічого не можна робити поспіхом. Але там непогано живеться.

Пішотта розреготався.

— Що мені робити в Америці? Я краще пошукаю долі тут. Коли Гільяно зникне, мене так ретельно не шукатимуть, а гори великі.

— Тебе досі непокоять легені? — турботливо спитав дон Кроче. — Ти п'єш ліки?

— Так, це не проблема. Цілком можливо, що в легень не буде можливості мене прикінчити.

Він вишкірився на дона Кроче.

— Поговорімо як сицилійці, — серйозно мовив дон. — У дитинстві, у юності цілком природно любити друзів, бути щедрими до них, пробачати їхні вади. Кожен день новий, ми радо дивимося в майбутнє, з насолодою й без страху. Сам світ не такий небезпечний, це щасливі часи. Але ми дорослішаємо, маємо заробляти собі на хліб, і дружити стає вже не так просто. Слід постійно бути насторожі. Старші більше не доглядають нас, прості дитячі радощі більше не дають задоволення. У нас росте гордість — хочеться стати великими, відомими, заможними чи просто застерегтися від невдач. Я знаю, як ти любиш Турі Гільяно, але тепер спитай себе: яка ціна цієї любові? І чи після стількох років вона ще існує чи залишила по собі тільки пам'ять?

Він чекав відповіді від Пішотти, однак той дивився на нього, і обличчя його було скам'яніліше, ніж Каммаратські гори, і таке ж біле: він дуже збліднув з лиця.

Тож дон Кроче продовжив:

— Я не можу дозволити Гільяно вижити або втекти. Якщо залишишся вірним йому, тоді ти теж мій ворог. Знай це. Коли Гільяно не стане, ти не виживеш на Сицилії без мого захисту.

— «Заповіт» Турі в друзів в Америці, — сказав Пішотта. — Якщо ви вб'єте його, «Заповіт» буде опублікований, і уряд впаде. Новий же уряд може змусити вас сховатися на своїй фермі у Віллабі, а то й гірше.

Дон пирхнув. Тоді розреготався й зі зневагою спитав:

— Ти читав той знаменитий «Заповіт»?

— Так, — відповів Пішотта, спантеличений такою реакцією.

— А я — ні. То й вирішив поводитися так, наче його не існує.

— Ви кажете мені зрадити Гільяно. Чому ви думаєте, що це взагалі можливо?

Дон Кроче всміхнувся.

— Ти попередив мене про напад на мій готель. Це було по-дружньому?

— Це було заради Гільяно, а не для вас, — сказав Пішотта. — Турі втратив розсудливість. Він планує вбити вас. Коли вас не стане, я знатиму, що в жодного з нас більше немає надії. «Друзі друзів» не заспокояться, поки ми не загинемо, із «Заповітом» чи без «Заповіту». Він давно вже міг утекти з країни, але не поспішає, сподівається помститися й забрати ваше життя. Я прийшов сюди домовитися з вами. Гільяно зникне з країни за кілька днів, закінчить свою до вас вендету. Відпустіть його.

Дон Кроче відірвався від своєї тарілки, відпив вина.

— Ти поводишся, як дитина, — мовив він. — Це кінець історії. Гільяно надто небезпечно лишати живим. Але я не можу його вбити. Я мушу жити на Сицилії, я не можу вбити її найбільшого героя й далі робити те, що роблю. Забагато людей люблять Гільяно, забагато його послідовників шукатимуть помсти за його смерть. Справу мають зробити карабінери, так це буде влаштоване. І ти єдиний можеш завести Гільяно в таку пастку.

Дон Кроче трохи помовчав і неквапно сказав:

— Прийшов кінець твого світу. Ти можеш лишитися з ним у його руйнації або відійти й жити в іншому.

— Мене може захищати хоч сам Христос, — відповів Пішотта. — Але якщо стане відомо, що я зрадив Гільяно, довго я не проживу.

— Ти просто маєш мені сказати, де ви з ним зустрінетеся, — сказав дон Кроче. — Ніхто більше не дізнається. Я все влаштую з полковником Лукою й інспектором Веларді, вони про все подбають.

Він знову помовчав і додав:

— Гільяно змінився. Це вже не товариш твого дитинства, не твій найкращий друг. Він чоловік, який сам піклується про себе. І тобі теж варто.

Тож, їдучи ввечері 5 липня до Кастельветрано, Пішотта вже здався донові Кроче. Він розповів йому, де зустрічається з Гільяно, і знав, що дон передасть це полковникові Луці та інспекторові Веларді. Він не сказав, що то буде дім Зу Пеппіно — тільки що це буде в Кастельветрано. І попередив їх, щоб були обережні, бо Гільяно має шосте чуття щодо пасток.

Але коли Пішотта приїхав до Зу Пеппіно, старий привітав його незвично холодно. Пішотта запитав себе, чи візник його не запідозрив: він мусив помітити незвичну активність карабінерів у містечку й з непомильною сицилійською параноєю міг скласти два й два.

На мить Пішотта відчув гарячковий укол тривоги, а тоді прийшла ще одна болісна думка. Що, як мати Гільяно дізналася, що це її любий Аспану зрадив її сина? Що, як одного дня вона стане перед ним, плюне йому в обличчя, назве вбивцею й зрадником? Вони ридали, обійнявшись, він присягнув захищати її сина, він поцілував її, як Юда. На мить він подумав, чи не вбити цього старого, а тоді й себе теж.

— Як шукаєш Турі, то він тут був і пішов. — мовив Зу Пеппіно. Йому стало шкода Пішотту: молодик пополотнів, йому наче бракувало повітря. — Вип'єш анісової настоянки?

Пішотта похитав головою й розвернувся до дверей. Старий сказав:

— Будь обачний: у місті повно карабінерів.

Пішотту охопив жах. Він був дурнем, думаючи, що Гільяно може не зачути пастку. А що, як він і зрадника зачув?

Він вибіг із будинку, обігнув місто й полями рушив до резервного місця зустрічі — Селінського акрополя в місті-привиді Селінунті.

Руїни давньогрецького міста сяяли під літнім місяцем. Гільяно сидів поміж них на старих камінних сходах храму й мріяв про Америку.

Його охопила меланхолія. Старі мрії зникли. Він мав стільки надій на майбутнє, на майбутнє Сицилії; він так вірив у власне безсмертя. Стільки людей любили його. Колись він був для них благословенням, а

тепер йому здавалося, що він — їхнє прокляття. Він почувався зрадженим, не маючи на те причин. Однак у нього все одно був Аспану Пішотта. І прийде день, коли вони з ним разом повернуть до життя стару любов і старі мрії. Зрештою, спочатку їх було тільки двоє.

Місяць зник, старовинне місто проковтнула темрява. Тепер руїни скидалися на скелети, намальовані на чорному полотні ночі. З чорноти цієї долинуло шипіння дрібних камінців та землі, що осипалися під чиймись ногами. Гільяно закотився між мармуровими колонами з автоматом наготові. З-за хмар безтурботно вплив місяць, і Турі побачив на широкому зруйнованому проспекті, що колись вів до акрополя, Аспану Пішотту.

Пішотта повільно спускався стежкою, всипаною камінцями, шукав Турі очима, пошепки кликав його. Гільяно ховався за колонами храму, чекаючи, поки він не проміне його, тоді виступив у нього за спиною й мовив, як колись у дитинстві:

— Аспану, я знову переміг.

На його подив, Пішотта, обертаючись, мало не підстрибнув зі страху.

Гільяно знову підійшов до сходів, відклав зброю.

— Посидимо трохи, — мовив він. — Ти, певно, втомився, і, може, у нас уже не буде нагоди поговорити наодинці.

— Поговоримо в Мацара-дель-Валло, — заперечив Пішотта. — Там безпечніше.

— У нас чимало часу, а ти знову будеш кашляти кров'ю, якщо не відпочинеш. Іди, сядь біля мене.

І Гільяно опустився на горішню кам'яну сходинку. Він побачив, що Пішотта знімає зброю, подумав, що той хоче її відкласти, тож підвівся й простягнув Аспану руку, щоб допомогти йому піднятися. А тоді усвідомив, що його друг цілиться в нього, і завмер. Уперше за сім років його заскочили зненацька.

Пішотта збожеволів від жаху: про що запитає його Гільяно, якщо вони будуть говорити? Він запитає: «Аспану, хто в банді Юда? Аспану, хто привів у Кастельветрано карабінерів? Аспану, чому ти ходив до дона Кроче?» І понад усе він боявся того, що Гільяно може сказати: «Аспану, ти брат мені». Саме цей останній жах змусив Пішотту натиснути на спусковий гачок.

Кулі відірвали Гільяно руку, прошили його тіло. Нажаханий власним учинком, Пішотта чекав, коли він упаде, але натомість Турі повільно пішов униз сходами, стікаючи кров'ю. Охоплений марновірним страхом, Пішотта розвернувся й побіг, він бачив, як Гільяно біг за ним, а тоді впав.

Але сам Гільяно, помираючи, думав, що все ще біжить. Роздроблені нейрони його мозку переплуталися, і він думав, що біжить з Аспану в горах за сім років до того, із старовинних римських резервуарів біжить свіжа вода, п'янить аромат дивних квітів, вони біжать повз придорожні святині в замкнених ящиках, і Турі вигукнув, як і того вечора: «Аспану, я вірю!» — щиро вірячи в щасливу долю, у вірну любов друга. Тоді смерть милосердно позбавила його знання про зраду й останню його поразку. Гільяно помер у своїй мрії.

Аспану Пішотта втікав. Він промчав через поля до дороги на Кастельветрано. Тоді за допомогою своєї особливої перепустки зв'язався з полковником Лукою та інспектором Веларді. Це вони поширили історію про те, як Гільяно втрапив у пастку й помер від руки капітана Перенце.

Марія Ломбардо Гільяно 5 липня 1950 року встала рано. Її розбудив стукіт у двері, що пішов відчинити її чоловік. Повернувшись до спальні, він сказав їй, що мусить іти й, може, його весь день не буде вдома. Жінка визирнула у вікно й побачила, як він сідає у візок Зу Пеппіно, яскраво розмальований сценами з легенд. Може, у них звістки про Турі: чи він утік до Америки, чи щось пішло не так? Вона відчула, як знайомо тривога переростає в жах — в останні сім років вона часто це відчувала. Тривога не давала їй спокою, вона поприбирала в будинку, приготувала овочі на весь день, тоді відчинила двері й визирнула на вулицю.

На Віа Белла не було нікого із сусідів. Не бавилися діти. Чимало з чоловіків сиділи за ґратами через підозру в змові з бандою Гільяно. Жінки були надто налякані, щоб випустити дітей на вулицю. З кожного краю Віа Белла стояв загін карабінерів, солдати з гвинтівками на плечах ходили патрулями вперед і назад. На дахах Марія побачила інших солдатів, біля будинків стояли військові джипи. Броньоване авто

блокувало устя Віа Белла біля бараків Беллампі. Монтелепре окупували дві тисячі людей полковника Луки, вони стали ворогами міських жителів, бо чіплялися до жінок, лякали дітей, били тих чоловіків, які не потрапили до в'язниці. І всі ці солдати були тут, щоб убити її сина. Але він утік до Америки, він буде вільний, і коли час буде слушний, вони з чоловіком приєднаються до нього. Житимуть на волі без страху.

Марія Ломбардо повернулася до будинку й знайшла собі роботу. Вона вийшла на балкон ззаду будинку й подивилася на гори — ті гори, з яких Гільяно стежив за цим домом у бінокль. Вона завжди відчувала його присутність, утім не зараз. Він точно був в Америці.

Гучний стукіт у двері змусив її заціпеніти від жаху. Вона повільно попленталася відчиняти й побачила Гектора Адоніса: таким вона його ще ніколи не бачила. Він був неголений, волосся скуйовджене, краватки немає, сорочка під піджаком зібгана, комірцець брудний. Але понад усе вона помітила, що з його обличчя зникли останні краплини гідності — воно було спотворене безнадійним горем. Він подивився на неї, і в очах у нього бриніли сльози. Жінка здавлено закричала.

Професор увійшов зі словами:

— Не треба, Маріє, благаю тебе.

Разом із ним прийшов юний лейтенант карабінерів. Марія Ломбардо подивилася на вулицю за ними: перед її будинком стояли три чорні автомобілі з водіями-поліцаями, з кожного боку дверей були озброєні люди.

Лейтенант був зовсім юний, рожевощокий. Він зняв кептаря, тримав його під пахвою.

— Ви Марія Ломбардо Гільяно? — формально запитав він з північним, тосканським акцентом.

Марія Ломбардо сказала «так», точніше, відчайдушно прохрипіла. У роті в неї пересохло.

— Мушу просити вас поїхати зі мною до Кастельветрано, — сказав офіцер. — Авто вже чекає. Ваш друг супроводить вас, якщо ви не проти, звісно.

Жінка дивилася на нього широко розплющеними очима. Уже твердішим голосом запитала:

— З якої причини? Я нічого не знаю про Кастельветрано, у мене немає там знайомих.

Голос лейтенанта пом'якшав. Він нерішуче мовив:

— Є один чоловік, якого потрібно упізнати. Ми вважаємо, що це ваш син.

— Це не мій син, — заперечила Марія Ломбардо, — він не буває в Кастельветрано. Він мертвий?

— Так.

Жінка заквилила й упала на коліна.

— Мій син не буває в Кастельветрано, — повторила вона.

Гектор Адоніс підійшов до неї, поклав руку їй на плече.

— Ти мусиш їхати, — сказав він. — Це може бути один з його трюків, він таке вже робив.

— Ні, я не поїду. Не поїду.

— Ваш чоловік удома? — запитав лейтенант. — Він може поїхати замість вас.

Марія Ломбардо згадала, що рано-вранці по нього приїхав Зу Пеппіно. Згадала погане передчуття, що охопило її, коли вона побачила того розмальованого візка.

— Зачекайте, — мовила вона.

Тоді пішла до спальні, перевдяглася в чорну сукню й пов'язала голову чорним шаликом. Лейтенант притримав двері перед нею. Жінка вийшла на вулицю, повну озброєних солдатів. Подивилася туди, де Віа Белла закінчувалася площею. У мерехтливому світлі липня вона ясно побачила, як Турі з Аспану ведуть віслюка на злягання, сім довгих років тому, того дня, коли він став убивцею й розбійником. Вона почала плакати, лейтенант узяв її під руку й допоміг сісти в один з чорних автомобілів. Гектор Адоніс сів поряд із нею. Авто їхало повз мовчазних карабінерів, а Марія Ломбардо сховала обличчя на плечі в Гектора Адоніса, уже без сліз — тільки зі смертельним жахом перед тим, що мала побачити в кінці цієї мандрівки.

Тіло Турі Гільяно лежало у дворі вже три години. Здавалося, що він спить, розкинувшись, обличчям донизу, зігнувши одну ногу. Але його біла сорочка була майже багряна. Біля скаліченої руки лежав автомат. Фотографи з газет і репортери з Рима та Палермо вже були всюди.

Фотограф журналу «Лайф» робив знімки капітана Перенце — під ними мав бути підпис, що засвідчував, що це вбивця великого Гільяно. Обличчя Перенце на фото було добре, сумне й трохи спантеличене. На голові в нього був кашкет, у якому він більше скидався на приязного продавця, аніж на офіцера поліції.

Та всі газети були повні знімків Турі Гільяно. На простягнутій руці в нього була смарагдова каблучка, забрана в герцогині, на поясі — ремінь із золотою пряжкою з левом та орлом. Під тілом зібралася калюжа крові.

Перш ніж приїхала Марія Ломбардо, тіло забрали до міського моргу, поклали на велетенський овальний мармуровий стіл. Морг містився на території цвинтаря, обсадженого високими чорними кипарисами. До них і привели жінку, посадили на кам'яну лаву. Треба було зачекати, доки полковник і капітан закінчать свій святковий обід у готелі «Селінунт» неподалік. Побачивши журналістів, допитливих містян, численних карабінерів, які наглядали за ними, Марія Ломбардо почала плакати. Гектор Адоніс спробував її втішити.

Нарешті її провели до моргу. Чиновники, що зібралися навколо столу, почали ставити запитання. Вона підняла очі й побачила обличчя Турі.

Він ніколи не виглядав таким юним, як у дитинстві, після того як цілий день бавився зі своїм Аспану. На обличчі не було ані сліду — хіба що невелика брудна пляма на чолі, там, де його обличчя лежало на землі. Реальність витверезила жінку, заспокоїла, вона почала відповідати.

— Так, — мовила Марія, — це мій син Турі, народжений від моєї плоті двадцять сім років тому. Так, я впізнаю його.

Чиновники досі говорили до неї, давали їй якісь папери на підпис, але вона не чула їх і не бачила, як не чула й не бачила натовпу, що напірав на неї, — верескливих журналістів, фотографів, які билися з карабінерами за можливість зробити знімок.

Вона поцілувала чоло сина, біле, як той мармур із сірими прожилками, поцілувала сині вуста, руку, розірвану кулями. Горе розчинило її в собі.

— Крове моя, крові моя, якою ж страшною смертю ти помер.

Тоді жінка знепритомніла, а коли лікар щось їй вколов і привів до пам'яті, наполягла, щоб її відвели на той двір, де знайшли тіло її сина.

Там вона стала на коліна й поцілувала криваві плями на землі.

Коли Марію Ломбардо привезли додому, до Монтелепре, чоловік уже чекав на неї. Саме тоді вона дізналася, що її сина вбив її любий Аспану.

Розділ 29

Майкла Корлеоне та Пітера Клеменцу перевезли до в'язниці Палермо відразу ж після арешту, а звідти привели на допит до кабінету інспектора Веларді.

З інспектором були шестеро офіцерів, озброєні до зубів. Він холодно кивнув до бранців і заговорив спочатку до Клеменці:

— Ви громадянин Америки. У вашому паспорті написано, що ви тут з візитом до брата, дона Доменіка Клеменці з Трапані. Кажуть, він дуже шанована людина. Поважний чоловік, як то кажуть. — Традиційну формулу він вимовив із помітним сарказмом. — І от ми знаходимо вас із Майклом Корлеоне, озброєних, у містечку, де Турі Гільяно зустрів свою смерть усього лиш за кілька годин до того. Що ви можете про це сказати?

— Я був на полюванні, — відповів Клеменца. — Ми вистежували кроликів і лисів, тоді зупинилися випити кави й побачили, що в Кастельветрано неспокійно. Тож вирішили подивитися, що відбувається.

— В Америці на кроликів ходять з автоматом? — перепитав інспектор і розвернувся до Майкла Корлеоне. — Ми з вами вже бачилися й знаємо, для чого ви тут. Ваш товстий друг це теж знає. Але після нашого чудового обіду з доном Кроче кілька днів тому все змінилося. Гільяно мертвий. Ви учасник кримінальної змови з влаштування його втечі. Я більше не мушу поводитися з непотребом так, наче ви теж люди. Зізнання вже готові, раджу вам їх підписати.

Саме тоді до кімнати увійшов ще один офіцер карабінерів і щось прошепотів інспекторові Веларді на вухо.

— Впускайте, — коротко сказав інспектор.

То був дон Кроче, вбраний не краще, ніж на тому пам'ятному обіді. Обличчя з червоного дерева було так само незворушне. Він пошкандибав до Майкла й обійняв його. Потиснув руку Пітерові Клеменці. Тоді розвернувся й подивився інспекторові Веларді в обличчя мовчки. Ця людська брила випромінювала грубу силу, обличчя й очі аж сяяли владою.

— Ці двоє чоловіків — мої друзі, — мовив він. — З якої причини ви ставитеся до них без поваги?

У його голосі не було ані гніву, ані жодної емоції взагалі. Здавалося, що це просте запитання, яке вимагає конкретних фактів. У цьому голосі також вчувалося, що жоден факт не зможе виправдати їх арешту.

Інспектор Веларді знизав плечима.

— Вони постануть перед магістратом, там і визначать їхню долю.

Дон Кроче сів у крісло поряд зі столом інспектора й насупився. Тихим голосом, у якому знову ж таки не вчувалося погроз, сказав:

— З поваги до нашої дружби зателефонуйте міністрові Трецці й спитайте, що він думає з цього приводу. Зробіть мені таку послугу.

Інспектор Веларді похитав головою. Його блакитні очі вже не були холодні, вони горіли ненавистю.

— Ми ніколи не були друзями, — сказав він. — Я діяв згідно з наказами, які тепер, після смерті Гільяно, уже не діють. Ці двоє постануть перед магістратом. Якби моя сила, ви були б разом із ними.

Телефон на столі інспектора задзвонив. Веларді не зважав на нього, чекаючи на відповідь дона Кроче.

— Візьміть слухавку, — порадив той. — Це міністр Трецца.

Інспектор повільно підняв слухавку, не зводячи очей із дона Кроче. Кілька хвилин послухав, тоді сказав:

— Так, ваша світлосте, — і закінчив дзвінок. Знітився у своєму кріслі й мовив до Майкла та Пітера Клеменци: — Можете йти.

Дон Кроче підвівся, жестом випровадив їх із кімнати, наче курчат, що забігли у двір. А тоді розвернувся до інспектора Веларді.

— Весь минулий рік я ставився до вас із повагою, хоча ви чужинець для моєї Сицилії. І все одно ви перед друзями, перед колегами офіцерами виказали неповагу до моєї особи. Але я не з тих, хто ховає образу. Сподіваюся, у найближчому майбутньому ми зможемо повечеряти разом і поновити нашу дружбу, вже краще розуміючи один одного.

П'ять днів потому інспектора Фредеріко Веларді застрелили на головному бульварі Палермо серед білого дня.

За два дні Майкл уже був удома. З цієї нагоди влаштували родинне свято — його брат Фредо прилетів із Вегаса, прийшли Конні з

чоловіком Карло, Клеменца з дружиною, Том Хейген та його дружина. Вони обіймали Майкла, піднімали за нього бокали й говорили про те, як чудово він виглядає. Ніхто не згадував роки, які він провів у вигнанні, ніхто наче й не помічав того, як змарнів він на лиці, ніхто не згадував про смерть Сонні. Родина святкувала, наче він від'їздив на навчання чи в довгу відпустку. Майкл сидів по праву руку від батька, нарешті він був у безпеці.

Наступного ранку він довго спав — справді виспався вперше, відколи втік із країни. Мати приготувала йому сніданок і поцілувала, коли він сів за стіл, — незвичний вираз любові від неї. До цього вона так робила лише один раз — коли він повернувся з війни.

Поївши, Майкл пішов у бібліотеку. Як виявилось, там на нього чекав батько. Молодий Корлеоне з подивом побачив, що Тома Хейгена там немає, і зрозумів, що дон хоче поговорити з ним без свідків.

Дон Корлеоне церемонно налив дві склянки анісової настоянки, одну передав Майклові.

— За наше партнерство, — виголосив він.

Майкл підняв склянку.

— Дякую. Мені багато чого треба навчитися.

— Так, — погодився дон Корлеоне. — Але в нас чимало часу, і я тут, щоб учити тебе.

— Може, спочатку розберемося зі справою Гільяно? — спитав Майкл.

Дон важко опустився в крісло, витер губи після випивки.

— Так, — погодився він. — Сумна історія. Я сподівався, що він утече. Його батько й мати були мені добрими друзями.

— Я так і не зрозумів, що там у біса трапилося, — зізнався Майкл. — Так і не збагнув, на чий бік мені стати. Ти сказав довіряти донові Кроче, але Гільяно його ненавидів. Я думав, те, що «Заповіт» у тебе, не дозволить їм його вбити, але він усе одно загинув. А тепер, коли ми опублікуємо «Заповіт» у газетах, вони переріжуть собі горлянки.

Батько дивився на нього холодно.

— Це Сицилія, — мовив дон. — Там завжди зрада йде за зрадою.

— Дон Кроче та уряд, певно, змовилися з Пішоттою.

— Безсумнівно.

Майкл усе одно був спантеличений.

— Для чого їм це? У нас є «Заповіт», який доводить, що уряд був у змові з Гільяно. Італійський уряд впаде, коли газети опублікують те, що ми їм дамо. Це зовсім не має сенсу.

Дон легенько всміхнувся й сказав:

— «Заповіт» лишиться в схованці. Ми нікому його не віддамо.

Майклові знадобилася ціла хвилина, щоб усвідомити сказане батьком та те, що це значило. Тоді вперше в житті він щиро розлютився на нього. Аж пополотнівши від гніву, він запитав:

— Чи це значить, що ми весь час працювали з доном Кроче? Чи це значить, що я зраджував Гільяно замість того, щоб допомагати йому? Що я брехав його батькам? Що ти зрадив своїх друзів і повів їхнього сина до смерті? Що ти використовував мене, пошив мене в дурні, змусив завести його в пастку? Господи, батьку, Гільяно ж був хорошою людиною, справжнім героєм для бідняків Сицилії! Ми мусимо опублікувати «Заповіт».

Батько дозволив йому висловитися, тоді піднявся з крісла й поклав руки Майклові на плечі.

— Послухай мене, — мовив він. — Усе було готове до втечі Гільяно. Я не домовлявся з доном Кроче зрадити його. Літак чекав, Клеменца та його люди мали допомагати тобі всім, чим тільки могли. Дон Кроче справді хотів, щоб Гільяно втік, так було найпростіше. Але той оголосив йому вендету й відтягував від'їзд, сподіваючись, що втілить її. Він міг приїхати до тебе за кілька днів, але тягнув, сподіваючись на останню спробу. Це його й згубило.

Майкл відійшов від батька, опустився в одне зі шкіряних крісел.

— Ти маєш причину не публікувати «Заповіт», — мовив він. — Ти пообіцяв.

— Так, — погодився дон Корлеоне. — Маєш пам'ятати, що після того, як ти постраждав від бомби, я зрозумів, що ми з моїми друзями не можемо повноцінно захистити тебе на Сицилії. Ти був відкритий для нових замахів. Я мусив бути впевнений, що ти безпечно повернешся додому, тож і домовився з доном Кроче. Він захищав тебе, а я у відповідь пообіцяв, що переконаю Гільяно не публікувати «Заповіт», коли він втече до Америки.

Майклові стало зле, коли він згадав — це ж саме він сказав Пішотті, що «Заповіт» у безпеці в Америці. Це тоді доля Гільяно була

визначена. Він зітхнув.

— Ми в боргу перед його батьками, — сказав він. — І перед Джустіною. З нею все добре?

— Так. Про неї подбають. Їй знадобиться кілька місяців, щоб усвідомити все, що сталося. — Дон Корлеоне трохи помовчав. — Вона дуже кмітлива дівчина, тут їй буде добре.

— Ми зрадимо батька й матір Гільяно, якщо не опублікуємо «Заповіт», — повторив Майкл.

— Ні, — не згодився його батько. — Я дечого навчився протягом цих років в Америці. Маєш бути розсудливим, уміти домовлятися. Що хорошого може принести опублікування «Заповіту»? Може, уряд Італії і впаде, а може, і ні. Міністр Трецца втратить роботу, але хіба ж це його покарає?

— Він представник уряду, який змовився вбивати своїх людей, — розлючено наголосив Майкл. Дон знизав плечима.

— І що з того? Дозволь мені домовитися. Чим опублікування «Заповіту» допоможе батькові й матері Гільяно чи його друзям? Уряд полюватиме на них, запроторить до в'язниці, переслідуватиме, як тільки зможе. Ще гірше — дон Кроче може занести їх до своїх списків. Вони вже старі, хай мають спокій. Я домовлюся з урядом і з доном Кроче, щоб вони мали захист. Тут те, що «Заповіт» у мене, стане в пригоді.

Майкл сардонічно запитав:

— І нам стане в пригоді, якщо колись знадобиться на Сицилії?

— Тут нічого не поробиш, — відповів його батько, ледь усміхнувшись.

Майкл довго мовчав, а тоді тихо мовив:

— Не знаю, мені це здається безчестям. Гільяно був справжній герой, він уже легенда. Ми маємо допомогти його пам'яті. Не дозволити їй загинути, спотворитися.

Уперше за цю розмову дон дозволив собі виказати роздратування. Він налив собі ще анісової настоянки, випив одним ковтком і наставив пальця на сина.

— Ти хотів учитися, тож слухай мене. Перший обов'язок людини — зберегти своє життя. Тоді йде те, що всі звать честю. Я з радістю прийму оце безчестя, як ти його назвав. Я зробив це, щоб урятувати

тобі життя, як і ти одного разу пішов на безчестя, щоб урятувати моє. Ти ніколи б не виїхав із Сицилії живим без захисту дона Кроче. Так тому й бути. Хочеш бути героєм, як Гільяно? Легендою? Мерцем? Я любив його як сина моїх любих друзів, але я не заздрю його славі. Ти живий, а він мертвий. Завжди пам'ятай це, і живи не так, щоб бути героєм, а так, щоб лишатися живим. Герої з часом видаються дурнями.

Майкл зітхнув.

— Гільяно не мав вибору, — сказав він.

— Нам більше пощастило, — згодився дон.

То була перша наука, яку Майкл дістав від батька й запам'ятав краще за всі інші. Саме вона розфарбує його майбутнє життя, підштовхне до жахливих рішень, про які він ніколи раніше не подумав би. Вона змінить його ставлення до честі, захоплення героїзмом. Вона допоможе йому вижити, але й зробить нещасним. Бо Майкл, усупереч своєму батькові, заздри Гільяно.

Розділ 30

Смерть Гільяно зламала дух народу Сицилії. Він був їхній герой, їхній щит від багатіїв та панства, від «друзів друзів», від уряду християн-демократів у Римі. Гільяно не стало, і дон Кроче Мало пропустив Сицилію крізь свій прес, вичавив чималі гроші і з багатіїв, і з бідняків. Коли уряд намагався збудувати дамби, щоб забезпечити людям дешеву воду, дон Кроче влаштував підрив будівельного обладнання. Зрештою він контролював усі колодязі на Сицилії — дешева вода суперечила його інтересам. З повоєнним бумом будівництва обізнаність дона Кроче та його наполегливість у переговорах забезпечили йому найкращі для цього місця задешево, а продавав він їх задорого. Узяв під особисту опіку всі ділові підприємництва Сицилії. Не можна було навіть продати артишоків на ринку в Палермо без того, щоб дон Кроче не отримав свої кілька чентезімо; багатії не мали змоги купити коштовностей дружині чи коней для перегонів синам і не застрахувати їх у дона Кроче. Він твердою рукою поклав край безглуздим надіям селян, які сподівалися отримати наділи з нерозораних земель князя Оллорто завдяки абсурдним законам, що виголосив італійський парламент. Затиснутий між доном Кроче, панством та урядом Рима, сицилійський народ покинув надію.

За два роки після смерті Гільяно п'ятсот тисяч сицилійців, переважно молодих чоловіків, поїхали з острова. В Англії вони стали садівниками, робили морозиво, працювали офіціантами в ресторанах. У Німеччині займалися важкою фізичною працею, у Швейцарії підтримували чистоту й робили годинники із зозулями. У Франції допомагали на кухні та підмітали крамниці одягу. У Бразилії прорубували просіки в лісах. Деякі переїхали до суворих зим Скандинавії. І, звісно ж, були ті, кому пощастило потрапити до новобранців Клеменци й служити родині Корлеоне в Сполучених Штатах — їх вважали щасливчиками. Так Сицилія зробилася краєм старих, дітей та жінок, що стали вдовами через економічну вендету. Кам'яні селища більше не давали робітників для маєтків багатіїв, тож вони теж постраждали. Процвітав тільки дон Кроче.

Гаспаре Аспану Пішотту судили за злочини та розбійництво й присудили до довічного ув'язнення у в'язниці Уччардоне. Однак усім було зрозуміло, що на нього чекає амністія. Його бентежило тільки те, що він може померти у в'язниці. Та помилування все не було. Пішотта передав донові Кроче, що, якщо його негайно не випустять, він відкриє правду про зв'язки банди з Треццою, те, як новий прем'єр змовився з доном Кроче, щоб убити своїх же громадян на Портелла-делла-Джінестрі.

Наступного дня після того, як міністр Трецца став прем'єр-міністром Італії, Аспану Пішотта прокинувся о восьмій ранку. Камера в нього була простора, повна рослин у горщиках, з великими вишитими ширмами: він сам зробив їх за час ув'язнення. Блискучий шовк вишивок заспокоював його, бо він нині часто згадував дитячі роки, проведені разом з Турі Гільяно, їхню любов один до одного.

Пішотта приготував собі кави, випив її. Він боявся отруєння, тож усе для цього горнятка кави йому мали принести родичі. Тюремну їжу спочатку давав куштувати папузі, якого тримав у клітці. І ще про всяк випадок тримав на полиці, поряд з голками для вишивання та тканиною, великий глек оливкової олії. Він сподівався, що вона зможе нейтралізувати дію отрути чи хоч викличе блювоту. Нічого іншого Пішотта не боявся — надто вже добре його охороняли. До його камери допускалися тільки ті відвідувачі, яких від дозволяв, його ж самого з неї ніколи не випускали. Він терпляче зачекав, доки папуга з'їсть і перетравить його харч, а тоді з апетитом поснідав.

Гектор Адоніс покинув свою квартиру в Палермо й трамваєм дістався до в'язниці Уччардоне. Лютневе сонце вже неабияк пекло, хоча година була рання, і він пошкодував, що вбрався в чорний костюм із краваткою. Але в нього було відчуття, що з такої нагоди слід убратися урочисто. Він торкнувся важливого папірця, що лежав у нагрудній кишені піджака, надійно схований.

Поки він їхав через місто, поряд з ним їхав привид Гільяно. Він згадав, як одного ранку бачив вибух повного карабінерів трамвая — помсту Гільяно за те, що його батьків кинули до цієї ж в'язниці. І він знову запитав себе, як ніжний хлопчик, якого він учив, зміг піти на такий страшний учинок. Нині стіни будинків, повз які він проїжджав,

були порожні, однак в уяві він досі бачив яскраві червоні написи «ХАЙ ЖИВЕ ПІЛЬЯНО», які так часто на них з'являлися. Що ж, його хрещеник довго не прожив. Та Гектора Адоніса завжди турбувало те, що Пільяно вбив друг його дитинства. Саме тому він був радий отримати вказівки доставити записку, яка лежала в його кишені. Записка була від дона Кроче, як і спеціальні інструкції.

Трамвай зупинився перед довгою цегляною будівлею — в'язницею Уччардоне. Від вулиці її відділяла кам'яна стіна з колючим дротом. Біля воріт стояла охорона, периметр патрулювали важкоозброєні поліцаї. Гектор Адоніс показав усі необхідні документи, його пропустили, передали під особливу охорону й провели до аптеки тюремного шпиталю.

Там його привітав фармацевт на ім'я Куто, вбраний у бездоганно білий халат на діловому костюмі з краваткою. Тож він теж через якісь тонкі психологічні причини вирішив одягнутися офіційно. Він сердечно привітав Гектора Адоніса, і вони сіли, чекаючи.

— Аспану регулярно п'є свої ліки? — запитав Гектор Адоніс. Пішотта досі мав пити стрептоміцин від сухот.

— О, так, — відповів Куто. — До здоров'я він ставиться дуже обачно, навіть курити кинув. Я іноді спостерігаю дещо цікаве в наших в'язнях. На свободі вони псують своє здоров'я: забагато курять, напиваються, злягаються аж до виснаження. Сплять мало, недостатньо тренуються. А от коли решту життя їм доводиться провести за ґратами, починають відтискатися, кидають курити, дотримуються дієти й помірності в усьому.

— Можливо, це тому, що в них менше можливостей, — припустив Гектор Адоніс.

— О ні, ні, — заперечив Куто. — В Уччардоне можна мати все, чого забажаєш. Охоронці бідні, а в'язні багаті, тож цілком логічно, що певні суми мають переходити з рук у руки. Тут можна віддаватися будь-яким порокам.

Адоніс роззирнувся. В аптеці були полиці, повні ліків, великі дубові шафи з бинтами та медичними інструментами, адже саме тут в'язні діставали першу медичну допомогу. У ніші великої кімнати навіть стояли два охайно застелені ліжка.

— Немає проблем із тим, щоб дістати йому ліки? — запитав професор.

— Ні, це спеціальне доставлення, — відповів Куто. — Нову пляшечку привезли нині вранці. З усіма цими особливими печатками, які американці ставлять на експорт. Дуже дорогі ліки. Дивно, що влада аж так дбає про те, щоб зберегти йому життя.

Чоловіки презирнулися й усміхнулися.

Аспану Пішотта у своїй камері взяв пляшечку стрептоміцину й зламав витончені печатки. Відмірив необхідну дозу й проковтнув пігулки. На мить, як він іще міг думати, його здивував надто гіркий смак ліків, а тоді його тіло вигнулося дугою й упало на підлогу. Він закричав, до дверей підбіг охоронець. Пішотта підвівся, намагаючись побороти агонію, що скручувала його тіло. У горлі жахливо боліло, він затиноючись наблизився до глека олії. Але тіло знову вигнулося, і він закричав до охоронця:

— Мене отруїли! Допоможи, допоможи!

І перш ніж він знову впав, його охопила лють: дон Кроче все ж таки перехитрував його.

Охоронці мерщій віднесли Пішотту до аптеки з криками про те, що бранця отруїли. Куто сказав їм вкласти його на одне з ліжок, тоді оглянув його. Швидко приготував блювотний засіб, влив Пішотті в горло. Для охоронців усе виглядало так, наче він відчайдушно намагається врятувати в'язня. Тільки Гектор Адоніс знав, що засіб надто слабкий і не допоможе вмирущому. Адоніс підійшов до його ліжка, дістав із кишені папірця, ховаючи його в долоні. Прикидаючись, що допомагає фармацевтові, професор опустив записку до кишені Пішотти й подивився в його красиве обличчя. Здавалося, наче його спотворює горе, але Адоніс знав, що це судоми нестерпного болю. В агонії він навіть частково позбувся своїх тоненьких вусиків. Гектор Адоніс прочитав молитву за його душу, і йому стало неймовірно сумно. Він згадав, як цей чоловік і його хрещеник гуляли сицилійськими пагорбами, тримаючись за руки, читаючи напам'ять вірші про Роланда та Карла Великого.

Минуло майже шість годин, перш ніж на тілі знайшли записку, яку Гектор Адоніс поклав до кишені Аспану, але часу було достатньо, щоб додати її зміст до всіх газетних статей про смерть Пішотти й рознести звістку про це по всій Сицилії: «ТАК ПОМРУТЬ УСІ, ХТО ЗРАДИТЬ ПІЛЬЯНО».

Розділ 31

На Сицилії, якщо ти маєш гроші, ти не зариваєш у землю тих, кого любиш. Це надто вже подібне до остаточної поразки, а земля Сицилії й без того відповідальна за чимало принижень. Тож місцеві кладовища повні маленьких камінних і мармурових мавзолеїв — квадратних будиночків, які зветься *congregazioni*. Залізні ґрати загороджують вхід до них. Усередині кілька ярусів: до одного з них кладуть труну й цементують, а інші лишаються для членів родини.

Ясного недільного дня, скоро після смерті Пішотти, Гектор Адоніс вирішив навідатися до цвинтаря Монтелепре. Дон Кроче мав зустріти його там — помолитися біля могили Турі Гільяно. А відколи їм потрібно було поговорити про справи, чи ж могли вони знайти краще місце, де можна забути про пиху, пробачити минулі рани й поговорити відверто?

І чи є краще місце для того, щоб привітати колегу з вдало виконаною роботою? Обов'язком дона Кроче було знищити Пішотту, він був надто говіркий, мав надто хорошу пам'ять. Для цієї роботи дон обрав Гектора Адоніса. Записка, залишена на тілі, була одним із найвитонченіших ходів дона Кроче, вона потішила професора й зробила політичне вбивство схожим на романтичний акт справедливості. Адоніс дивився, як водій та охоронець дістають дона Кроче з автомобіля перед воротами цвинтаря. Його череву в останній рік неймовірно розрослося — здавалося, що все його тіло росте разом із тим, як росте його видатна влада.

Двоє чоловіків разом увійшли на кладовище. Адоніс звів очі на арку воріт. Коване залізо в рамі спліталось у повідомлення для шанобливих плакальників: «МИ БУЛИ ТАКИМИ, ЯК ВИ, І ВИ СТАНЕТЕ ТАКИМИ, ЯК МИ».

Адоніс усміхнувся цим сардонічним словам. Турі Гільяно ніколи б не вчинив так жорстоко, а от Аспану Пішотта прокричав би з могили саме це.

Гектор Адоніс більше не відчував тієї гіркої ненависті до Пішотти, яку плекав після смерті Гільяно. Він помстився й тепер згадував, як ці

двоє бавилися разом у дитинстві, як разом стали вигнанцями.

Дон Кроче з професором заглибились у могильне селище з кам'яних та мармурових споруд. Дон Кроче з охоронцями йшли групою, підтримували один одного на кам'янистій стежці; водій ніс великий букет квітів, які поклав біля воріт *congregazione* з тілом Гільяно. Дон Кроче метушливо перекинув квіти, тоді вдивився в маленький знімок Турі на камінних дверях. Охоронці притримували його огрядне тіло, щоб він не впав.

Дон Кроче став прямо.

— Він був хоробрим юнаком, — мовив він. — Ми всі любили Турі Гільяно. Але чи могли ми жити з ним? Він хотів змінити світ, перевернути його. Він любив ближнього свого, та хто вбив їх більше за нього? Він вірив у Бога й викрав кардинала.

Гектор Адоніс розглядав фото, зроблене, коли Турі було всього сімнадцять років — вік найбільшого розквіту середземноморської краси. Це обличчя було таке миле, викликало таку симпатію, що ніколи не спало б на думку, що він може наказати вбити тисячу людей, відправити тисячу душ у пекло.

О, Сициліє, Сициліє, ти знищуєш найкращих своїх синів, перетворюєш їх на порох. Діти, красивіші за янголів, постають із твоєї землі й перетворюються на демонів. Зло процвітає на ній, як бамбук і опунція. І все одно чому дон Кроче вирішив принести до могили Гільяно квіти?

— О, якби я тільки мав сина, такого як Турі Гільяно, — сказав дон. — Яку імперію я б йому лишив. Хтозна, яку славу він здобув би?

Гектор Адоніс усміхнувся. Дон Кроче, безсумнівно, був великою людиною, але не розумівся на історії — він і без того мав тисячу синів, які продовжать його врядування, успадкують його підступність, грабуватимуть Сицилію, підкупатимуть Рим. І він, Гектор Адоніс, почесний професор історії та літератури Палермського університету, був один із них.

Професор і дон Кроче пішли до виходу. Перед цвинтарем вишикувалися візки, барвисто розмальовані сценками з легенд про Турі Гільяно та Аспану Пішотту: пограбування герцогині, різня ватажків мафії, убивство Турі. І тут Гектор Адоніс зрозумів. Дона Кроче забудуть, попри всю його велич, а Турі Гільяно пам'ятатимуть

довіку. Його легенда зростатиме, люди віритимуть у його безсмертя, у те, що він досі блукає десь у горах й одного дня повернеться, щоб звільнити Сицилію з кайданів злиднів. У тисячах селищ, повних каміння й бруду, ще ненароджені діти будуть згодом молитися за душу Гільяно та його воскресіння.

А Аспану Пішотта з його метким розумом, що сказав, що не слухав Гектора Адоніса, коли той розповідав легенди про Карла Великого, Роланда й Олів'є, — може, тому він і вирішив піти іншим шляхом? Якби Пішотта лишився вірним, його забули б, Гільяно заповнив би всю легенду собою. Але, скоївши найстрашніший зі злочинів, він назавжди постав поряд зі своїм любим Турі.

Пішотту поховують на цьому ж кладовищі. Вони удвох довіку дивитимуться на свої дорогоцінні гори, ті ж гори, у яких знайшли скелет слона Ганнібала, де колись відлунював Роландів ріг, коли він помирав у бою із сарацинами. Турі Гільяно та Аспану Пішотта померли молодими, але вони житимуть якщо й не вічно, то точно довше за дону Кроче чи його самого, професора Гектора Адоніса.

Двоє чоловіків — один — велетенський, а другий — крихітний — вийшли з цвинтаря разом. Садки зеленими стрічками оповивали схили гір, блищали білі валуни, і крихітний червоний яструб спускався до них у промені сонячного світла.

Маріо П'юзо про роман «Хрещений батько»

Я збирався забути про романи — лишити їх хіба що як втіху й хобі собі на старість. Але одного дня до мого журналу навідався приятель-письменник. Я з природної ввічливості дав йому примірник «Щасливої мандрівниці». За тиждень він повернувся. Він сказав, що я чудовий письменник. Я пригостив його неймовірним обідом і за обідом розповів кілька дотепних історій про мафію та про свій нарис на десять сторінок. Він був повен ентузіазму, улаштував мені зустріч із редактором видавництва «Сини Дж. П. Патнема». Редактор теж із годину слухав мої оповідки про мафію й сказав: «Уперед». Мені дали 5000 доларів авансом, і я почав роботу, так просто. Я майже повірив, що видавці — люди.

Мені знадобилося три роки, щоб завершити книжку... Це було переважно весело, я згадую цей час як найщасливіший у моєму житті (друзі та рідні зі мною не згодні). Мені соромно визнати, що «Хрещений батько» був написаний суто з досліджень. Я ніколи не зустрічався з чесним та відвертим гангстером. Світ азартних ігор я знав непогано, та й тому. Коли книжка стала «знаменита», мене представили кільком джентльменам, які мають стосунок до матеріалу. Вони були втішені, відмовлялися повірити, що я ніколи не займався рекетом, що мені ніколи не звірявся дон. Але книжка всім їм сподобалася.

У різних регіонах я чув одну й ту саму цікаву історію: ніби мафія заплатила мені мільйон доларів, щоб я написав «Хрещеного батька» як рекламу. Я не надто спілкуюся з літераторами, але чув, що деякі письменники стверджують, що я мусив бути одним із мафіозі, що книжка не могла бути написана на базі самих досліджень. Я дуже ціную цей комплімент.

Маріо П'юзо, «Документи “Хрещеного батька” та інші зізнання»,
1972 р.